

Katja Hyry

Meistä jäi taas jälki

Miten Vianan pakolaiset etsivät paikkaansa,
kertoivat kokemastaan ja
tulivat kuulluiksi 1900-luvun Suomessa

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA,
joka Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan suostumuksella
esitetään julkisesti tarkastettavaksi 9.4.2011 klo 10
Lapin yliopiston Esko ja Asko -salissa

Lapin yliopisto
Taiteiden tiedekunta

Copyright: Katja Hyry

Jakelu: Lapin yliopistokustannus
PL 8123
FI-96101 Rovaniemi

puh. + 358 (0)40 821 4242 , fax + 358 16 362 932
julkaisu@ulapland.fi
www.ulapland.fi/lup

Painettu
ISSN 0788-7604
ISBN 978-952-484-411-6

pdf
ISBN 978-952-484-449-9
ISSN 1796-6310
www.ulapland.fi/unipub/actanet

Tiivistelmä

Hyry, Katja

”Meistä jäi taas jälki”

Miten Vienan pakolaiset etsivät paikkaansa. kertoivat kokemastaan ja tulivat kuulluiksi 1900-luvun Suomessa

Rovaniemi: Lapin yliopisto 2011, 264 s.

Acta universitatis Lapponiensis 119

Väitöskirja: Lapin yliopisto

ISSN 0788-7604

ISBN 978-952-484-411-6

Tutkimus paikantuu kolmen valtion alueelle: Venäjän, Suomen ja Ruotsin. Tutkimuksen kohteena ovat ne jäljet, joita Vienassa syntyneet ja Suomeen ja myöhemmin Ruotsiin paenneet pakolaiset ovat elämästään jättäneet. Itä-Karjala on tutkittujen kotiseutu, jonka he tai heidän läheisensä jättivät 11.500 muun pakolaisen tavoin Karjalan kansannousun jälkeen 1920-luvun alussa. Kemi on paikka, jonka sahayhteisöihin he asettuivat erilaisten vaiheiden jälkeen. Kemin sahayhteisöistä tuli toisen polven pakolaisten koti-seutuja, synnyinyhteisöjä, joita ei enää ole. Osa heistä jatkoi Ruotsiin vuonna 1948.

Tutkimukseen sisältyy kolme näkökulmaa etnografiaan: 1) kollektiivibiografia, jonka taustalla ovat vuonna 1989 tehdyt haastattelut Kemissä asuvista Karjalan pakolaisista sekä 1996 Ruotsissa asuvista Karjalan pakolaisista, 2) biografia, jonka taustalla ovat Olga Salmen ja Stepanie Kemovan haastattelut vuosina 1989-1993 sekä 3) autobiografia, joka muodostaa heijastuspinnan muulle työlle.

Jäljet voivat olla haastatteluissa syntynyttä puhetta, kirjoituksia, maalauksia, veistoksia, muistomerkkejä, pienoismalleja, käsitöitä ym. Ne kaikki kertovat tutkittujen suhteesta kokemaansa. Tutkimuksessa erilaiset jäljet asetetaan rinnakkain, ja niitä tarkastellaan taidetekoina. Aihepiiriltään teot liittyvät joko Suomen ja suomensukuisten kansojen historiaan tai Karjalan pakolaisten omaan, koettuun historiaan. Tekoja tarkastellaan erilaisista näkökulmista, tekijän, teon paikallisuuden/julkisuuden, taustayhteisöjen, teon aihepiirin ja syntyajankohdan mukaan.

Jälkiä tarkastellaan sekä poikittais- että pitkittäisleikkauksena. Biografia-luvussa jälkien syntymistä seurataan pitkittäisleikkauksena, kahden ihmisen elämänhistorian valossa. Olga Salmen ja Stepanie Kemovan jättämät jäljet ovat erilaisia: ne ovat joko kerrottuja (muistitietoa, lauluja, kertomuksia) tai kirjoitettuja (kertomuksia, runoja). Sekä Olga Salmen että Stepanie Kemovan jäljet voi nähdä ns. *toisen taiteen* ilmenemismuotoina. Olga Salmen kirjoitukset voi nähdä myös *ITE-taiteena*, *arjen taiteena*, keinona ilmaista itseään ja tehdä omasta elämästä parempaa. Sekä Olga Salmen että Stepanie Kemovan perinneorientaatio kehittyi kaltaiseksi siinä ajassa ja paikassa, jossa he elivät. Näin myös heidän jälkensä ovat sidoksissa aikaan ja paikkaan. Niitä jäsentää voimakkaasti

diaspora, kokemus rajasta ja sen ylittämisestä ja tietoisuus sen olemassaolosta. Molempien jäljissä on useita paikallisia tasoja, molempien jäljet ulottuvat myös rajan yli.

Kaikki tutkimuksessa esillä olevat jäljet ovat paikallisia; ne elävät sidoksissa aikaan ja paikkaan. Jäljillä on tekijöilleen erilaisia merkityksiä. Merkitykset nousevat vienalaisten kokemista vaiheista, pakolaisuudesta ja diasporasta. Kun maisema on muuttunut ja tutut kiintopisteet kadonneet, tarvitaan uusia keinoja kiinnittyä ympäristöön ja kertoa omasta paikasta siinä. Kun arki on murtunut, se on luotava uudelleen.

Avainsanat: Vienan pakolaiset, jälki, oma historia, historiateko, taideteko, tiedeteko, elämänhistoriallinen kerronta, prosopografia, biografia, autoetnografia.

Abstract

Hyry, Katja

“Once more we left a mark of us”

How the Karelian refugees settled down and adapted to their surroundings and told about what they had experienced and how they were heard

Rovaniemi: University of Lapland 2011, 264 p.

Acta universitatis Lapponiensis 119

Dissertation: University of Lapland

ISSN 0788-7604

ISBN 978-952-484-411-6

Background

This study concerns the first wave of refugees arriving in Finland after its newly gained independence in December 1917. After the First World War a great number of refugees fled to Finland from Soviet Russia. At its highest point there were 33,500 refugees; about 11,500 of them were East Karelians. They fled following the defeat of the Karelian uprising. Most of the refugees came from those districts of Dvina, which had old ties with Finland, were near the border and spoke Karelian languages. In Finland the state established camps for the refugees. Despite close interaction and cultural similarities between Karelia and Finland, many refugees were faced with acute problems. It was difficult for them to find work as the country was recovering from a bitter civil war. Many of the great sawmills founded in Northern Finland offered jobs to the refugees, but most often as blackleg labor. Some 1000 refugees looking for work arrived in Kemi, where the Civil war had been particularly bloody. The workers of Kemi were fighting for their rights, the refugees arrived looking for work. Conflicts were inevitable.

Despite the difficult conditions, Karelianism remained vital among the refugees. It was their firm belief that they could return and future generations would live in a free Karelia. During the Second World War Karelian refugees – many of them still as Soviet citizens - fought as volunteers in special kinsfolk battalions established by the Finnish Army alongside Estonians and Ingrians. War, however, destroyed all hopes of a free Karelia. Afterwards the so-called Karelia Clubs were closed down as they were included in the list of organizations forbidden under the peace agreement between the Soviet Union and Finland. Karelianism, as it were, faded into oblivion. Other radical changes also took place in the lives of the Karelians. When the Ingrians were repatriated in the Soviet Union after the Second World War, a rumour spread among the Karelians of a similar fate concerning them. This fear was especially pronounced in the main areas of the Karelian settlement located at the border between Finland and Sweden. Many Karelian refugees continued their flight from Kemi to Sweden.

The Finnish-Russian border was opened again in the end of 1980's. Karelian refugees

traveling to their former homes met kith and kin with whom contact had been severed because of domicile or flight. Both those who left and those who stayed experienced great trials. Conditions in Karelia changed radically once the border was closed or actually even before. At these unique encounters people reached out over lost time and acquainted themselves with the culture and way of thinking of the 'other side'.

Fieldwork

My study concerns both the long-term memory of the East Karelian refugees in Kemi as well as the most recent aspects of their encounters across the borders. It was in summer 1989 that I visited the still remaining community of the Karelian refugees in Kemi and interviewed 22 first- and second-generation refugees. The community had a distinctive identity based on a common history and shared experiences. Later on I continued my fieldwork in Dvina Karelia (together with the second generation refugees), interviewing especially one old woman, whose entire family fled to Finland in 1920's. I kept in touch with the community in Kemi by interviewing another old refugee, whose entire family had returned home to Dvina. In 1996 I continued fieldwork also in Sweden, interviewing six refugees.

My approach may be described as ethnographical. It is ethnography based on 1) collective biography (the community of refugees in Kemi), 2) individual biographies (of two ladies as my key informants, Olga Salmi and Stepanie Kemova, East Karelian contemporaries and cousins who fled from Dvina in the same group of refugees, but ended up on different sides of the Finnish-Soviet border, both alone without their families) and on 3) my own autobiography (which is a mirror to the whole fieldwork and research). For Finnish scholars in folklore and cultural studies the Dvina Karelia has been something special; as the cradle of the Kalevala it has often been dealt with as if it were part of Finnish cultural identity and of the Finnish mythical past. When doing research on Dvina Karelia – we are, in a way, doing research on our own past too. Is it important to ask how and why? This is what this study is all about.

History and art acts as marks

The violent division of a country, people and culture which has taken place in Dvina Karelia in the 20th century is by no means unusual in history. When nothing for sure is known about the other side of the border, knowledge is based on hearsay. This proves a fertile ground for all kinds of stories, songs, sayings, jokes and other narrative traditions. Besides narratives, the experiences are reworked, for example, by writing, painting, handicraft etc. All these different marks can be analyzed as *acts of history or acts of art*. They play their own significant role during a long period of change. They give expression to feelings, help discover common interpretations and new meanings, and explain the reasons for their own, experienced history. They function as a bridge between two

otherwise insuperable worlds; they help re-establish broken everyday life.

In this study the history and art acts are read and interpreted from different angles and points of view to determine who is the narrator or maker behind each mark or act. Is the act open to the public or is it private? Is there a community behind the act? Whose history does the act describe? When was the act done/told?

All the markers and acts are identified and analyzed side by side. This study shows how most of them describe the Karelian refugees' own, experienced history, some of them function in the Finnish common past. The acts have different meanings to their narrators/makers. They can be seen as *everyday art*, some of them even as *ITE-art* or *outsider art*. The acts are a way of making one's own life better, to express oneself and to become heard in society.

All the acts are bound in their place and time. They are strongly influenced by the experience of diaspora, shared by the experience of the border and longing for the home lost in crossing it. The acts mark the refugees in their present surroundings, their space and time. They express and prove their own history. When the landscape has changed, it is especially important to become part of the new landscape. The acts are ways to become bound to the landscape and create a home in it.

Keywords: Karelian refugees, mark, own history, acts of history, acts of art, acts of science, experienced history, prosopography, biography, autoethnography.

Sisältö

Tiivistelmä.....	3
Abstract.....	5
1. ETEINEN: Tervetuloa.....	15
1.1. Tutkimuksen paikat.....	15
1.1.1. Tutkimuskohteesta.....	15
1.1.2. Taustaa.....	16
1.1.3. Maahanmuuttotutkimusta.....	18
1.1.4. Tutkimuksen kulku ja tutkimuskysymykset.....	19
1.2. Kolme näkökulmaa etnografiaan.....	20
1.2.1. Mitä on etnografia?.....	20
1.2.2. Yhteinen kokemus: kollektiivibiografia.....	21
1.2.3. Yksilön kokemus: biografia.....	22
1.2.4. Näkökulma tutkijan ja tutkittavan suhteeseen: autobiografia.....	22
1.2.5. Tutkimusetiikasta.....	23
1.3. Aikaisempi tutkimus ja tärkeimmät käsitteet.....	26
1.3.1. Kulttuuriin kasvaminen – miten perinneorientaatio syntyy?.....	27
1.3.2. Historiateot, taideteot ja tiedeteot.....	28
1.3.3. Muistitieto historiatekona.....	31
1.3.4. Elämäkertomus/elämäntarina historiatekona.....	34
1.3.5. Muistomerkit taidetekoina.....	34
1.3.6. ITE-taiteen ilmaukset taidetekoina.....	36
1.3.7. Julkiset, paikalliset ja yksityiset taideteot rinnakkain.....	40
1.3.8. Koti diasporassa.....	42
1.4. Lähteet ja aineistot.....	45
1.4.1. Haastattelut, kuvat ja tekstit.....	45
1.4.2. Aineiston muodostaminen.....	47
2. PAIKAN ETSIMINEN: VIENAN PAKOLAISTEN VAIHEET 1900-LUVULLA.....	48
2.1. Tiedeteot: Vienan karjalaiset tutkimuskohteena.....	48
2.1.1. Lähteet.....	49
2.1.2. Aiemmat tutkimukset.....	50
2.2. Yhteinen lähtökohta: Vienan Karjala ennen vallankumousta.....	52
2.2.1. Viena elinympäristönä.....	52
2.2.3. Uskonnot Vienan Karjalassa.....	55

2.3. Raja sulkeutuu.....	60
2.3.1. Kohti rajan sulkeutumista.....	60
2.3.2. Pakomatalle Suomeen.....	64
Taideteko 1.....	67
Taideteko 2.....	71
2.3.3. Karjalan pakolaisten asettuminen Suomeen.....	75
Taideteko 3.....	77
Taideteko 4.....	79
Taideteot 5-8.....	82
Taideteot 9-11.....	91
2.3.4. Vanha elämäntapa murtuu Neuvosto-Karjalassa.....	94
2.4. Vienankarjalaiset toisessa maailmansodassa.....	98
2.4.1. Karjalan pakolaiset.....	98
Taideteko 12.....	99
Taideteot 13-14.....	101
2.4.2. "Suomen sota" Neuvosto-Karjalassa.....	103
2.5. Sodan jälkeen.....	105
2.5.1. Pakolaisuuden toinen vaihe Ruotsissa.....	105
Taideteko 15.....	109
2.5.2. Karjalaisuus Suomessa sotien jälkeen.....	110
2.5.3. Neuvosto-Karjala II maailmansodan jälkeen.....	110
2.6. Rajan ylityksiä.....	111
2.6.1. Rajan avautuminen 1980-1990-luvuilla.....	114
Taideteko 16.....	116
2.7. Karjalan pakolaisten vaiheista kertovat taideteot.....	117
3. KOKEMUKSESTA KERTOMINEN.....	122
3.1. Elämänhistoriallinen kerronta kirjoitetun ja puhutun välissä.....	122
3.1.1. Elämänhistoria.....	123
3.1.2. Elämäntarina tai elämänkertomus.....	125
3.1.3. Elämänvaihetta koskevat kertomukset.....	125
3.1.4. Jälkikirjoitus.....	126
3.2. Olga Salmen ja Stepanie Kemovan kertomukset rajanylityksestä.....	127
3.2.1. Olga Salmi ja Stepanie Kemova.....	127
3.3. Lähtökohdat.....	132
3.4. Kolme kertomusta rajan ylityksestä.....	133

3.5. Olga Salmen vaiheet pakomatkan jälkeen.....	138
3.6. Olga Salmi, kirjoittaja.....	148
3.7. Stephanie Kemovan vaiheet pakomatkan jälkeen.....	154
3.8. Stephanie Kemova, laulaja ja parantaja.....	165
3.9. Raja perheessä.....	168
3.9.2. Rajan sukupolvi.....	169
3.10. Kirjoitetun ja puhutun välissä:	
Olga Salmen ja Stephanie Kemovan perinneorientaatio.....	170
4. KUULLUKSI TULEMINEN: TUTKIJANA RAJOILLA	177
4.1. Tutkijana sisä- ja ulkopuolella.....	177
4.2. Oma näkökulmani.....	178
4.3 Suvut rajoilla.....	180
5. LOPUKSI.....	183
Kiitokset.....	187
LÄHTEET.....	189
Arkistolähteet.....	189
Haastattelut.....	190
Kirjoitukset.....	192
Lehdet.....	193
Nettilähteet.....	194
Muut lähteet.....	194
Kirjallisuus.....	195
Lyhenteet.....	214
Kaaviot.....	215
Kuvaluettelo.....	216
Liitteet: taideteot.....	218
Viitteet.....	225

”Meistä jäi taas jälki

Jätimme lähihistoriaamme taas jäljen, sillä olimme näkyvästi pystyttämässä Keminmaan seurakunnan hautausmaalle muistoristiä vienalaisten ortodoksien haudoille. Vanhaa jälkeä taas uudistimme, kun järjestimme huhtikuun 16. päivänä piirakantekokoulutuspäivän.”

Karjalan Sivistysseuran Kemin alaosaston toimintakertomuksesta vuodelta 2008

1. ETEINEN: TERVETULOA

1.1. Tutkimuksen paikat

1.1.1. Tutkimuskohteesta

Tämän tutkimuksen kohteena ovat jäljet. 2000-luvulla erilaisista jäljistä on puhuttu ja kirjoitettu paljon: ihminen jättää itsestään hiilijalanjäljen tai ekologisen jalanjäljen, jonka suuruus ja vaikutus ympäristöön on mahdollista mitata. Ympäristöestetiikassa on nostettu esiin myös esteettinen jalanjälki, jolla viitataan ihmisen toiminnan esteettisiin vaikutuksiin. Käsitteellä on haluttu tuoda ympäristökeskusteluun mukaan ihmisen kokonaishyvinvointiin liittyvä esteettinen näkökulma.¹

Myös tässä työssä esillä olevat jäljet liittyvät hyvinvointiin. Tutkin niitä jälkiä, joita haastateltuni ovat omista vaiheistaan jättäneet. Haastateltujani yhdistää Viena: he tai heidän vanhempansa ovat sieltä kotoisin. Jäljet voivat olla haastatteluissa syntyneitä puhetta, kirjoituksia, maalauksia, veistoksia, muistomerkkejä, pienoismalleja, käsitöitä ym. Ne kaikki kertovat tutkittujeni suhteesta kokemaansa, heidän tavoistaan elää sen kanssa uudessa ympäristössä. Jäljet näkyvät heidän maisemassaan, ovat esillä kodeissa tai ovat tulleet esille kohtaamisissa.

Aloitin tämän työn kulttuurintutkimuksena ja päätän sen kulttuurin- ja taiteentutkimuksen väliin. Molemmilla tieteenaloilla tutkitaan erilaisia jälkiä erilaisista näkökulmista.² Olen pyrkinyt siihen, etteivät tutkittavieni jättämät jäljet jäisi minulta huomaamatta siksi, että ne sijoittuvat helposti tieteenalojen väliin. Oman työni kannalta tieteidenvälisyys onkin tarkoittanut laajempaa näkökulmaa ja mahdollisuutta huomata myös sellaista, mikä ei kuulu vain yhden tieteenalan kohteisiin. Yhdistävä teema tutkimukselleni, sen punainen lanka, on kodin ja kotipiikan näkökulma jälkiin. Tämä tarkoittaa sitä, että pyrin seuraamaan tutkittavieni omaa näkökulmaa, katsomaan siitä käsin.³

Olen yrittänyt kuunnella kertojia, riippumatta siitä, miten he ovat halunneet kertoa. Tämä on asettanut tutkimuksenteolle suuria haasteita. Aineisto on niin rikas ja moninainen, ettei se olisikaan asettunut suoraan minkään tieteenalan viitekehukseen. Tutkijan näkökulmasta tutkittaviani voisi luonnehtia ns. hankaliksi henkilöiksi, koska he eivät asetu suoraan etnografisen tutkimuksen oletettuihin kategorioihin.⁴ Heidän kannaltaan tilanne on tietenkin toinen: he ovat käsitelleet kokemaansa niillä tavoilla, jotka ovat tuntuneet mahdollisilta ja luontevilta.

Painopiste on siis kertojassa tai tekijässä. Hän on kasvanut omaan kulttuuriinsa ja oppinut katsomaan maailmaa sen antamin silmälasein. Suurten elämänmuutosten aikana, uusien elinympäristöjen ja yhteisöjen myötä, hän on oppinut näistä lähtökohdista myös uusia ilmaisukeinoja ja selviytymisen mahdollisuuksia. Hän kertoo kokemastaan

niillä tavoilla, joita hän on oppinut, joihin hänellä on sisäinen motivaatio ja jotka tuntuvat uusissa elinympäristöissä mahdollisilta.⁵

Taiteentutkimuksessa viitataan usein Levi-Straussin käsitteeseen tekijä (bricoleur)⁶, joka luo ja rakentaa niiden keinojen ja materiaalien varassa ja pohjalta, jotka hänellä kulloinkin on.⁷ Omassa tutkimuksessani tämä käsite on erityisen toimiva. Synnyinyhteisönsä menettäneet ja monia elämänmuutoksia kokeneet pakolaiset käyttivät niitä keinoja, joita heillä kulloisissakin tilanteissa oli.

Kaavio 1. Tutkimuksen kohde ja näkökulma.

1.1.2. Taustaa

Tutkimukseni paikantuu kolmen valtion alueelle: Venäjän, Suomen ja Ruotsin. Tutkin niitä jälkiä, joita Vienassa syntyneet ja Suomeen ja myöhemmin Ruotsiin paenneet pakolaiset ovat elämästään jättäneet. Itä-Karjala⁸ on kotiseutu, jonka he tai heidän läheisensä jättivät 11500 muun pakolaisen tavoin Karjalan kansannousun jälkeen 1920-luvun alussa.⁹ Kemi on paikka, jonka sahayhteisöihin he asettuivat erilaisten vaiheiden jälkeen. Kemin sahayhteisöistä tuli toisen polven pakolaisten kotiseutuja, synnyinyhteisöjä, joita ei enää ole. Osa heistä jatkoi pakoaan Ruotsiin vuonna 1948.

Kohtasin kenttäni ja tutkimuskohteeni ensimmäistä kertaa kesällä 1989. Tuolloin ensimmäisen polven pakolaisten pakomatkasta oli kulunut jo lähes seitsemän vuosikymmentä. Toisen polven pakolaisetkin olivat jo eläkkeellä ja muistelivat yhdessä kadonneita sahayhteisöjä mm. rakentamalla pienoismallia lapsuutensa maisemista. Haastattelin tuon kesän aikana 22 ensimmäisen ja toisen polven pakolaista; pro gradu -tutkimukseni aiheena oli pakolaisuus elämänkokemuksena.¹⁰

Vielä kesä-heinäkuun kenttätöissä tilanne Kemissä vaikutti rauhalliselta ja kerto-

mukset menneistä tapahtumista vakiintuneilta. Heinäkuussa, lähtöni jälkeen, haastateltuni suunnistivat yhteiselle matkalle kotiseuduilleen Vianaan. Suomen itäraja oli avautumassa, mutta ei vain Suomen. Kun palasin Kemiin myöhemmin samana syksynä, pääsin seuraamaan hämmästyttävää tapahtumasarjaa, kertojieni historiakäsityksen muuttumista. Vuodesta 1989 tuli käännekohta, vaikka sitä emme silloin ymmärtäneet. Euroopan kartta oli hahmottumassa uudelleen.¹¹

Kokemus oli merkittävä. Kuvasin sitä artikkelissa¹², joka julkaistiin Aamunkoitossa vuonna 1997:

”Alkoi rajan luoman historian uudelleen kirjoittaminen. Tapahtumasarja, jonka toteutumisaikoina olivat pirtit ja tuvat, pientareet ja tiet. Kertojina - ja maailmankuvan muuttajina olivat kokijat itse. Voiko historiankirjoitus koskaan muuttaa yksityisen ihmisen maailmaa niin paljon, kuin nämä uudelleen ja uudelleen toistuvat kertomukset ovat muuttaneet? Mitä teille sitten tapahtui? Kuka meidän taloomme muutti? Kuka pui viljan? Löysittekö te meidän kätköjä sieltä talon takaa?

Historiantaju, kuva tapahtumien kulusta, OMA HISTORIA, muutti muotoaan. Joskus kuulijasta tuntui siltä, että kertomukset vyöryivät kuin kevätjoki jäiden alta. Miten vapauttavaa oli saada vastaus kauan vaivanneisiin, usein arveltuihin kysymyksiin. Enää ei tarvinnut luulla, arvella, miettiä rajan tällä puolella. Nyt saattoi kysyä, ja sitten tietää!

Jaettu kansa, rajan jakama, lähti etsimään vastauksia kysymyksiinsä. Jaetut suvut, jaetut ihmiset lähtivät etsimään kadonnutta puolikasta, sitä ikävöityä - täyttämään tyhjää, mutta täydeksi tarinoitua ja muisteltua kokemuksilla, kosketuksilla, hajuilla ja äänillä. 60-70 vuotta rajan kahdella puolella, jaettuna. Jos ei itse rajan toiselta puolelta lähteneenä, niin kuitenkin sen läsnäolon tunteneena. Tuonpuolinen, todellinen maailma ei ollut rajalla jätettävissä, se on kuulunut pakomatkaan ja sen jälkeiseen aikaan erottamattomasti - ja kuuluu aina.

Suhtautumistavat vaihtelevat. Joku ei halua lähteä katsomaan, ei rikkoa muistoja - mutta hän kuulee silti. Joku haluaa lähteä, haluaa rakentaa entistä kotikylää, sen kirkkoa ja kylää, osallistua siihen omin käsin. Kaikille kadonnut kuitenkin on avautunut. Se kulkee mieleen ja kotiin kirjeissä, korteissa, kertomuksissa, valokuvissa. Se on läsnä, enemmän kuin poissa - ja enemmän kuin koskaan ennen.”

Kaikki näytti muuttuvan nopeasti. Ymmärsin, että silmiäni edessä tapahtuu jotakin hyvin erityistä.¹³ Näiden kokemusten jälkeen tutkimukseni yhdeksi avainteemaksi valikoitui kuin itsestään kertojieni historiakäsitys. Nyt, kaksikymmentä vuotta myöhemmin, huomaan, ettei muutostilassa ollut vain kertojieni, vaan meidän kaikkien historiakäsitys.¹⁴ Historian julkisia esityksiä muovattiin uuteen uskoon vauhdikkaasti.¹⁵ Julkisten esitysten lisäksi muuttui myös ns. kansanomaisen historia, ”vaatteisiin tarttuva”, kerrottu, puhuttu, yhteisössä elävä historia.¹⁶

Jatkoin tutkimustani haastattelemalla Oulangassa vuosina 1910 ja 1912 samaan sukuun syntyneitä naisia, Stepanie Kemovaa ja Olga Salmea. Molemmat kulkivat samassa pakolaisten joukossa Suomeen helmikuussa 1921; kumpikin päätyi lopulta eri puolille rajaa kuin oma perhe. Nämäkin naiset kohtasivat toisensa syksyllä 1989. Haastattelun kumpaakin viisi kertaa vuosina 1989-1993, sekä Suomessa että Vienassa. Tästä

tutkimuksesta valmistui lisensiaatintyöni, jonka aiheena oli Rajakansan historia ja historian kokijat.¹⁷

Vuoden 1994 lopussa jatkoin tutkimustani Ruotsissa, jossa haastattelin siellä asuvia Karjalan pakolaisia. He jatkoivat matkaansa sinne Kemistä vuonna 1948 vaiheessa, jossa Suomi luovutti inkeriläisiä Neuvostoliittoon. Löysin eri puolilta Ruotsia kuusi pakolaista, jotka kertoivat haastatteluissa kokemuksistaan.

Kahden opinnäytteen lisäksi aiheesta on valmistunut lukuisia artikkeleita.¹⁸ Tämä työ kokoaa yhteen aikaisempien tutkimusteni tulokset, joita lähestyn luomani uuden tarkastelutavan pohjalta. Keskityn Vienan pakolaisten jättämiin jälkiin. Katseeni kohdistuu, ei vain puhuttuun ja kirjoitettuun, vaan myös monilla muilla muilla tavoin jätettyihin jälkiin.

Sekä aineiston keruussa että tutkimuksen kirjoittamisessa on monia ajallisia kerroksia, jotka näkyvät ja saavat näkyä. Anna-Liisa Tenhusen tapaan voisin kutsua väitöskirjaani oppimispäiväkirjaksi.¹⁹ Tutkimus ei ole perinteinen monografia, vaan enemmänkin kuin talo, jossa tutkimuksen teemaa tarkastellaan erilaisten aineistojen²⁰ valossa. Koska tutkimus on valmistunut pitkän ajan kuluessa ja esillä on eri tavoilla ja eri aikoina koottua aineistoa, rakentuu tutkimuskohteesta monta kuvaa, erilaisista näkökulmista.²¹

1.1.3. Maahanmuuttotutkimusta

Tutkimukseni kohteena ovat maahanmuuttajien jättämät jäljet, ja siksi tutkimukseni on myös maahanmuuttotutkimusta. Maahanmuuttotutkimuksessa tutkitaan henkilöitä, jotka ovat siirtyneet valtiosta toiseen pysyvästi tai toistaiseksi ja elävät vähemmistönä uudessa yhteiskunnassa.²² Maahanmuuttotutkimus on sidoksissa yhteiskunnalliseen tilanteeseen; suomalainen ja kansainvälinen maahanmuuttotutkimus lisääntyi voimakkaasti maahanmuuttajien määrän kasvamisen myötä 1980-1990-luvuilla. Tuolloin maahanmuutto sai uudet kasvot: sotien ja eriarvoisuuden myötä pakolaisten määrä Euroopassa alkoi kasvaa.²³

Suomalaista maahanmuuttotutkimusta on tehty monilla tieteenaloilla. Eniten ovat kuitenkin painottuneet yhteiskunnalliset lähestymistavat.²⁴ Tutkimus on erityisesti keskittynyt joihinkin vähemmistöihin, kuten somaleihin ja venäläisiin.²⁵ Uskonnon merkitystä pakolaistilanteessa ovat tutkineet mm. Marja Tiilikainen Suomessa asuvien somalien osalta ja Nora Ahlberg Norjaan Pakistanista muuttaneiden muslimien osalta.²⁶ Historiaan painottuvia tutkimuksia on kirjoitettu hyvin vähän.²⁷

Ensimmäinen ja pitkään ainoa Itä-Karjalan pakolaisista valmistunut kokonaisuus oli Toivo Nygårdin tutkimus Itä-Karjalan pakolaiset (1980), joka kartoitti pakolaisuuden alkuvaiheita historian tutkimuksen näkökulmasta. Suomalaisessa historian tutkimuksessa on pakolaisten vaiheita ja itärajan tapahtumia sivuttu useissa yhteyksissä, vaikka laajemman tutkimuksen kohteena he ovat olleet vain harvoin.²⁸ Uudemmissa tutkimuksista on mainittava Pekka Nevalaisen teokset, joiden aiheina ovat olleet Venäjän pakolaiset Suomessa (1999), Itä-Karjalan pakolaisten opintie Suomessa (2006) sekä suomalaisten paot ja paluumuutot idästä 1917-1939 (2002).

Vienan Karjala ennen rajan sulkeutumista ja Karjalan pakolaiset rajan sulkeutumi-

sen jälkeen ovat olleet kiitettävästi esillä suomalaisessa folkloristiikassa, vaikka pakolaisuus sinänsä on vain harvoin ollut kiinnostuksen kohteena.²⁹

1.1.4. Tutkimuksen kulku ja tutkimuskysymykset

Tutkimukseni jakautuu kolmeen lukuun. **Paikan etsiminen** (luku 2) kertoo Karjalan pakolaisten vaiheista 1900-luvun Suomessa. Luvun taustalla ovat vuonna 1989 Kemissä tekemäni haastattelut. Niiden pohjalta rakentuu kollektiivinen biografia Karjalan pakolaisten vaiheista. Luku perustuu aiheesta tehtyihin tutkimuksiin, joita voi kutsua *tiedeteoiksi*, aikalaislähteisiin sekä arkistoihin kerättyihin pakolaisten kuvauksiin kokemuksistaan. Kokoamaani haastatteluaineistoa käytän tässä luvussa *muistitietona*, joka osaltaan havainnollistaa ja täydentää kuvausta pakolaisten historiasta. Näitä historiaa kommentoivia, kuvaavia ja tallentavia jälkiä kutsun *historiateoiksi*³⁰. Historian kuvauksen rinnalla esittelen Karjalan pakolaisten vaiheista tehtyjä muita jälkiä, joista kutsun *taideteoiksi*³¹.

Luku etsii vastausta kysymyksiin ”Miten Karjalan pakolaiset etsivät paikkaansa 1900-luvun Suomessa ja miten tätä historiaa on kuvattu erilaisissa taideteoissa? Minkälaisia jälkiä näistä vaiheista on jäänyt?” Aineistona on käytetty tutkimuksia, aikalaislähteitä, pakolaisten arkistoon talletettuja kuvauksia sekä haastatteluja³². Taidetekoja olen tutkinut sisällönanalyysin keinoin.³³ Olen dokumentoinut teot valokuvoin, niihin liittyvin taustatiedoin sekä haastatteluin³⁴. Tekojen lisäksi esittelen tärkeimmät tekijät.

Kokemuksesta kertominen (luku 3) valottaa kahden haastateltuni, Olga Salmen ja Stephanie Kemovan, erilaisia kuvauksia ja kertomuksia elämästään ja pakolaisuudestaan. Naisten jättämät jäljet ovat kerrottuja ja kirjoitettuja; niiden pohjalta rakennan kaksi biografiaa. Luvun lähtökohtana on *elämänhistoriallinen kerronta*, jota tarkastelen käsitteenä luvuissa 1.3.4. ja 3.1. Pyrin luomaan haastattelujen, kirjoitusten, kertomusten, laulujen ym. avulla elämäkerrallisen tilan, johon myös kokemus historiasta sijoittuu.³⁵ Näiden kahden kertovan yksilön kautta avautuu mahdollisuus tarkastella historiakäsitystä ja sen ilmenemismuotoja lähemmin, yksilön elämän kontekstissa. Tärkeänä aiheena ovat *naiset historiansa ja elämänsä kertajina, perinteenkannattajina* (tai perinteenkantajina) mutta myös *luovina yksilöinä*. Tarkastelen sitä, miten naiset löytävät omat ilmaisutapansa ja mitä he niiden keinoin vaiheistaan kertovat. Minkälaisia jälkiä he jättävät?

Etsin vastausta kysymykseen ”Miten yksilö kertoo kokemastaan historiasta ja miten hän käsittelee kokemuksiaan omista kokemuksistaan ja kulttuuriympäristöstään nousevilla keinoilla?”

Aineistona ovat haastatteluni vuosilta 1989-1993. Lisäksi mukana on muutamia muiden tekemiä haastatteluja sekä toisen haastateltavani omat kirjoitukset. Myös tämä aineisto on täydentynyt vuonna 2009 sekä uusilla haastatteluilla että muulla aineistolla³⁶.

Kolmannessa luvussa **Kuulluksi tuleminen** (luku 4) tarkastelun kohteena on tutkija ja hänen taustansa ja hänen siitä nouseva näkökulmansa aiheeseen. Luku on luonteeltaan lähdekriittinen: tarkastelun kohteena on pakolaistutkimus, *tiedeteko*, osana omaa aikaansa ja tekijänsä elämää.

Asetan tutkijan tutkittavien rinnalle 1900-luvun Suomeen ja kysyn: Missä määrin tutkijan tausta ohjaa hänen tutkimustaan? Myös tämä tutkimus on jälki; miten tuo jälki on syntynyt? Tämän luvun aineistona ovat paitsi omat kokemukseni, myös läheisteni haastattelut. Lisäksi mukana on muuta sukuhistoriaan liittyvää aineistoa. Esittelen tärkeimmät johtopäätökset jokaisen pääluvun lopussa.

1.2. Kolme näkökulmaa etnografiaan

1.2.1. Mitä on etnografia?

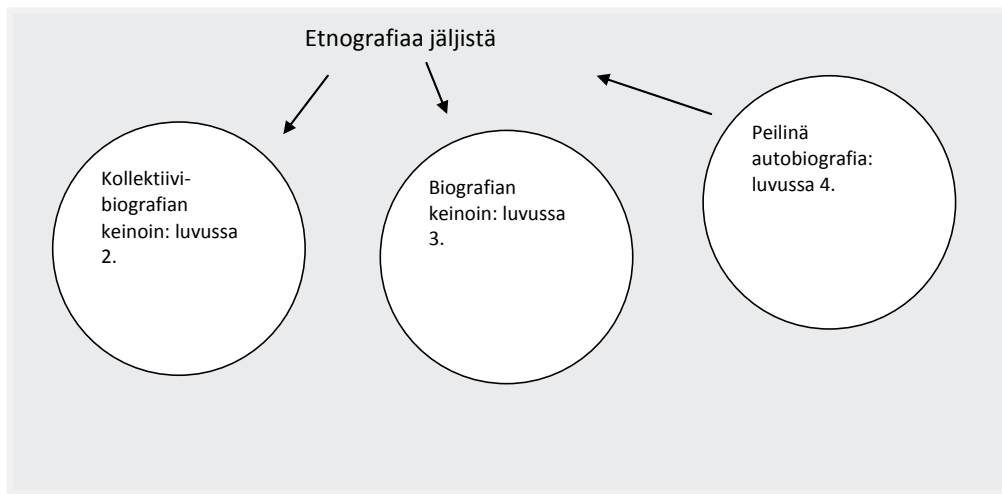
Etnografiaa on kuvattu osuvasti kulttuurin tutkimuksen kulttuuriksi.³⁷ Klassisten etnografioiden lähtökohtana oli pitkä kenttätyö kaukaisten tutkittavien keskuudessa. Nykyisin etnografista tutkimusta tehdään myös lähellä, tutuissa yhteisöissä ja kulttuureissa. Menetelmä on omaksuttu kulttuurintutkimuksesta myös monille muille tieteenaloille ja sitä käytetään melko väljänä yleisnimityksenä kuvaamaan kenttätyötä tutkimusyhteisön keskuudessa. Etnografisen tutkimuksen ytimessä on kuitenkin edelleen tutkijan osallisuus yhteisön elämässä: etnografi tutustuu kohteeseensa, on läsnä niin emotionaalisesti kuin ruumiillisesti ja opettelee toimimaan yhteisönsä ehdoilla.³⁸ Etnografi pyrkii sijoittamaan tapahtumat, kohtaamiset ja ymmärryksensä niistä laajempaan, merkitykselliseen yhteyteen. Etnografia ei ole vain tuote, vaan myös prosessi, jossa etnografi itse on merkittävä osa tutkimustaan.³⁹

Oma tutkimukseni lukeutuu narratiivisen etnografian alaan. Narratiivisessa etnografiassa tutkija kuvaa tutkittaviensa biografian kautta aihettaan sisällyttäen kertomukseensa myös oman roolinsa ja kokemuksensa kentällä.⁴⁰ Viime vuosina narratiivisen etnografian tekijät ja lukijat ovat muuttuneet. Tutkivan keskuksen ja tutkittavan periferian suhde on rakentumassa toisin. Tämän muutoksen myötä osallistuvasta havainnoinnista on tullut osallistumisen havainnointia.⁴¹ Tämä muutos näkyy myös omassa tutkimuksessani; en kuvaa vain osallistuvaa havainnointia tai muita kenttätyömenetelmiäni vaan pyrin myös havainnoimaan osallistumistani ja arvioimaan sitä.

Oman etnografiani paikat ovat tutkittujeni koteja Kemissä, Vienassa ja Ruotsissa. Konkreettisen maantieteellisen paikan sijaan kenttäni koostuu ihmisistä ja heidän kodeistaan.⁴² Maahanmuuttotutkimuksessa konkreettisia paikkoja voi olla useita ja ne voivat olla etäällä toisistaan. Etnografinen kenttätyö laajenee konkreettisesta paikasta paikkojen väliseksi, transnationaaliksi tilaksi.⁴³

Tutkimukseeni sisältyy kolme näkökulmaa etnografiaan: kollektiivibiografia, biografia ja autobiografia. Etnografian etiikkaa tarkastelen luvun lopussa kaikkien näiden näkökulmien kannalta.

Kaavio 2. Kolme näkökulmaa etnografiaan.

1.2.2. Yhteinen kokemus: kollektiivibiografia

Historiantutkimuksessa kollektiivibiografian eli prosopografian lähtökohtana on oletus, että tiettyä historian vaihetta on mahdollista tutkia esimerkkitapauksen avulla.⁴⁴ Tutkijat ovat esimerkiksi koonneet suurista ihmisjoukoista pienen selämäkertoja ja yhdistelemällä niitä pyrkineet tavoittamaan merkittäviä historian ilmiöitä.⁴⁵

Irma Sulkunen tutki Liisa Eerikintytärtä, rukoilevaisuuden syntyvaiheen keskeistä henkilöä, kollektiivibiografian keinoin. Koska Liisa Eerikintytärtä ei ollut mahdollista löytää yksilönä, tutkija päätyi kokoamaan arkistoista löytämistään 19 Liisa Eerikintytärtä kokonaiskuvan.⁴⁶ Tästä kokonaiskuvasta Sulkunen rakentaa mahdollisen biografian kohteelleen, kertoo sen kautta aikakaudesta ja sen ilmiöistä.

Folkloristiikassa kollektiivibiografian traditio on vahva. Alkuvaiheissaan kansanrunoudentutkimus ei etsinyt yksilöä runon tekijänä ja esittäjänä, vaan kansanrunoa. Keruussa ei painotettu yksilön merkitystä eikä häneen liittyviä tietoja kirjattu yksityiskohtaisesti muistiin. Kun tutkimus myöhemmin kiinnostui yksilöistä runojen takana, oli heidän äänensä etsiminen erityinen haaste tutkijoille.

Senni Timosen sanoin ”vanha kalevalamittainen lyriikka on suuri kollektiivisen mielen tila”. Tästä huolimatta se sisältää kollektiivisesta vain yksilöllisiä tulkintoja. Timosen mukaan laulun subjektina voi ajatella paitsi sen tekijää, myös esittäjää tai kuulijaa.⁴⁷ Timonen kartoittaa omassa tutkimuksessaan 1800-luvun pohjoiskarjalaisen vanhan lyriikan tuolloin eläneiden laulajien kulttuuria, lyyrisistä runoista avautuvaa eläjiensä mielenmaisemaa.⁴⁸

Omassa tutkimuksessani kuvaan Karjalan pakolaisten kokemat yleiset vaiheet. Kuva näistä vaihteista rakentuu Kemissä vuonna 1989 kokoamieni elämänhistoriallisten haastattelujen pohjalta. Tutkittujeni kokemien vaiheiden pohjalta olen rakentanut yleiskuvan, kollektiivibiografian, jota esittelen tarkemmin erilaisten lähteiden pohjalta luvussa 2.

1.2.3. Yksilön kokemus: biografia

Biografialla tarkoitetaan kuvausta yksilön elämästä jonkun toisen kirjoittamana.⁴⁹ Biografisella tutkimuksella on pitkä traditio etnografiassa. Biografioita on sekä kerätty että käytetty monin erilaisin tavoin.⁵⁰ Tämä näkyy mm. aihepiiriin liittyvien käsitteiden määrässä ja määrittelyssä. Esimerkiksi biografian ja autobiografian välinen ero on ainakin tutkimuksista päätellen häilyvä. Autobiografian määrittelyssä korostetaan, että se on yksilön oma kuvaus elämästään.⁵¹ Näin ajateltuna esimerkiksi luku- ja kirjoitustaidottomasta kertojasta olisi mahdollista kirjoittaa vain biografiaa.

Juha Pentikäisen mukaan biografian ja autobiografian ero perustuu emic-/etic-dikotomiaan. Autobiografia on yksilön oma kertomus elämästään hänen omilla käsitteillään tulkittuna. Biografia on yksilön elämänhistoria jonkun toisen toteuttamana ja tulkitsemana. Emic- näkökulma pyrkii ymmärtämään kertojansa kulttuuria sisältäpäin, etic-näkökulma on vertaileva, kulttuuria ulkopuolelta katsova.⁵²

Biografisella tutkimusotteella on vakiintunut asema myös historian tutkimuksessa yhtenä sen vanhimmista osa-alueista.⁵³ Historiassa biografinen tutkimus on kohdistunut pääasiassa historian merkkihenkilöihin, joskin tämä suuntaus on saanut viime vuosina yhä enemmän kritiikkiä osakseen.⁵⁴ Biografia on määritelty kirjalliseksi kuvaukseksi henkilön elämänvaiheista, luonteenkehityksestä, toiminnasta sekä tekojen syistä ja seurauksista.⁵⁵

Tässä tutkimuksessa kirjoitan biografiaa tutkittavieni elämästä luvussa kolme. Esitelen kahden kertojani elämänvaiheet. Pyrin antamaan heille oman äänen etsien kulttuurin sisäistä näkökulmaa. Samalla pyrin analysoimaan kertojiani myös laajemmasta näkökulmasta käsin, vertaillen ja ulkopuolelta.

1.2.4. Näkökulma tutkijan ja tutkittavan suhteeseen: autobiografia

Etnografisen tutkimuksen traditioon kuuluu tutkijan oman persoonan huomioiminen tutkimuksen kulussa. Etnografian persoona on työväline, jolla hän tekee työtään ja jonka vaikutus tutkimukseen on otettava lukuun. Siksi autoetnografiaa⁵⁶ on kirjoitettu etnografiin tutkimuksiin jo kauan.⁵⁷ Heewon Changin mukaan autoetnografisen tutkimuksen poikkeaa muusta etnografiasta siinä, että autoetnografisessa tutkimuksessa ymmärrystä kulttuurista tai yhteisöstä haetaan minän” kautta. Tutkimuksen tekijä on sekä tutkimuksen subjekti että sen linssi. Autoetnografisessa tutkimuksessa tätä ei peitellä tai demonisoida, vaan paremminkin korostetaan ja jopa juhlitaan. Kuitenkin tämä näkökulma pyritään liittämään laajempaan yhteyteen.⁵⁸

Monet tutkijat ovat pohtineet sitä, kuinka laajasti tutkijan ja tutkimuskohteen suhdetta tulisi tutkimuksissa esitellä.⁵⁹ Voisiko refleksiivisyys olla koko tutkimusprosessissa läsnä oleva lähestymistapa?⁶⁰ Autoetnografisessa tutkimuksessa tutkimuksen minä käy pohdintaa aiheensa kanssa, näkyvästi ja tarkoituksellisesti.⁶¹

Bente Gullveig Alver (1990) esittelee teoksessaan *Creating the Source*, miten koomateoksessa julkaistut artikkelit syntyivät ja mitä seurauksia niillä oli. Teos on nimeään myöten osuva ja oivaltava kuvaus tutkijan ja hänen tutkimuskohteensa suhteesta.

Alverin teksteissä lähde syntyy tutkijan ja tutkittavan vuorovaikutuksessa.

Tätä suhdetta olen yrittänyt kirjoittaa auki erityisesti neljännessä luvussa **Kuulluksi tuleminen**. Tarkastelen paitsi 1900-lukua myös rajaa paitsi tutkittujen, myös tutkijoiden elämässä. Luku on muodostanut tärkeän peilin historiatietoisuuden tarkasteluun ja avannut merkittävällä tavalla rajaan liittyviä mahdollisia merkityksiä. Suomen 1900-luvun historia, rajojen muuttuminen ja muotoutuminen on vaikuttanut tavalla tai toisella meihin kaikkiin.

Olen tutkimuksessani *osallinen*, ja tämä osallisuus näkyy monilla tavoilla.⁶² Osallisuus tarkoittaa sitä, että tutkimus perustuu ainutkertaiseen tutkijan ja tutkittavien suhteeseen. Tutkimukseni aineisto ja kenttätyön historia on talletettuna arkistoon. Tässä työssä tämä suhde ei kuitenkaan rajoitu vain minun ja tutkittavieni suhteeseen, vaan laajenee kahden suvun ja sukupolven suhteeksi ja kohtaamiseksi. Osallisuuden kautta on avautunut monia uusia näkökulmia tutkimukseni aiheeseen.⁶³ Tutkimustani voi luonnehtia autoetnografisvaikutteiseksi.

Oman osallisuuden kirjoittaminen tutkimukseen ei ole helppoa eikä usein edes odotusten mukaista.⁶⁴ Pro gradua kirjoittaessani mainitsin yhdessä alaviitteessä syyt, jotka olivat johtaneet minut valitsemaan tutkimusaiheeni. Saamassani palautteessa todettiin, että tutkimuksen pitäisi kertoa enemmän kohteestaan kuin tutkijastaan. Poistin viitteen.

Ruth Behar toteaa, että tutkimuksessa tutkijasta itsestään kirjoittamisen tulisi viedä johonkin, johon ei muuten olisi pääsyä. Sen pitäisi olla merkityksellistä tutkimuksen kannalta.⁶⁵ Teoksessaan *The Vulnerable Observer* (1996) hän kuvaa omien kokemustensa valossa tutkijan tunteita tutkimusprosessissa ja niistä kirjoittamista. Miten omasta haavoittuvuudesta kirjoitetaan tutkimukseen? Onko se toivottavaa tai edes merkityksellistä?

Maarit Leskelä-Kärki on todennut, että henkilökohtaisuus voi muodostua tutkimuksessa monista erilaisista tasoista. Tutkimusprosessin vaiheiden kuvaaminen kertoo myös siitä, mitä tutkija itse oppi tutkiessaan. Tutkijuuden refleктоiminen niin suhteessa tutkimusotteeseen kuin tutkittaviin avaa sitä, miten, minkälaisilla tavoilla, tutkija on läsnä omassa tutkimuksessaan.⁶⁶ Tähän pyrin.

Koska en esittele ainoastaan omaa suhdettani aiheeseen vaan myös sukuni historiaa ja sen kietoutumista aiheeseen, voitaneen puhua etnografisesta autobiografiasta.

1.2.5. Tutkimusetiikasta

Tutkimusetiikkaan kuuluu tutkijan vastuu tekemistään eettisistä valinnoista paitsi tiedeyhteisölle, myös tutkimuksen kohteelle.⁶⁷ Etnografinen tutkimus tulee lähelle kohdettaan, siksi eettiset haasteet etnografisessa tutkimuksessa ovat erityisen suuret. Kun esillä on tutkittavan oma elämäntarina, liikutaan herkillä alueella. Mahdollisuus tuottaa vahinkoa tarkoittamattaan on ilmeinen.⁶⁸ Merete Mazzarella kirjoittaa:

”Toisesta ihmisestä kirjoittaminen on aina jossakin mielessä hänen haltuunottamistaan, hänen muuttamistaan kohteeksi, hänen kahlitsemistaan siihen kuvaan, jonka on itse

rakentanut.”

Etnografian etiikasta puhuttaessa on perinteisesti korostettu, että 1) tutkittavilta täytyy saada suostumus tutkimukseen, 2) tutkittavilla on oikeus pysyä anonyymeinä ja heidän arvokkuuttaan tulee suojella, 3) tutkimuksesta tulee antaa jotakin myös tutkimuskohteelle, 4) tutkittaville tulee kertoa mahdollisimman rehellisesti, tarkasti ja ymmärrettävästi tutkimuksen tarkoitus, tavoitteet ja seuraukset, 5) heitä tulee suojella mahdollisilta riskeiltä sekä 6) heille tulee kertoa myös mihin aineistoa käytetään ja kuka tai ketkä käyttävät sitä.⁷⁰ Mitä haavoittuvampi tutkittava yhteisö on, sitä tärkeämpi on kysymys tutkimuksen tarkoituksesta ja merkityksestä.⁷¹

Laura Jetsu korostaa, ettei tutkimuseettisiin kysymyksiin ole olemassa normatiivisesti oikeita vastauksia. On vain jokaisessa tilanteessa erikseen tehtävä valinta.⁷² Tätä näkökulmaa korostaa myös opettajien kertomuksia tutkinut Leena Syrjälä tutkimusryhmänsä kanssa: käytännöt muotoutuvat jatkuvasti, tutkimuksen kuluessa, eikä niihin ole eikä voi ennalta laatia erityisiä eettisiä ohjeita. Ratkaisut ovat usein nopeita, tilannekohtaisia ja yksilöllisiä. Syrjälän ym. mukaan tutkimukseen liittyvien ihmissuhteiden pitäisi pohjautua välittämiseen, kuten muidenkin ihmissuhteiden. Tutkijoiden mielestä hyvä lähtökohta tutkimuseetikalle on kultainen sääntö, jonka mukaan toisille pitäisi tehdä, kuten toivoisi itselleen tehtävän.⁷³

Tutkimusetiikka kattaa paitsi tutkimuksen suunnittelun ja kentällä tehtävät valinnat, myös tutkimuksen koko matkan aineiston syntymisestä valmiiksi tutkimukseksi. Kaikkiin vaiheisiin sisältyy lukuisia eettisiä valintatilanteita.⁷⁴ Tutkijalla on vastuu tutkittavistaan ja kokoamastaan aineistosta myös tämän jälkeen. Hänen on ratkaistava, missä aineistoa säilytetään ja kuka saa sitä käyttää.

Oma aineistoni on syntynyt pitkällä aikavälillä, useiden tapaamisten aikana. Tutkimukseni toisen luvun taustalla on ensimmäinen kenttätyöni Kemissä kesällä 1989. Tämä jaksot avasi havainnollisesti etnografiseen tutkimukseen liittyviä eettisiä ongelmia. Tutkittavani halusivat tietää tarkasti tutkimukseni tarkoituksesta. Heille oli myös tärkeää, ettei haastatteluaineisto olisi avointa ja kenen tahansa kuultavissa. Lupasin, että aineistoa säilytetään suljettuna arkistossa. Lupasin myös suojella tutkittavieni anonymiteettiä.

Kun tutkimukseni oli valmis, loin haastatelluille tunnukset, joista kävi ilmi syntymävuosi ja sukupuoli. Tutkimuksessa halusin antaa haastateltujeni äänen kuulua; raportissa oli paljon sitaatteja haastateltujen puheesta. Pidin tärkeänä myös sitä, että tutkimus palautuu kertojille itselleen. Kopio tutkimuksestani lähetettiin kaikille haastatelluille. Uskoin toimineeni sekä perustellusti että harkitusti.

Muutamia vuosia myöhemmin otin yhteyttä haastateltuihini käydessäni Kemissä. Joku heistä totesi lukeneensa tutkimuksen ja tunnustaneensa kaikki kertojat puhettavasta. Anonymiteetin suojaus ei siis onnistunut. Kyse oli melko henkilökohtaisesta puheesta, josta tosin olin rajannut ulkopuolelle eettisesti herkimät aiheet, jotka liittyivät esimerkiksi haastateltujeni lapsiin.

Yhteisöni oli melko tiivis. On toki todennäköistä, että yhteisön jäsenten pakolaisuuteen liittyvät kertomukset olivat heille tuttuja. Lisäksi he olivat hyvin tietoisia haastateltujeni etenemisestä ja vierailupaikoistani. Todennäköisesti he keskustelivat myös siitä,

mitä kysyin heiltä. Haastateltuihin kuului kuitenkin myös tiiviin yhteisön ulkopuolella eläviä, jotka yhteisön jäsenet todennäköisesti pystyivät myös tunnistamaan puhettavan perusteella pienessä kaupungissa. Teinkö heille vahinkoa? Miten olisin onnistunut suojaamaan heitä paremmin?

Ainakaan kirjoittamisvaiheessa tekemieni valintojen seuraukset eivät olleet sellaisia kuin oletin. Tutkijan voi olla vaikeaa ennakoida sitä, minkälaiset seikat voivat johtaa anonymiteetin rikkoutumiseen. Syrjälä ym. korostavat, että tarvitsemme enemmän kertomuksia niistä virheistä, joita teemme.⁷⁵ Toisaalta luulen, että anonymiteetin säilyttäminen on kaikkein tärkeintä suhteessa muihin, so. paikallisväestöön, jonka kohtaamista haastateltavani pohtivat hyvinkin henkilökohtaisten kokemusten kautta.

Tutkimukseni kolmannen luvun taustalla ovat useat tapaamiset kahden haastateltuni kanssa vuosien 1989-1993 välillä. Molemmat esiintyvät sekä tässä tutkimuksessa että lisensiaatintyössäni nimillään. Olga Salmi oli anonymiini mukana myös ensimmäisessä tutkimuksessani. Toisessa vaiheessa hän sai nimen, miksi?

En kysynyt koskaan Olga Salmelta, voinko kirjoittaa hänestä nimellä. Jatkaessani haastatteluja hänen kanssaan gradun valmistumisen jälkeen en heti suunnannut kohti uutta tutkimusta. Yhteydenpitomme perustui molempien aloitteisiin. Kemissä käydesäni kävin yleensä Olgan luona ja lähes aina jatkoimme haastatteluja.

Ratkaisuni perustui siihen, että Olga Salmi oli kirjoittanut ja julkaissut omaelämäkerrallisia kirjoituksia elämänsä vaiheista ja näin valinnut nimellä kirjoittamisen itse. Tutkimuseettiset ratkaisuni perustuivat pitkään tuntemukseen; pyrin toimimaan niin kuin uskoin hänen toivovan. Jätin tutkimuksen ulkopuolelle sellaiset asiat, joiden käsittelystä uskoin koituvan haittaa hänelle. Olga Salmi ei ehtinyt tutustua valmiiseen lisensiaatintyöhöni, jonka pohjalta tämän tutkimuksen luku kolme on kirjoitettu. Vein kuitenkin valmiin tutkimuksen Olga Salmen puolisolalle Toivo Salmelle, joka piti kirjasta: ”Sanoisin että se on meidän arvokkain kirja.”⁷⁶ Myös Toivo Salmen kanssa ystäväystyimme monien kohtaamisten aikana. Eettiset ratkaisuni perustuivat siihen tuntemukseen, joka minulla heistä oli.

Stepanie Kemovan kohdalla ratkaisu oli vaikeampi. Tapasin Stepanien ensimmäistä kertaa Juha Pentikäisen kanssa. Silloinkaan meillä ei ollut tarkempaa tutkimustarkoitusta. Pentikäinen halusi tavata Marina Takalon tyttären, minua kiinnosti rajan avautuminen ja sen seuraukset yhteisöni elämässä. Stepaniekin halusi tavata meidät ja kertoa, ettei hänen äitinsä tulkinta hänen elämänsä vaiheista ole kaikilta osiltaan oikea. Stepanien kohdalla ratkaisu anonymiteetistä oli tehty ennen minua; Juha Pentikäinen oli päättänyt kirjoittaa Marina Takalosta yksilötutkimuksen hänen omalla nimellään ja omasta ehdotuksestaan, hyvässä yhteisymmärryksessä kohteensa kanssa. Tässä tutkimuksessa Stepanie Kemova, rajan takana tavoittamattomissa elävä tytär, esiintyy omalla nimellään osana äitinsä puhetta.

Kuultuani Stepanien kertomuksen ja alkaessani haastatella häntä määrätietoisemmin omaa tutkimustani varten jouduin tekemään monia eettisiä valintoja. Stepanie kyseenalaisti vahvasti äitinsä Marina Takalon julkaistun kertomuksen itsestään. Koin, että hänellä on oikeus kertoa oma tulkintansa omalla nimellään. Siihen hän antoi myös luvan. Tästä tapahtumasarjasta johtuen on tutkimukseni etnografista kuvausta myös tutkimuksen seurauksista ja eettisten valintojen merkityksestä.⁷⁷

Stepanie Kemova ei olisi voinut liseniaatintyötäni lukea, koska ei ollut lukutaitoinen. Kuitenkin oletan, että tutkimuksen valmistuminen olisi ollut hänelle tärkeää. Sekin on mahdollista, ettei tarinan julkaisemisella olisi ollut hänelle suurta merkitystä. Hän tiesi itse, miten asiat hänen näkökulmastaan olivat.

Olen pyrkinyt palauttamaan tutkittavilleni omat tulkintani heidän historiastaan. Silti jää avoimeksi, mikä niiden merkitys yhteisölle lopulta on. Omat kokemukseni kentällä käydessäni viittaavat myös siihen, ettei tutkijan tulisi aliarvioida, mutta ei myöskään yliarvioida omien tutkimustensa merkitystä. Oman käsitykseni mukaan kertojani ovat ja pysyvät oman historiansa subjekteina, riippumatta siitä mitä muut heistä kirjoittavat.⁷⁸

Tutkimukseni kolmannessa luvussa kirjoitan myös perheeni historiaa. Perheessäni olemme tutkineet vienalaisia kahdessa sukupolvessa, ja tutkimus on kohdistunut samaan sukuun kahdessa sukupolvessa. Kirjoitettaessa autobiografiaa, tai autoetnografiaa, on tutkittavien anonymiteetin suojaaminen vaikeaa, ellei mahdotonta.⁷⁹ Elina Haavio-Mannila kiteyttää lyhyesti omasta suvusta kirjoittamisen etiikan kirjoituksessaan Isä ja käsiäläni:

*”Olen edellä kertonut eräitä perhesalaisuuksia. Mutta olen myös jättänyt mainitsematta tapahtumia ja tunteita. Katarina Eskolan lailla olen jättänyt kertomatta yksityiskoh-
tia, jotka voivat loukata asianomaisia tai heidän lapsiaan. Salaisuuksien paljastaminen ei saa rikkoa hienotunteisuuden rajoja.”⁸⁰*

Näihin ajatuksiin yhdyn.

Joskus on kuitenkin etukäteen vaikeaa arvioida, mitä voi kirjoittaa ja julkaista.⁸¹ Toiselle avoin ja luonteva asia voi olla toisen häpeä ja salaisuus. Toisista ihmisistä kirjoittaessa eettisen näkökulman pitäisi kulkea koko tutkimusprosessin läpi. Aina sekään ei auta, matkan varrelta voi paljastua yllätyksiä.⁸²

Oman sukuni historiasta kirjoittaminen muodostaa vaativan peilin myös tutkimukseni etiikan näkökulmasta. Kirjoittamalla tiedän vaikuttavani sukuni historian tulkintaan: otan sitä haltuun, muokkaan sitä, jätän jäljen. Samoin teen myös varsinaiselle tutkimuskohteelleni. Olen jo havainnut, kuinka vaikeaa on nousta kirjoitetun tulkinnan yläpuolelle, voittaa se.

Oman sukuhistorian tutkiminen poikkeaa myös muuten tavanomaisesta tutkimuskohteesta. Oma suku ei ole toinen, se on läsnä. Tieteellisen kirjoittamisen konventiot ovat sille tuttuja. Lisäksi tämä tutkimuksen kohde saa tutkimukseni käsiinsä ja tulee ottamaan siihen kantaa. Ja se on tutkijalle ihan oikein.

1.3. Aikaisempi tutkimus ja tärkeimmät käsitteet

Tutkimukseni erilaisia aineistoja yhdistää näkökulma, joka painottaa kertojan roolia. Kertoja *kasvaa kulttuuriinsa* ja oppii kasvaessaan erilaisia ilmaisukeinoja. Hän elää tiettyssä ajassa ja paikassa ja kokee oman sukupolvensa tavoin tiettyjä vaiheita.⁸³ Hänen kertomuksiaan koetusta historiasta voi tarkastella *muistitietona*, joka on myös *historiateko*. Kun haastattelun painopisteenä on kertojan oma elämä, puhutaan *elämänhistoriallisesta haastattelusta*, *elämänhistoriasta* tai *elämäkertomuksesta*. Elämän aikana

opittujen ilmaisukeinojen varassa syntyvät *jäljet*, jotka voivat olla konkreettisia artefakteja tai kerrottua tai kirjoitettua ilmaisua. Konkreettisista artefakteista käytän nimitystä *taideteko*. Teot voivat olla luonteeltaan *julkisia*, kuten patsaat tai muistomerkit, tai *yksityisiä* tai *paikallisia*, kuten monet ITE-taiteen ilmenemismuodot.

1.3.1. Kulttuuriin kasvaminen – miten perinneorientaatio syntyy?

Tarkastelen tutkimuksessani kulttuuriin kasvamista Maija-Liisa Rauste- von Wrightin ym. (2003) konstruktivistisen oppimiskäsityksen pohjalta. Oman tutkimukseni kannalta kiinnostava Anna-Liisa Tenhusen tutkimus (2006) itkuvirren kolmesta erilaisesta elämästä pohjautuu myös tähän oppimiskäsitykseen. Tenhusen tarkastelee itkuvirttä ilmaisukeinona muuttuvissa kulttuurisissa tilanteissa. Perinneorientaation käsitteen taustalla on Anna-Leena Siikalan tutkimus kauhajokelaisten kertojien kertomusorientaation luonteesta (1984). Se on käyttökelpoinen myös oman tutkimukseni kannalta.

Tutkimukseni kohteena olevia ihmisiä yhdistää kaksi yhteisöä: suvun paikka ja kotikylä Vienassa ja perheen paikka ja asuinympäristö, sahayhteisö Kemissä. Ensimmäisen polven pakolaiset sosiaalistuivat vienalaiseen yhteisöön, kunnes se murtui Karjalan kansannousun jälkeen. Toisen polven pakolaiset sosiaalistuivat perhe- ja asuinyhteisöönsä Kemin sahasaarilla, Veitsiluodossa ja Laitakarissa.

Kulttuuriin sosiaalistuminen tapahtuu lapsuudessa ja nuoruudessa. Näin välittyvät esimerkiksi käsitykset elämän eri vaiheista ja niiden puitteissa esiintyvistä muutoksista. Tämä tieto mahdollistaa yhteisön elämän jatkuvuuden ja antaa yhteisön jäsenille mahdollisuuden ennakoida ja tulkita toistensa toimintaa. Lähtökohtana kunkin sukupolven käsityksille omasta tulevaisuudestaan ovat edellisen sukupolven omaksumat käsitykset.⁸⁴

Konstruktivistisen käsityksen mukaan oppiminen on aina sidoksissa siihen kulttuuriin ja niihin tilanteisiin, joissa se tapahtuu. Opittu rakentuu aiemmin opitun perustalle; yksilön oppimat tiedot ja taidot sisältyvät laajempiin merkityskokonaisuuksiin. Yksilön rakentaessa maailmankuvaansa on kielellä erityisen keskeinen rooli. Se tarjoaa silmälasit, joiden kautta maailma nähdään. Lapsi oppii sanojen merkityksen oppiessaan niiden käytön erilaisissa tilanteissa. Samalla hän oppii säännöt, joiden varassa tulkita sosiaalista maailmaa ja sen viestejä. Oppiessaan käyttämään kieltä lapsi sosiaalistuu kulttuuriin ja sille ominaisiin merkitysten rakenteisiin.⁸⁵

Vienalaisissa kyläyhteisöissä kulttuurille ominaiset ilmaisukeinot opittiin tavallisen elämän ohessa. Taitoja opittiin tarkkailemalla, osallistumalla ja matkimalla.⁸⁶ Oman kulttuurin ilmaisukeinot ovat äidinkieltä, tapa katsoa maailmaa. Ilmaiseminen on aina sidoksissa kulttuuriin.⁸⁷ Ilmaisukeinojen oppiminen on elinikäinen prosessi; eri elämänvaiheissa opitaan sen ymmärryksen ja niiden keinojen varassa, joita on. Yhteisön antamalla palautteella voi olla suuri merkitys taitojen kehittymiselle.⁸⁸ Oman synnyinyhteisön muuttuessa tai kadotessa kokonaan on uusilla elinympäristöillä ja niiden antamalla palautteella erityisen suuri merkitys: Minkälaisia omana äidinkielenä omaksuttuja ilmaisukeinoja se arvostaa ja tukee? Onko niille paikkaa uudessa elinympäristössä vai onko opittava kokonaan uusia keinoja tullakseen kuulluksi?⁸⁹

Mitä perinteelle tapahtuu, kun ympäröivä yhteisö ja kulttuuri muuttuvat? Anna-Leena Siikala on tarkastellut aihetta kertomusperinteen näkökulmasta. Kulttuurin muuttuessa monet kertomukset vaipuivat epäajankohtaisina nopeasti unohduksiin. Aiheisältöjä nopeammin muuttuivat kuitenkin kertomusten merkitykset, erityisesti niiden ilmaisemat arvot ja asenteet. Kun aihe ei tarjoa enää uudessa tilanteessa mielekkäitä tulkinnan ja käsittelyn mahdollisuuksia, se häviää.⁹⁰

Perinteen muuttuessa toiset aiheet säilyvät kuitenkin joidenkin yhteisön jäsenten keskuudessa kauemmin. Perinteen olemassa olon kannalta avainasemassa on se intressi, jota perinteenkannattajat tuntevat aiheen käsittelyyn ja sen välittämiseen. Tämä intressi määrää lopulta perinteen kohtalon.⁹¹ Siikala kutsuu kertojan repertoarin valikoitumista ohjaavaa pitkäaikaista ja laaja-alaisesti vaikuttavaa mielenkiinnon suuntautumista *perinneorientaatioksi*. Se koostuu niistä intresseistä, joita kertojalla on erilaisia perinneaiheita kohtaan. Se muotoutuu yksilön elämän aikana samoin kuin muutkin perustavanlaatuiset asennoitumiset. Se voi myös muuttua elämäntilanteen muuttuessa.⁹²

Siikalan mukaan kertojien perinteeseen suuntautumista säätelee ensisijassa kaksi tekijää:

1) perinteen kyky tarjota mahdollisuuksia itseilmaisuuksiin, oman persoonallisuuden ja elämäntutkimuksen kannalta tärkeiden aiheiden käsittelyyn ja 2) perinteen sopivuus sosiaalisen vuorovaikutuksen välineeksi ja sen avaamat sosiaalisen kyvykkyyden vahvistusmahdollisuudet.⁹³

Tässä tutkimuksessa kulttuuriin kasvaminen on avaava käsite sekä taideteosten että kertojien muiden ilmaisukeinojen kannalta. Taideteosten tekijät ovat etsineet sopivia ilmaisukeinoja niissä ympäristöissä, joissa ovat eläneet. Tekemistä, kuten käsitöitä, on mahdollista tarkastella myös sukutyönä, jonka avulla voi jakaa läheisille tärkeitä elämäntutkimuksen tapahtumia ja niihin liittyviä tunteita. Käsitöitä on usein tehty yhdessä ystävien ja perheen kanssa. Tehdessä niiden avulla rakennetaan suvun ja perheen kulttuuria.⁹⁴ Kulttuuri ja ympäristö ovat toiminnan lähtökohtia; ilmaiseminen kehittyi suhteessa niihin.⁹⁵

Myös elämästään kertoneet, laulaneet ja kirjoittaneet Olga Salmi ja Stepanie Kemova ovat toimineet näin. Tutkimuksessani rakentuu ensin poikittaisleikkaus vienäläisten vaiheita koskevista taideteoista (luvussa kaksi). Sen jälkeen tutkitaan ilmaisukeinojen valikoitumista koko elämäntutkimuksen valossa, taustaansa vasten, pitkäaikaisleikkauksena (luvussa kolme).

1.3.2. Historiateot, taideteot ja tiedeteot

Kertojani ovat jättäneet – tai heidän vaiheistaan on jätetty – monia erilaisia jälkiä. Kutsun näitä jälkiä historiateoiksi ja taideteoiksi⁹⁶. Jälkiä yhdistää se, että ne liittyvät kertojieni kokemuksiin vaiheisiin, heidän omaan historiaansa. Kaikki tutkimuksessa mukana olevat jäljet ovat historiatekoja siinä merkityksessä, että ne kertovat tutkittujeni kokemista historian vaiheista. Historiateot kuvaavat historiaa ja ottavat siihen kantaa kirjallisessa tai puhutussa muodossa, niiden tavoitteena on yksinkertaisesti tallentaa ja kertoa historiaa. Myös taideteot liittyvät vienäläisten kokemuksiin vaiheisiin; ne ottavat kantaa tai ku-

vaavat koettua historiaa taiteen keinoin. Tiedeteot puolestaan ovat tutkimuksia, joiden aiheena ovat vieraalaiset ja heidän jälkensä.

Kulttuurintutkijana lähestyn taidetta yhteisöstä ja kulttuurista käsin. Näen taiteen välittävän kulttuurin kannalta keskeisiä sisältöjä, vaikka ihmisillä onkin yksilöllisiä tapoja ilmaista itseään oman kulttuurinsa puitteissa.⁹⁷ Suomalaisessa kulttuurintutkimuksessa ei visuaalisen taiteen tutkimuksella ole kovin pitkää traditiota. Etnomusikologia ja folkloristiikka ovat kuitenkin historiallisesti edustaneet antropologista taiteentutkimusta.⁹⁸ Olen tietoinen siitä, että kulttuurilähtöinen taidemääritelmä painottaa kontekstia huomattavan paljon. Se korostaa tekijää yhteisönsä jäsenenä ja jättää tekijän yksilönä, taideteoksen ja vastaanottajat vähemmälle.⁹⁹

En siis pyri niinkään määrittelemään tutkittavieni taidetekoja taideinstituution näkökulmasta, vaan lähestyn niitä heidän omasta elämänpiiristään käsin.¹⁰⁰ Taideteot ovat heille omassa elinympäristöissä omaksuttuja ilmaisukeinoja, tapoja olla osallisena maailmassa, kertoa kokemuksista ja tulla ymmärretyksi toisten taholta.¹⁰¹ Tutkimukseni taidemääritelmän lähtökohtana on oletus, että erilaisille yhteisöille on ominaista kanavoida luovuutta jonkun yhteisössä omaksutun ilmaisukeinon tai välineen kautta. Näin on tapahtunut kautta historian myös sellaisissa yhteisöissä, joissa erillistä taideinstituutiota ei ole tunnettu.¹⁰²

Yrjö Sotamaan mukaan taiteeseen kuuluu ilmaisumuotona sekä ulkoisen että sisäisen todellisuuden kokonaisvaltainen kohtaaminen ja -muokkaaminen.¹⁰³ Taide tarjoaa erityisen keinon kohdata ja käsitellä historiaa ja muistia, rakentaa kuvaa itsestä.¹⁰⁴ Taide kertoo osaltaan siitä, miten ihminen on kokenut maailman, se tallentaa ihmisen kokemushistoriaa.¹⁰⁵ Taideteoksia voi tarkastella paikkoina, joihin aika on pysähtynyt. Niissä voi olla maailma, johon astua, josta saada lohtua tai innoitusta – turvapaikka, suojapaikka, keidas.¹⁰⁶

Käsite *taideteko* ei tässä yhteydessä viittaa vain kuvataiteen kenttään, vaan pitää sisällään myös muita taiteellisen ilmaisun muotoja. Käytän sanaa *teko*, koska kysymyksessä on tekemistä tapahtuma jossakin hetkessä, ajassa ja paikassa. Tutkimuksen kohteena ei niinkään ole tekemisen lopputulos, *teos*, vaan tekeminen, *teko*, prosessi, jonka tuloksena teos syntyy. Taideteosta poiketen *historiateko* ei pyri ulkoisen ja sisäisen todellisuuden kohtaamiseen ja muokkaamiseen, vaan sen ensisijainen tehtävä on muistaa ja tallentaa, mitä on tapahtunut.¹⁰⁷ Historiateko ja taideteko voivat kuitenkin olla tekijänsä näkökulmasta sama asia. Tekijä voi haluta muistaa ja tallentaa oman taidetekonsa kautta jotakin niin tarkasti kuin mahdollista. Hänelle taide siis voi olla valittu keino muistaa tarkasti ja jättää jälki. Raja voi siten olla näidenkin käsitteiden kohdalla liukuva.

Taiteen ja ei-taiteen raja ei ole pysyvä, vaan se on jatkuvassa muutostilassa.¹⁰⁸ Esimerkiksi kansanrunous ja kansantaide sijoitetaan usein reuna-alueelle. Mitkä ilmiöt kuuluvat taiteen alueelle ja mitkä sen ulkopuolelle? Historian tapahtumiin on otettu kantaa suomalaisen kansanrunouden keinoin. Ilmiönä kansanrunous on määritelty tutkimuksessa sekä käyttörunoudeksi että sanataiteeksi.¹⁰⁹ Samaan tapaan kansantaidetta kuvataan käyttötaiteena, talonpoikauskulttuurin ilmentymänä, ja sillä tarkoitetaan perinteisesti koristeltuja, tarkoitukseensa soveltuvia käyttöesineitä.¹¹⁰ Se on kollektiivisen taidon ja kulttuurin kuva, jossa yksilön, taiteilijan merkitystä ei ole nähty.¹¹¹ Nämäkin

määritelmät ovat aikaan ja tieteenalaan sidottuja; niiden taustalla on pitkä tutkimushistoria.

Tässä tutkimuksessa esillä olevat historiateot ja taideteot ovat luonteeltaan yksityisiä, paikallisia tai julkisia. Julkisenä pidän sellaista tekoa, joka on kenen tahansa saatavissa. Se on julkaistu ja helposti saatavana tai esillä sellaisessa paikassa, johon on mahdollista päästä ilman erityistä järjestelyä. Teko on tarkoitettu kaikille tai kenelle tahansa. Tällaisia avoimia tiloja ovat kadut, puistot ja julkiset rakennukset.¹¹² Paikallinen teko on paikallisen tai oman yhteisön tiedossa, se on saatavissa, mutta ei kaikille avoin. Paikallisia tekoja ovat esimerkiksi omakustanteet, kodeissa tai yhteisön omissa, muille suljetuissa tiloissa olevat teot. Ne ovat yhteisössä tunnettuja, mutta niiden avoimuus on paikallista ja yleisö valikoitunutta. Yksityiset teot ovat tekijän omia. Hän näyttää niitä muille tai kertoo niistä oman valintansa mukaan. Niiden paikka on oma koti tai pihapiiri. Teot voivat olla yhteisön tiedossa, mutta ne ovat ainoastaan tekijän hallussa ja hän itse avaa tai sulkee ne.

Kaavio 3. Historiateot, taideteot ja tiedeteot.

	Julkinen	Paikallinen	Yksityinen
Taideteot	Patsaat ja muistomerkit	Erilaiset nykyaikataiteen (ITE-taiteen ja arjen taiteen) ilmenemismuodot kodeissa tai suurelta yleisöltä suljetuissa tiloissa. Omakustanteet (runot ja kertomukset). Yhteisössä ja yhteisölle esitettävät perinteenlajit (esim. laulut).	Paikallisyhteisölle suljetut yksityiset taideteot. Voivat edustaa taiteen lajeja laajasti.
Historiateot	Pakolaisten historiaa kuvaavat kirjat	Itse tehdyn historian ilmaukset (tulkinta omasta elämästä osana Karjalan pakolaisten historiaa): muisteluun perustuvat omakustanteet, yhteisössä esitettävä ja esillä pidettävä oma historia.	Muistitieto, elämäkertomukset, muut perinteenlajit, joita kertoja kertoo kuulijalle oman valintansa mukaan.
Tiedeteot	Pakolaisia, heidän vaiheitaan tai jättämiään jälkiä koskevat julkaistut tutkimukset	Tutkimuksiin voi liittyä paikallista (suvussa tai työyhteisössä) yleisesti tunnettua muistitietoa, jota tavataan myös julkaista esim. tutkimuksen tekijän merkkipäivän kunniaksi julkaistavissa tai muuten muisteluun perustuvissa teoksissa. ¹¹³	Tutkimuksiin, jotka perustuvat kenttätyöhön, liittyy usein yksityistä muistitietoa, joka voi olla talletettuna kenttäpäiväkirjoihin.

Tarkastelen tiedetekoja tarkemmin luvussa 2.1. Ne muodostavat taustan Karjalan pakolaisten kollektiiviselle biografialle. Tutkimukseni varsinaisena aineistona ovat paikalliset ja yksityiset historiategot, joiden ilmenemismuotoina esittelen muistitiedon ja elämäkertomuksen /elämäntarinan käsitteet. Lisäksi tutkimukseni aineistona ovat julkiset, paikalliset ja yksityiset taideteot.

Tutkimukseni päälukujen aineisto on luonteeltaan niin julkista, paikallista kuin yksityistäkin. Pyrin rakentamaan näistä erilaisista ja eri tavoin esillä olevista jäljistä kokonaiskuvan. Vienen pakolaisten kollektiivibiografia on rakennettu paikallisten ja yksityisten jälkien, historiategojen pohjalta. Lähtökohtana ovat muistitieto ja elämänhistoriallisissa haastatteluissa syntyneet elämäkertomukset. Lisäksi tarkastelen niitä taidetekoja, joita näistä vaiheista on tehty.

Biografia-luku rakentuu paikallisten ja yksityisten jälkien varaan. Tässä luvussa tutkimuksen kohteena on omien ilmaisukeinojen löytäminen ja niiden erityinen luonne jälkinä. Autobiografia-luku on peili aikaisemmille luvuille ja se perustuu sekä julkisiin että yksityisiin jälkiin, jotka ovat luonteeltaan tiedetekoja.

1.3.3. Muistitieto historiategona

Suomalaisessa kulttuurintutkimuksessa muistitieto on ollut tutkimuksen kohteena jo kauan. Aiheeseen liittyvä käsitteistö on kuitenkin ollut hajanaista ja kokonaiskuvan hahmottaminen vaikeaa. Käsitettä ei ole avattu ja analysoitu.¹¹⁴ Vuonna 2006 ilmestyi koomateos, jonka tarkoituksena oli paikata näitä puutteita. Muistitietotutkimus-teoksessa eri alojen tutkijat tarkastelevat muistitietoon liittyviä metodologisia ongelmia ja kartoittavat sekä suullisen että kirjallisen muistitiedon luonnetta. Oman tutkimukseni kannalta on ollut merkittävä myös Elina Makkosen väitöskirja (2010), joka tutkii muistitiedon etnografiaa kolmen erilaisen muistitietohankkeen kautta.

Koska tutkimukseni painopiste on tekijässä ja hänen kokemuksissaan ja ilmaisukeinoissaan, tutkimukseni varsinaisena aiheena eivät ole Karjalan pakolaisten historialliset vaiheet. Sen sijaan tutkin sitä, miten he ovat työstäneet ja käsitelleet kokemiaan vaiheita erilaisin keinoin. Haastatteluin on mahdollista kartoittaa kertojien *muistitietoa* koetun historian vaiheista.

Muistitietotutkimus on syntynyt tarpeesta laajentaa menneisyyden tulkintoja; muistitietotutkijaa kiinnostaa menneisyyden moniäänisyys. Muistitietoa onkin luonnehdittu paitsi moniääniseksi, myös yksilölliseksi ja kollektiiviseksi.¹¹⁵ Muistitietotutkimus kiinnittää huomion merkityksiin ja kysyy, miksi ihminen muistaa ja kertoo tavaltaan. Tapahtumia tärkeämpää on niiden merkitys kertojilleen.¹¹⁶

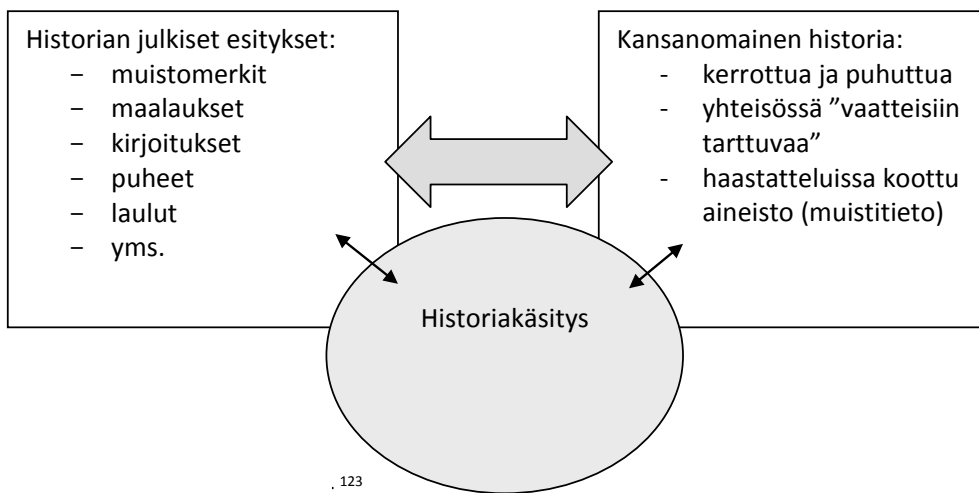
Muistitietotutkimusta on jaettu selittävään, ymmärtävään ja kriittiseen muistitietotutkimukseen. Selittävän muistitietotutkimuksen tavoitteena on selittää tai esittää erilaisia menneisyyden ilmiöitä. Muistitieto on selittävässä tutkimuksessa tutkimusta täydentävä ja elävöittävä lähde. Ymmärtävässä tutkimuksessa on tavoitteena muistitiedon tulkinta. Tällaisessa tutkimuksessa muistitieto voi olla sekä lähde että kohde. Kriittinen muistitietotutkimus pyrkii menneisyyden tulkintaan kriittisesti ja emansipatorisesti.¹¹⁷

Oma lähestymistapani on lähimpänä ymmärtävää muistitietotutkimusta. Menneisyyden aukottoman selittämisen sijaan olen ollut kiinnostunut menneisyyden merkityksistä. Olen ollut kiinnostunut muistelijoiden omista tulkintoista menneisyydestään ja pyrkinyt näkemään oman roolini tutkijana osana tulkintojen tuottamisen prosessia.¹¹⁸ Elina Makkosen tapaan olen tehnyt muistitietotutkimusta etnografisella otteella.¹¹⁹

Oman tutkimukseni kannalta on hedelmällistä tarkastella muistitietoa historiakuvan lähteenä.

Jorma Kalelan mukaan historiakuvien päälähteitä ovat historian julkiset esitykset ja kansanomaisen historia. Historian julkisiin esityksiin kuuluu kaikki, mikä kelpuutetaan osaksi ”kansallista kulttuuriperintöä”, asiat tai ilmiöt, joita pidetään julkisesti muistamisen arvoisina tai selitystä kaipaavina: presidenttien ja pääministerien puheet, muistopatsaat, museoiden kokoelmat, näyttelyt, oppikirjat, media, romaanit, näytelmät, maalaukset, piirroksot ym. Kansanomaisen historia taas on kotona ja työpaikalla kerrottua ja puhuttua, sukulaisilta ja lähiympäristöstä omaksuttuja näkemyksiä. Kansanomaisen historia on yhteisön ylläpitämää, yhteisö myös valvoo kansanomaisen historian esittämistä ja sisältöjä.¹²⁰ Muistitieto kuuluu kansanomaisen historian alueelle.

Historian julkiset esitykset ja kansanomaisen historia eivät elä toisistaan irrallaan. Ne vaikuttavat toisiinsa monin tavoin ja muokkaavat ihmisten historiatietoisuutta.¹²¹ ”Historia on ihmiselle yksi tapa ymmärtää ja saada ote elämänsä puitteista”, toteaa Kalela.¹²² Sekä historian julkiset esitykset että kansanomaisen historia palvelevat tätä samaa tarkoitusta.

Kaavio 4. Historiakäsityksen lähteet.¹²³

Historian julkiset esitykset ja kansanomaisen historia (johon muistitieto lukeutuu) ovat molemmat ilmaisuja tai esityksiä historiatietoisuudesta. Ne poikkeavat toisistaan siinä suhteessa, että kansanomaisen, puhuttu historia ei ole tuote. Sillä ei ole valmista

hetkeä, vaan se on aina uusissa kertomistilanteissa muotoutuva ja elävää ilmaisua ja kannanottoa historiaan. Selvät perinnelajit, kuten stereotyyppisinä toistuvat tarinat tai laulut, sijoittuvat julkisten esitysten ja kansanomaisen historian välivaiheille. Esitysyhteyksiä tuntemattomalle tutkijalle ne muodostavat haasteen. Onko jokin kansanperinteen alue tuote ennen kuin se on painettu? Perinteisissä yhteisöissään on, mutta entä nykytutkijalle?

Kansanomaisen historian kohdalla on usein painotettu sen poikkeavuutta akateemisesta historiankirjoituksesta ja -tulkinnasta.¹²⁴ Julkisten rakenteiden ja instituutioiden vastakohtana sen on nähty painottavan kansan tai tavallisen ihmisen historiaa, usein jonkun tietyn kulttuurin tai yhteisön itsenäisesti ylläpitämää historiantulkintaa. Siksi kansanomaista historiaa on tutkittu erityisesti silloin, kun kohteena ovat olleet tavalla tai toisella vainotut, alistetut tai syrjityt ryhmät.¹²⁵

Historiantutkimuksen alueella kansanomainen historia on lähellä sosiaalhistoriaa, jota voi, yhden mahdollisen määritelmän mukaan, luonnehtia myös "köyhän miehen" historiana. Tällöin ajatuksena on, että tavallinen ihminen tai arkipäivä tarvitsee oman historiansa. Historian todelliset muutokset tapahtuvat lopulta jossain muualla kuin valtiomiesten kabineteissa.¹²⁶ Sosiaalhistorian voi mieltää myös mentaliteettitutkimuksena. Tällöin etsitään tietyn ajan ja paikan ihmisten yhteistä tapaa jäsentää, käsittää ja "elää" maailma.¹²⁷

Silloin, kun tutkimuskohteena on vähemmistö, jonka historiakäsitys poikkeaa valtaväestön käsityksistä, kokemuksen merkitys kasvaa. Historiakäsitys on tärkeä osa identiteettiä, osa erilaisuutta ja toiseutta, osa "meitä". Historiakäsityksestä voi tulla keskeinen väylä yhteishengen vahvistamiseksi.¹²⁸ Kaija Heikkisen mukaan kansanomaisessa historiassa on kyse juuri "hävinneiden historiasta", joka ei ole koskaan edustava. Sitä ei tulkita julkisesti, sitä ei tehdä oikeutetuksi eikä sijoiteta voittajien historiaan. Tältä osin historian on vaikea muokkautua yhtenäiseksi tarinaksi.¹²⁹

Muisti ei tuota muuttumattomana säilyvää tietoa tietystä menneisyyden hetkestä. Sen reunaehdot ovat kokonaan toiset.¹³⁰ Näin syntyneitä yhteisön omaa historiaa on tutkinut mm. Taina Ukkonen (2000), joka totesi väitöskirjansa päätelmissä, että "*ihmisten ja yhteisöjen oman historian tavoittaminen ja vakavasti ottaminen on --- yksinkertaisesti erittäin vaikeaa*". Se vaatii tutkijan ja muistelijoiden yhteistyötä paitsi haastatte- luissa, myös tavoitteiden ja työskentelytapojen määrittelyssä ja aineiston tulkinnassa.¹³¹

Juuri vuosi 1989 ja sitä seuranneet muutokset ovat johtaneet monet tutkijat uusille kentille.¹³² Kuulijan ja kertojan kohtaamisten tuloksena on syntynyt monia tutkimuksia, joissa kerrotaan sekä voimakkaasta halusta kertoa että kuulla. Erkki Vettenniemi on kuvannut 1990-luvun vaihdetta "tukahdutettujen muistojen paluuksi", joka tuli erityisen hyvin esille inkeriläisten kohdalla.¹³³ 1990-luvulle ajoittuvat myös mm. lama, talvi- ja jatkosodan alkamisen ja päättymisen 50-vuotisjuhlallisuuDET sekä keskustelu EU:sta ja siihen liittymisestä. Murrosvaiheissa haetaan jatkuvuuden tunteita ja yhtenäisyyden symboleita historiasta. Yksityinen ja julkinen muistelu lisääntyy.¹³⁴

Viime vuosina erilaiset arkistokeruut ovat lisänneet kokijoiden osallistumista historian luomiseen. Mm. Suvun suuri kertomus –keruu tuotti yli 700 erilaista vastausta suvun vaiheista ja historiasta. Näiden kertomusten avulla kertojat muodostivat itselleen juuria, hahmottivat menneisyyttään ja välittivät historiatietoisuutta. Mahdollisuus

osallistua oli ennen kaikkea mahdollisuus ilmaista: olla mukana keskustelussa ja jättää jälki.¹³⁵

1.3.4. Elämäkertomus/elämäntarina historiatekona

Haastatellessani Karjalan pakolaisia 1980-luvun lopussa ja 1990-luvun alussa tutkin erityisesti heidän elämänhistoriallista kerrontaansa. Menetelmäni oli elämänhistoriallinen haastattelu, jonka lähtökohtana olivat kertojien kokemat elämänvaiheet. Tämän menetelmän pohjalta voidaan rakentaa elämänhistoria, jota on kuvattu selville saatuna historiana: "*Kertomus tehdään, mutta historia saadaan selville.*"¹³⁶ Tästä näkökulmasta elämänhistorian kartoittamisen tavoitteena on "*saada selville*" yksilön elämänhistorialliset vaiheet.¹³⁷

Elämäkertomusta on luonnehdittu henkilön kertomukseksi omasta elämästään tai siitä, mitä hän pitää merkittävänä osana tuota elämää. Se on suhteellisen kiteytynyt, vapaamuotoinen ja henkilökohtainen kertomus, jota kerrotaan erilaisissa konteksteissa.¹³⁸ Se tavoittelee kokonaisuutta; se on kertomus elämästä tilanteessa, jota kertoja parhaillaan elää. Elämänvaiheet kerrotaan silmällä pitäen tiettyä päämäärää, joka on kertojan elämäntilanteen tai kertomistilanteen synnyttämä. Konteksti on merkittävä: yksilön elämäkertomus muodostuu erilaiseksi eri tilanteissa.

Olen koonnut 2. ja 3. luvun taustalla olevan aineiston elämänhistoriallisten haastattelujen avulla. Aineistot painottuvat eri tavoin. Luvussa kaksi rakennetaan Karjalan pakolaisten vaiheista kollektiivibiografiaa. Tässä yhteydessä kertojien omia vaiheitaan koskeva puhe on esillä muistitietona; yksittäisen, kokonaisen elämän konteksti on häilytetty ja esillä on kollektiivinen biografia. Luvussa kolme rakennetaan biografiaa elämänhistoriallisessa haastattelussa kootun aineiston pohjalta. Tässä yhteydessä kertojien elämää tarkastellaan elämänhistorian ja elämäkertomuksen valossa, kokonaisen kerrotun ja kirjoitetun, selville saadun elämän yhteydessä.¹³⁹

1.3.5. Muistomerkit taidetekoina

Kertojeni erilaiset jäljet asettuvat maisemaan eri tavoin. Jäljissä on sekä julkisia että yksityisiä, kansalliseksi luonnehdittavia ja paikallisia. Julkisia, suurelle yleisölle suunnattuja, ovat historiatekojen alueella julkaistut kirjat, tiedetekojen alueella julkaistut tutkimukset ja taidetekojen alueella esimerkiksi muistomerkit julkisilla paikoilla. Suomalaisessa tutkimuksessa muistomerkkejä maisemassa on tutkinut monipuolisesti mm. kulttuuri- ja maantieteilijä Petri J. Raivo (1999, 2007).¹⁴⁰ Henkilömonumentteja ja –muistomerkkejä julkisten keskustelujen aiheena ovat tutkineet mm. Jarmo Malkavaara (1989) ja Tuuli Lähdesmäki (2007).

Kansallinen historia tavataan merkitä maisemaan merkittävien, rakennusten ja historiallisia tapahtumia kuvaavien muistomerkkien ja kansakunnan suurmiehistä ja sankareista kertovien monumenttien avulla.¹⁴¹ Kansakunnan kertomuksen kannalta ovat keskeisiä erityisesti sotiin ja konflikteihin liittyvät paikat.¹⁴² Muistomerkkein ja mo-

numentein kansakunnan historia kaiverretaan ja merkitään maisemaan: niiden avulla kirjoitetaan tarinaa, jätetään jälki.¹⁴³ Nämä jäljet eivät vain sijaitse tilassa, vaan myös muokkaavat sitä, tekevät siitä *paikan*.¹⁴⁴

Monumentein ja muistomerkein on vahvistettu kuulumista yhteen ja lujitettu kansallista identiteettiä. Niihin liittyvä tieto ei ole neutraalia, vaan valikoitua. Usein muistettavaksi valikoituu sellaista, jonka koetaan säilyttävän ja suojaavan yhteisön identiteettiä.¹⁴⁵ Hankkeiden tarkastelussa olennaista ei ole vain lopputulos vaan koko prosessi. Se, miten varat kerätään, miten hanke perustellaan, miten muistomerkki paljastetaan ja minkälainen merkitys sille tulee yhteisissä rituaaleissa.¹⁴⁶ Hankkeiden aikana tehdään näkyväksi yhteisöä, ”meitä” ryhmän jäsenenä. Identiteetti rakentuu oman ryhmän erityisyydelle suhteessa muihin. Paljastusrituaalissa muistomerkki syntyy ja tulee olevaksi yhteisölle, se saa aseman virallisena muiston ja kunnioituksen merkinä.¹⁴⁷ Muistomerkkeihin liittyy aina tarina. Ei ole samantekevää, *miten* tuo tarina kerrotaan. Mitä voidaan ja halutaan muistaa? Menneisyyden paikkoihin liittyviä merkityksiä tuotetaan, vahvistetaan ja myös esitetään jatkuvasti.¹⁴⁸

Muistomerkit ovat myös konfliktien lähde silloin kuin yhteiskunnassa hyväksytyt muistamisen tavat muuttuvat.¹⁴⁹ Tästä on osuvia kuvauksia Imbi Pajun teoksessa Torjutut muistot:

”Lapsuusaikojeni koulun lähellä oli pieni puisto, jota kutsuttiin muistopatsaaksi. Siellä ei ollut ainuttakaan muistopatsasta, oli vain pienet kiviset portaat. Siellä oli ennen miehitystä sijainnut vapaussodassa taistelleiden muistomerkki, mutta uudet vallanpitäjät olivat hajottaneet sen. Kun syksyllä menimme kouluun, opettaja sanoi meille alaluokkalaisille, että nyt otetaan haravat ja mennään muistopatsaan luo haravoimaan. Meillä oli siis siellä näkymätön muistopatsas, jonka edessä emme kumartaneet päätämme tai hiljentyneet, mutta minusta oli mukavaa mennä haravoimaan lehtiä sinne suurten puiden alle. Nyt vasta ymmärrän, että sekin oli muistamisen teko.”¹⁵⁰

Samantapaisia kertomuksia löytyy myös Latvian ja Liettuan historiasta. Liettuaan on perustettu patsaspuisto, jonne yhteiskunnallisen merkityksensä kadottaneita patsaita on siirretty mm. Vilnan keskeisiltä paikoilta. Patsaspuistosta löytyy mm. suurikokoinen Lenin katsomassa metsään. Aikaisemmin hän seisoi Vilnan pääkadun varrella olevalla aukiolla, jota kutsuttiin Lenin-aukioksi. Samalla kun neuvostoaikaisia patsaita on siirretty pois, on tilalle tuotu uusia, Liettuan kansalliseen historiaan liittyviä. Myös kadut ja paikat on nimetty uudelleen. Monien kauhujen KGB-talosta on tullut museo, jossa koettu historia on läsnä, mutta siitä kerrotaan omasta näkökulmasta.¹⁵¹

Paitsi muistomerkit, myös museoiden kokoelmat ovat historian julkisia esityksiä:

”Keräämme vain sitä minkä näemme ja ymmärrämme kulttuurimme puitteissa: Emme näe asioita sellaisina kuin ne ovat, vaan sellaisina kuin me olemme. Arvomme paljastuvat tarkastelemalla, mitä kokoelmiin on otettu ja miten ne siellä on luokiteltu. Aivan yhtä tärkeä ilmaisun on se, mitä kokoelmissa ei ole, siis mitä sieltä on jäänyt tai jätetty pois.”¹⁵²

Ne, jotka ovat pudonneet yhteiskunnassa, puuttuvat yleensä myös museoiden kokoelmista, elleivät he sitten ole päässeet kokoelmiin mukaan edustamaan erilaisuutta.¹⁵³ Näin on tapahtunut esimerkiksi entisissä siirtomaissa, joissa siirtomaiden asukkaita koskeva tieto ja esimerkiksi taide rajattiin kolonialismin hengessä antropologian ja etno-

logian tutkimuskohteiksi. Siirtomaista tuodut taide-esineet sijoitettiin etnografisiin museoihin, ei taidemuseoihin. Niitä ei katsottu taiteeksi, vaan osoitukseksi kulttuurisesta erilaisuudesta, joiden arvioimisessa tärkein kriteeri oli ”puhtaus” tai ”aitous”.¹⁵⁴

Museoiden keskeiseksi rooliksi onkin luonnehdittu *maailmankuvan esittämistä*: museo ilmaisee näkemyksensä ympäröivästä maailmasta, luo maailmankuvaa, ottaa siihen kantaa. Museo ottaa kantaa paitsi valitsemiensa esineiden, myös niiden esillepanton ja järjestämisen kautta. Merkitykset eivät ole valmiina esineissä, vaan muodostetaan esineen, sen ympäristön ja ihmisen suhteen pohjalta.¹⁵⁵

Muistilla on aina myös maantieteellinen ulottuvuus. Maisemaan sijoitetut muistomerkit muodostavat kartan menneisyyteen ja kertovat siitä, mitä pitäisi muistaa, ja mille identiteetti rakentuu. Nämä tarinat vaativat tuottamista, vahvistamista ja esittämistä. Tässä mielessä myös muistomerkki kertoo enemmän menneisyyden muistamisen historiasta kuin itse historiasta.¹⁵⁶

1.3.6. ITE-taiteen ilmaukset taidetekoina

Osaa tutkittujeni taideteoista voi luonnehtia selkeästi paikallisiksi. Niitä ei ole tarkoitettu suurelle yleisölle ja ne voivat olla luonteeltaan hyvinkin yksityisiä. Näiden tekojen syntyprosessiin liittyy usein monia merkityksiä, esimerkiksi yhteistä sosiaalista kanssakäymistä ja kohtaamisia.¹⁵⁷ Nämäkin teot voivat kuitenkin päätyä esille julkisille ja avoimille paikoille, kuten myöhemmin käy ilmi.

Käsitykseni mukaan nämä teot voidaan sijoittaa nykykansantaiteen kenttään, josta on Suomessa totuttu puhumaan ja kirjoittamaan ns. ITE-taiteena (itse tehty elämä).¹⁵⁸ Vuonna 2010 ilmestyneessä väitöskirjassaan Minna Haveri pyrkii ymmärtämään ja kuvaamaan suomalaisen visuaalisen nykykansantaiteen luonnetta. Hän kuvailee nykykansantaidetta ilmiönä, joka muodostaa visuaalisen kulttuurin kentälle kohtauspaikan, jossa yksilölliseen elämäntapaan sitoutuva taideilmaisuus yhdistyy erilaisiin tekemisen traditioihin ja käytäntöihin.¹⁵⁹

Nykykansantaiteen käsitteestä on esitetty monia luonnehdintoja. Yrjö Sepänmaa kuvaa sitä *elämän tekemisenä*, maailman työstämisenä, erilaisten elementtien valmistamisena tai muokkaamisena omiin tarkoituksiin.¹⁶⁰ Kyse on yksilöllisistä tavoista muokata arkea, vaikuttaa omaan elämään ja parantaa sen laatua. Tekeminen voi tuoda mukanaan sosiaalisia kontakteja ja huomiota, toisaalta luovuus itsessään on riittävä tekemisen motiivi. ITE-taiteen luovuus on arjen luovuutta, kykyä toimia omassa ympäristössään ja ymmärtää sitä.¹⁶¹

Seppo Knuutila hahmottaa nykykansantaiteen osaksi pitkää jatkumoa:

”Siinä ilmenevät laajassa mielessä inhimillinen luovuus, mentaliteetti ja maailmankuva. Sillä ei näytä olevan alkua eikä loppua. Kalliokuvat, suullinen runous (myytit, sadut, tarinat), laulu ja soitto, tanssi, rituaalit, koriste- ja käyttöesineet välittävät meille muinaisten ja historiallisten ihmisten esteettisiä käsityksiä, käytännön uskomuksia, taitoja, tunteita, kaikkea. Me annamme niille toisten sukupolvien lailla oman ymmärryksemme mukaisia merkityksiä. Kaikkien kerrosten taide on ajassaan olevan ja mahdollisen tulkintaa, johon

aikalaiset osallistuvat.”¹⁶²

Knuutilalle nykykansantaide antaa mahdollisuuden tutustua ”elämään kuoleman jälkeen”. Kun kansankulttuurin arvokkaimpien lajien ajatelleen kuolleen, voi silmien avaaminen ja uusien näkökulmien löytäminen auttaa näkemään jatkuvuutta. Se kuitenkin löytyy perinteisten folkloristiikan lajien ulkopuolelta, mm. visuaalisesta nykykansantaiteesta. Käden taidot eivät ole hävinneet, mutta muuttuvat siinä missä muutkin kulttuuriset käytännöt ja arvostukset. Samalla tämän päivän kansantaide avaa myös mennyttä.¹⁶³ Mennyttä esitetään monin tavoin: kertomalla, maalaamalla, virkkaamalla, veistämällä, laulamalla, näyttelemällä. Se on osa alati rakentuvaa nykyisyyttä.¹⁶⁴

Kuva 1. Matkamiehen risti Keminmaan hautausmaalla. Ristin tehtävän on merkitä karjalaisten ortodoksien hautapaikkoja. Niiden äärellä voi myös muistaa muualle haudattuja vainajia. Ristin on veistänyt kemiläinen toisen polven Karjalan pakolainen Kauko Poutiainen Matti Porkan piirustusten pohjalta.

Knuutila korostaa visuaalisen nykykansantaiteen paikallisuutta. Paikat ovat sekä elettyä että elävää elämää ja niiden esitykset ovat ilmaisumuotoina yleisiä kautta maailman. Paikkojen erityisyyttä ilmaistaan ja välitetään eri tavoin.¹⁶⁵ Kansalliseksi nykykansantaide muuttuu vasta yhteyksistään irrotettuna, ”taiteeksi otettuna” ja ideologisoituna.¹⁶⁶ Myös Minna Haveri korostaa nykykansantaiteen paikallisuutta; esityspaikkana on yleensä oma elinympäristö. Nykykansantaide on sitoutunut tekijänsä elämäntapaan ja sen aiheet ovat henkilökohtaisia; teokset ja tekijä ovat yhtä. Haveri kutsuu nykykansantaidetta *arjen taiteeksi*, jossa tuotetta tärkeämpää on luomisen prosessi ja sen myötä emansipatorinen asenne, paremman elämän tavoittelu ja sen saavuttaminen. Kysymyksessä

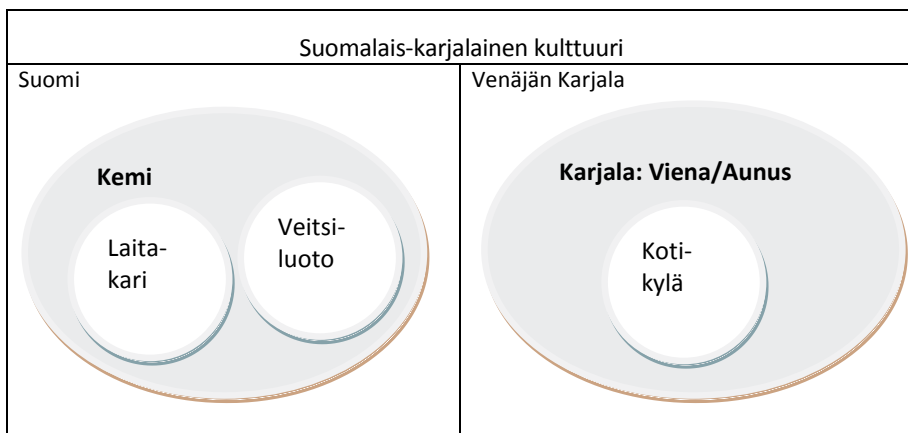
on elämänhallintaan pyrkivä prosessi, joka luo tekijälleen sosiaalisia kontakteja, lisää yhteisöllisyyttä, antaa onnistumisen kokemuksia ja keinoja elämän hallintaan.¹⁶⁷

Käsitteenä nimitys *arjen taide* ei ole vakiintunut, mutta sopisi kuvaamaan ilmiötä pakolaisten kohdalla erityisen hyvin. Pakolaisuudessa juuri normaali arki menetetään, sen sisältö muuttuu ja se on rakennettava uudelta pohjalta. Erilaiset ilmaisukeinot, tekeminen ja työstäminen, voivat tarjota mahdollisuuksia palauttaa menetetty arki ja pitää siitä kiinni, luoda se uudelleen muuttuneeseen tilanteeseen.¹⁶⁸ Kertojieni nykykansantaide, arjen taide, täyttää monia Haverin mainitsemia merkityksiä. Se näyttää olevan juuri paikallista. Esimerkiksi lapsuuden ja nuoruuden sahasaaren pienoismallin rakentaminen liittyy voimakkaasti paikkaan ja paikalliseen identiteettiin, samoin Aleksi Suiston maalaukset sahasaaren tapahtumista.¹⁶⁹

Nämä teot rakentuvat paikasta, kodista käsin. Aivar Jürgenson on luonnehtinut kotia paikkana osuvasti: Se on ”*pysyvä, varmuudentunteen ja turvan sija*”. Koti on toimintaympäristö, joka voi käsittää naapuruston, kylän, kaupungin ja maaston. Se voi viitata taloon, mutta myös kotimaahan. Kodin keskipisteen ympärille hahmottuu oma tila, asuinpaikka, jossa voi elää turvallisesti ulkomaailman paineista huolimatta. Koti on symboli omana itsenä olemiselle, se on vieraan vastakohta. Pysyvyyden ja varmuudentunteen tarpeet ohjaavat muotoilemaan kotimiljöötä. Koti kiinnekohtana ja keskuksena ohjaa ympäröivään maailmaan ja auttaa asettamaan asioita paikoilleen.¹⁷⁰

Karjalan pakolaisten mennyt sijoittuu toisaalta kotikyliin rajantakaisessa Karjalassa, toisaalta sahayhteisöihin Kemissä. Koti viittaa suvun juurille, kadotettuun, sekä sahayhteisöihin, uusiin asettumisen paikkoihin Kemissä, jotka ovat myös kadonneet. Ensimmäisen ja toisen polven pakolaisten ”mennyt” on erilainen: ensimmäinen polvi syntyi karjalaiskyliin ja joutui jättämään ne. Toinen polvi syntyi Suomessa, moni sahayhteisöihin, ja joutui jättämään ne. Karjalan erityisyyttä tutkimuskohteena kuvaa se, että ”koti” voi laajassa suomalaiskansallisessa merkityksessään kattaa myös karjalaiset kotikylät.

Kaavio 5. Karjalan pakolaisten paikallisuuden tasoja.

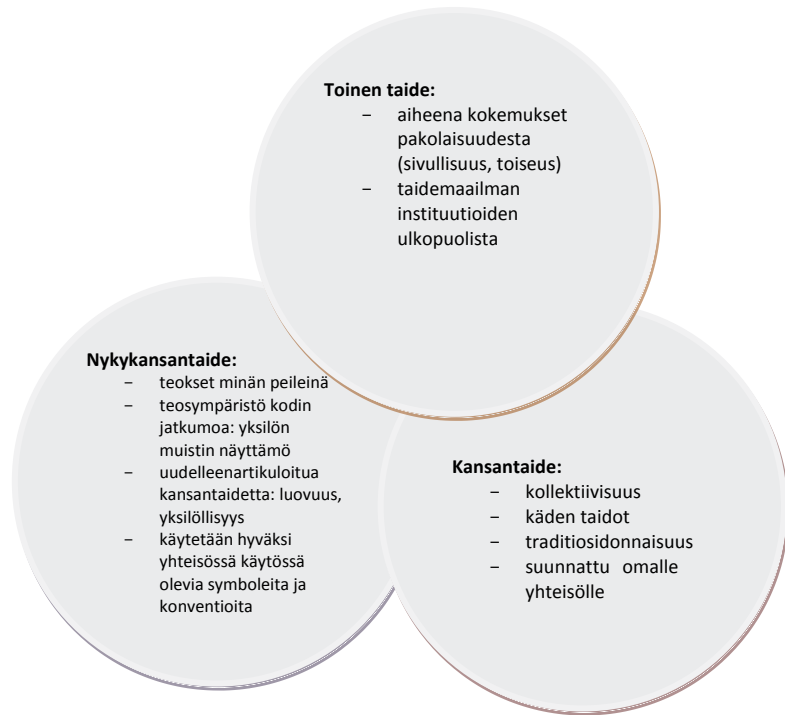
Mari Hatakan mukaan myös kirjoituksia voidaan tarkastella ITE-taiteen ilmenemismuotoina. Hatakka korostaa kirjoittajan voimakasta halua kirjoittaa ja julkaista, siis toteuttaa luovia ominaisuuksiaan ja kommunikoida töidensä avulla maailman kanssa.¹⁷¹ Hatakan mukaan erilaiset omakustanne-, palvelukustanne- ja pienkustannekirjailijat ovat jääneet kaikkien tutkimusten marginaaliin, koska tekijöitä ei ole pidetty ns. oikeina kirjailijoina mutta he eivät myöskään edusta mitään sellaista kansanosaa, joka olisi mahdollista nimetä ja tutkia. Eri reittejä pitkin syntyneiden julkaisujen kenttä on moninainen paitsi aiheiden ja tyylin, myös muodon osalta.¹⁷²

Pakolaisten ITE-taiteen kenttää on mahdollista tarkastella myös ns. *toisen taiteen* ilmenemismuotona.

Outsider art, toinen taide, viittaa taiteeseen, joka nousee valtakulttuurin reunamilta. Sen tekijöitä on pidetty perustavilla tavoilla erilaisina kuin yleisöään.¹⁷³ Maclaganin mukaan he ovat jossain merkityksessä yhteisön marginaalissa eivätkä, monista erilaisista syistä, koe sopivansa yleisesti hyväksytyjen kriteerien sisään.¹⁷⁴ Haverin mukaan taiteellista toiseutta on kahdenlaista: on taidemaailman näkökulmasta ulkopuolisia tai sivullisia ja yhteiskunnan kannalta ulkopuolisia, sosiaalisesti erilaisia ja ”toisia”. Haverille ITE-taiteen toiseus on toiseutta taidemaailman kannalta, sillä sen tekijät eivät ole yhteisöissään tai yhteiskunnassaan toisia.¹⁷⁵

Outsider-taiteen käsitteestä on monia erilaisia määritelmiä.¹⁷⁶ Rhodes korostaa, ettei pelkkä erilaisuus tee ihmisestä ulkopuolista: ulkopuolisuus syntyy, kun kulttuurin rakenteet tekevät ihmisestä näkymättömän tai sulkevat hänet sisäpiiriin ulkopuolelle.¹⁷⁷ Usein outsider-taiteilijuus saa alkunsa tilanteessa, jossa ihminen elämäntilanteensa tai –vaiheidensa pakottamana kääntyy itseensä ja sulkeutuu maailmaansa, luo oman maailmansa.¹⁷⁸ Taidemaailmaan tuotuna outsider-taide onkin löytäjiensä taidetta ja esitellään yleisölle juuri toisen ja erilaisen edustajana.¹⁷⁹ Muuttoliikkeen myötä Länsi-Euroopan kaupungeissa asuu monia entisten siirtomaiden asukkaita, jotka usein haluaisivat olla osa kulttuurista monimuotoisuutta ja valtavirran keskustelua. Taidepolitiikka voi kuitenkin edelleen ylläpitää asetelmaa, jossa muuttajien taide mielletään erilliseksi, etniseksi taiteeksi.¹⁸⁰

Sijoitan tutkimuksessani olevat paikalliset taideteot taiteentutkimuksen kenttään¹⁸¹ näin:

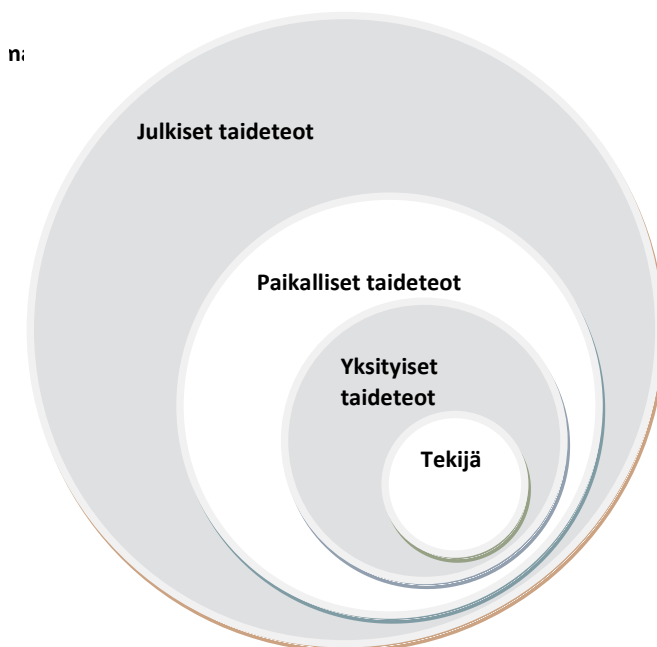

Kaavio 6. Taideteot osana taiteentutkimuksen kenttää.

1.3.7. Julkiset, paikalliset ja yksityiset taideteot rinnakkain

Tutkimukseni tavoitteena on tarkastella Karjalan pakolaisiin liittyviä taideteoja rinnakkain. Kun näitä tekoja tarkastellaan tekijän ja esilläolon näkökulmasta, ne asettuvat kotipihan ympärille tähän tapaan.

Kaavio 7. Taideteot tekijän näkökulmasta.

Maarit Grahn (2009) korostaa, että kulttuuriperintö on aina valintojen tulos. Kussakin ajassa ihmiset tekevät määrityksensä ja valintansa, jotka voivat kohdistua yhtä hyvin rakennukseen, murteeseen, maahan, pukuun, maalaukseen, kertomukseen tai asiakirjaan. Kulttuuriperinnöksi tunnistettuja menneisyyden jälkiä voidaan pitää *muistin paikoina*, jotka kokoavat yhteisön jäsenet muistelemaan ja tulkitsemaan menneisyyttä ja ylläpitämään ja uudistamaan historiatietoisuutta.¹⁸²

Grahn kutsuu kulttuuriperinnön yhdistämää ryhmää *perillisten yhteisöksi* tai kulttuuriperintöyhteisöksi. Perillisten yhteisöä yhdistää yhteinen menneisyys, jonka tulkinasta yhteisö ei kuitenkaan välttämättä ole yksimielinen. Saman kulttuuriperinnön ympärille voi syntyä useita perillisten yhteisöjä.¹⁸³ Tämä käsite on Karjalan pakolaisten historiaan liittyvien muistin paikkojen tutkimukselle erityisen hedelmällinen; onhan juuri vianalaisten traditioissa paljon sellaisia aineksia, joihin erilaiset yhteisöt samaistuvat. Käsitys yhteisön erityisyydestä syntyy suhteessa muihin, *toiseen*.¹⁸⁴ Mikä tuo toinen on: syntyykö vianalainen identiteetti suhteessa suomalaiseen vai onko vianalaisuus suomalaisuuden ydintä?

Nyt asetan erilaiset taideteot samalle jatkumolle ja tarkastelen niitä samoin ehdoin. Olen kiinnostunut siitä, *mitä* menneisyydestä on valittu tekojen aiheiksi, *kuka* teot on tehnyt, *miten* teot käsittelevät aiheitaan?

Tekojen tarkastelu kielen keinoin asettaa omat haasteensa. Nykykansantaide – arjen taide, käsityöt ym. ovat tekemistä; tulkinnallista kieltä niiden tarkasteluun ei välttämättä ole kehittynyt.¹⁸⁵ Lisäksi taidetekojen erityiseen luonteeseen voi kuulua halu puhua koetuista siten, että muutkin sen ymmärtävät, suuremmin, tuoremmin tai yli-

päätään tieteen kielestä tai arkipuheesta poikkeavin keinoin.¹⁸⁶

Olen pyrkinyt löytämään erilaisia tekoja. Olen etsinyt sellaisia kannanottoja, jotka liittyvät tekijöiden omiin, koetun historian kokemuksiin. On selvää, että monia tekoja on voinut jäädä löytymättä. Esillä on mm. muistomerkkejä, maalauksia, pienoismalli, näytelmä ja tietokoneella tehty virtuaalinen sahayhteisö.¹⁸⁷ Esittelen teot niiden viennankarjalaisten historian vaiheiden rinnalla, joita ne lähinnä kuvaavat ja tekojen rinnalla niiden tärkeimmät tekijät ja taustat, perillisten yhteisöt.

Analysoin tekoja kahdeksan kysymyksen pohjalta, historiakulttuurin ilmenemismuotoina.¹⁸⁸ Menetelmää voi kutsua väljästi sisällönanalyysiksi.¹⁸⁹ Kysymysten on oltava riittävän avoimia, jotta niiden avulla voidaan tarkastella erilaisia taideteoja. Kuitenkin niiden avulla täytyy tavoittaa sellaisia taideteojen ominaisuuksia, jotka mahdollistavat vertailun.

Minkälainen teko on? Mitä se kuvaa?

Kuka sen on tehnyt?

Kuka on teon takana (rahoittaja, organisoija, toimeksiantaja)?

Missä teko on? Tämän kysymyksen kautta on mahdollista kartoittaa myös sitä, kenelle teko on tarkoitettu. Onko teko julkinen, paikallinen vai yksityinen?

Milloin se on tehty?

Miten se on avattu/esitetty/paljastettu?

Miten teko on taustoitettu?

Minkälainen teko on luonteeltaan?

Pyrin kartoittamaan sitä, miten teot kuvaavat Karjalan pakolaisten historiaa ja kenen näkökulmasta.¹⁹⁰ Kaikki kysymykset ovat yhtä tärkeitä. Toisen luvun lopussa esitän yhteenvedon Karjalan pakolaisten historiaa kuvaavista taideteoista. Liitteessä on näiden ominaisuuksien pohjalta laadittu tiivistelmä taideteoista.

1.3.8. Koti diasporassa

Kertojeni jättämiä jälkiä on mahdollista tarkastella diasporan käsitteen näkökulmasta. Suomessa asuvia somalinaisia tutkineen Marja Tiilikaisen mukaan koti diasporassa on prosessi, jota luodaan suhteessa aikaan ja paikkaan, punomalla useampia paikkoja ja maailmoja yhteen. Koti ulottuu transnationaalisten yhteyksien ja tietoisuuden kautta kauas konkreettisen kodin ulkopuolelle. Diasporassa eläville kodin luomisella on erityinen merkitys: taustaan liittyvät esineet voivat saada erilaisia merkityksiä ja uutta symboliarvoa. Niiden kautta voidaan luoda ja siirtää omaa historiaa.¹⁹¹

Historian luomisen ja siirtämisen merkitystä korostaa myös diasporassa eläviä Amerikan juutalaisia tutkinut Barbara Myerhoff. Hän kuvailee kertojiensa muistelemista tietoiseksi, tavoitteelliseksi toiminnaksi, jossa elämälle ja kokemuksille annetaan muoto, tehdään siitä tarina. Koska hänen tutkimansa yhteisö oli kadottanut aikaisemman elinyhteisönsä ja koko elämäntapansa, tuli muistelemisesta erityisen merkityksellistä: *“Without re-membering, we lose our histories and our selves.”*¹⁹²

Tutkimani pakolaiset ovat myös kadottaneet oman elinyhteisönsä ja elämäntapansa, joskaan muutos ei ole ollut niin radikaali kuin se Amerikkaan Itä-Euroopan juutalaisgetoista emigroituneiden kohdalla oli. Myös Karjalan pakolaisten kohdalla kiinnekohta elämän tapahtumille ja omalle historialle on kerronnassa, kirjoituksissa ja eri tavoin jätetyissä jäljissä; vain harvoilla on mukanaan edes esineitä entiseltä kotiseudultaan.

Yhteisiin muistoihin samastuminen synnyttää tunteen yhteisön ajallisesta jatkuvuudesta. Näin syntyy yhteisön historiallinen identiteetti.¹⁹³ Kun maisemaan, paikkoihin ja rakennuksiin liittyviä samaistumisen kohteita ei ole, on yhteisellä muistelemisella erityisen suuri merkitys. Historiallinen identiteetti edellyttää yhteisen kokemuksen tietoista työstämistä.¹⁹⁴ Kertominen on yksi, mutta ei ainoa työstämisen tapa. Kertominen liittyy muihin muistamisen tapoihin.

Siirtolaisuuteen, pakolaisuuteen ja muuttamiseen liittyvää perinnettä löytynee kaikkialta, missä muuttajia asuu.¹⁹⁵ Pakolais- ja siirtolaisperinteellä on monia tehtäviä. Se on viihdyttävää, opettavaa ja identiteettiä vahvistavaa perinnettä, johon voivat kätkeytyä uudessa paikassa selviytymisen avaimet. Muistelu, muistaminen, muistoista kertominen voi olla taistelua sekä sopeutumisen puolesta että unohtamista vastaan.¹⁹⁶ Usein muisteltuihin tarinoihin voi olla tallentuneena koko sopeutumisen työläs prosessi. Hyviä esimerkkejä pakolaisperinteestä ovat ongelmallisiin tilanteisiin liittyvät kuvaukset, pienet omaelämäkerralliset tarinat.¹⁹⁷

Eräs toisen polven pakolainen kertoo alkuvaiheista Ruotsissa:

*"Joka paikassa, missä olin töissä, puhuttiin suomea täyttä päätä. Ei ollut mitään kursseja. Monta kertaa sai jälestä päin nauraa. Äiti oli vanha ihminen, hän ei koskaan tullut kaupasta ilman tavaraa. Hän sai tavarat, vaikka ei ollut itsepalvelua, piti kysyä. Kyllä minä tulin monta kertaa kaupasta ilman tavaraa, etten saanut. Äiti ei tullut koskaan. Se kerrankin, kun asuttiin siellä Västavillagatanilla tuolla. Sen piti ostaa herneitä. Se kotona kysy mun siskolta että miten hän kyssyy. Ett kilo ätter. Se koko matkan kun se meni sinne kauppaan, sinne ei ollu paljon pari sattaa metriä .. Se koko matkan hoki ett kilo ätter, ett kilo ätter. Ja niin se meni sinne kauppaan. Mutta kun siellä oli kaikkea kateltavaa, ei se muistanutkaan mitään. Ne käski sen sinne tiskin taakse että kattoo sieltä kaikki, ei se löytänyt. Se tuli kotia ja haki yhen herneen ja näytti sitte. Kyllä se oli niin mukavaa sitte kun tuonne kauppaankin meni, kun täällä oli semmosia vanhempiaakin ihmisiä. Kerrankin sieltä kuulu kauheena kun yks sano inte röh röh, muu. Se oli yks vanha setä siellä."*¹⁹⁸

Erään toisen polven pakolaisen kuvaus ensimmäisestä aamustaan Ruotsissa on lyhyt, mutta osuva esimerkki pakolaisperinteestä:

*"Kun minä sitten heräsin siinä ensimmäisenä päivänä, katsoin ikkunasta, ajattelin että ei puolta vuotta kauempaa. Että mä lähen takasin. Ja siitä tulee nyt 50 vuotta."*¹⁹⁹

Karjalan pakolaiset ovat käsitelleet omaa historiaansa paitsi kertomalla, myös monilla muilla tavoilla: kirjoittamalla, maalaamalla, tekemällä käsitöitä, rakentamalla pienoismallin sekä erilaisia muistomerkkejä. Niiden kaikkien kautta on käsitelty pakolaisuutta ja annettu sille merkityksiä. Oman ilmaisukeinon löytäminen on ohjautunut henkilökohtaisen kiinnostuksen ja motivaation, mutta myös elämäkokemusten ja oppimisympäristöjen pohjalta.

Omien kokemusten ja elämänhistorian tapahtumien kuvaajana juuri taide voi olla

merkityksellistä; se voi avata historian aukkoja ja murroskohtia uusin tai kertojalle paljon ominaisemmin keinoin silloin, kun tavalliset sanat eivät riitä.²⁰⁰ Luovan prosessin puitteissa myös traumaattisten kokemusten kohtaaminen voi olla mahdollista. Se voi olla turvapaikka, jonka suojissa voi suunnistaa kohti uutta tai toisaalta määrittää vaikeat kokemukset uudelleen.²⁰¹

Kysymystä ilmaisemisen merkityksistä ovat omissa tutkimuksissaan avanneet mm. Maarit Leskelä-Kärki (2006) ja Anna-Liisa Tenhunen (2006). Maarit Leskelä-Kärjen tutkimus ”Kirjoittaen maailmassa, Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä” analysoi naisten kirjoittamisen kulttuurisia, historiallisia ja sosiaalisia ehtoja 1900-luvun alun suomalaisessa kulttuurissa ja yhteiskunnassa.²⁰² Leskelä-Kärjen mukaan naisten kirjoittajaidentiteetti muotoutui suvun tarjoaman perinteen, kulttuuristen tilanteiden, sosiaalisten verkostojen ja historiallisten ehtojen pohjalta. Kirjoittamisella oli heille monia merkityksiä. Se oli yhtä aikaa sisäinen valinta ja tietoinen kulttuurinen toiminnan strategia tietystä historiallisesta tilanteesta.²⁰³

Kirjoittamisen kautta naiset ottivat omaa subjektiviteettiaan haltuun monien roolien keskellä. Kirjoittamalla oli mahdollista myös tehdä surutyötä, elää ”*kuoleman varjon maassa*”: toisaalta paeta surua mutta toisaalta myös ottaa tilaa menetyksen käsittelyyn. Aino Kallakselle (os. Krohn) erityisesti runot olivat väylä käsitellä menetyksiä.²⁰⁴

Leskelä-Kärki kuvaa osuvasti myös päähenkilöidensä tunnustuksen ja tunnistamisen kaipausta. Krohnin sisaret kaipasivat tunnustusta ammatinvalinnalleen mutta myös kirjallisuusinstituution arvostusta. Kirjailijaidentiteetti rakentui suhteessa muihin.²⁰⁵

Mahdollisuus käsitellä surua kuuluu olennaisesti myös suomalaiseen kansanrunouteen.²⁰⁶ Anna-Liisa Tenhunen (2006) väitöskirjan aiheena on itkuvirren kolme elämää. Hän tutkii itkukulttuuria 1800-1900-luvun vaihteen Karjalassa, evakkojen elämässä Suomessa ja uutena 1990-luvulla virinneeä perinteenä. Teos avaa kiinnostavan kuvan itkuvirsien vaihtuviin merkityksiin laulajilleen. Samalla se valottaa itkijöiden kohtaamien yhteisöjen merkitystä heidän itkuvirsiperinteelleen.

Karjalan evakko Klaudia Plattonen itki ensimmäisen itkuvirtensä vuonna 1949. Hän osasi Kalevalan ja oli lukenut Martti Haavion Viimeiset runonlaulajat (1943), jonka oli ostanut mummonsa Matjoi Plattosen muistolle. Itkuvirren esittäminen muutti hänen elämänsä ja toi mukanaan esiintymisiä, uusia tuttavuuksia ja tutkijoiden vierailuja. Tunnustuksen myötä Klaudia Plattonen löysi oman ilmaisukeinonsa – ja tuli sen avulla kuuluksi myös uudessa elinympäristössään. Tarina itkutaidon puhkeamisesta tuli hänelle merkitykselliseksi; siitä tuli osa hänen repertoariaan.²⁰⁷

Myös tässä tutkimuksessa kysymys kertomisen, ilmaisemisen merkityksestä on tärkeä. Erityisesti kolmannessa luvussa tarkastelen lapsuudessa omaksutun kulttuurin äidinkielen merkitystä elämänmuutoksissa ja niiden jälkeen.

1.4. Lähteet ja aineistot

1.4.1. Haastattelut, kuvat ja tekstit

Tutkimukseni perustuu haastatteluihin, jotka on koottu neljässä vaiheessa, kahden vuosikymmenen kuluessa. Päälukujen taustalla on haastatteluaineistoa useista vaiheista.

Kaavio 8. Haastattelujen sijoittuminen lukuihin.

Luku:	Haastattelut
Kollektiivibiografia (luku 2)	<ul style="list-style-type: none">- Ensimmäisen ja toisen polven Karjalan pakolaiset: 22 haastattelua 1989- Ruotsiin jatkaneiden pakolaisten haastattelut: 6 haastattelua 1995- Taidetekoihin liittyvät haastattelut 1989, 2009-2010
Biografia (3)	<ul style="list-style-type: none">- Olga Salmen ja Stepanie Kemovan haastattelut 1989-1993- Olgan kirjoittajapiiri Ringin jäsenten haastattelut 2009
Autobiografia (4)	<ul style="list-style-type: none">- Juha Pentikäisen ja muiden sukulaisten haastattelut 2009

Ensimmäisessä vaiheessa haastattelin 12 ensimmäisen polven ja 10 toisen polven Karjalan pakolaista Kemissä. Kerroin tutkimuksestani paikallisen ortodoksisen kirkon liturgian jälkeen järjestetyssä tiedotustilaisuudessa ja kysyin läsnäolijoiden halukkuutta haastatteluihin. Paikalla olleista muodostui tutkimusjoukkoni ydin. Joukko karttui myöhemmin yhteisön jäsenten antamien vihjeiden perusteella. Haastatteluissa pyrin kartoittamaan henkilökohtaista historiaa, perhehistoriaa sekä haastateltujen asenteita nk. identiteettitekijöitä kohtaan.²⁰⁸

Toisen vaiheen haastattelut alkoivat vuonna 1989. Olga Salmi kuului jo 1991 valmistuneen pro graduni haastateltuihin. Hänen kanssaan tapaamiset jatkuivat aina käydessäni Kemissä. Alussa tapaamisilla ei ollut selvää tutkimuksellista tarkoitusta, mutta yritin täydentää aikaisemmissa tapaamisissa syntynyttä kuvaa hänen vaiheistaan. Kävimme läpi Olgan kirjoituksia ja etsin niistä ja hänen haastatteluistaan hänen kokemukseen pakolaisuudesta.²⁰⁹

Lisensiaatintyössä kuvaan tapaamisiamme näin. *”Niille viidelle vuodelle, jotka yhteistyömme kesti, ajoittui monta merkittävää tapahtumaa Olga Salmen elämässä. Molemmat pojat Tapio ja Ahti menehtyivät vuosina 1989 ja 1993. Tapio Salmen kuoleman jälkeen kesällä 1989 Olgan vointi alkoi heiketä. Olga Salmen kirjoituksista koottu antologia julkaistiin marraskuussa 1991. Otin tavakseni käydä Olgan ja Toivon luona miltei aina Kemissä käydessäni. Aina minulla ei ollut edes haastattelutarkoitusta, mutta Olga saattoi itse aloittaa kertomisen. Esimerkiksi heinäkuussa 1989, vain joitakin viikkoja Tapio Salmen kuoleman jälkeen, Olga otti itse minuun yhteyttä ja pyysi käymään. Tapaamisten lisäksi pidimme yhteyttä välillä myös kirjeitse ja puhelimitse. Merkkitapah-*

tumien yhteydessä muistimme toisiamme.”²¹⁰

Stepanie Kemovaa en haastatellut aivan yksin kuin kerran (1992).²¹¹ Kenttätyömme Stepanien kanssa alkoi syksyllä 1989. Olin samana kesänä tehnyt kenttätyötä Kemin Karjalan pakolaisten parissa ja haastatellut mm. Marinan poikaa Olavi Takaloa.²¹² Syksyllä Olavi soitti ja kertoi, että nyt on sisko Kiestingistä tulossa käymään. Hän kutsui Kemiin minut ja Juha Pentikäisen, joka oli kutsusta erityisen iloinen: hänelle tarjoutui vihdoin tilaisuus tavata pitkään haastattelemansa Marina Takalon tytär. Minäkin halusin tavata hänet.

Teimme vuosina 1989–1993 yhdessä kaikkiaan neljä kenttätyömatkaa Stepanien luo, kaksi Kemiin ja kaksi Kiestinkiin. Yhden matkan Kemiin tein yksin. Matkat olivat työstä ja kokemuksista rikkaita ja raskaita. Koska kaikki matkat ajoittuivat sukulaisten jälleennäkemisiin, oli tunnelma aina intensiivinen. Tutkijoina Juha ja minä olimme kiinnostuneita erilaisista asioista. Juha kyseli Marinaan liittyviä asioita, tarkensi Marinan kertomaa, kyseli Stepanien elämäntarinaa.

Itse olin kiinnostunut niistä Stepanien vaiheista, jotka sivusivat omia haastattelujani. Oli hämmentävää havaita, että Stephanie todella pystyi kertomaan meille siitä, mitä ylittämättömältä tuntuneen rajan takana oli tapahtunut. Rajan takaiset asiat olivat edessämme, kysymystemme ulottuvissa. Luulen, että tutkija pääsee hyvin harvoin todistamaan kertojiansa historiakuvan muuttumista silmiensä edessä näin konkreettisesti.²¹³ Minulle juuri tämä, historiakuvan muuttuminen oli kenttätöiden suurin elämys. Haastateltuni olivat kertoneet rajantakaisesta, Stepaniessa se avautui.

Toiseksi viimeisellä matkalla Kiestingissä syyskuussa 1992 yritin päästä nauhojen taakse ja haastattelujen sijaan tutustua Stepanien kanssa paremmin. Stephanie oli monta kertaa kysynyt, miksi haastatteleimme häntä. Vastasin, että haluaisin saada kirjoitettua hänen elämäkertansa. Hän myönsi, että lasten ja omaisten on tärkeää saada tietää.²¹⁴ Halusin saada häneltä oikeutuksen työlleni. Asuin kolme yötä hänen pirtissään. Ensimmäisen yön neuvottelin Stepanien kissan kanssa nukkumapaikkani omistusoikeudesta. Kissa voitti (tietysti) ja kaksi seuraavaa yötä nukuin viileässä varastohuoneessa pirtin yhteydessä, kalaverkkojen alla. Stepanien lisäksi pirtissä nukkuivat hänen veljensä Olli Takalo ja tämän puoliso Orvokki Takalo.

Koin hyväksi sen, että saatoimme molemmat olla rauhassa haastatteluilta. Toivoin rakentavani luottamusta, jonka pohjalta voisin kirjoittaa. Pitkien päivien aikana istuin välillä pirtissä väsyneenä. Stephanie tuli luo, otti kaulasta ja sanoi: Onko ikävä omaa kulta? Lähtiessäni hän sanoi: Elä unhota.

Kolmannessa vaiheessa jatkoin haastatteluja Ruotsissa asuvien Karjalan pakolaisten keskuudessa. Ajoin 1000 kilometriä etsiessäni haastateltavia; loin yhteydet heihin **Karjalan heimo** -lehden tilaajaluettelon ja ortodoksisen seurakunnan papin antamien vihjeiden perusteella. Löysin kuusi haastateltavaa, joista neljä oli syntynyt Vienassa ja kaksi toisen polven edustajaa Suomessa. Kaksi oli tullut Suomeen jatkosodan aikana suomalaisten sotilaiden mukana. Heidän näkökulmansa on poikkeuksellinen, koska he pystyivät kertomaan Vienan tapahtumista myös Neuvosto-Karjalan ajalta. Myös heitä haastattelin elämänhistoriallisen haastattelun keinoin.

Neljännessä vaiheessa olen toisaalta täydentänyt aikaisempia haastatteluja²¹⁵ ja

toisaalta tehnyt kokonaan uusia liittyen tämän tutkimuksen teemaan, historia-, taide- ja tiedetekoihin.

Tutkimuksessani olevien kuvien aiheena ovat vienalaisten vaiheisiin liittyvät taideteot. Tutkimuksessa on esillä 15 taidetekoja. Kuvien lisäksi tarkastelen tekoja niiden ominaisuuksien perusteella. Näitä ominaisuuksia olen kartoittanut haastattelujen, lehtikirjoitusten ja kirjallisuuden pohjalta. Muut aineistona olevat kirjoitukset ovat Olga Salmen kirjoituksia, joita esittelen tarkemmin luvussa 3.

1.4.2. Aineiston muodostaminen

Tutkimukseni päälukujen aineisto on muodostunut eri tavoin. Ensimmäisen pääluvun, kollektiivibiografiaa kartoittavan Paikan etsiminen -luvun, aineisto on muodostunut useissa vaiheissa pitkän ajanjakson kuluessa. Havainnollistan aineiston muodostumista seuraavalla kaaviolla.

Kaavio 9. Paikan etsiminen -luvun aineiston muodostuminen.

	1. vaihe	2. vaihe	3. vaihe	4. vaihe
Haastattelut	22 haastattelua Kemissä 1989	Haastatteluja Vienassa ja Kemissä 1989-1993	Kuusi haastattelua Ruotsissa 1996	Historia- ja taidetekoja kartoittavia haastatteluja 2009
Muu aineisto	Aikalaislähteet (lehdet, matkakuvaukset, arkistoaineisto), tutkimukset	Olga Salmen kirjoitukset	Arkistoaineistoa ja tutkimuksia	Valokuvia, lehtiartikkeleita ja muita julkaisuja

Toisen pääluvun aineistossa on myös useita vaiheita. Biografia-luvun tausta on kollektiivibiografiassa.

Kaavio 10. Kokemuksesta kertominen -luvun aineiston muodostuminen.

	1. vaihe	2. vaihe
Haastattelut	Olga Salmen ja Stepanie Kemovan haastattelut 1989-1993 ²¹⁶	Olga Salmen kirjoittajapiiri Ringin jäsenten haastattelut 2009
Muu aineisto	Olga Salmen kirjoitukset, valokuvia, kirjeitä, arkistoaineistoa	Ringin toimintaan liittyviä asiapapereita (toimintasuunnitelmia, toimintakertomuksia, pöytäkirjoja ym.)

Kolmannen pääluvun aineisto perustuu pääasiassa kirjallisiin lähteisiin. Lisäksi mukana on kolmen suvun jäsenen haastattelut.

2. PAIKAN ETSIMINEN: VIENAN PAKOLAISTEN VAIHEET 1900-LUVULLA

Kartoitan tässä luvussa Karjalan pakolaisten vaiheita 1900-luvulla. Vaiheet voi tiivistää otsikon sanoihin: paikan etsiminen. Luvun tausta rakentuu tiedetekojen ja historiategojen varaan. Taideteot, ja osaltaan myös historiategot, kertovat siitä, miten koettuja vaiheita on kohdattu ja käsitelty. Näistä erilaisista jäljistä syntyy kuva paikan etsimisestä. Esittelen Karjalan pakolaisten vaiheet sellaisessa laajuudessa, että ilmaisukeinojen löytymisen²¹⁷ ja taidetekojen taustan konteksti on riittävä.

Tarkastelen ensin lyhyesti vienalaisten lähtökohtia 1900-luvun alussa. Sitten esille tulevat tapahtumat, jotka johtivat 1920-luvulla rajan sulkeutumiseen. Tämän jälkeen käsitellään Vienaan jääneiden ja Suomeen lähteneiden historia seuraavaan rajuun kohtaamiseen saakka. Talvi- ja jatkosodassa tai "*Suomen sodassa*" raja ylittyi taas. Tarkastelen sitä, mitä sodat merkitsivät vienäläisille Suomessa ja Karjalassa. Lopuksi käsitellään rajan vähittäistä avautumista 1980- ja 1990-luvuilla.

2.1. Tiedeteot: Vienan karjalaiset tutkimuskohteena

Tutkittaviani yhdistää yhteinen kotiseutu Vienassa. Se on osa Karjalaa, jota on Suomessa kirjoitettu, kuvattu, muisteltu ja tutkittu "tyhjiin" 1800-luvulta näihin päiviin asti. Yhtenä Karjala-aiheisen tutkimuksen ja kirjallisuuden²¹⁸ ongelmista onkin mainittu se, että se avaa aina lukijan eteen uuden ja vaikeasti lähestyttävän maailman. Missä on kuvattu Karjala? Keitä karjalaisilla tarkoitetaan?²¹⁹ Kaija Heikkisen mukaan yleistystä on suomalaisessa tutkimuksessa tapahtunut nimenomaan suhteessa Vienaan, josta kehittyi vähitellen koko tutkimuksen mallialue ja karjalaisen kulttuurin edustaja.²²⁰ Vuonna 2007 ilmestyneen Nykytulkintojen Karjala –teoksen johdannossa todetaankin, että Karjala on kaikin tavoin kiistanalainen paikka, eikä yhtä tulkintaa Karjalasta ole olemassa.²²¹

Karjala on liittynyt kiinteästi sekä Suomen että Venäjän historiaan. Asuma-alue rajalla, ei-kenenkään maalla, välimaastossa on lyönyt leimansa myös tutkimukseen.²²² Tiedetekojen kohteenakin karjalaiset ovat olleet enemmän kuin tutkimuksen kohde. Heihin on liitetty toiveita, utopioita, antipatioita ja sympatioita. Näkökulmaa karjalaisiin ja heidän kulttuuriinsa on sävyttänyt ambivalenttisuus.²²³ Venäläisissä kuvauksissa karjalaisia on arvioitu suhteessa venäläisiin: karjalaiset ovat rauhaa rakastavia, viettävät patriarkaalista, yksinkertaista elämää, ovat synkkiä, puhumattomia. Vertailtaessa suomalaisiin karjalaiset taas ovat vilkkaita, iloisia, laulua ja soittoa rakastavia.²²⁴

Onkin sanottu, että karjalaisia koskevat lähteet heijastavat tieteellisessä mielessä vääristynyttä tutkimuksellista lähtökohtaa. Tutkijoiden oma etninen tausta on sitonut tutkimukset osaksi ideologiaa - suomalaisten kohdalla osaksi suomalais-kansallista ide-

ologiaa. Tämä ideologia ei ollut vain suomalainen ilmiö, vaan sillä oli sisaraatteensa mm. muualla Euroopassa.²²⁵ Kansallisesta mytologiasta löytyi virikkeitä taiteelle ja tausta kansalle.²²⁶ Rajan toisella puolella tutkimukseen on puolestaan vaikuttanut kommunistisen puolueen virallinen ideologia.²²⁷ Aiheen lähestyminen puhtaalta pöydältä, kohdetta kuunnellen, on ollut vaikeaa.²²⁸

Tässä tutkimuksessa Karjala viittaa tutkittujeni kotiseutuun, Viaan. Viena on esillä kertojeni antamien merkitysten kautta, heidän kotipihaltaan avautuvana ja muistettuna maisemana. Karjalaan liittyvät tutkimukset ovat luoneet taustan: ajan ja paikan, johon tutkimukseni on asettunut.

2.1.1. Lähteet

Tässä luvussa kartoitan Vienan karjalaisten historiaa haastattelujen, erilaisten aikalaislähteiden ja tutkimusten valossa. Kirjoitetun kollektiivibiografian ääriviivat ja käännekohdat nousevat 1989 Kemissä, 1989-1993 Kemissä ja Vienassa ja 1996 Ruotsissa kerätystä haastatteluaineistosta, jonka olen esitellyt tarkemmin luvussa 1.4.²²⁹ Keskeisin muu lähdeaineisto koostuu 1) suomalaisten kirjoittamista matkakertomuksista, 2) arkistodokumenteista ja 3) sanoma- ja aikakauslehdistä.

Suomalaiset matkakertomukset (1) ovat pääasiassa runonkerääjien²³⁰, kirjailijoiden²³¹ ja tutkijoiden kertomuksia matkoistaan rajan taakse. Niille on ominaista voimakas näkökulma, joka tuli ilmi mm. siinä, miten matkalla kohdattuja tapakulttuurin tms. piirteitä tulkittiin. Suomalaisille matkaajille oli yleensä ominaista suomalaisuuden korostaminen ja itäisen vaikutuksen väheksyminen. Matkakertomuksia sävyttää väkevä Karjalaate, joka puhkesi Hannes Sihvon mukaan täyteen kukoistukseen A.V. Ervastissa.²³²

Vaikka matkakertomukset kertovat yhtä paljon kertojensa taustasta ja tavoitteista kuin matkojen havainnoista, niillä on kuitenkin tärkeä paikkansa Karjala-tutkimuksessa. Onkin huomattava, ettei matkakertomuksia ole edes kirjoitettu silmällä pitäen vain tutkimusta. Ne liittyivät kansainväliseen matkakertomusperinteeseen, joka muodosti yhden tärkeän kirjallisuudenlajin 1840-luvulla.²³³ Lukijalle ne ovat eläviä ja havainnollisia ikkunoita Vienan Karjalaan; ilman matkakertomuksien kokemuksellista antia jäisi Karjalan kuva helposti kalpeaksi. Nykylukijalle ne ovat kiinnostavia myös siksi, etteivät kirjoittajat edes pyri objektiivisuuteen vaan ovat tavoitteineen ja ajatuksineen lukijalle avoimia.

Tämä luku perustuu myös arkistodokumenteihin (2), joita olen käyttänyt lähinnä Karjalan pakolaisten vaiheiden kartoituksessa. Tärkeimmät arkistot tämän aihepiirin kannalta ovat Oulun maakunta-arkisto, Kansallisarkisto ja Kuopion ortodoksisen kirkollishallituksen arkisto. Kansallisarkistossa on erityisesti pakolaisten sijoittamiseen liittyviä asiapapereita, joista tulee esille valtiovallan toimenpiteet ja näkökulma. Kuopion ortodoksisen kirkollishallituksen arkistossa on runsaasti aineistoa ortodoksisen kirkon suhteesta pakolaisiin. Aineistosta on luettavissa paitsi kirkon näkökulma, myös pakolaispappien kokemukset mm. pakolaisseurakuntien toimintaa koskevista raporteista.

Oulun maakunta-arkiston aineistot eivät ole määrältään suuria, mutta siinä mielessä harvinaisia, että esille tulee myös pakolaisten oma näkökulma. Kirkonkirjojen li-

säksi arkistossa on mm. pakolaisten ja pakolaispappien välistä kirjeenvaihtoa.

Arkistolähteillä on keskeinen merkitys etenkin selviteltäessä niitä aihepiirejä, joista ei ole olemassa tutkimuksia. Esimerkiksi pakolaisten sielunhoidosta ei ole ilmestynyt tutkimuksia; aihetta koskeva luku onkin kirjoitettu lähes kokonaan arkistolähteiden pohjalta.

Tutkimuksen kannalta keskeisiä sanoma- ja aikakauslehtiä (3) ovat olleet Karjalan Sivistysseuran äänenkannattajat *Toukomies* (vuodesta 1925), *Karjalan Heimo* (vuodesta 1945) ja sen ohessa ilmestynyt *Karjalan Huomen*.²³⁴ Karjalan Sivistysseura on osallistunut Karjalan pakolaisten historian kirjoittamiseen merkittävästi ja monella tavalla, myös kokoamalla ja tukemalla aiheesta tehtyjä tutkimuksia.²³⁵ Merkityksellinen oli myös Karjalan kansalaisliiton Itä-Karjalan komitean äänenkannattaja, jatkuvaan mielipiteenmuokkaukseen tarkoitettu *Vapaa Karjala*. Nämä lehdet ovat valottaneet tutkittavan aikakauden ilmapiiriä. Niiden toiminnalla oli selvät heimotyöhön liittyvät tavoitteet, pakolaisten keskuudessa ne olivat kuitenkin myös informaatiokanavia ja yhdyssiteitä.²³⁶ *Aamunkoitto* ortodoksisen kirkon lehtenä dokumentoi mm. piispan vierailuja pakolaisleireille ja -kouluihin.

2.1.2. Aiemmat tutkimukset

Tämä luku nojautuu paitsi edellä esiteltyihin aikalaislähteisiin ja haastatteluihin, myös suomalaisiin ja kansainvälisiin tutkimuksiin. Vienan Karjalaa lähtökohtana kartoittavassa luvussa olen tukeutunut haastattelutietojen ja matkakertomusten lisäksi varhaisiin kokonaisesityksiin (Homén 1918) ja pitäjänhistorioihin (Kortessalmi 1975, Ervasti & Vasari 1978). Kuusamon historia sivuaa monilta osiltaan myös itäisen naapurialueen vaiheita.

Mervi Naakka-Korhosen ja Maiju Keynään laukkukauppaa koskeva tutkimus (1988) on ollut merkityksellinen erityisesti elinkeinoja kartoittavassa luvussa. Laaja aineisto on koottu Karjalan Sivistysseuran tuella Maiju Keynään toimesta; Mervi Naakka-Korhonen on tutkimuksen kirjoittaja. Tämän tutkimuksen puutteena on kuitenkin vaillinainen viitejärjestelmä, joka on vaikeuttanut alkuperäislähteiden äärelle hakeutumista.

Toivo Nygårdin tutkimus Itä-Karjalan pakolaisista (1980) tarkastelee Karjalan kapiinaa ja pakolaisten vaiheita historian tutkimuksen näkökulmasta. Suomalaisessa historian tutkimuksessa on pakolaisten vaiheita ja itärajan tapahtumia sivuttu useissa yhteyksissä, mutta varsinaisena tutkimuksen aiheena ne ovat olleet vain harvoin.²³⁷ 2000-luvun vaihteessa ja sen jälkeen on ilmestynyt kolme Pekka Nevalaisen tutkimusta, jotka sivuavat myös omaa aihettani. Viskoi kuin Luoja kerjäläistä, Venäjän pakolaiset Suomessa 1917-1939 (1999) kartoittaa kaikkien Venäjältä tulleiden pakolaisten vaiheita ja tilannetta Suomessa. Itä-Karjalan pakolaisten opintie (2006) keskittyy juuri Itä-Karjalasta tulleen pakolaisjoukon opintoihin. Suomalaisten paot ja paluumuutot idästä 1917-1939 (2002) kertovat osaltaan myös itäkarjalaisten liikkeistä rajalla. Vuonna 2006 ilmestyneeseen Vuokkiniemen historiaan Tupenkolahuttajien mailla on koottu artikkeleita Vuokkiniemen vaiheista mm. uskontojen, kansanrunouden ja historian näkökulmista. Laaja kokoelma on ollut hyödyllinen myös oman työni kannalta.

Vienan Karjala ennen rajan sulkeutumista ja Karjalan pakolaiset rajan sulkeutumisen jälkeen ovat olleet kiitettävästi esillä suomalaisessa folkloristikassa, vaikka pakolaisuus sinänsä on ollut vain harvoin kiinnostuksen kohteena.²³⁸ Martti Haavion Viimeiset runonlaulajat (1943) nosti esiin yksittäiset runonlaulajat kansanrunojen takaa. Teos on kaunokirjallinen, monella tavalla aikansa ja tekijänsä ihanteita kuvaava kokoelma, joka esittelee runonlaulajia ja runonlaulajasukuja. Kirjassa tutkijan, runoilijan, armeijan tiedotuspseerin ja heimoaatteen puolestapuhujan roolit yhtyvät. Haavio koki olevansa aikalaistodistaja tilanteessa, jossa kaksi erilaista ajanjaksoa kohtasi. Hän ei kuitenkaan ollut vain todistaja, vaan myös osallinen ja yksi tekijä muutoksessa. Teoksessa Haavio nostaa esiin runoilijan kansanrunon takaa, vaikkakin vain viitteellisesti.²³⁹ Haavio asettuu runontekijöiden rinnalle ja suhtautuu heihin kuin vertaisiinsa, ymmärtäen.²⁴⁰

Vuonna 1968 julkaistu Karjalan laulajat –kokoomateos kartoitti runokyliä taustaa ja esitteli kyläkohtaisesti kerätyn kansanrunouden tilannetta. Sen pyrkii yleiskatsaukseen kylien runostoista, laulajista ja runonkeruusta ja luo samalla kuvaa myös alueiden historiasta, elinkeinoista ja uskonnoista. Teoksessa esitellään monia haastateltujeni kotikyliä, kuten Oulanka, Kiestinki ja Vuokkiniemi. Juha Pentikäisen Marina Takalon uskonto –teos yhdisti yksilötutkimuksen ja uskontoantropologian näkökulmat ja loi tutkimuskohteensa kautta kokonaiskuvaa Vienasta ja yksilön suhteesta omaan lähtökohtaansa. Se tarkastelee yhden yksilön kautta alueen kansanrunoutta ja sen merkityksiä.²⁴¹

Lotte Tarkan Rajarahvaan laulu (2005) tutki Vuokkiniemen runokulttuuria kokonaisuudessaan. Hän etsii runonlaulun ääntä ja runojen maailmaa runonlaulajien toimijuuden kautta. Tutkimuksen tavoitteena on syventää käsitystä tietyn historiallisen ihmisryhmän tavoista käsittää maailma. Aikaperspektiivinä on sata vuotta: 1821-1921. Ajanjakso päättyy vuoteen 1921, jolloin Itä-Karjalan kylistä lähdettiin pakomatalle Suomeen. Aikarajaustemme eroista huolimatta Tarkan tutkimus sivuaa monelta osin myös omaa aihettani. Tarkka esittelee mm. Riiko Kallion Pakolaisen laulun, jossa laulun tekijä kuvaa pakomatkaansa Suomeen vuonna 1920.²⁴²

Folkloristit Laura Jetsu ja Irma-Riitta Järvinen ovat tutkineet aunuksenkarjalaista kulttuuria. Jetsun aiheena olivat aunuksenkarjalaiset hautausrituaalit (2001), Irma-Riitta Järvinen (2004) tutki aunuksenkarjalaista legendaperinnettä. Molemmista tutkimuksesta tulee esille se muutos, joka karjalaisia kyliä kohtasi, ei vain 1920-luvulla, vaan myös 1990-luvulla.²⁴³ Tätä muutosta esittelee väitöskirjassaan (2008) myös Pekka Huttu-Hiltunen, jonka aiheena on Länsi-vienalainen runolaulu 1900-luvulla. Tutkimuksen länsi-Viena paikantuu vain osittain kertojieni kotiseuduille Pistojärven, Uhtuan, Vuokkiniemen ja Kontokin alueille. Tästä huolimatta tutkimus kuvaa osuvasti vienalaista aluetta ja sen kokemia muutoksia myös oman tutkimusalueeni kannalta.²⁴⁴

Senni Timosen laajan tutkimuksen (2004) kohteena on nimensä mukaisesti minän, tilan ja tunteen suhde kansanrunoudessa. Vaikka tutkimuksen aineistona olevaa kansanrunoutta ei ole kerätty Vienasta, se avaa myös oman työni kannalta merkittäviä teemoja kansanrunouden merkityksistä laulajilleen. Kansanrunossa yksityinen ja yhteinen kohtaavat: teksti on paitsi yhteisen, myös yksityisen kuva. Koetut elämänvaiheet ja paikat tarttuvat ääneen ja näkyvät siinä.²⁴⁵

Karjalan Sivistysseura on sekä tukenut että julkaissut pakolaisten vaiheisiin liittyviä tut-

kimuksia. Kokoomateokset ja juhlaulkaisut Suvulta suvulle I (1956) ja II (1996) kuvaavat järjestön ja sen jäsenien vaiheita yhteensä sadan vuoden ajanjaksolta. *Karjalan heimo*-lehti on historiansa ajan raportoinut pakolaisiin liittyvistä tutkimuksista ja tapahtumista. Karjalan Sivistysseuran arkistossa on laaja kokoelma pakolaisten vaiheisiin liittyvää aineistoa.

Olen saanut tutkimukselleni tukea myös siirtokarjalaisista tehdyistä tutkimuksista, joista tärkeimpänä voi mainita Kaija Heikkisen (1989) tutkimuksen karjalaisuudesta ja etnisestä itsetajunnasta. Tutkimuksen empiirisenä kohteena ovat Salmin siirtokarjalaiset; Heikkinen tutki haastattelujen pohjalta salmilaisten historiallista tajuntaa, arkielämän mielikuvia ja uskontoa.²⁴⁶

Rajan sulkeutuessa Karjalaan jääneiden vienalaisten vaiheita on ollut mahdollista kartoittaa lähinnä haastattelutietojen ja muutamien aiheesta tehtyjen tutkimusten pohjalta.²⁴⁷ Neuvostovaltion ja uskonnon suhdetta ovat valaisseet lähinnä kansainväliset tutkimukset.²⁴⁸ Näiden hyödyllisyyttä rajoittaa se, ettei pieneen reuna-alueeseen ole useinkaan kiinnitetty kovin paljon huomiota.²⁴⁹ Tässä mielessä merkityksellisiä ovat olleet ne petroskoilaisten folkloristien tutkimukset, jotka ovat Suomessa saatavilla.²⁵⁰ Rajan avauduttua ovat myös suomalaiset kulttuurintutkijat suunnistaneet Venäjän Karjalan kyliin.²⁵¹

2.2. Yhteinen lähtökohta: Vienan Karjala ennen vallankumousta

2.2.1. Viena elinympäristönä

”Yleensä kaikki karjalaiset kylät oli kauniilla paikalla. Kauniit järvet ja kirkkaat vedet.” Näin muisteli kotiseutuaan Ruotsiin muuttanut vienalainen vuonna 1996.²⁵² Vienalaiskylät sijoittuivat usein vesistöjen varsille; esimerkiksi Oulankajoki oli tärkeä vesistöreitti Suomen suuntaan.²⁵³

Hallinnollinen jako Itä-Karjalassa kulki kahden kuvernementin eli läänin välillä. Näistä eteläisempää on kutsuttu Aunuksen kuvernementiksi ja pohjoisempaa Arkan-gelin tai Vienan kuvernementiksi.²⁵⁴ Alueella asui noin 285000 ihmistä, joista enemmistö venäläisiä (150000). Mirko Harjulan arvion mukaan suomensukuisia karjalaisia oli 105000-110000, vepsäläisiä 20000-25000 ja lappalaisia 2300. Karjalaisista 25000 asui Vienan kuvernementissa Suomen vastaisen rajan lähetyvillä.²⁵⁵

Tässä työssä tarkastelun kohteena olevaksi Vienan Karjalaksi paikantuvat erityisesti Vienan pohjoisemmat karjalaisalueet, tärkeimpien haasteltujeni kotiseutu.²⁵⁶ Kysymyksessä on erityisesti kaksi pitäjää, Oulanka ja Kiestinki, ja näiden sisällä erityisesti Oulangan ja Taavon sekä Kiestingin kylät. Oulanka ja Taavo sijaitsivat tutkitulla ajanjaksolla (nykyisin ne ovat voimalaitoksen altaaksi nostetun veden alla) Pääjärven rannalla. Myös Kiestingin kylä sijoittuu vesistön varteen, se sijaitsee suuren Tuoppajärven rannalla.

Vienan Karjala, pohjoinen osa Itä-Karjalaa, sijaitsee monellakin tavalla raja-alueella. Itä

ja länsi, pohjoinen ja etelä kohtasivat toisensa pinta-alaltaan varsin pienellä alueella.²⁵⁷ Oulangasta pohjoiseen alkoi lappalaisasutus. Idässä tuli vastaan venäläisasutus Koudassa. Myös Kemi oli venäläisaluetta. Lähimpänä läntisenä naapurina on Suomen puoleinen Kuusamo, johon vienalaisilla on ollut vanhastaan vilkkaat suhteet.²⁵⁸

Rajan yli oltiin totuttu liikkumaan vilkkaasti, puolin ja toisin käytiin kauppaa, ajettiin rahtikuormia, kyläiltiin ja osoitettiin kestäväyyttä, solmittiin avioliittojakin, mutta myös riideltiin ja käräjöitiin rajoista, niityistä, huuhtamaista ja poroista. Vienan Karjalan kieltä on mainittu suorastaan 'toiseksi kotimaiseksi' Kuusamon rajakylissä.²⁵⁹

Arkangelin kuvernementin varsinaiset keskusalueet sijaitsivat tutkitulta alueelta toisaalta itään ja toisaalta etelään. Uhtuan ja Vuokkiniemen kylät olivat eteläisemmän Vienan tärkeitä keskuksia.²⁶⁰ Lähin rannikkoalueen keskuksista on ollut Kemi, jonka kihlakuntaan pitäjät kuuluivat.²⁶¹

Vienalainen elinkeinorakenne perustui joustavaan rajojen hyödyntämiseen ja muodostui ekologisen perustansa pohjalta yhdistelmätaloudeksi. Elinkeinot perustuivat monen toimeentulomenetelmän yhdistelmään, jossa painopiste vaihteli vuodenajan ja -tulon mukaan. Katovuonna keskityttiin kalastukseen, metsästykseseen, marjastukseen ym. enemmän kuin maatalouteen.²⁶²

Vesistöt tarjosivat hyvät kulkuyhteydet itä-länsi-suunnassa.²⁶³ Esim. Vuokkiniemestä suuntauduttiin Vienan Kemiin. Käynteihin yhdistettiin vierailu Solovetskin luostariin.²⁶⁴ Pororaidot suuntautuivat Itä-Kuusamon ja Vienan välille. Laukkukauppiaiden reitit kulkivat Vienasta Pohjois-Pohjanmaalle ja Lappiin. Samalla tavalla hyödynnettiin luonnollisia asutusalueiden rajoja: suuria vesistöjä ja metsiä.

1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa vienalaisten miesten elämäntapa oli liki nomadinen. Päävastuu kotiin liittyvistä töistä oli naisilla.²⁶⁵ Naiset huolehtivat kodista, riihenpuinnista, perunannostosta ja muista syystöistä. Monet laukkurit eivät osallistuneet kotitalojensa maataloustöihin kesäisinkään. Rasittavan talven jälkeen pidettiin lomaa naisten huolehtiessa töistä.²⁶⁶ Miesten suuri liikkuvuus paitsi laukkukaupan, myös kalastuksen, tukkisavotoiden ym. merkeissä johti siihen, että Vienassa naiset säilyttivät sitkeimmin perinteet sekä kielen, tapojen että vaatetuksen alueella.²⁶⁷

Vuonna 1910 syntyneen Stepanie Kemovan mukaan naisilla on ollut keskeinen asema paitsi uskonnollisen elämän, myös parantamisriittien spesialisteina. Tämä roolijako näyttää korostuneen erityisesti muutosvaiheiden jälkeen. Vielä Stepanien vanhempien sukupolvessa oli esimerkiksi miestietäjiä. Hän kertoi isoisänsä "Tuavon ukon" olleen tietäjä. Tuavon ukolta tiedot menivät Stepanien sedälle, tiätälle, joka opetti ne Stepanielle.²⁶⁸ Miesten ollessa paljon poissa kotoa oli naisten kyettävä pitämään elämää yllä myös tältä osin.

Tutkimuksen kohteena olevana ajanjaksona Vienan Karjala koki radikaalin murroksen monessakin suhteessa. 1920-luvun lopulta ja 1930-luvun alusta alkoi muutosten kausi mm. elinkeinorakenteessa.

Suurin osa Vienan karjalaispitäjistä sai enimmäkseen ansiotulonsa Suomessa harjoitettavasta **laukkukaupasta**.²⁶⁹ Toinen keskeinen elinkeino Karjalassa oli **kalastus**, kalat olivat myös tärkeä vientituote sisä-Venäjälle.²⁷⁰ Stepanie Kemova kertoo käyneensä nuotalla

8-vuotiaasta asti. Saaliina saatiin lohia, ahvenia, haukia ja siikaa. Koko kylässä oli kaksi nuotta, mutta nuottasakkeja tuli muualtakin.²⁷¹

Metsästyksen merkitys Vienan Karjalan eri osissa vaihtelee. Laukkukauppa Suomeen verotti erityisesti Vienan läntisissä osissa miesten osallistumista metsästyksen. Toisaalta metsästyksen tuotteita oli mahdollista myydä laukkukaupalla.²⁷² **Maanviljelyksellä** ei ole ollut keskeistä asemaa elinkeinojen joukossa. Yhtenä syynä on pidetty karuja olosuhteita ja erityisesti huonoja maanomistusoloja.²⁷³ Suurin osa maasta kuului julkisille laitoksille, yksityisomistuksessa oli vain pieni osa. Siksi leipäviljaa tuotiin etelämpää.²⁷⁴

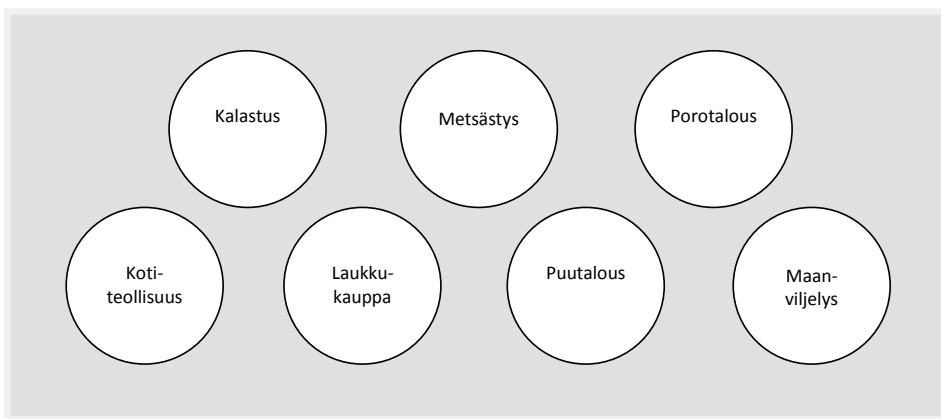
Ainoa varsinaisesti kannattava kotieläin pohjoisessa oli poro; **porotaloutta** voidaan pitää yhtenä Pohjois-Vienan elinkeinoista.²⁷⁵ Erityisesti porotalous levittäytyi rajojen yli. Stepanie Kemovan mukaan myös muulla karjanhoidolla oli tärkeä merkitys taloudelle, vaikka esimerkiksi lehmiä tai vasikoita oli perheissä usein vain yksi tai kaksi. Ne antoivat perusravinnon myös myöhempinä aikoina ja silloinkin, kun elintarvikkeita oli erittäin vaikeaa saada.²⁷⁶ Pienessä mittakaavassa, juuri kotieläinten ja oman pienen peltotilkun ja kotipihan yhteydessä, säilyi näin joitakin vanhoja elinkeinoja rajujenkin muutosten jälkeen. Näiden elinkeinojen yhteydessä säilyi myös niihin liittyvää perinnettä. Esimerkiksi Stepanie Kemova osasi parantaa sekä omia että muiden kotieläimiä vanhojen tapojen mukaan.²⁷⁷

Porotalouden alueella korostui avoimen rajan merkitys. Suomen ja Karjalan rajakyläen porot laidunsivat samoilla alueilla.²⁷⁸ Stepanie Kemovan mukaan Taavossa oli ennen kapinaa joka vuosi suomalaisia porojen kanssa.²⁷⁹ Kyläen välillä käytiin kiistaa mm. porovarkauksista. Itä-Kuusamosta suuntautuivat Vianaan myös ns. pororaidot, joiden merkitys oli suurin 1700-1900-luvuilla. Raidot Kuusamosta Vianaan päättyivät 1918.²⁸⁰

Puutalous oli merkittävä elinkeino: hakkuu-, veto- ja uiittotyöt ovat olleet yksi tärkeä ansiolähde Vienan Karjalassa. Puuta on viety Vienanmeren rannikon sahalaiteisiin.²⁸¹ Metsäteollisuus ja sitä tukevat alat olivat nousemassa alueen pääelinkeinoiksi 1900-luvun alussa.²⁸² Rajan sulkeutuminen vaikutti myös puutalouteen. Tukkityöt Suomen puoleisissa itään virtaavissa vesistöissä loppuivat kokonaan.²⁸³

Kotiteollisuuden merkitys Vienassa on arvioitu vähäiseksi.²⁸⁴ Käsitöitä tehtiin kodeissa ilman ansiotarkoitusta. Esimerkiksi naisten vaatteiden valmistamiseen käytettiin paljon aikaa ja vaivaa. Erilaiset paidat olivat tärkeitä myötäjäisiä ja niillä oli tärkeä osa myös häätjuhlassa. Paitsi käyttövaatteina, paidat olivat tärkeitä myös sijoituksina.²⁸⁵ Luoteis-Venäjäen luostareissa, kuten Vienan Solovetskissa harjoitettiin myös käsitöiden ammattimaista tuotantoa, joista esimerkkinä kirjontataide, ikonimaalaustaide, metallivalu ja hopeasepäntaito, puunleikkaustaite ja luutyöt.²⁸⁶

Kaavio 11. Elinkeinot Vienassa.

Vienalaisten elinkeinot nousivat ympäristöstä ja perustuivat yhdistelmätalouteen. Vienan asema kahden maan rajalla näkyy myös elinkeinoissa; ne hyödynsivät rajoja. Paikallinen näkökulma elinkeinoissa on vahva; toimeen tuleminen perustui ainakin osittain omavaraistalouteen. Arki oli sananmukaisesti itse tehtyä – tai esimerkiksi laukkukaupan myötä itse tuotua.

2.2.3. Uskonnot Vienan Karjalassa

Kuva 2. Vanhauskoisten risti. Vuonna 1925 syntynyt mies toi vanhauskoisten ristin mukanaan kotiaan Vuokkiniemeltä. Hän siirtyi suomalaisten sotilaiden kyydissä Suomeen vuonna 1944 ja jatkoi myöhemmin matkaa Ruotsiin.

Karjalan sijainti idän ja lännen kirkkojen pohjoisella rajalla, molempien kannalta periferiassa, on tehnyt alueesta uskonnollisen kansanperinteen kannalta moniulotteisen ja rikkaan. Syrjässä keskusalueilta ja etäällä maallisista ja hengellisistä auktoriteeteista säilyi poikkeuksellisen pitkään myös vanha, esikristillinen kansanusko tai piirteitä siitä. On löydetty sellaisiakin kulttuuripiirteitä, jotka löytyvät kaikista Karjalan uskonnollisista piireistä. Yksi tällainen on Neitsyt Maria, jonka kunnioitus on elänyt poikkeuksellisen voimakkaana juuri ortodoksisessa Karjalassa.²⁸⁷

Kun tarkastelun kohteena on Vienan Karjala, on syytä kiinnittää huomiota lähinnä kolmeen uskonnolliseen ilmentymään. Tässä tarkastelukulmana on institutionaalinen taso, ei niinkään yksilötasolla ilmenevä uskonnollisuus. Tavoitteena on siis esitellä niitä uskonnollisia ilmiöitä, joita Vienan Karjalassa esiintyi erityisesti ennen 1920-lukua ja rajan sulkeutumista. Tarkasteltavaksi tulevat ortodoksinen kirkko, vanhauskoisuus ja suomalaiset vaikutteet, jotka Vienassa näkyivät lähinnä lestadiolaisuuden leviämisenä.

Ortodoksisen kirkon historia sekä Karjalassa että Suomessa on vahvasti poliittisen historian leimaamaa. 1800-luvun lopulta 1900-luvun ensimmäisiin vuosikymmeniin vaikutti kirkon toimintaan toisaalta Venäjän kirkon halu saada entistä lujempi ote rajamaan asioihin ja ulottaa venäläinen valtiokirkkojärjestelmä myös Suomeen - ja toisaalta suomalaisten epäluulo näitä uskonnollis-poliittisia tavoitteita kohtaan.²⁸⁸ Niin luterilaiset suomalaiset kuin ortodoksiset venäläiset katsoivat karjalaisten kuuluvan ”meihin”; suomalaiset kielellisin perustein, venäläiset uskonnollisin perustein.²⁸⁹

Venäjän vallan loppukausi vuosisadan vaihteesta vallankumoukseen saakka olikin venäläisten kannalta tehokkaan toiminnan ja myös tulosten aikaa. Se oli ortodoksisuudelle voimakkaan kukoistuksen aikaa, jota toisaalta heikensi ortodoksisuuden sitominen kansallisuuskysymykseen. Venäläisten uskonnollis-poliittinen toimeliaisuus oli kuitenkin voimakkainta kaupungeissa. Vuonna 1907 perustetun Karjalan veljeskunnan ansiosta aktiivisuus alkoi ulottua myös Karjalaan, jonne pyrittiin perustamaan kouluja ja kirjastoja ja julkaisemaan kirjallisuutta. Toiminnalla oli kirkollinen valistus päämäärä, mutta siinä oli tärkeällä sijalla myös kansallistamistyö. Venäjän kieli ja uskonnollinen kasvatusta nostettiin keskeiseen asemaan.²⁹⁰

Tämä vaihe näkyy selvästi myös Karjalan pakolaisten kertomuksissa. Ortodoksisesta uskonnosta välittyi voimakkaasti tapakulttuuri, kuten paastot ja kumartelu ikonien edessä.²⁹¹ Kertomuksissa uskonnosta voivat tosin yhdistyä sekä vanhauskoisuuden että ortodoksisuuden piirteet; pakolaisten muistikuvissa näin usein kävi.

Vuosi 1917 muutti ortodoksisen kirkon tilanteen sekä Venäjällä että Suomessa. Suomen ortodoksinen kirkko käynnisti neuvottelut asemastaan. Ne johtivat autonomisen aseman saavuttamiseen Konstantinopolin patriarkaatin alaisuudessa vuonna 1923. Ortodoksinen kirkko Venäjällä ja näin myös Vienan Karjalassa joutui uuden tilanteen eteen.²⁹²

Ortodoksisen kirkon keskusalueiden kannalta Karjala sijaitsi väistämättä provinsseissa. Kirkkojen määrä Venäjällä vuonna 1914 oli runsaat 54.000.²⁹³ Jo tällöin ne jakautuivat laajassa valtakunnassa epätasaisesti. Suurin osa kirkoista sijaitsi alueilla, joiden väestö on perinteisesti ollut ortodoksisista: Venäjällä, Valko-Venäjällä, Ukrainassa ja Moldaviassa. Vahvoilla ortodoksialueilla kirkot ovat keskittyneet läntisiin osiin. Siperias-

sa kirkkoja oli erittäin vähän. Myös Venäjän pohjoisilla alueilla lännempänä oli hyvin vähän kirkkoja. Arkangelin hiippakunnassa on sittemmin arveltu olleen vain 20 kirkkoa.²⁹⁴ Itä-Karjalassa oli lisäksi kahdeksan ortodoksisista luostaria, joista suurin oli Solovetskin saarella.²⁹⁵

Tältä pohjalta on luonnollista, että erityisesti Vienan Karjalassa on elänyt voimakkaana omalaatuinen, juuri tässä ympäristössä kehittynyt ja myös pitkään säilynyt uskonnollinen perinne. Toisaalta ortodoksisen kirkon vaikutuskin jäi harvaan asutulla alueella paikoin vain nimelliseksi: siellä missä pappeja oli, he olivat enimmäkseen venäläisiä, vaikka joukossa oli joitakin karjalais- ja vepsäläissyntyisiäkin.²⁹⁶

Vanhauskoisuuden ilmeneminen Vienan Karjalassa ei jää epäselväksi suomalaisten tutkimusmatkailijoiden tai runonkerääjien matkakertomuksista.²⁹⁷ Jos ei muuten, tulee vanhauskoisuus kulkijoiden tietoisuuteen vaikuttaessaan myös heidän elämäänsä tuntuvalta tavalla ruokavalion ja ylipäätään syömiseen ja juomiseen liittyvien tapojen, sääntöjen ja kieltojen muodossa. Muita ulkonaisesti havaittavia seikkoja on ristinmerkin tekotapa.

A.W. Ervasti kirjoittaa: *"Uskonnollisista syistä sitävastoin ei anneta muukalaisten syödä talonväen astioista, vaan pidetään heitä varten erityiset astiat ('mieronkupit'). Tämän suhteen ollaan luullakseni hyvin tarkkoja koko Karjalassa, vaikka sitä vieras ei niin äkkiä hoksaa, kun ruualle käydessä astiat ovat tavallisen näköisiä."*²⁹⁸ Myös muut matkalaiset kertovat vanhauskoisuuden ilmentymistä. Monet mainitsevat myös salaperäiset uskonlahkot, joiden kannattajat piilottelevat metsissä ja pakoilevat viranomaisia.²⁹⁹

Ei ole ihmeellistä, että vanhauskoisuuden kannattajat siirtyivät varsin varhaisessa vaiheessa valtakunnan keskusalueilta syrjäseuduille.³⁰⁰ Näille syrjäseuduille vanhauskoisuus juurtui paikoin niin syvään, ettei muuta "ortodoksisuutta" tai ylipäätään uskonnollisuutta välttämättä edes tunnettu. Paikallista ortodoksisuutta ei myöskään usein mielletty vanhauskoisuudeksi, vaan "oikeaksi ortodoksisuudeksi".³⁰¹

On arvioitu, että hajaannus lopulta toimi uskonnollisen elämän käynnistäjänä ja vahvistajana Venäjällä. Se pakotti kirkkoon kuuluneet valintatilanteeseen, jossa oli uskonnollisesti sitouduttava johonkin. Ne, jotka päätyivät vanhauskoisuuteen, joutuivat tekemään myös monia muita päätöksiä ja tavallaan sitoutumaan henkilökohtaisempaan ja hengellisempään uskonnollisuuteen.³⁰²

Vuonna 1683 vanhauskoiset julistettiin tsaarin toimesta valtion vihollisiksi. Tästä alkoivat vainot, joita ortodoksinen kirkko tuki, ja joiden seurauksena vanhauskoiset paakenivat valtakunnan reuna-alueille ja myös rajojen ulkopuolelle. Vainot kiihtyivät aika ajoin. Vuosina 1848-1855 suljettiin tai tuhottiin lähes kaikki vanhauskoisten kirkot ja muut instituutiot Moskovasta Viaan. Vuonna 1905 vanhauskoiset saivat virallisen toimintavapauden muiden uskonnollisten ryhmittymien tapaan. Tämä johti vanhauskoisten järjestäytymiseen. Vuoden 1912 väestönlaskussa kirjattiin virallisesti noin 2.2 miljoonaa vanhauskoista.³⁰³ On todennäköistä, että todellinen lukumäärä on tätä suurempi. Vainojen pelosta monet salasivat vanhauskoisuutensa.³⁰⁴

Vanhauskoisuuden leviämistä Viaan helpotti voimakkaasti 1400-luvulla perustettu Solovetskin luostari. Luostari oli yksi Venäjän kirkon tukikohdista, jonka maine ulottui Vienan ulkopuolellekin.³⁰⁵ Uuteen tilanteeseen luostari joutui 1600-luvun lopul-

la, kun sen jäsenistö päätyi pitäytymään vanhassa Venäjän kirkossa. Nikonin suorittamia uudistuksia ei hyväksytty.³⁰⁶ Tämä johti pohjois-Vienassakin yli 200 vuotta kestäneeseen uskonnollispoliittiseen ristiriitaan, jonka on arveltu syvästi vaikuttaneen mm. alueen väestörakenteeseen sekä uskonnolliseen ja sosiaaliseen elämään.³⁰⁷

Vuosina 1890-1922 Vienan Karjalassa eläneen Marina Takalon mukaan pohjoisimmassa Vienassa on ollut neljää vanhauskoisten vieroa.³⁰⁸ Suppein ja myös arvokkain oli lautaviero, jonka kannattajat olivat uskonnollisen elämän spesialisteja, rukouskamioissa asuvia erakkoja. Takalon mukaan Oulangassa ei ollut yhtään lautavierolaista. Heitä oli siellä, missä luostarit eli monasterit olivat. Takalo kuitenkin tunsi ja tiesi myös lautavierolaisia. Lautavierosta arvokkuudessa seuraava oli saarelaiden viero. Heille oli ominaista harvalukuisuus, muita tiukempi normijärjestelmä ja korkea varallisuus. Tuhkasen viero oli lukumääräisesti suurin Oulangassa ja sen kannattajat tarvitsivat myös organisoitua henkilökuntaa: siirtymäriittejä ja jumalanpalveluksia johtavia pappeja, rukoushuoneiden ylläpitäjiä ym. Halvin viero oli mierolaisen viero, johon kuuluivat papin-uskoiset ortodoksit. Vanhauskoisten näkökulmasta he olivat pakanoita.³⁰⁹

Muutos uskonnollisessa kentässä näkyi Oulangan alueella vanhauskoisuuden vähenemisenä ja mierolaisuuden eli papinvieron lisääntymisenä. Molemmat vanhauskoisvieron, saarelaidet ja tuhkasen, vähenivät 1800-luvun jälkipuoliskolla. Miehet vieraantuivat vanhauskoisuudesta naisia nopeammin.³¹⁰

Kiinnostavan näkökulman Oulangan ja Kiestingin alueen uskonnolliseen kenttään tuo Marina Takalon tytär Stepanie Kemova, joka on elänyt alueella vuodesta 1912. Hän paikallistaa kolme vieroa: saarelaidet, tuhkasen ja mierolaidet. Lautavieroa ei enää hänen muistinsa aikana ole ollut.³¹¹ Tuhkasen olivat saarelaidista alempia. Mierolaidet olivat tavallisia. Keskeisenä erottajana vierojen välillä myös Stepanie mainitsee kuppivieron³¹². Vuodesta 1933 hän on asunut Kiestingissä, eikä ole sen jälkeen nähnyt siellä 'omasta kupista syöviä'.³¹³ Viimeiset kuolivat hänen mukaansa Arkangelissa evakossa.³¹⁴

Ylipäätään vanhauskoisuuden tunnusmerkkeinä mainitaan selkeä ja vahva tapakulttuuri: sunnuntaisin ei saanut syödä, ennen kuin oli kuunneltu jumalankirjoja luetavan; omasta kupista syöminen; kokoontuminen yhteen tiettyinä pyhäpäivinä; moliminen eli rukoileminen; ristinmerkin poikkeava tekotapa.³¹⁵ Ilmeisesti vanhauskoisuus miellettiin Vienassa monilla alueilla omaksi ja omankieliseksi, ei tuoduksi.³¹⁶

Suomalaiset uskonnolliset vaikutteet kulkeutuivat Vianaan ennen kaikkea Suomen puoleisista rajapitäjistä, joista keskeisin Oulangan ja Kiestingin kannalta oli Kuusamon alue. Tämän lisäksi oli merkittävänä väylänä kulkukauppa, jonka kautta välittyi Karjalaan vaikutteita lähipitäjiä laajemmiltakin alueilta, Kiestinkiin ja Oulankaan erityisesti omalta kiertoalueelta Uudenmaan läänistä, Turun läänin eteläosasta sekä Ahvenanmaalta.³¹⁷ Suomen puolelta tulleista uskonnollisista vaikutteista voi Vienan Karjalassa mainita paitsi luterilaisen kirkon, myös lestadiolaisen herätysliikkeen. Kiinnitän tässä huomiota jälkimmäiseen lähinnä siksi, että sen vaikutus erityisesti Uhtuan seudulla, mutta paikoin myös muualla Vienassa oli 1800-luvun lopulla ilmeinen ja erilaisuutensa vuoksi huomiotta herättävä.

Lestadiolaisuuden todennäköisiksi leviämisyhdyiksi Vianaan on mainittu Murmanskin rannikon kalastajat, kulkukauppa ja muut yhteydet Suomeen. Murmanskin rannikol-

la oli kalastajia sekä Vienasta että Suomesta. Tämä onkin yksi mahdollinen kulkeutumisväylä.³¹⁸

Keskeiset Pohjois-Suomen keskuksat Kuusamo, Kajaani ja Oulu olivat monien laukkukauppiaiden matkareitillä. Kaikki ovat myös vanhoja lestadiolaiskeskuksia.³¹⁹ Eri-tyisesti välittömät ja jatkuvat yhteydet Kuusamoon, jossa lestadiolaisuus sai jalansijaa 1860-1870-luvulla, varmistivat sen että Vienassa ainakin tunnettiin lestadiolainen herätysliike.³²⁰

Täsmällisiä tietoja lestadiolaisuuden leviämisestä Vunaan on erittäin vaikeaa löytää. Yksi syy tähän on se, ettei lestadiolaisuuteen kääntyminen edellyttänyt uskonnon (so. kirkon) vaihtamista. Siksi vaihdokset jäivät historiaan lähinnä silloin, kun syntyi konflikteja, joista ratkaistiin esimerkiksi käräjillä.³²¹ Uhtuan lisäksi lestadiolaisuudella ilmeisesti oli jalansijaa ainakin Vuonnisessa, Akonlahdella ja Vuokkiniemessä.³²²

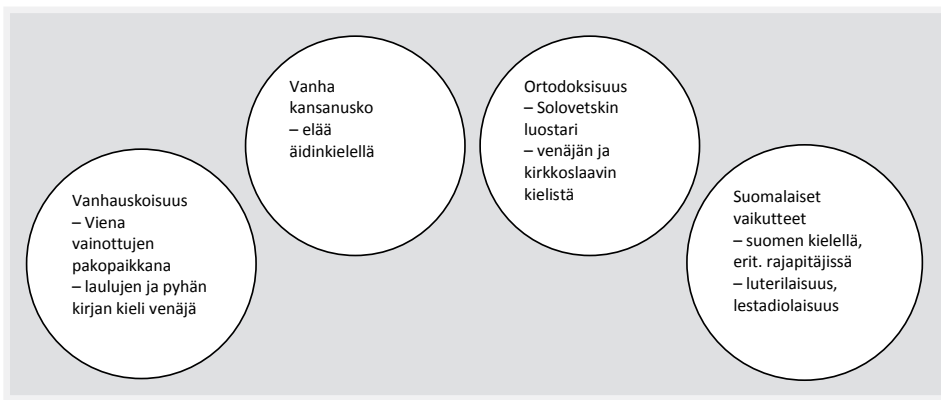
Vuonna 1879 joutui joukko (18 karjalaista ja 3 suomalaista) lestadiolaista uskoa tunnustavia syytetyiksi uskonnollisista mielipiteistään Uhtualla. Syytettyjen sanottiin ylenkatsovan ja viskaavan veteen pyhiä kuvia, julistavan valtionkirkon oppia vääräksi ja käännyttävän ihmisiä omaan uskoonsa.³²³ Tapahtuman seurauksena 15 heistä luopui uskostaan ja palasi valtakirkon helmaan. Loput kuusi olivat vankeudessa 67 päivää mutta vapautettiin sitten.³²⁴ Tapahtuma herätti suurta huomiota sekä karjalaisten että venäläisten keskuudessa, ja siitä kirjoitti mm. A.W. Ervasti matkakertomuksessaan.³²⁵

Kiinnostava on myös I.K. Inhan kuvaus Uhtuan oloista:

*"Toisenlaiset olot vallitsivat niissä taloissa, joihin hihhulilaisuus oli levinnyt. Ero oli melkein yhtä jyrkkä, kuin jos olisi maanrajan poikki astunut omalle puolelle. Rahvas oli suurempaa ja avomielisempää, mutta uskonnon mukana oli se omistanut suomalaisten huonojakin puolia. Pirteissä poltettiin vapaasti tupakkaa, lattioita ei pidetty siivossa, hihhulien kodit eivät sen vuoksi tehneet likimainkaan yhtä puhdasta vaikutusta kuin muitten karjalaisten. Oli kerrassaan omituista nähdä, missä määrin uskonto muutti rahvaan koko asunnon ja olennon. Yhtä vaikeata kuin oli erottaa Suomesta naituja, uskoaan muuttaneita naisia karjalaisista emännistä, yhtä vaikeaa oli erottaa useita lestadiolaisuuteen kääntyneitä karjalaisia heidän heimolaisistaan rajan länsipuolella. Ervasti kertoo, että Uhtuan hihhuleita v. 1879 esivallan toimesta vainottiin, muutamia heistä oli uskonsa vuoksi linnankin tuomittu ja sitten kielletty lähtemästä tavallisille kauppatarkkoilleen. Mutta nähtävästi ei tämä pelotus voinut uskolaisuutta lopen hävittää, koska heitä nytkin kuului olevan kylässä jotensakin runsaasti."*³²⁶

On todennäköistä, että Inhan mainitsema tupakanpolto lestadiolaisten keskuudessa korostui Vienassa vahvan vanhauskoisuuden vuoksi. Tupakanpolton kautta oli mahdollista korostaa erilaisuutta ja myös erottautua vanhauskoisista, joille tupakanpolto oli 'reähkä'.³²⁷ Lestadiolaisuus herätti venäläisissä viranomaisissa huolta siksi, ettei se välittänyt kirkkokuntien rajoista. Kuka tahansa saattoi liittyä siihen.³²⁸

Kaavio 12. Uskonnot Vienan Karjalassa.

Kokijan näkökulmasta tämä jaottelu on keinotekoinen. Kotipihalta katsottuna uskonnollisista kentistä tai vaikutteista muodostuu yksi kokonaisuus, joka on tarkoituksenmukainen.³²⁹ Uskonnollisten vaikutteiden erilaisilla kielillä on toki merkitystä uskonnollisen tradition välittymiseen; sitä on vaikea omaksua, mitä ei ymmärrä. Moni Karjalan pakolainen koki ymmärtäneensä ortodoksisuutta syvemmin vasta Suomeen muuton jälkeen, suomenkielisten jumalanpalveluksien myötä.³³⁰ Karjalaan jääneiden kokemus on tietysti toisenlainen; omalta tuntuva tai pyhäksi koettu kieli löydetään ja sitä opitaan ymmärtämään omassa elinympäristössä, sen puitteissa.

Pakolaisuuden jälkeen uskonnollinen kenttä sai uusia piirteitä. Vienassa vielä erilisiksi mielletty vanhauskoisuus ja ortodoksisuus kietoutuivat Suomessa etenkin toisen polven pakolaisten puheessa yhdeksi kokonaisuudeksi, josta alettiin usein käyttää nimitystä ”harras ortodoksisuus”. Suomalaiset vieraat vaikutteet hahmottuivat osaksi omaa kenttäänsä; suomalaista uskonnollista traditiota osana luterilaista kirkkoa.³³¹

Maahanmuuttotilanteessa tai kulttuurien kohdatessa uskonnosta voi muodostua merkittävä identiteettitekijä.³³² Tämä näkyy mm. siinä, että monet taideteot on rakennettu kirkkojen tai hautausmaiden yhteyteen.

2.3. Raja sulkeutuu

Itä-Karjalan historia on paitsi Suomen historiaa, myös Venäjän ja Neuvostoliiton historiaa. Itäisestä näkökulmasta Itä-Karjala on muodostanut pienen reuna-alueen; aluehistoria on siksi usein puutteellista, vaikka Itä-Karjalalla olikin länttä vastaan strateginen merkitys. Tämä näkökulma korostui rajan sulkeutumisen jälkeen.

2.3.1. Kohti rajan sulkeutumista

Pakoa edeltäneen ajan sekavuus tuli selkeästi esille haastateltujeni kerronnassa. 1906

syntynyt nainen muisteli: *”Se oli hirveetä aikaa. En toivoisi koskaan enää tulevan sellaista aikaa. Silloin ei ollut mitään järjestystä.”*³³³ Historiantutkimuksista välittyvää kuvaa ja kertojieni luomaa käsitystä on vaikeaa asettaa rinnakkain, ne ovat yhteismitattomia. Kertojani muistavat tämän vaiheen pienen lapsen näkökulmasta, yksityiskohtien kautta: *”Nälkää oli, ei ollut vaatteita, ei jalkineita.”*³³⁴ Tutkimusten perusteella on mahdollista luoda kokonaiskuva niistä syistä, jotka johtivat Vienan karjalaisten laajamittaiseen pakoon.

Vuosina 1918-1922, lokakuun vallankumouksen ja Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton perustamisen välisenä aikana, **Neuvosto-Venäjällä** vallitsivat sekasortoiset olot. Sotaa käytiin oikeastaan kolmella rintamalla. Yhdellä tasolla se oli kansalaissotaa, jossa neuvostohallitus taisteli kotimaisia vihollisia vastaan. Toisella tasolla oli kyseessä puolustusota ulkomaisia vihollisia vastaan. Hajoava keisarillinen Venäjä kiinnosti naapureina olevia suurvaltoja. Kolmanneksi sota oli vapaussotaa monille vähemmistökansoille, jotka pyrkivät irrottautumaan bolševikkien hallitsemasta Neuvosto-Venäjältä.³³⁵

Vuonna 1918 Neuvostohallituksen tueksi perustettiin työläisten ja talonpoikien puna-armeija. Länsivaltojen etujen mukaista oli tukea tässä tilanteessa vastavallankumouksellisia ja pyrkiä kaatamaan Leninin hallitus. Ulkoisen uhan lisäksi länsivallat vahvistivat myös sisäistä uhkaa tukemalla valkoisia aseita ja varusteita. Pitkäaikainen kansalaissota autioitti laajoja alueita, romahdutti talouselämän ja vaati miljoonia uhreja.³³⁶ Sen lopputulos kuitenkin varmisti lokakuun vallankumouksen tuloksen: bolševismi lähti leviämään Pietarista yli koko valtakunnan.³³⁷

Keisarivallan alla oli elänyt noin 130 miljoonaa alamaista, joista runsaat puolet eli 75 miljoonaa lukeutui yli sataan ei-venäläiseen vähemmistökansallisuuteen. Näkyvimmit vähemmistökansallisuudet asuivat Suomesta Baltian, Valko-Venäjän ja Puolan kautta Mustanmeren pohjoispuolelle Ukrainaan ja sieltä edelleen itään gruusialaisten, armenialaisten ja azerbaidžanilaisten asuttamaan Transkaukasiaan ja Kaspienmereen ulottuvalla vyöhykkeellä. Vähemmistökansojen puolikaaren väkirikkein rengas oli 22-miljoonainen Ukraina. Valtiollisesti omaleimaisin oli Suomen autonominen suuriruhtinaskunta. Suomea lukuun ottamatta vähemmistökansojen asuttamat alueet olivat kiinteä ja vailla erioikeuksia oleva osa yhtenäistä ja jakamatonta Venäjää.³³⁸

Kansallinen liike alkoi nostaa päätään vähemmistökansojen keskuudessa 1850-luvulta lähtien. Se vaikutti erityisesti Venäjän läntisellä reunalla.³³⁹ Puhtaasti kulttuurisena nousut kansallinen liike politisoitui vuosisadan lopulle tultaessa. Esiin nousi vaatimuksia laajemmista poliittisista oikeuksista, jopa autonomiasta Venäjän keisarikunnassa. Kaikkiin näihin kansallistamisyrittämyksiin suhtauduttiin keskushallinnon taholta kielteisesti. Tarvittaessa ne nujerrettiin venäläistämispoliitiikan avulla. Venäläistämistoimet alkoivat toden teolla kolmannen duuman kaudella syksyllä 1907. Tässä duumassa vähemmistökansojen osuutta pienennettiin. Hallitusta ja duumaa yhdisti maanpuolustuksen vahvistaminen. Valtakunnan eheyden vuoksi venäläistä virkavaltaa vähemmistökansojen alueilla vahvistettiin. Vähemmistökansoista pääministeri Stolypinin keskittämispoliitiikka tuntui sorrolta ja venäläistämiseltä. Tyytymättömyys ja separatismi vahvistuivat.³⁴⁰

Eryteisesti strategisesti merkittävien reuna-alueiden venäläistäminen kuului tsaristisen politiikan mukaan valtakunnan etuihin. Etnisesti ja kielellisesti omaleimaiset reuna-alueet merkitsivät riskiä suurvallalle.³⁴¹ Paikallistasolla venäläistäminen merkitsi kansallistamista ja ortodoksisuutta erityisesti luostarien, kirkon ja koululaitoksen kautta.

Oppilaitoksia organisoitiin myös Vienassa ja Aunuksessa. Itä-Karjalan systemaattinen venäläistäminen alkoi vuonna 1907 muiden reuna-alueiden tapaan, vaikka Venäjän ortodoksinen kirkko olikin tehostanut toimintaansa jo 1800-luvun lopulla. Kirkon kohdalla tämä merkitsi mm. sitä, että papeiksi valittiin venäläismielisiä. Suomenkielisen uskonnollisen kirjallisuuden maahantuonti kiellettiin.³⁴² Itä-Karjalassa asukkaiden valistamisesta huolehti kaksi Suomessa organisoitua järjestöä: 1906 perustettu Vienan Karjalaisen Liitto ja sen vastaiskuksi organisoitu, Suomen ortodoksinen arkkipiispan aloitteesta perustettu Ortodoksinen Karjalan Veljeskunta.³⁴³

Myöhäissyksyyn 1917 tultaessa vähemmistökansat vaativat autonomiaa. Päämääränä oli autonomisista tasavalloista koostuva Venäjän liittovaltio, mutta ei itsenäistyminen ja irtautuminen emämaasta. Bolševikkien valtaantulo merkitsi käännekohtaa. Nyt vähemmistökansat alkoivat pyrkiä itsenäisyyteen. Ainoa keino päästä eroon bolševismista oli itsenäistyminen. Alkuvuodesta 1918 alkoikin riippumattomuusjulistusten sarja; Venäjän länsi- ja lounaisrajalle syntyi ketju itsenäisiä valtioita. Suomi, Viro, Latvia, Liettua, Puola, Valko-Venäjä, Ukraina, Armenia, Gruusia ja Azerbaidžan julistautuivat itsenäisiksi. Tie kohti yhtenäistä ja jakamatonta Neuvosto-Venäjää oli kuitenkin alkamassa.³⁴⁴

Epäonnistuttuaan Baltian maiden valtaamisessa Moskova solmi rauhan niiden kanssa 1920. Maiden itsenäisyys vahvistui. Myös Suomen kanssa solmittiin rauhansopimus samana vuonna. Riippumattoman Puolan olemassaolo tunnustettiin maaliskuussa 1921. Valko-Venäjän, Ukrainan, Armenian, Gruusian ja Azerbaidžanin tulevaisuus muodostui toisenlaiseksi. Maihin perustettiin erilaisten vaiheiden jälkeen sosialistiset neuvostotasavallat.³⁴⁵ Päätös Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liitosta tehtiin joulukuussa 1922. Perustuslaki tuli voimaan vuonna 1923.³⁴⁶

Itä-Karjalan historiaan on lyönyt leimansa toisaalta sen sijainti yhtenä Venäjän läntisistä etuvartioista ja toisaalta sen yhteys Jäämerelle. Ensimmäisessä maailmansodassa oli yhteys Länsi-Eurooppaan Jäämeren kautta ensiarvoisen tärkeä. Tämä johti siihen, että Itä-Karjalaan oli jo ennen maailmansotaa ryhdytty rakentamaan rautatietä, joka kulki Itä-Karjalan halki Jäämeren rannikolle Murmanskiin. Näin Itä-Karjala muodostui läpikulutiksi Jäämerelle ja sen merkitys kasvoi entistä tärkeämmäksi.³⁴⁷ Paikallisille asukkaille rata merkitsi toisaalta ansiomahdollisuuksia mutta toisaalta sitä, että paitsi Venäjän myös ympärysvaltiojen huomio kiintyi alueeseen. Radan valmistumista onkin arveltu yhdeksi itsenäistymispyrkimysten epäonnistumisen syyksi.³⁴⁸

Vuosi 1917 oli koko valtakunnan mittakaavassa itsenäistymisjulistusten aikaa. Kansalliset pyrkimykset nostivat päätään myös Itä-Karjalassa.³⁴⁹ Suomessa tilanne näytti hyvältä mahdollisuudelta toteuttaa heimoihanteita ja suunnitella Itä-Karjalan liittämistä Suomeen.³⁵⁰ Heinäkuussa 1917 pidettiin Uhtualla Itä-Karjalan pohjoisosan eli Vienan Karjalan kuntien edustajakokous, jossa hyväksyttiin ehdotus autonomisen Karjalan sisäiseksi hallintojärjestelmäksi. Venäjällä vallitsi kuitenkin jatkuva rauhattomuus, eikä asia edennyt pidemmälle tässä vaiheessa.³⁵¹ Mielialat Itä-Karjalassa olivat myös ristiriitaisia.³⁵²

Varsinaiset sotatoimet alkoivat näkyä Vienassa Suomen kansalaissodan aikana. Punaiset ja valkoiset ottivat yhteen kevään kuluessa pääasiassa Pohjois-Vienan rajaseuduilla useita kertoja. Taistelut päättyivät vasta kelirikon tultua keväällä 1918. Bolševikkien uhan alla nousivat kansallisuuspyrkimykset uudelleen esiin. Myös Suomen hallitusta

lähestyttiin ehdotuksella Vienan liittämistä Suomen yhteyteen.³⁵³ Suomen itsenäistyttyä oli Itä-Karjalan pohtiminen astunut pimennosta julkisuuteen. Helmikuussa 1918 oli julkistettu Mannerheimin ns. miekkavala eli päiväkäsky Karjalan vapauttamisesta.³⁵⁴

Hyökkäykseen ryhtymistä perusteltiin strategisilla, taloudellisilla ja heimopoliittisilla tekijöillä. Itä-Karjalan liittäminen Suomeen suomalaisilla perusteilla ja ehdoilla koettiin oikeutetuksi.³⁵⁵ Myöhemmin keväällä 1918 nousi brittien sotilasjoukkoja maihin Murmanskissa. Itä-Karjalan valkoiset taistelivat liittolaisten tukemina bolševikkeja vastaan. Liittolaisarmeijan poistuessa alueelta loppuvuodesta 1919 romahti paikalle jätetty valkoisten hallitus ja koko Muurmännin rata joutui bolševikkien haltuun. Vienan Karjalaan muodostui kuitenkin tässä vaiheessa eräänlainen poliittinen tyhjiö, jonka turvin paikalliset asukkaat vielä kerran maaliskuussa 1920 kokoontuivat yhteen ja yrittivät itsenäisyyttä. Vienan Karjalan ensimmäiset maakuntapäivät kokoontuivat Uhtualle 21.-23.3.1920. Karjalan väliaikaisen hallituksen toiminta kuitenkin päättyi jo heinäkuussa 1920. Kesällä 1921 Vienan Karjalassa heräsi kuitenkin bolševismia vastustavaa metsäsissitoimintaa, joka järjestäytyi virallisesti lokakuussa 1921. Eri puolilla Vienaa syntyneistä kapinaryhmistä muodostuneet Karjalan metsäsissirykmentti ja Vienan rykmentti ryhtyivät sotatoimiin.³⁵⁶ Tästä liikehdinnästä on käytetty nimeä Karjalan kapina. Kapinan aktivistit olivat karjalaisia metsäsissejä ja heihin liittyneitä suomalaisia heimosotureita. Kapinaa tuettiin Suomesta epävirallisesti heimojärjestöjen ja Itä-Karjalan avustuskeskuksen kautta. Suurimmillaan 3000-miehiseksi kohonnut Karjalan vapautusarmeija valtasi ensin Porajärven ja Repolan. Voimakkaimmillaan joukot hallitsivat valtaosaa Vienasta ja Aunuksesta.³⁵⁷ Moskova lähetti kuitenkin heikosti varustettuja ja koulutettuja sissejä vastaan 13.000 sotilaan retkikunnan. Joulukuussa 1921 alkanut punaisten vastahyökkäys ajoi lopulta, helmikuussa 1922, viimeiset metsäsissit pakotai-paleelle Suomeen.³⁵⁸

Stepanie Kemova muistelee kapina-aikaa Taavon näkökulmasta. *"Se ammunta syttyi, minä ikkunasta menin katsomaan. Mummo sanoj, elä mene, jotta ammutah."* Kylään tulivat myöhään illalla suomalaiset valkoiset, venäläiset menivät Oulankaan. Kun Stepanie pelkäsi että ämmöä vahingoitetaan, sanoivat sotilaat: *"Elä pelkää tyttö, isäs on meidän puolella"*.³⁵⁹ Stepaniella oli tuttuja ja sukulaisia molemmilla puolilla niin paljon, että suojelijoita riitti.³⁶⁰

Stepanien mukaan kapinassa taisteli kirjaimellisesti veli veljeä vastaan. Esimerkiksi Stephanien Nastassie-tädin mies Triifana oli punaisten puolella, veli Ortjo valkoisten puolella. Veljessarjasta oli vielä kaksi, Miikkula ja Yrjö, punaisten puolella. Valkoisten joukoissa taistellut Ortjo oli kapinan päättyessä Suomessa ja lähti palaamaan Karjalaan. Kun hänen veljensä Yrjö sai tietää tästä, hän "jätti Ortjon metsään havon veljeksi" eli tappoi. Stephanien mukaan useimmat perheet palasivat takaisin Suomesta, oma perhe vain jäi sinne.³⁶¹

Olga Salmi muistelee kapina-aikaa kirjoituksessaan "Muisteluksia juuriltani" näin: *"Kapinan jälkeiset ajat alkoivat olla hyvin levottomia, kun aloin muistamaan. Aikaiset sanoivat, että kylässämme liikkui akitaattoreita, he pitivät kotitarkastuksia, etsivät aseita. Joskus joku pidätettiin, jäi sille tielle, eikä koira perään haukkunut, he tiesivät. Se herätti pelkoa ja jännitystä. Sitten tuli venäläisiä sotilaita, hekin nälkäisiä, eikä kyläläisillä ollut*

itselläänkään liiemmästi antaa. Alkoi olla kaikesta puutetta, vaatteista ja ruuasta, rahasta. Kauppaa ei ollut, koulu oli lakkautettu, kirkko suljettu, koko kylä kuin jokeen uponnut tukki. (...) Venäläiset kun lähtivät, he veivät koko kylän hevoset ja joka talosta kyytimies, meiltäkin joutui Triivana, enkä sen jälkeen häntä tavannutkaan. Sitten tuli valkokaartilaiset, niin heitä nimitettiin. Kyllä me heitäkin pelättiin. Jos joillakin kyläläisistä oli viljaa, he kuljettivat ne korpeen heinälatoihin piiloon. Öisin oli hälyytyksiä ja meitä kiikutettiin multakuoppiin, ei niitä ikäviä asioita haluaisi muistellakaan.”³⁶²

Haastateltujeni muistot kapinavaiheesta kertovat voimakkaista muistikuvista ja tilanteiden sekavuudesta. Kertojani eivät katso kokemiaan tilanteita edellä kuvaamani kokonaisuuden kannalta, vaan omalta kotipihaltaan käsin, konkreettisesti: ”Ne taistot-han alkoi meitin pihalta.”³⁶³

2.3.2. Pakomatulle Suomeen

Jokaisella pakolaisella on oma kertomuksensa paosta. Nämä kertomukset ovat jäsenyntyneitä ja usein toistettuja. Ne ovat kuvauksia elämän käännekohtasta. Vuonna 1912 syntynyt mies aloitti kertomuksensa paosta heti haastattelun aluksi:

”Minä muistan sen kyllä hyvin kun kotoa lähettiin. Oli pilvinen taivas ja melko pimiä ja tykit jylysi, sieltä Kokkosalmesta kuulu hyvin meille se pauke. Oli yksi hevonen ja yhteen rekeen ei kovin paljon väkeä mahtunut kun siinä piti olla ruokaakin vielä matkassa. Ja sitte tultiin yksi kyläväli ja isä palasi mummon hakemaan vielä kotoa. Sitten oltiin kaikki yhdessä. Sitten me saimme lisähevoson. Siellä oli niitä pakolaisia varten joku hevonen, me saimme sitten. Minä hiihtelin Salmen, Salmenkylään asti, pitkä järvi semmonen oikein, kyllä se väsytti sillon jo. Sitte siitä pääsin rekeen ja kuskipukille istumaan sen kuskin viereen. Mulla oli semmonen turkki päällä ja minä olin kovasti väsyksissä ja minä putosin siitä kuskipukilta sinne tienpuoleen. Viimesestä hevosesta huomasi että siellä joku mytty on siellä tienvieressä ja minut herättivät sieltä ja niihin minä pääsin taas istumaan ja sitte tultiin Kurvisenvaaraan.”³⁶⁴

Huone oli hiljainen, kello tikitti. Mies kertoi keskeyttämättä ja kertomukseen oli helppo eläytyä, pimeyteen, tykkien jylinään ja kylmyyteen. Kertomus tuntui olevan valmiina ja mietittynä hänen mielessään. Päästyään pakokertomuksen loppuun hän totesi: ”Siitä se alkoi se pakolaisen taival sitten”.

Toivo Nygårdin mukaan eniten pakolaisia lähti niistä Vienen ja Aunuksen kunnista, joilla vanhat yhteydet Suomeen olivat olemassa ja joiden asutus oli selvästi karjalaispohjaista. 1920-luvulla Suomeen tulleista yli 33.000 pakolaisesta yli 11.000 oli itäkarjalaisia.³⁶⁵ Vienen Karjalan kylät oli tuhottu ja valtaosa kylien asukkaista pakeni Suomeen. Karjalan kansannousun tappioita ei ole laskettu; puna-armeijan osalta sanotaan 141 miehen kuolleen, 200 kadonneen, 471 haavoittuneen, 243 sairastuneen ja 257 paleltuneen.³⁶⁶

Vaikka Karjalan pakolaiset tulivat vanhasta kanssakäymisestä tutuille seuduille, he kohtasivat samat ongelmat kuin maahanmuuttajat yleensä. Karmela Liebkindin³⁶⁷ mukaan tärkeimmät kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden osoittamat siirtolaisuuden aiheuttamat riskitekijät ovat (numerojärjestys ei merkitse tärkeysjärjestystä):

- 1) henkilökohtaisen sosio-ekonomisen statuksen jyrkkä lasku,
- 2) kykenemättömyys puhua vastaanottavan maan kieltä,
- 3) ero muista perheenjäsenistä,
- 4) ympäröivän yhteiskunnan taholta tulevan ystävällisen vastaanoton puuttuminen,
- 5) eristyneisyys muista, saman kulttuuritaustan omaavista henkilöistä,
- 6) traumaattiset kokemukset tai maahantuloa edeltävä pitkäaikainen stressi,
- 7) teini-ikä tai vanhuus siirtolaisuuden alkaessa.

Pakolaisuus merkitsi lähtijöille sosio-ekonomisen statuksen laskua; karjalan murretta puhuville suomen kieli oli vierasta kieltä, vaikka sitä ymmärrettiinkin; useimmat lähtijät joutuivat eroon perheenjäsenistään; vastaanottava yhteiskunta suhtautui paikoin pakolaisiin hyvinkin vieroksuvasti; monet joutuivat eroon saman kulttuuritaustan omaavista; monille pakolaisuus ja sitä edeltävät vaiheet olivat varsin traumaattisia kokemuksia. Tämän lisäksi heitä koskettivat pakolaisina ne erityispiirteet, joilla voi luonnehtia lähikulttuurista ja monella tavalla Suomen vaiheisiin liittyneeltä alueelta lähteneitä.

Toivo Nygård on koonnut olemassa olevien, mutta monin paikoin vaillinaisten tietojen pohjalta kartan (kartta 3), josta näkyvät ne Itä-Karjalan kunnat, joiden (vuoden 1905) väkiluvusta yli 10% lähti pakolaisiksi.

Kartta: Pakolaisten lähtöseudut³⁶⁸

Ensimmäinen esillä oleva taideteko liittyy tähän historian vaiheeseen. Vienan vapausoturien ja pakolaisten muistomerkki kertoo sekä suomalaisten sotilaiden että itäkarjalaisten pakolaisten historiaa ja kuvaa osuvasti, miten monenlaisia perillisten yhteisöjä³⁶⁹ Vienaan liittyvien taideteiden taustalla on. Hankkeen taustalla ovat valkoisen Suomen historiaa vaaliva Vapaussodan perinneliitto sekä sen jäsenjärjestö Vapaussodan Kainuun perinneyhdistys.³⁷⁰

Raatteen portilla oleva taideteko sijaitsee 24 kilometriä Suomussalmelta. Alue on historiallisen muistin keskittymä, siellä on useita toiseen maailmansotaan liittyviä muistomerkkejä, entisöityjä korsuja ja juoksuhautoja, talvisotaan liittyvä näyttely sekä Raatteen vartiomuseo.³⁷¹ Laaja alue on rakennettu osin EU-varoin ja siellä on museotoiminnan lisäksi erilaisia esityksiä. Esimerkiksi keväällä 2000 Raatteen tiellä esitettiin talvisodan tapahtumia venäläisten nuorten toimesta. Talvisodan päättymisen vuosipäivänä, maaliskuun 13. alueella hiihdetään vuosittain talvisotahiihto, jonka aikana tutustutaan alkuperäisiin taistelupaikkoihin.³⁷² Paikka on julkinen ja kaikille avoin.

Vaikka Karjalan Sivistysseura ei kuulunut patsaan taustayhteisöihin, se oli paljastustilaisuudessa mukana: puheenjohtaja Pentti Keynäs käytti puheenvuoron. Läsä oli kolmattasataa vierasta. Toinen muistomerkkin paljastajista oli patsashankkeen käynnistäjä, entinen heimosoturi Erkki Yrjänä.³⁷³

Muistomerkki sitoo yhteen suomalaiset vapaussoturit ja vienalaiset pakolaiset. Sillä halutaan osoittaa kunniaa vapaaehtoisille, jotka *”seurasivat uljaasti vapauden lippua”* ja merkitä Raatteen tie, joka oli paitsi heimosoturien myös pakolaisten valtavylyä. Raatteen portti on huomattava matkakohde ja nähtävyys Suomussalmella, vierailijoita on 20.000 vuosittain.³⁷⁴

Taideteko 1.

Vienan vapaussoturien ja pakolaisten muistomerkki.

Kuva 3. Vienan vapaussoturien ja pakolaisten muistomerkki paljastettiin Suomussalmella 12.7.1998. Muistomerkin suunnitteli arkkitehti Anita Tuhkanen. Paljastusjuhlan aloitti Kainuun sotilassoittokunta, avaussanat piti majuri Toivo Pitkänen, joka mainitsi että ”muistomerkillä kunnioitetaan nöyrin mielin niiden miesten työtä, jotka itsenäisyytemme nuoruuden aikoihin tunsivat toimivansa vilpittömästi isänmaansa ja Suomen heimon hyväksi”. Juhlapuheen piti professori Mauno Jokipii, joka tarkasteli heimosotien taustaa ja historiaa. Muistomerkin paljastivat Mauno Jokipii ja Erkki Yrjänä. Sotilassoittokunta soitti Sibeliuksen Jääkärimarssin, muistomerkille laskettiin seppeleet, Maija Manner lausui Risto Kormilaisen kirjoittaman juhlarunon ja puheenvuoron käytti myös Karjalan Sivistysseuran puheenjohtaja Pentti Keynäs. Suomussalmen kunnan puolesta patsaan otti vastaan kunnanjohtaja Timo A. Säkkinen. Kiveen kiinnitettyssä muistolaatassa on teksti: Vienan vapaussoturien muistolle. Kunnia vapaaehtoisille, jotka vakaumuksensa nojalla seurasivat uljaasti vapauden lippua. Raatteen tie oli Vienan heimosoturien ja pakolaisten valtaväylä. Vapaussodan Perinneliitto ja Vapaussodan Kainuun Perinneyhdistys.³⁷⁵

Vuoden 1922 alussa osoittautui, etteivät Suomessa olemassa olevat tilapäiset huoltoorganisaatiot riittäneet pakolaisten huoltamiseen. Jo helmikuussa 1922 määräsi sisäasiainministeriö valtion pakolaisavustuskeskuksen huolehtimaan "pakolaisten muonittamisesta" välittömästi ministeriön alaisuudessa. Erilaiset mm. inkeriläisiä, vienalaisia, venäläisiä ja aunuksilaisia pakolaisia auttaneet toimikunnat ja komiteat yhdistettiin yhden katto-organisaation alle. Keskuksen tukikohtana ja sijaintipaikkana oli Viipuri, mutta sen toiminta kattoi koko maan.³⁷⁶

Avustukset jaettiin jokaisen anojan täyttämän kyselylomakkeen perusteella. Lo-

make täytettiin kerran vuodessa, ja avustusten jakamista ilmeisesti valvottiin huolellisesti. Avustettavat vähenivät vuodesta 1923 lähtien nopeasti.³⁷⁷ Pakolaisia avustettiin ns. huoltolaitoksissa sekä järjestämällä heille koulutusta, terveyden- ja sairaanhoitoa ja sielunhoitoa. Tämän lisäksi heille jaettiin vaateavustusta.³⁷⁸

Pakolaiset tulivat Suomeen vanhasta kanssakäymisestä tuttuja reittejä myöten. Rajan yli tultuaan he hakeutuivat tienvarren taloihin, joiden asukkaat olivat monessa tapauksessa tuttuja entuudestaan.³⁷⁹ Esimerkiksi Kuusamon liepeillä, Siikalaisessa, pakolaiset jaettiin eri perheiden kesken.³⁸⁰ Tämän vaiheen jälkeen hakeutuivat monet työn etsintään eri puolille Suomea. Olga Salmi, silloinen Oljona Nikitin, jäi nuoresta iästään huolimatta piiksi kuusamolaiseen taloon.³⁸¹ Monet, erityisesti työhön kykenemättömistä pakolaisista, viettivät ensimmäiset päivät, viikot tai pidemmänkin ajan pakolaisleireissä, joita perustettiin mm. Turkinsaareen ja Kyminlinnaan (Kyminlinnan huoltola). Myös Oulussa toimi pakolaisten huoltola, joka sittemmin muutettiin pakolaisten oppilaskodiksi.³⁸²

Pakolaisleirien ja huoltolaitosten asukkaat eivät olleet toimettomia. Esimerkiksi Kyminlinnassa he osallistuivat kaikkiin leirin tehtäviin. Siellä mm. viljeltiin maata, hoidettiin lehmä ja hevosia, ommeltiin vuode- ja pitovaatteita, pilkottiin puita, pestiin pyykkiä, suutaroiitiin, leivottiin ja poimittiin marjoja ja sieniä. Kyminlinnassa toimi Karjala-kerho aktiivisesti. Yksi huoltolan huoneista sisustettiin kotikirkoksi. Itse Maikkulassa eläneen Maija Viinikaisen mukaan "Kiinteä huoltolayhteisö oli kuin karjalainen kylä, ja siihen kuuluminen auttoi asukkaita hallitsemaan pakolaisuuden aiheuttamaa kriisiä."³⁸³

Raskas pakomatka koetteli pakolaisten terveyttä. Myös asumisolosuhteet olivat alkuvaiheessa vaikeat. Pakolaisten keskuudessa sairastettiin mm. isorokkoa, syyhyä ja keuhkotautia. Helpotusta toivat kiertävät sairaanhoitajat mm. Oulun läänissä, sekä lääkärintarkastukset ja tilapäiset sairaalat tai sairaanosastot pakolaisleireissä ja huoltoloissa.³⁸⁴ Esimerkiksi Kyminlinnassa, toiminnaltaan laajimmassa huoltolassa, oli lastenseimen, lastenkodin ja kansakoulun lisäksi yleinen osasto, vanhainosasto, sairaanosasto ja vielä keuhkotautiosasto.³⁸⁵

Ensimmäiset vuodet olivat vaikeita: *"Alkuun Natalie ja minä itkimme Karjalaan jäänyttä kissaamme. Ustenie ja äitini itkivät lehmäään. Sitten äitini itki obrasua ja samvuorua, jotka jäivät kusijaispesään. Kun Korniloffin mamma tuli Rajalaan käymään, he keittivät tsaijyä ja itkivät yhdessä molempien murheita."*³⁸⁶

Pakolaisten valistamisesta oli huolehdittu jo vuodesta 1920 erilaisten vapaaehtoisjärjestöjen kautta. Vuonna 1922 asettui toiminnan taakse valtiovalta. Pakolaislapset pyrittiin sijoittamaan asuinpaikkakuntiansa kouluihin, mutta koska tämä ei kaikkialla onnistunut, ratkaistiin ongelma perustamalla erityisiä pakolaisten kansakouluja ja oppilaskoteja.³⁸⁷ On arvioitu, että pakolaisopetus tavoitti pakolaislapset ainakin yhtä hyvin kuin kansakouluopetus suomalaiset lapset pakolaiskoulujen sijaintikunnissa.³⁸⁸

Vuoden 1922 syyslukukaudella toimi itäkarjalaisia varten 13 koulua, mutta jo kolme vuotta myöhemmin oli kouluja vain kuusi.³⁸⁹ 1930-luvulla olivat elinvoimaisia vain Maikkulan³⁹⁰ ja Kyminlinnan huoltoloiden yhteydessä sijaitsevat pakolaiskoulut, kun suurin osa pakolaislapsista oli siirtynyt kuntien kouluihin.³⁹¹

Pakolaiskouluilla oli oma, aivan erityinen tehtävänsä.³⁹² Nimimerkki J. M-nen kuvai-

lee Maikkulan pakolaiskoulua *Karjalan huomen* -lehdessä näin:

*"Opetusohjelma on sama kuin suomalaisissakin kouluissa. Mutta näiden rivien kirjoittaja, jolla on ollut tilaisuus seurata koulun työtä, panee mielihyvällä merkille, että koulussa opetetaan Karjalan historiaa ja maantiedettä laveammin kuin maan varsinaisissa kansakouluissa, mikä on erikoisen tärkeätä Karjalan nousevalle polvelle."*³⁹³

Varsinainen ohjattu heimovalistus tuli kouluihin niiden ulkopuolelta heimojärjestöjen ja Karjala-kerhojen kautta. Muuten opettajat käsittelivät Itä-Karjalaan liittyviä aiheita *"sopivissa kohdin"*, oman harrastuksensa mukaan. Heimopakolaisten Suomessa oleskelu nähtiin myös mahdollisuutena sivistää suomalaisessa hengessä koko pakolaisväestö. Koulutus nähtiin sivistyksellisesti ja kulttuurisesti yhtenäistävänä.³⁹⁴ Opettaja Toini Kälviäisen mukaan jokainen koulupäivä oli Maikkulassa Kalevala-päivä. Tavoitteena oli, että tietoisuus kotiseudusta ja sen perinteistä välittyy kautta opintojen, joka päivä.³⁹⁵

Eryteisesti orvoille Karjalan pakolaislapsille kouluilla oli tärkeä merkitys. Ne olivat turvapaikka ryssävihaa ja pakolaisvastaisuutta vastaan.³⁹⁶ Sisäoppilaitoksissa asui usein lasten lisäksi työhön kykenemättömiä karjalaisvanhuksia. Myös henkilökunnassa oli karjalaisia; näin koulut muodostivat perheenomaisen yhteisön joka varmasti myös selkeytti pakolaisidentiteettiä. Maikkulan pakolaiskoulussa asukkaat osallistuivat koulun töihin: aamuisin isot tytöt siivosivat luokan ja pojat kantoivat puut ja lämmittivät.³⁹⁷ Olga Salmi kirjoittaa kokemuksistaan Kuusamon pakolaiskoulussa:

*"Illan pimetessä havaitsimme, että kuulumme kaikki yhteen. Kaikilla meillä oli samat eväät elämään. Kuulin kuinka tytöt haastoit karjalan murretta. Se tuntui kotoiselta. Haimme ulkovajasta olkia, jotka levitimme lattialle. Filtti alle, toinen päälle ja tyyny pään alle. Opettaja puikkelehti myöhemmin pientä käytävää omaan huoneeseensa, ja me olimme hiirenhiljaa."*³⁹⁸

Suomessa pakolaisia pyrittiin kannustamaan opintielle. Vapaan Karjalan uskottiin tarvitsevan sivistyneistöä. Vuonna 1923 pakolaisia opiskelikin kansakoulujen lisäksi mm. 21 oppikoulussa, 7 seminaarissa, 43 erilaisessa ammattikoulussa tai -opistossa ja 12 kansanopistossa.³⁹⁹ Toinen esillä oleva taideteko liittyy tähän historian vaiheeseen. Maikkulan muistokivi ja matkamiehen risti on pystytetty entisen pakolaishuoltolan kivilajan läheisyyteen vuonna 1997.

Matkamiehen risti on yleinen tapa muistaa Vienan karjalaisten keskuudessa. Matkamiehen ristejä on paitsi muistomerkkien yhteydessä tai muistomerkkeinä, myös hautausmailla karjalaisten ortodoksien hautojen lähellä.⁴⁰⁰ Pappi Sergei Solntsev (1867-1933) kuvailee ristien merkitystä matkakertomuksessaan Uhtuan pappein kokoukseen vuonna 1906. Kertomuksen mukaan vionalaiset asettivat ristejä teiden varsille, kylien edustoille ja metsämajojen⁴⁰¹ luo ja rukoilivat niiden äärellä matkalle lähtiessään. Solntsev arvelee ristien periytyvän luostarien ja skiittojen asukkailta. Vionalaiset omaksuivat heiltä tavan, asettivat ristejä asuinpaikkojensa läheisyyteen ja sanoivat niiden luona hyvästit lähimmilleen ja rukoilivat siunausta matkalleen ja suojelusta kotiin jääville.⁴⁰²

Ristejä ohitettaessa rukoiltiin ja *"ristittiin"*. Lotte Tarkan sanoin: *"Jokainen risti rajasi ympärilleen pienen kosmoksen"*. Ylä-Kuittijärven rannoille on pystytetty useita ristejä vesille hukkuneiden muistolle sekä metsätaipaleella kuolleiden haudoille.⁴⁰³ Virtarannan mukaan ristit olivat joko apajapaikkoja tai suojelemassa matkalla: *"Ristin juureen pysäh-*

dyttiin a i n a." Ristit suojelivat pitkillä metsataipaleilla tai vesimatkoilla. Niiden juuressa levähdettiin, syötiin eväitä, ristittiin silmät ja rukoiltiin.⁴⁰⁴

Karjalan Sivistysseuran Kemin alaosaston puheenjohtaja Martti Takalo palauttaa matkamiehenristin taustan karsikkoihin, joita rakennettiin tien varsille jo ennen kristinuskon tuloa.⁴⁰⁵ Kristinuskon saapumisen jälkeen karsikkojen paikalle rakennettiin ristejä. Pysähtyessä otettiin "*hengellistä ja aineellista evästä*".⁴⁰⁶ Pohjois-Viena-seuran aktiivijäsen Anja Suvanto näkee ristit mahdollisuutena merkittä tärkeitä historiaan liittyvät paikat. Vaikka vienalaisuus on ollut piilossa, sen ei tarvitsisi olla: "*Ristin luona voi kiittää matkasta ja pyytää siunausta tulevalle matkalle*".⁴⁰⁷

Pakolaisten keskuudessa matkamiehen ristien käyttötarkoitus on muuttunut. Vienassa ristit olivat kulkureittien varsilla ja niiden äärellä rukoiltiin matkaajien ja kotiin jääneiden puolesta. Suomessa ristit on pystytetty historian paikoille, pakolaisten elämän kannalta merkittävien kulkureittien tai asuinpaikkojen varrelle, muistin paikoille. Rukousten piiriin kuuluvat paitsi elävät matkaajat ja heidän läheisensä, myös muualle haudatut vainajat. Matkamiehen risteillä on alettu merkittä myös ortodoksien hautapaikoja. Juuri kirkkojen läheisyydessä olevilla risteillä voi muistaa niitä vainajia, jotka on haudattu toisaalle. Vainajien muistopäivinä ristien luona vietetään *litaniaa*.⁴⁰⁸

Maikkulan huoltola sijaitsi entisellä kasarmialueella, jossa toimi lyhyen ajan myös Oulun lääninvankilan varavankila. Maikkulan kasarmi toimi vienalaisten pakolaisten huoltolana vuosina 1923-1927. Vuonna 1927 hoidokkeina olleet lapset ja vanhukset siirrettiin suurimmalle pakolaisleirille Kyminlinnaan, joitakin jäi edelleen asumaan Maikkulaan. Tiloissa toimi vienalaislasten koulu ja oppilaskoti vuoteen 1940, lastenkoti vuosina 1952-1957 sekä vienalaisvanhusten vanhainkoti vuoteen 1970.⁴⁰⁹

Muistomerkkien taustalla olivat Pohjois-Viena-seura sekä Karjalan Sivistysseura.⁴¹⁰ Muistomerkit paljastettiin kaksipäiväisessä praasniekassa, jossa oli toistasataa vierasta: "Vienan pakolaista ja Karjalan ystävää sekä kutsuvieraita Karjalasta (Kiestinki, Petroskoi, Pääjärvi ja Uhtua)". Apulaisprofessori Jouko Vahtola esitelmöi aiheesta "Pakolaisina Vienasta Pohjois-Suomeen", ohjelmassa oli myös näytelmä "Pakolaisia tuloo".⁴¹¹ Metro-poliitta Ambrosius ja Isä Raimo Kiiskinen siunasivat muistomerkkin ja pyhittivät Matkamiehen ristin sekä toimittivat liturgian Maikkulan kirkossa.⁴¹²

Muistomerkkin tehtävänä on muistaa ja muistuttaa. Vuosittaisten Oulun päivien yhteydessä Oulun ortodoksinen seurakunta ja hiippakunta sekä Pohjois-Viena-seura järjestävät Maikkulan praasniekan. Rukouspalvelus pidetään Maikkulan rukoushuoneella, *litania* Matkamiehenristillä ja muuta ohjelmaa pakolaisten muistomerkillä.⁴¹³ Vaikka paikka on ollut julkinen ja avoin, se on nykyisin yksityisomistuksessa. Entisen huoltolan portilla on kyltti, jossa kerrotaan, että alue on yksityisaluetta. Vuosittainen Maikkulan praasniekka on kuitenkin järjestetty, kun siihen on saatu omistajilta lupa.⁴¹⁴

Taideteko 2.

Maikkulan muistokivi ja matkamiehen risti.

Kuva 4. Maikkulan pakolaiskoulun muistokiven siunaus. Muistokiven suunnitteli Anja Suvanto. Kivessä on teksti: Maikkula on toiminut Itä-Karjalan pakolaisten huoltolana v. 1923-1927, kansakouluna v. 1923-1940, lastenkotina v. 1952-1957, vanhainkotina v. 1940-1970. Oi miun kualelomat ouvot olosijaset alla orheijen ilmasien. Muistokiven pystyttivät v. 1997 Pohjois-Viena-seura, Karjalan Sivistysseura, Oulun ortodoksinen seurakunta.

Kuva 5. Juhlaväkeä Maikkulan pakolaishuoltolan muistomerkin luona. Muistomerkki on kauniilla ja rauhallisella paikalla.

Olga Salmi muisteli kokemuksiaan lapsuutensa **kirkosta**:

*"Lapsuuteni kirkko oli Vienan Karjalassa. Kirkon kalleudet evakuoitiin sieltä Suomen puolelle 1922. Pappi oli venäjänkielinen, eikä vallankumouksen jälkeen ollut pappia ensinkään. Lapsuuteni kirkosta minulla on muistona kuva. Enää ei kylää eikä kirkkoa ole olemasakaan, sillä vesi on nostettu niin, että kaikki on vajonnut vesien vieremiin."*⁴¹⁵

Uskonnon merkitys oli suuri. Maikkulan vanhainkodin johtaja Pekka Harju kirjoittaa:

*"Jumalan sanan lohduttava vaikutus lisäsi niin sielun kuin ruumiin voimia. Ja näitä molempia tarvittiin sotien aikana, tarvittiin uskoa, tarvittiin toivoa, että Karjalan ja Inkerin pakolaisille aikoinaan turvapaikan myöntänyt Suomi emo selviytyisi raskaasta sodasta Jumalan avulla kunniakkaaseen rauhaan."*⁴¹⁶

Valtioneuvosto teki päätöksen pakolaisten kirkollisten asioiden hoidosta ja sielunhoitotyöstä varsin pian. Syyskuussa 1922 pakolaisten sijoitusalueet jaettiin neljään piiriin, joilla kullakin oli oma papillinen hoitajansa. Rovasti Mikael Fiilin määrättiin toimimaan johtavana pappina.⁴¹⁷

Pakolaisseurakunta perustettiin virallisesti 16.8.1928. Tämä merkitsi sitä, että valtioneuvosto oikeutti kokoamaan Karjalan pakolaiset yhteen rekisteriin. Päätöksellä ikään kuin virallistettiin vallitseva tilanne. Alkoi näyttää siltä, että pakolaiset jäisivät osaksi suomalaista yhteiskuntaa. Asuinpaikkakuntien seurakuntiin heitä ei kuitenkaan vielä liitetty, vaikka tällaisiakin pyrkimyksiä esiintyi.⁴¹⁸ Vasta vuonna 1953 tehtiin päätös pakolaisten erillisen sielunhoitotyön lakkauttamisesta, ja heidän liittämistään asuinpaikkakuntiansa seurakuntiin.⁴¹⁹

Pakolaispappien toimintaa leimasi koko toiminnan ajan kolme toisiinsa liittyvää voimakasta ristiriitaa. Pakolaisia oli paljon ja heidän sielunhoitajan ja kirkollisten toimistusten tarpeensa oli silminkähtävän voimakas. Pappien toimintaa rajoittivat kuitenkin tarkat määräykset ja kiinteä yhteys Pakolaisavustustoimikuntaan. Uskonnonvaihdokset, joita oli paikoin hyvinkin paljon, aiheuttivat turhautumista ja ristiriitoja luterilaisten ja kreikkalaiskatolisten pappien välille.⁴²⁰

Ensimmäisinä pakolaiskuukausina pakolaiset turvautuivat rajapitäjissä myös luterilaisten pappiloiden apuun. Tässä tilanteessa saattoi pappi antaa pakolaisille paitsi aineellista myös henkistä apua.⁴²¹ Kuusamon kirkkoherra Lauri Eerola kertoo 24.3.1925 Oulun hiippakunnan tuomiokapitulille lähettämässään kirjeessä pappilansa olleen kolmen kuukauden ajan pakolaisten majapaikkana ja parin kuukauden ajan pakolaisten sairaalanakin:

*"...Omaa "oikeauskoista" pappia ja sielunhoitajaa ei heillä ollut. Pidin siitä syystä velvollisuuteni olevan että edes minä puhuisin heille jumalansanaa. Niin teinkin ja puhuin heille usein, etenkin sairaalassa jumalansanaa, koittain heitä siten rohkaista ja virvoittaa."*⁴²²

Eri kirkkojen ja uskonsuuntien väliset ristiriidat heijastuvat mm. lehtien kirjoittelusta selvästi.⁴²³ Turhautuminen näihin ristiriitoihin heijastuu myös rovasti Fiilin kirjeestä pastori Musovskijlle 4.4.1925:

*"...ja silloin muuttukoon vaika juutalaisten uskoon. Teille ei ole oikeutta antaa minkäänlaisia muuttokirjoja pakolaisille eikä luterilaisille papeille ole oikeutta liittää heitä ilman virallisia todistuksia. Jos lut. papit janoavat oikeauskoisia kääntää luterilaiseen uskoon, niin heille on paremmin hankia muuttokirjat Karjalasta ulkoasiainministeriön kautta."*⁴²⁴

Ongelmia aiheutti erityisesti Kuusamon seudulla pakolaisten osallistuminen lestadiolaisten seuroihin. Rovasti Fiilin kirjoitti kirkkoherra Musovskijlle 5.5.1928:

*"Mitä tulee Herran p. Ehtoollisen antamista niille henkilöille jotka käyvät lestadiolaisten lahkon kokouksissa, minun käsitykseni mukaan Herran Ehtoollisen antaminen riippuu yksinomaan rippi-isästä, joka paremmin tuntee heidän hengellisen kohtalonsa kun joku toinen henkilö vaikkapa pappismies. Saan puolestani kuitenkin huomauttaa, että jos lahkojen kannattajat tekevät synninpäästösakramentissa todellinen katumus omista synneistä, niin ei ole syytä erottaa heidän Herran Ehtoollisen nautinnosta, sillä Vapahtaja oli tullut maan päälle syntisiä eikä vanhurskaita pelastamaan."*⁴²⁵

On syytä huomata, että lestadiolaisuus oli pakolaisille tuttua jo Karjalasta, jonne sitä oli kulkeutunut mm. laukkukauppiaiden mukana.⁴²⁶ Voi olettaa, että "papiuskoisten" eli ortodoksien näkökulmasta kyseessä saattoi olla samantapainen "lahko" kuin esim. maallikkojohtoinen vanhauskoisuus Karjalassa. Kumpaakin vastaan oli syytä taistella. Molemmat levittäytyivät toisin kuin instituution asemassa olevat kirkot; vaivihkaa ja pinnan alla.

Hengellisellä toiminnalla oli pakolaisille suuri merkitys. Mm. piispa Hermanin vierailut pakolaisleireille ja huoltoloihin sekä pakolaisten keskuuteen muualle Suomeen olivat tärkeitä tapahtumia. Piispa Herman puhui useaan otteeseen pakolaisille lohduttavasti korostaen mm. sitä, että pakolaisuus ei ole rangaistus.⁴²⁷

Pakolaisleireissä ja huoltoloissa saattoi oman uskon sisältö ensimmäistä kertaa aueta pakolaiselle. Esimerkiksi Olga Salmelle merkitsivät Maikkulan pakolaiskoulussa pidetyt jumalanpalvelukset ensimmäistä äidinkielistä kosketusta uskontoon.⁴²⁸ Hän kuvailee kokemuksiaan kirjoituksessaan näin:

"Oulujoella Maikkulassa pidettiin sota-aikana pakolaislapsille kirkkoa. Kasarminvartijain ruokasali oli somistettu ikonein ja alttarivaattein vakinaiseksi kirkoksi. Pastori Talsta Oulusta vieraili siellä joka sunnuntai pitämässä jumalanpalvelusta. Meille opetettiin suomen kielellä ortodoksiuskon aakkoset. Muistot palaavat...

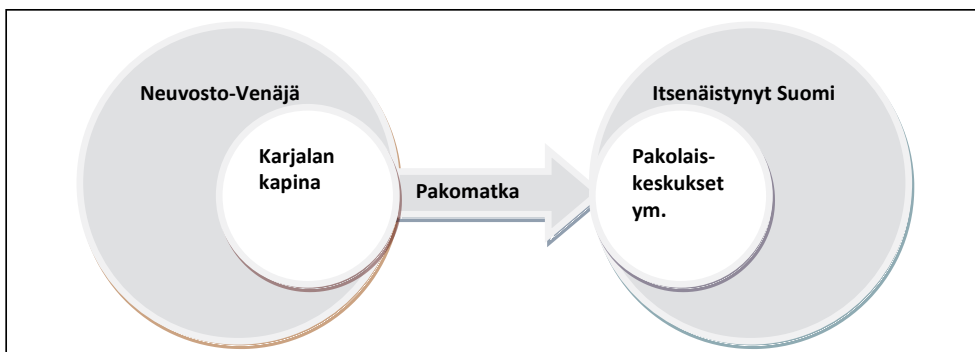
*Tie edessä, tie takana
keltainen sora jalkojen alla.
Kirkkotietä kirjava parvi
pakolaislapsia kulki...
Tien varrella metsätuuli ymmärsi:
Heiltä on anastettu lapsuus!*

*Opetettu oli, Kristus ristillä
kuoli ja Maria haudalla itki.
Oli pääsiäislauantai, papin
vuokra-asunnossa pääsiäisliturgia.
Kuorossa lauloivat pakolaislapset:
Kristus nousi kuolleista
kuolemalla kuoleman voitti.
Ulkona kevätuuhi itki:
Heiltä on anastettu kirkko.*

*Turvallista lämpöä, valoa
pääsiäiskynttilät lepattivat
ikonien alla. Äänin kirkkain
vuokratuvan lämpimässä
lauloivat lapset.
Unohtui ikävä -
kapinassa katosi isä,
äiti tuskaansa itki.
Pääsiäisaamu valkeni kaupungin
kattojen ylle,
raukeina nukkuivat ihmiset
kodeissaan.
Hiljaisia katuja eteni kirjava parvi..
Vaan Kristus on noussut kuolleista
yksinään voittanut kuoleman."429*

Tätäkin kirjoitusta voi pitää taidetekona. Se on julkinen, kokoomateoksessa ilmestynyt kuvaus, jonka aihe liittyy Karjalan pakolaisten koettuun historiaan. Se kertoo voimakkaasti kirkon ja uskonnon merkityksestä rajaorvoille. Vaikka isä oli kadonnut, äiti surullinen, lapsuus ja oma kirkko viety – kuolema on kuitenkin voitettu. Äiti itkee, kuten Mariakin itki. Laulu saa unohtamaan ikävän, ja pakolaislapset laulavat, että Kristus on voittanut kuoleman. He kulkevat kirjavana parvena vielä nukkuvien ihmisten kotien ohitse, pääsiäisliturgia vietetään vuokratuvassa, joka kuitenkin on lämmin. Tässä tilanteessa tuuli, luonto, kuulee ja ymmärtää. Ja lohtu on pakolaisten omassa laulussa, joka ”oli opetettu”, ja oli vanhastaan tuttu jo lapsuuden kodista.

Kaavio 13. Karjalan pakolaisten vaiheet rajan sulkeutumisen jälkeen.

Itä-Karjalan tapahtumat olivat osa laajempaa yhteiskunnallista muutosta Neuvosto-Venäjäällä. Ylitettyään rajan, joka joissakin tapauksissa piirrettiin vasta pakomatkan jälkeen, pakolaiset asettuivat vasta itsenäistyneeseen Suomeen. Pakomatkaa koskevat kertomukset ovat henkilökohtaisia, voimakkaita kuvauksia koetusta historian vaiheesta. Ne ovat usein stereotyyppisenä toistuvia kuvauksia, identiteettikertomuksia, elämän merkittävästä käännekohdasta.

2.3.3. Karjalan pakolaisten asettuminen Suomeen

Pakolaisten tarkoista lukumääristä ja heidän sijoittumispaikkakunnistaan on vaikeaa löytää täsmällisiä tietoja. Erityisesti 1920-luvun alkuvuosina oli karjalaisten liikkuminen varsin elävää; monet pakolaisista muuttivat jatkuvasti työpaikkojen perässä ja ilmeni myös paluuliikennettä Karjalaan.⁴³⁰

Tämä tulee hyvin ilmi myös pakolaisten kertomuksista. Vuonna 1912 syntynyt mies joutui paimenpojaksi Ilmajoelle, eroon perheestään: *”Mulla oli niin ikävä siellä Ilmajoella ettei elämästä tahtonut tulla mittään.”*⁴³¹ Ilmajoelta hän päätyi Sortavalaan, jossa kävi kaksi vuotta koulua, sielä Ouluun ensin Laanilan kansaouluun ja sitten Maikkulan huoltolaan.

Vuonna 1925 ilmestyneen *Toukomies*-lehden mukaan 55% kaikista pakolaisista (karjalaisista, inkeriläisistä ja venäläisistä) eli noin 13.000 henkeä asui Viipurin läänissä. Oulun läänin itäosissa asui lehden mukaan 3.500 henkeä ja tätä pienempiä keskittymiä oli Uudenmaan, Kuopion sekä Turun ja Porin lääneissä.⁴³² Myös vuonna 1926 ilmestyneen *Toukomiiehen* numeron mukaan suurin osa pakolaisista asui Suomen itärajalla Kuusamosta Sortavalaan saakka.⁴³³

Pakolaisten johtava sielunhoitaja Mikael Fiilin on arvioinut pakolaisten asutuskeskittymiä kirjeessään Suomen kreikkalais-katoliselle kirkollishallitukselle 21.4.1929. Hän huomauttaa, etteivät tiedot perustu varmoihin lähteisiin, vaan hänen hallussaan oleviin, vielä puutteellisiin kirkonkirjoihin sekä joihinkin Valtion Pakolaisavustuskeskuksen asiamiesten antamiin tietoihin. Kirjeen mukaan suurimmat pakolaiskeskittymät ovat:

Pohjois-Karjalassa 1100 h.

Kuopion läänin länsiosassa 200 h.

Viipurin läänissä 700 h.

Kajaanissa, Kuhmoniemiessä, Hyrynsalmessa 1000 h.

Oulun ja Kemin seudulla 800 h.

Kuusamon ja Taivalkosken pitäjissä 500 h.

Mainittujen lisäksi on pienempiä keskittymiä Helsingissä, Hyvinkäällä, Forssassa, Haapakoskella, Lapualla ja Vaasan läänissä.⁴³⁴ Fiilin arvioissa suurin osa pakolaisista sijoittuu maan itäpuolelle. Luvut ovat myös selvästi samansuuntaisia kuin *Toukomiessä* mainitut.⁴³⁵

Pakolaisten työpaikoista ei ole olemassa yhtenäistä lähteistöä.⁴³⁶ Asiasta kantoivat alussa huolta erilaiset yksityiset järjestöt, Akateeminen Karjala-Seura, muut heimojärjestöt ja Maatalousseurojen keskusliitto. Tilanteen vakiintuessa pakolaiset sijoituivat normaaliin

työelämään ja usein ruumiilliseen työhön (90%), pääasiassa maatalouden ja metsäteollisuuden palvelukseen.⁴³⁷

Pohjois-Suomen suuret puutavarakeskukset houkuttelivat runsaasti pakolaisia. Keskukset tarjosivat vapaita työpaikkoja, mutta paikoin pakolaisia myös värvättiin työhön lakonmurtajiksi. Alkuvaihe ei ollut helppo: *”Karjalaiset oli semmosessa asemassa, pakolaiset, että se oli melkein mentävä töihin rikkuriksi vaikka ei olisi tehnyt mielikään.”*⁴³⁸ Eniten karjalaisia työskenteli 1930-luvulla Kemissä ja Haukiputaan sahoilla. Esimerkiksi Kemissä heitä oli noin tuhat: 450 Veitsiluodossa, 250 Karihaarassa, 150 Laitakarissa ja loput pienemmissä puunjalostuspaikoissa. Eteläisen Suomen suurimmat pakolaistyöpaikat olivat Viipurissa ja Kotkassa.⁴³⁹

Kemin kaupungin historian kirjoittaja Ossi Hedman luonnehtii Kemiä työväenliikkeen ja ideologisten vastakohtien kaupungiksi. Kemin työväenliike organisoitui 1887. Sisällissodan vaiheet olivat Kemissä erityisen veriset, 22 prosenttia koko Oulun läänissä teloitetuista punavangeista teloitettiin Kemissä. Vuosina 1921-1929 Kemissä oli viisi tilastoihin merkittyä, virallista työnseisausta. Työnantaja värväsi lakkoihin rikkureita ympäri maata.⁴⁴⁰

Reija Satokankaan mukaan Kemin seudun vastakkainasettelun ja poliittisen elämän vahvuutta selittää osaltaan muuttoliikkeen tuoma väestön paljous ja juurettomuus. Väestö teollisuuslaitoksiin, savotoille ja uittoihin tuli muualta Suomesta, sadoilta eri paikkakunnilta. Työväenliike tarjosi muuttaneille henkisen kodin ja turvapaikan sekä yhteistä sosiaalista toimintaa. Työväenliikkeen vastapainona Kemissä toimi kaksi suojeluskuntaa, joista toinen oli tehdassuojeluskunta. Se nautti sekä taloudellista tukea että myötämiehistä asennetta tehtaan johdon taholta.⁴⁴¹

Laitakarin ja Veitsiluodon saarista Kemin edustalla tuli merkittäviä pakolaisyhteisöjä. Veitsiluodon sahalaitos valmistui 1922, vuoteen 1932 yhteisö asui saarella ilman maantieyhteyksiä. Esimerkiksi Veitsiluodolla oli vuonna 1930 kaikkiaan 128 karjalaisperheenpäämiestä; tämä tarkoittaa runsasta neljännestä saaren väestöstä. Vuonna 1953 valmistui suora maantie- ja rautatielinja vanhaan Kemiin. Veitsiluotolaisten asutus muutti vähitellen ympäristöalueille.⁴⁴²

Laitakarin saari vuokrattiin sahanpaikaksi 17.12.1859. Saari muodostui omaleimaiseksi yhteisöksi, joka muodosti oman pienen maailmansa.⁴⁴³ Laitakarilaiset erottuivat *”manterelaisista”* myös tavoiltaan.⁴⁴⁴ Saaren elämää rajasivat kulkuyhteydet mantereelle. Vaikka matka oli lyhyt, oli saari kokonaan eristyksissä rospuuttoviikkoina. Saarella myös asuttiin ahtaasti, monissa perheissä oli omien lisäksi *”kortteerimiehiä”*.⁴⁴⁵ Laitakarin toiminta päättyi 1950-luvulla, lopullisesti saha hajotettiin 1965.⁴⁴⁶

Saarilla erottavana tekijänä ei ollut heimo, vaan asuinpaikka, yhteisöön kuuluminen tai sen ulkopuolella eli *”mantereella”* eläminen. Paikalliset ja karjalaiset ystävytyivät keskenään. Kesällä 1989 näytti siltä, että Suomessa syntyneille ja sahasaarilla lapsuutensa viettäneille pakolaisten lapsille sahayhteisöistä oli kehittymässä samanlainen muistelun kohde kuin Karjala oli sen jättäneille. Molemmat olivat paikkoja, joista oli pakko lähteä ja joita ei enää ole.

Esimerkiksi Kemin Laitakariin muodostui kiinteä ja vahva sahayhteisö, jossa suuri osa työläisistä oli karjalaisia. Saarella asui sahanjohto perheineen, konttorihenkilökun-

ta, työjohtajat, rakennusmestari, konemestari ja sepät - ja heidän lisäksi karjalaisperheitä. Saarella oli yhtiön ruokala, kauppa, pesutupa ja saunat. *"Karjalaisilla oli hyvä sopu keskenään"*.⁴⁴⁷

Sahayhteisöissä harrastettiin aktiivisesti. Oli Karjala-kerho, laulukkuoro, suojeluskunta, raittiusseura, palokunta ja urheiluseura.⁴⁴⁸ Sahayhteisöistä muodostui pakolaisille turvallinen välivaihe, levähdyspaikka, josta oli helpompaa myöhemmin muuttaa ja sopeutua suomalaisten keskuuteen.

Kirjoituksessaan Kuulumisia Kemistä Martti Takalo kuvailee Kemin merkitystä pakolaisille näin: *"Kemin karjalaisille 'pyhiä paikkoja' ovat Karihaara, Veitsiluoto ja Laitakari. Niitä muistellessa aivan silmä kostuu, kun muisteluksien myötä nousee esille jo tuonilmaisiin siirtynyt heimokunta, joka yksinkertaisella ja vakaalla työllä nosti karjalaisuuden ylös pakolaisuuden häpeästä."*⁴⁴⁹

Taideteko 3.

Anneli Pukeman näytelmä Sahankarilaiset.

Jotakin sahayhteisöjen merkityksestä kertoo se, että niihin liittyy kaikkiaan viisi taideteko. Teot ovat erilaisia paitsi näkökulmiltaan myös avoimuudeltaan: ne ovat olleet tai ovat edelleen esillä yksityisesti tai paikallisesti. Ensimmäinen näistä taideteoista esitettiin jo vuonna 1977 Kemin teatterissa.⁴⁵⁰ Kemiläisen Anneli Pukeman näytelmä Sahankarilaiset tuli esille monta kertaa tavatessani Karjalan pakolaisia kesällä 1989. Tuolloin sen esittämisestä oli kulunut yli kaksitoista vuotta. Silti sen jättämä muisto oli elävä ja – kipeä.

Näytelmä kertoo Karjalan pakolaisten elämästä, mutta se ei kerro heidän omaa historiaansa. Kertojeni mukaan näytelmä esitti karjalaiset ikävässä valossa, heille se oli ollut muistutus vaikeista alkuvaiheista ja toisaalta vastakkainasettelun olemassaolosta.⁴⁵¹ Näytelmä antoi kuvaamalleen historian vaiheelle voimakkaan paikallisen näkökulman, se kuvasi karjalaiset vieraina, tulijoina.

Pohjolan Sanomien mukaan näytelmä oli tavallista suuremman mielenkiinnon kohteena, koska sen kirjoittaja oli kemiläinen ja koska aihe liittyi Kemin lähihistoriaan. Näytelmän käsiohjelman mukaan Sahankarilaiset ei pyrkinytkään objektiiviseen ja puolueetomaan näkökulmaan, vaan tapahtumia on seurattu työläisperheen kokemusten ja ajatusmaailman läpi: *"Näkökulma on myös kirkkaanpunaisen luokkataistelun näkökulma."*⁴⁵²

Näytelmän tapahtumat on sijoitettu Laitakarin sahamiljööseen vuosina 1929-1939, näytelmä päättyi sahan paloon vuonna 1939. Sahankarilaiset on esitetty poliittisesti tietoisina ihmisinä, jotka kävivät omaa luokkataisteluaan luonnon eristämässä saarissa osana laajempaa kokonaisuutta: *"Tässä leikissä ei kestä junantuoma, nykytermejä käyttäen revisiointi-isä, vaan liukuu ryyppäämään yhdessä "valkoryssän", Itä-Karjalasta tulleen pakolaisen kanssa. Yksipuolisesta näkökulmasta johtuu, että vastapuolta ei juuri inhimillisteta."*⁴⁵³

Myös Lapin Kansan arvio painottaa näytelmän näkökulmaa: *"Vasemmistolainen se on. Yksipuolisesti ja sumeilematta."* Kriitikko Armi Harju päätty kuitenkin erilaiseen tul-

kintaan näytelmän kuvaamista karjalaisista: *”Näytelmäkirjailija osoittaa myötäelämistä siitäkin huolimatta, että vaikeina Lapuan liikkeen ja IKL:n päivinä vienankarjalaiset olivat todella reservityövoimaa heikoissa työlainsäädännöllisissä oloissa. Pukema tuntuu ymmärtävän siirtolaisten hankalan aseman tuomitsematta”*.⁴⁵⁴

Kertojeni mukaan näytelmä oli hyökkäys karjalaisia kohtaan ja esitti heidät seikkailijoina ja kulakkeina, valkoryssinä, jotka eivät halunneet jakaa omaisuuttaan vaan hyötyä muista.

Kertojeni kuvaukset Laitakarin elämästä poikkeavat näytelmän kuvaamasta maailmasta. Tosin on todettava, etten pelkän käsikirjoituksen perusteella voi muodostaa kokonaiskuva esityksestä. Olen käsikirjoituksen, lehdissä julkaistujen arvioiden ja kertojeni muistikuvien varassa.

Kertojani olivat tietoisia vastakkainasettelusta jo lapsina, heille ”kommunisti” oli haukkumanimi: *”Juurakossa oli kommunisteja. Lapsena kun soudettiin ja veneellä kuljettiin niin Juurakon pojat huusivat että mitä Laitakarin porvarit. Ja me takasin että mitä Juurakon proletaarit. Eihän me ymmärretty mitä se oikein oli mutta oltiin kuultu vaan. Ja samanlaisia työläisten lapsia oltiin.”*⁴⁵⁵

Näytelmä sai ensi-iltansa 12.2.1977 ja sen esitykset myytiin nopeasti loppuun maaliskuun lopulle saakka. Näytelmän esittämisen ajan teatterin lämpiössä Kemian Pirtissä oli Saha-aiheinen valokuvanäyttely. Näytelmän ohjasi teatterinjohtaja Matti Miikkulainen ja lavastuksesta vastasi Outi Pietikäinen.⁴⁵⁶ Näytelmä oli kaikille avoin, julkinen taideteko.

Taideteko 4.

Muistomerkki ja matkamiehenristi Kemin Vienan karjalaisille.

Kuva 6. Kemin ortodoksisen kirkon matkamiehen ristin siunaaminen 4.10.1997. Kuvassa vasemmalta diakoni Martti Takalo, isä Matti Porkka, diakoni Osmo Kurola, isä Raimo Kiiskinen, isä Kuisma Suopela, diakoni Marko Patronen, kanttori Helena Matsi ja kirkkokuoron jäsen Väinämö Hakasalo.

Kuva 7. Karjalasta paenneiden muistomerkki ja matkamiehen risti Kemin ortodoksisen kirkon pihamaalla. Vieressä Martti Takalo. Muistomerkkin suunnitteli Matti Porkka ja valmisti Tiina Kamula. Muistokivessä on seurakunnan papin Kuisma Suopelan runo: "Vienan vesien valitus, laulu lännen laineiden, matkamiehen mielessä, kaipuu iänikuinen."⁴⁵⁷ Matkamiehen ristin teki Kauko Poutiainen.⁴⁵⁸

Muut sahayhteisöihin liittyvät taideteot kertovat Karjalan pakolaisten omaa historiaa, niiden näkökulma on heille tuttu. Neljäs taideteos on Kemin ortodoksisen kirkon piha-piirissä. Sen aiheena ovat Kemiin asettuneet Vienan karjalaiset ja heidän elämäntyönsä. Pakolaiset saapuivat Kemiin toisaalta kuin kotiin, toisten karjalaisten luokse: ”Aivan kuin kohtalon siteet sitoi yhteen”.⁴⁵⁹ Toisaalta saapuminen oli ristiriitoja täynnä: ”*Työmiehet-hän vihasi semmosia jotka rikkuriksi meni*”. Mutta vaihtoehtoja oli vähän.⁴⁶⁰

Kirkko on lähellä Kemin keskustaa ja muistomerkit ovat sen edessä, sisäänkäynnin vieressä. Paikka on julkinen ja avoin, joskin pääasiassa alueen ortodoksisen väestön käytössä. Muistomerkin suunnittelussa olivat mukana molemmat seurakunnan papit, Isä Kuisma Suopela ja sivutoimisesti pappina toimiva Isä Matti Porkka, joka on toiselta ammatiltaan arkkitehti. Muistomerkki tehtiin ekumeenisissa talkoissa, suurin osa osallistujista oli Vienasta tulleiden jälkeläisiä. Matkamiehen ristissä on Karjalan suojeluspyhimys pyhä Nikolaos (tai Nikolai). Muistomerkin kustannuksista ja pystytyksestä vastasi Karjalan Sivistysseuran Kemin alaosasto.

Muistomerkin paljastamisesta kerrottiin mm. Pohjolan Sanomissa (5.10.1997). Juhlapuheessaan Kemin alaosaston puheenjohtaja Pauli Timonen toivoi muistomerkin toimivan ”*henkisenä siltana Karjalasta paenneiden, meille niin läheisten ihmisten ja tulevien sukupolvien välillä*”.⁴⁶¹ Puheessaan Timonen totesi myös: ”*He saivat kuulla nimittelyä ja raskaat likaiset työt uitossa, sahalla ja lautatarhassa katsottiin heidän arvolleen sopiviksi. Silti he ahkeralla ja tunnollisella työllään ansaitsivat esimiestensä ja työtovereidensa luottamuksen ja nousivat johtotehtäviin*”.⁴⁶² Timonen kuvaili Karjala-kerhoja⁴⁶³, joilla edistettiin pakolaisten sopeutumista, fyysistä kuntoa ja osaamista. Hän kertoi heimojuhlista ja opintopiireistä ja totesi: ”*Siinä on mallia tämän päivän toimijoille*”. Marinan Takalon lapsenlapsena esitelty kirkon isännöitsijä Martti Takalo puolestaan totesi: ”*Nyt kun on jo myöhäistä, tajuan, miten tärkeää on tietää mistä ihminen on lähtöisin*”. Karjalan Sivistysseura luovutti muistomerkin hallinnan ja hoidon Oulun ortodoksiselle seurakunnalle.⁴⁶⁴

Muistomerkin tehtävänä on muistaa, muistuttaa ja pyhittää. Muistomerkkiä hoidetaan talkoilla ja sen luona vietetään vuosittain litaniaa Johannes Kastajan syntymän muistopalveluksessa juhannuksena sekä Karjalan valistajien muistojuhlassa syksyllä (6.11).⁴⁶⁵

Kuva 8. Tulisahapäivät 1989. Retki Laitakariin kuului Tulisahapäivien ohjelmaan ja ajoittui osaksi omaa kenttätöitäni Kemissä.

Kesän 1989 Laitakari-päivien⁴⁶⁶ yhteydessä vietettiin osa juhlasta Laitakarin saarella. Siellä esiteltiin yleisölle yllätyksenä myös arkkitehti Matti Porkan suunnitelma tsasou-
nan rakentamisesta sahasaareen. Tarkoituksena oli hyödyntää sahalta jääneet vanhat
tiilet, joita oli sahan raunioissa runsaasti.⁴⁶⁷ Toiveet olivat suuret, mutta suunnitelma ei
kuitenkaan toteutunut. Laitakari-muistomerkki kuitenkin toteutui vuonna 1998.

Muistomerkki (viides taideteko) on Laitakarin saarella, saaren arvokkaimmalla
paikalla sahahoitajan entisen asunnon raunioiden porrasspielessä.⁴⁶⁸ Paikka on Kemien
kaupungin omistuksessa ja kaikille avoin, mutta ei erityisesti hoidettu. Saari on sellai-
sessa kunnossa, johon se sahan lopetettua toimintansa jäi. Se on metsittynyt ja siellä on
tiiliraunioita rakennusten jäljiltä. Muistomerkki kunnioittaa kaikkia Laitakarin sahasaa-
ressa työnsä tehneitä. Se paljastettiin 9.9.1998. Paljastuspuheen piti Martti Takalo. Ti-
laisuudessa oli läsnä parikymmentä entistä laitakarilaista, Kemien kaupunginvaltuuston
puheenjohtaja sekä patsaan pystytyksestä vastanneita kaupungin virkamiehiä. Patsaan
otti vastaan kaupungin puolesta Ritva Aheinen.⁴⁶⁹

Muistomerkkin tehtävän on muistaa ja muistuttaa. Se kunnioittaa kaikkia laitakari-
laisia, niin suomalaisia kuin karjalaisiakin. Yhdistävänä tekijänä on asuminen ja työnteko
saarella, ei heimo. Muistomerkkin luona ei ole erityistä vuosittaista toimintaa. Kemiläi-
set vierailevat saarella veneillään ja se on kaupunkilaisten virkistyskäytössä.

Taideteko 5-8.

Muistomerkki Laitakarin sahasaarella työtä tehneille.

Kuva 9. Laitakarin muistomerkki. Muistomerkki koottiin yli 70 vuotta vanhan höyrysahan osista. Sen taustayhteisöinä olivat Karjalan Sivistysseuran Kemlin alaosasto ja Kemlin perinnekerho. Suuri osa Kemlin alaosaston ja perinnekerhon jäsenistöstä asui Laitakarissa sen toimiaikana (1862-1939).

Vuonna 1989 kenttätöni osui Kemlin karjalaisyhteisössä aktiiviseen vaiheeseen. Haastateltavani rakensivat pienoismallia Laitakarin sahasaaresta Kemlin ortodoksisen kirkon parvella. Monet haastateltuni palasivat kerronnassaan pienoismalliin usein, rakentaminen oli heille selvästi merkityksellistä. Vieraillessamme Laitakarissa ”poikien” kanssa kenttätöiden aikana kesäkuussa 1989 kuulin paikan päällä niitä kertomuksia, joita he rakentaessaan kertoivat.

Idea pienoismallista syntyi, kun laitakarilaiset alkoivat kokoontua yhteen joulujuhlien merkeissä vuoden 1970 jälkeen. Entiset laitakarilaiset perustivat orkesterin ja Laitakarikerhon, joka alkoi järjestää joulujuhlia ja Laitakari-päiviä.⁴⁷⁰ Sahan hajottamisesta oli silloin kulunut yli 15 vuotta; useimmat olivat muuttaneet saarelta pois viimeistään 1950-luvulla. Joulujuhlissa esitettiin näytelmiä, joissa oli aiheena Laitakarin tapahtumia.⁴⁷¹ Eräissä joulujuhlissa syntyi myös ajatus Laitakarin pienoismallin rakentamisesta. Yhdessä näytelmässä oli uutiset, joissa kuulutettiin, että Laitakarin purkamismääräyksen antajat pitäisi haastaa oikeuteen ja panna vastuuseen. Tästä yksi kuulija, pienoismallihankkeen aktiivi Aleksu Suistio (s. 1925) sai ajatuksen pienoismallin rakentamisesta.

Rakentaminen aloitettiin 1985. Rakentajia oli noin kymmenen, sekä luterilaisia että ortodokseja. Ryhmä kokoontui perinnekerhona ONL:n keskusjärjestön alaisuudessa Kemlin ortodoksisessa kirkossa.⁴⁷² Järjestön sääntöjen pohjalta myös kerhon ohjelmaan kuului alkurukous, laulu ja loppupeisu.⁴⁷³ ”Joka kerta kun kokoonnutaan, aina muistellaan

Laitakaria, aina muistetaan eri tapahtumia". Rakentajat olivat yhdessä jo Laitakarissa, "yhdessä tehtiin ilkeyttä ja tapeltiin". Rakentaminen oli keskeisesti muistelua: "Toinen mukamas muistaa paremmin".⁴⁷⁴ Rakennusprojekti herätti tekijöissään kiinnostusta myös karjalaisuutta kohtaan. 1930-luvun Laitakarin muisteleminen toi väistämättä mieleen myös ensimmäisen polven pakolaisten tunnot uudessa maassa ja karjalaisuuden vaalimisen. "Rakennusaika oli antoisaa. Kaikessa ystävyydessä muisteltiin ja tingattiin, kuka missäkin talossa asui, mihin paloportaat oli sijoitettu ja missä pyykkiä kuivattiin."⁴⁷⁵ Työ valmistui 5,5 vuoden kuluttua, vuonna 1990.

Karjalan Heimo kertoo pienoismallin valmistumisesta näin:

*"Aleksi on hyvillään siitä, että perinneseuran aikaan saama pienois-Laitakari nyt tuhansien työtuntien jälkeen valmistuu kertomaan nuoremmille sukupolville puunjalostusteollisuuden historiasta ja keskeisestä merkityksestä Kemin kaupungille. Pienoismallin merkitystä korostaa se tosiasia, ettei Laitakarin saarella ole enää juuri muuta kuin raunioita ja rakennuksen pohjia kertomassa menneestä kukoistuksesta. Aikanaan sinne olisi saanut edustavan teollisuus-ulkomuseon, nyt suunnitelmassa on tiilistä tsasouna ja karjalaispakolaisten Kemiin tulon muistomerkki."*⁴⁷⁶

Pienoismallia voi pitää taidetekona, joka kuuluu ITE-taiteen tai nykykansantaiteen kenttään. Teon tehtävänä on muistaa, muistuttaa ja havainnollistaa. Teko haluaa antaa tarkan kuvan Laitakarin sahasaaresta ja näin kertoa sen historiasta visuaalisesti ja konkreettisesti, tavoilla jotka eivät olisi mahdollisia esimerkiksi kirjallisen ilmaisun keinoin. Tapa oli myös sen tekijöille luonteva; he ovat tehneet elämäntyönsä käsin.

Laitakarin pienoismalli.

Kuva 10. Laitakarin pienoismallia rakennettiin Kemin ortodoksisen kirkon parvella. Valmistuttuaan se luovutettiin Kemin kaupungille, joka sijoitti pienoismallin Kemin Kulttuurikeskuksen kirjastoon. Sieltä pienoismalli siirrettiin 11.1.2000 yhtiön Karihaaran konttorin museonäyttelytilaan.⁴⁷⁷ Museo on julkinen, kaikille avoin tila, mutta pienoismalliin tutustuminen on sidoksissa museon aukioaikoihin.

Entiset veitsiluotolaiset ovat myös koonneet historiaansa.⁴⁷⁸ Veitsiluodosta kehittyi Laitakarin tapaan voimakkaan identiteetin omaava yhteisö, jonka asukkaita yhteiset kokemukset kantavat edelleen: *”Aivan mahtava teollisuusyhdyksunta, lämmin sisäpiiri, mahtava henki.”* *”Veitsiluotolaisille tarjotaan yösiä koska vain”*.⁴⁷⁹

”Me veitsiluotolaiset ollaan saman kylän ihmisiä”.⁴⁸⁰ Veitsiluodon saha perustettiin 1922. Heti alkuvaiheessa saarelle muutti runsaasti itäkarjalaisia; vuonna 1930 saaren asujaimistosta 25 % oli karjalaisia.⁴⁸¹ Alkuvaiheessa Veitsiluoto oli saari, joka eli omillaan. Ensimmäinen silta rakennettiin 1932.⁴⁸² Entiset veitsiluotolaiset korostavat saarelaisten voimakasta yhteishenkeä, joka alkoi muuttua 1950-luvulla, kun palvelut ja merkittävä osa asutuksesta siirtyi muualle laajanevan sahan tieltä.⁴⁸³ Vuonna 1981 yhtiö järjesti ennen vuotta 1948 saarella asuneille ensimmäiset Piipunkiertäjäjuhlat, joille kokoontui 500 vierasta eri puolilta Suomea ja Ruotsia. Seuraava juhla oli viiden vuoden kuluttua 1986, jolloin mukana oli 600 vierasta. Kolmas juhla järjestettiin 1991.⁴⁸⁴ 2000-luvulla entiset veitsiluotolaiset ovat paitsi osallistuneet virtuaalisen Veitsiluodon rakentamiseen, myös luetteloineet entiset saaren asukkaat.⁴⁸⁵

Seitsemäs taideteko poikkeaa kaikista muista siinä, että sen teossa on hyödynnetty modernia tekniikkaa. Sen tekeminen lähti liikkeelle työnantajan taholta. Stora Enso tilasi Prosopon Oy:ltä aluevisualisointimallin Veitsiluodon tehtaan turvallisuus- ja opastuskäyttöön. Siitä lähdettiin kehittämään aikajanaa juhlakäyttöä varten kehittämällä historiamalli, joka kertoo tehtaan kasvutarinan.⁴⁸⁶ Valmiissa mallissa Veitsiluotoon voi tutustua tietokonepelien tapaan eri vuosikymmenillä. Vuodet ovat 1922, 1935, 1955, 1965, 1977 ja 1995. Vielä keskeneräinen malli esiteltiin yleisölle Veitsiluodon Paperimaakarit 50 vuotta -juhlassa. Juhlassa mm. Sirkka Vuolle tuli katsomaan omaa synnyinkotiaan virtuaalimallista.⁴⁸⁷

Mallia käytetään esiteltäessä tehdasta vieraille sekä juhlissa tehtaan historiaa muistellessa.⁴⁸⁸ Stora Enson tiedottaja Taisto Saari kertoo, että virtuaalimallia käytetään aina, kun tehtaalla käy historiasta kiinnostuneita ryhmiä. Vuonna 2010 Saari oli esitellyt mallia Kemin matkailuoppaille, veteraaneille sekä Kemin 140-vuotisjuhlien erään osatahtuman vieraille.⁴⁸⁹

Virtuaalimallia voi luonnehtia taideteoksi, jonka tehtävänä on muistaa ja havainnollistaa. Teon taustalla on yhtiön tavoite kuvata kasvutarinaansa, kertoa tarina. Teko on tehty uutta tekniikkaa hyödyntäen mutta tavoitteena on pienoismallin tapaan havainnollistaa konkreettisesti ja visuaalisesti historian tapahtumia keinoilla, jotka ovat tehokkaampia kuin pelkkä sana.⁴⁹⁰ Teko on luonteeltaan paikallinen, ja se on avoin yleisölle lähinnä yhtiön aloitteesta.

Virtuaalinen Veitsiluoto.

Kuva 11. Vanhan Veitsiluodon virtuaalimallin suunnittelua. Kuvassa Oiva Kiviharju, Paavo Aheinen, Martti Nevalainen, Pauli Timonen, Tapani Pantsar, Tuomo Miettunen ja Simo Kannelsuo.

Kahdeksas taideteko löytyi erään toisen polven Karjalan pakolaisen kotoa kesällä 1989, pääsin näkemään Aleksi Suistion maalaukset jo ensimmäisen kenttätyöni aikana. Taulut peittävät kodin seinät. Esillä on lisäksi muita käsitöitä. Suistio satoi kertomuksensa tauluihin, hänen muistonsa ja muistinsa elivät niissä. Vaikka taulut ovat yksityisellä alueella, ne ovat osa paikallista Karjalan pakolaisten muistia. Taulut ja pienoismalli myös tallentavat paljon sellaista, mitä ei muualta löydy.

Alexi Suistio (s. 1925) aloitti Laitakaria kuvaavien maalausten maalaamisen, kun koki, ettei kukaan enää muista Laitakaria. Taulut on maalattu 1980-luvulla Ajoksen kodissa. Suistio aloitti maalausharrastuksen nuoruudessaan ja osallistui kuvataiteen ABC-kurssille kirjekurssina. Työt arvosteltiin Helsingissä. Maalaaminen alkoi uudelleen tauon jälkeen ennen eläkkeelle jäämistä.

Suistion maalaukset olivat valmiina ennen pienoismallin rakentamista. Joidenkin maalausten taustalla on valokuvia, osa on tehty muistin pohjalta, huolellisen muistelu-työn tuloksena. Yleiskuvia saaresta ei ole, yksityiskohdista on muutamia kuvia. Suistio kuvaa työskentelyään näin: *"Se ei ole tehty sinnepäin vaan justiin niin kuin se on. Taustalla ei ole mitään mielikuvaa, vaan oikea tapahtuma."* Suistio kokee tallentaneensa Laitakarin tärkeimmät tapahtumat. Taulujen lisäksi hän on rakentanut Raamatun tapahtumiin pohjautuvan, joulun ja pääsiäisen tapahtumia kuvaavan pienoiskuvaelman, jota voi seurata vaihe vaiheelta, tapahtumiin soveltuva musiikki taustalla kuuluen. Motiivi taulujen maalaamiselle nousi Suistion kokemuksesta: *"Tuli mieleen, että ei kukaan tee*

*Laitakarista tai Juurakosta mitään”.*⁴⁹¹

Suistion yhdeksän maalausta Laitakarin sahasaaresta kuvaavat saaren tapahtumia 1930-1950 -luvuilla. Aiheiden valinnan taustalla on oma kokemus ja muistikuva tilanteesta.⁴⁹² Yhtä lukuun ottamatta tauluja ei ole esitelty näyttelyissä, mutta Karjalan pakolaisten yhteisö Kemissä on hyvin tietoinen niistä ja niihin liittyvistä tapahtumista.⁴⁹³ Koska taulut ovat kotona, ne ovat luonteeltaan yksityisiä taideteoksia. Niiden keskeisenä tehtävänä on muistaa. Taulujen tavoitteena on tallentaa tapahtumat ja historia, sellaisina kuin ne tapahtuivat. Kuvataide oli Suistiolle luonteva valinta ja antoi mahdollisuuden ilmaista visuaalinen kokonaisuus kaikkine yksityiskohtineen.

Kesällä 2009 Suistiolla oli tekeillä kahdeksan-osainen kuvaelma Jeesuksen elämän viimeisistä tapahtumista. Lisäksi hän toivoo, että ehtisi vielä maalata yhden Laitakari-aiheisen taulun, jossa olisi kuvattuna yksi sodan aikaan liittyvä dramaattinen tapahtuma. Se on kokemus vartiassa olemisesta yöllä; monet menettivät henkensä mutta Suistio jäi henkiin.⁴⁹⁴

Aleksi Suistion maalaukset Laitakarista.

Aleksi Suistion maalaukset. Tauluissa on vuosiluku, joka kuvaa tapahtuman ajankohdan ja maalauksen ajankohdan.

Kuva 12. Laitakari sataman puolelta 1935 (1984). Vihreäkattoinen keltainen rakennus on sahanjohtajan talo. Työntekijät asuivat keltaisissa, harmaakattoisissa taloissa.

Kuva 13. Itsenäisyyspäivä Laitakarissa 1935 (1989). Suojeluskunta on lähdössä Laitakarista kaupunkiin. Marssit kuuluivat itsenäisyyspäivän ohjelmaan Laitakarissa. Lotat seisovat suojeluskuntatalon kuistilla, saaren asukkaat katselevat.⁴⁹⁵ (ylh.)

Kuva 14. Saha palaa 1939 (1993). ”Minä näin henkilökohtaisesti palon alusta lähtien loppuun saakka. Iltaan myöhään vielä valvottiin, kun täysi roihu oli vielä päällä. Koko tarha, kuinka monta kymmentä tuhatta standardia tavaraa paloi. Mistä syttyi, ei saatu selvää”⁴⁹⁶. Laitakari paloi toimintakautensa aikana monta kertaa: 1894, 1919, 1939 ja 1946. (alh.)

Kuva 15. Piispa Herman vierailee Laitakarissa 1951 (1993). Virolainen Herman Aav valittiin Karjalan piispaksi vuonna 1923. Hänestä tuli Karjalan pakolaisille merkittävä isähahmo, joka lohdutti heitä mm. Kyminlinnan huoltolassa vuonna 1924 pitämässään puheessa. Puheensa alussa hän sanoi: ”Oi, minulle rakkaan Karjalan rakkaat veljet ja sisaret, te, jotka olitte pakoitettut jättämään kuka isän, kuka äidin, kuka veljen, kuka sisaren, kuka toisen kuin toisenkin ... mutta kaikkien tuli jättää sukulaiset ja tuttavat, te, joitten tuli hyljätä kotipellot, -metsät, -järvet ja -purot, -kylät ja -talot, lehmät, hevoset, lampahaiset ja kanaset, te, joitten tuli jättää isiltä perityt pyhät kuvat, muistoista rakkaat esineet, kunniallisella työllä ansaittu omaisuus, vanhain päiväin varaksi säästetyt varat, te, joitten tuli sanoa hyvästit rakkaille haudoille ja kirkkoille, joissa jo lapsuudesta asti olitte tottuneet huojentamaan sydämiänne rukouksessa suurelle ja laupiaalle Jumalalle! ...”Piispa Hermanin puhe julkaistiin Aamunkoitto -lehdessä ja se lienee auttanut pakolaisia sanoittamaan kokemustaan.⁴⁹⁷

Kuva 16. Aleksi Suistio, taustalla maalauksia.

Karjalaisuuden ilmenemismuodoista ja karjalaisuuden vaalimisesta pakomatkan jälkeisinä vuosina ei ole helppoa löytää tietoja. Tärkeimmiksi lähteiksinä nousivat Karjalan pakolaisten haastattelut, merkittäviä olivat myös karjalaisista pakolaisrunonlaulajista aikaisemmin suoritettut haastattelut (joihin ei tässä yhteydessä ole mahdollisuutta pyysähtyä), tärkeimmät lehdet (mm. *Toukomies*, *Karjalan huomen*, *Karjalan Heimo*, *Vapaa Karjala*) sekä niukat Karjala-kerhoista säilyneet asiapaperit.⁴⁹⁸

Yksi merkittävimmistä karjalaisuuden vaalijoista pakolaisten keskuudessa oli Karjala-kerho.⁴⁹⁹ Karjala-kerhot käynnisti Karjalan Sivistysseura, joka kantoi huolta karjalaisten "*kulttuuri- ja pakolaisasioista*".⁵⁰⁰ Sivistysseurassa aavisteltiin joukkomuuttoja takaisin rajan taakse. Asiaa pohdittiin vuosikokouksessa 1924 perusteellisesti. Pidettiin tärkeänä sitä, että Suomeen jäisi toistaiseksi ainakin se osa nuorisoa, joka kykenisi ottamaan vastaan opetusta. Tavoitteena oli luoda yhteistoiminnalle muotoja ja juurruttaa pakolaisten mieliin aatteita.⁵⁰¹

Vuosikokouksessa 1925 professori A.R. Niemi esitti Karjala-kerhojen perustamista suomalaisten nuorisoseurojen esikuvan mukaan. Heti toimintavuonna 1925-1926 perustettiin kymmenisen kerhoa, jotka otettiin seuran alaosastoiksi. Kerhoja tuettiin seuran taholta taloudellisesti. Niiden yhteyteen perustettiin lukutupia, joihin seura tilasi lehtiä. Kerhojen toiminnasta raportoitiin uskollisesti mm. *Toukomies*-lehdessä ja *Karjalan huomenessa*, joka oli erityisesti kerhojen äänenkannattaja.⁵⁰²

Esimerkiksi Kemin Veitsiluodon ensimmäisestä illanvietosta kerrotaan, että ohjelmassa oli Karjalaisten laulu, tervehdyspuhe, kertomus, runo "Karjala", esitelmä kerhotoiminnasta, runo "Karjalan lasten laulu", tarina Karjalan murteella ja laulu "Väinölän lapset".⁵⁰³ Veitsiluodon Karjala-kerho perustettiin vuonna 1924.⁵⁰⁴

Laitakarin Karjala-kerho perustettiin vuonna 1927; jäseniä oli perustamisvuonna 57. Kerho kokoontui ensimmäisen kymmenvuotiskautensa aikana 467 kertaa. Tärkeitä harrastuksia kerhossa olivat urheilu, reippailu, ompeluseura ja suojeluskunta.⁵⁰⁵

Myöhemmässä vaiheessa osa Karjala-kerhoista siirtyi toisten heimojärjestöjen (mm. AKS) valvontaan. 13.8.1927 kerhoille perustettiin oma keskusjärjestö, Karjalakerhojen Keskusliitto. Kysymykset kerhojen omistuksesta tai valvonnasta aiheuttivat sekä kerhojen että järjestöjen välille ajoittain pahojakin ristiriitoja.⁵⁰⁶

Karjala-kerhojen toiminta-aika jäi verrattain lyhyeksi. Sota-aika katkaisi kerhotoiminnan ja lopullisesti toiminta tyrehtyi sotien jälkeen. Karjalaisuus painui maan alle, tulivat "varsinaiset karjalaiset".⁵⁰⁷ Kahden ensimmäisen pakolaisvuosikymmenen aikana niiden merkitys pakolaisille oli kuitenkin hyvin suuri. Ne loivat yhteishenkeä ja muistuttivat pakolaisia heidän juuristaan ja paluun mahdollisuudesta.⁵⁰⁸ Olihan kerhojen tärkeänä tavoitteena juuri Karjala-tuntemuksen syventäminen.⁵⁰⁹ Kerhot myös antoivat mahdollisuuksia monenlaiseen yhteistoimintaan. Kesäiset heimojuhlat kokosivat suurempiakin pakolaisjoukkoja yhteen.⁵¹⁰

Marina Takalo kuului Kemin Karjalan pakolaisten yhteisöön. Hänestä tuli sen tunnettu edustaja vuonna 1971 ilmestyneen Marina Takalon uskonto –teoksen myötä. Kirja toi mukanaan julkisuutta ja Takalosta tuli monien muiden runonlaulajien tapaan eräänlainen runonlaulajien ja vienalaisen kulttuurin edustaja tai henkilöitymä. Tuuli Lähdesmäen laatiman luettelon mukaan (2007) Suomessa pystytettiin vuosina 1989-2000 kaikki-

aan 89 henkilömonumenttia tai –muistomerkkiä. Patsaista vain 13 on pystytetty naisille, kaikki muut miehille. Marina Takalo on yksi näistä naisista.⁵¹¹

Myös Suomen muistomerkit –teos (Osa IV, Pohjanmaa, 1996) esittelee patsaan yhtenä Kuusamon muistomerkeistä. Teos esittelee kaikkiaan kuusi Kuusamoon sijoitettua muistomerkkiä. Näistä viisi liittyy suoraan tai välillisesti talvi-, jatko- ja Lapin sotaan: Kuusamon jälleenrakentamiseen sotien jälkeen, sankarivainajiin, talvi- ja jatkosodan taistelijoihin, evakkomatkoihin sekä saksalaisten polttaman vanhaan kirkkoon.⁵¹² Koillismaahan muistomerkkejä esittelevällä www-sivustolla on esillä kaikkiaan 22 teosta, joista valtaosa, 14, liittyy talvi-, jatko- ja Lapin sotaan. Yhden aiheena on vapaussota, viisi liittyy muihin aiheisiin ja kaksi Viaan. Marina Takalo –patsaan lisäksi esitellään muistomerkki Kuusamosta Viaan johtaneelle kauppatielle.⁵¹³

Takalolla on kolme virallista muistomerkkiä: patsas Kuusamossa, reliefi Kemissä ja katu Kemissä. Lisäksi hänen runoistaan on tehty musiikkiesitys. Muita hänen historiaansa liittyviä paikkoja ovat hänen hautansa Kemissä ja viimeinen koti Kuusamon Kenttäniemessä. Kodista on jäljellä savusauna. Kaksi jälkimmäistä kuuluvat perheen historian piiriin. Julkisisissa muistomerkeissä Marina Takalo sijoittuu yhteisön ja kansakunnan historiaan, julkisille muistin paikoille. Näissä muistomerkeissä hän edustaa yhteistä, katoavaa menneisyyttä.⁵¹⁴

Kuusamon muistomerkki pystytettiin Karjalan Sivistysseuran ja Kuusamon kunnan toimesta.⁵¹⁵ Karjalan Sivistysseura aloitti runonlaulajapatsaiden pystyttämisen vuonna 1927 Iivo Härkösen johdolla.⁵¹⁶ Runonlaulajapatsaita ajateltiin kunnianosoituksena jälkipolville ja samalla menneiden mestarien mieliin palauttamisena etenkin Karjalan nuorisolle. Rikas karjalainen kulttuuri nähtiin runonlaulajien perintönä; heidän muistonsa ja merkityksensä piti kohottaa oikealle paikalleen karjalaisten elämässä.⁵¹⁷

Patsaassa on reliefi, jonka on valmistanut taiteilija Nina Sailo. Nina ja hänen puolisonsa Alpo Sailo tunnetaan taiteilija-kareliaaneina, jotka ikuistivat useita runonlaulajia.⁵¹⁸ 90-vuotias Nina Sailo oli läsnä patsaan paljastustilaisuudessa. Vieraita oli lähes 200, paljastuspuheen piti Karjalan Sivistysseuran puheenjohtaja Jorma Puustinen. Puheessaan hän toivoi, että patsas muistuttaisi ohikulkijoita siitä, että *”sanan ja laulun mahtajien henkistä perintöä meidän on vaaliminen”*. *”Marina Takalon maailmaa ei enää ole. Mutta hänen runonsa ja satunsa elävät.”*⁵¹⁹

Patsaan otti Kuusamon kunnan puolesta vastaan kulttuuritoimikunnan puheenjohtaja Elli Leskelä, joka arveli Takalon elämän koskettavan tämän päivän ihmistä siksi, että *”se kertoo pakolaisuudesta ja koti-ikävästä. Raskaiden elämänvaiheiden aikana hänen laululippaansa oli suljettuna, mutta aukeni Kuusamossa Kiitämäjärven rannalla kansanrunoutemme rikkaudeksi”*. Juhlapuheen piti Pertti Virtaranta, joka kertoi mm. ensitapaamisestaan Marina Takalon kanssa Kuusamossa kesällä 1959. Maaherra Ahti Pekkala toi Oulun lääninhallituksen tervehdyksen: *”Se muistuttaa Marina Takalosta, runonlaulajasta ja samalla Vienan kansan ja meidän suomalaisten yhteisestä kulttuuriperinnöstä.”* Karjalan Rahvahan Liiton puheenjohtaja Pekka Zaikov toi tervehdyksen Petroskoista.⁵²⁰

Patsas on Kuusamon keskustassa, Kuusamon kansanopiston lähellä. Paikka on julkinen ja kaikille avoin. Patsaan paikkaa kansanopiston edessä perusteltiin mm. siten, että vienankarjalaiset olivat merkittävällä tavalla mukana kansanopiston perustamis- ja alkuvaiheissa (1908). Myös Marina Takalo kävi kansanopistolla ja osallistui sen toimintaan. Kuusamossa Marina Takaloa on pidetty *”Kuusamon omana tyttönä”*.⁵²¹

Taideteko 9-11.

Marina Takalon runonlaulajapatsas.

Kuva 17. Marina Takalon patsas paljastettiin Kuusamossa 1990. Patsaassa Marinasta kerrotaan syntymä- ja kuolinaika, nimen edessä lukee runonlaulaja. Oulunkaaren ja Koillismaan muistomerkkejä esittelevä sivusto⁵²² kuvailee Takaloa Kuusamon muistomerkki –osassa näin: ”Marina Takalo (1890–1970) on Uhtuasta pohjoiseen olevan alueen ainoa tunnettu runonlaulaja. Häneltä on tallennettu äänitteitä yli 60 tuntia. Hän sai Kalevala-seuran tunnustuspalkinnon vuonna 1965. Marina Takalo tuli perheineen Kuusamoon Karjalan pakolaisena vuonna 1922. Perhe asui mm. Määttälänvaaralla ja Heikkilässä. Vuonna 1961 hän muutti lastensa luokse Kemiin, jonne hänet on haudattu.”

Myös Takalon reliefin paljastustilaisuus oli suuri juhla, josta uutisoi suuressa jutussa mm. **Pohjolan Sanomat**.⁵²³ Hankkeen puuhanainen Leena Rauhala kirjoittaa: ”Kun Sirkka Wikberg lausui reliefin paljastamisen jälkeen Marina Takalon itkuvirren omasta elämästä, salissa hengitti syvä hiljaisuus. Se oli korkea juhla vailla varjoa.”⁵²⁴ Marina Takalon reliefi asetettiin kaupunginkirjaston seinälle, julkiselle ja kaikille avoimelle paikalle.

Teos on nuotan muotoinen: muoto viittaa naisten nuotanvetoon Karjalassa. Reliefistä erottuvat Marinan kasvot, rajan taakse jääneen tyttären kurkotteleva käsi sekä pyykki- tai pärekori, joka viittaa yhteen Marinan monista elinkeinoista. Lisäksi erottuu muurahaiskeon havuja. Niiden taustalla on Marinan omaelämäkerrallinen runo Muurahaiset^{525, 526}.

Reliefin taustalla olivat Kemlin ja Tornion äidinkielenopettajat puheenjohtajansa Leena Rauhalan johdolla.⁵²⁷ Keräys tehtiin Kantelettaren juhluvuoona.⁵²⁸ ”Vallitsi luottamuksen mieli, ja intoa meillä kerääjillä oli yli tuohikontin reunojen.”⁵²⁹ Karjalan pakolaisia koskevista taideteoista kaksi päätyi Kemlin kulttuurikeskukseen: reliefi ja Laitakarin pienoismalli, joka sittemmin siirrettiin toisaalle. Katu, jolla kulttuurikeskus sijaitsee, nimettiin Marina Takalon kaduksi.

Marina Takalon reliefi.

Kuva 18. Marina Takalon reliefi Kemlin kaupunginkirjastossa. ”Marina-teoksessa lähdin tekemään kunnianosoitusta runonlaulaja Marina Takalon elämäntyölle. Pyrin käymään läpi kaiken mahdollisen kirjallisen materiaalin hänen elämästään ja tuotannostaan. Lopputulos on synteesi, jossa yhdistän kokoamani kuvalliset symbolit yhteen toimivaksi kokonaisuudeksi, jonka suhteutan juuri siihen tilaa, johon teos sijoitetaan tilaan.”⁵³⁰

Musiikkiesitys Marina Takalosta esitettiin muutaman korttelin päässä kulttuurikeskuksesta ulkolavalla. Esitys oli osa valtakunnallisten kotiseutupäivien ohjelmaa, joiden teemana oli Rajaton kotiseutu. ”Puolitoista tuntia kestänyt esitys Meripuiston laululavalla ilta-auringon laskiessa mereen oli ainutlaatuisuudessaan mykistävä.”⁵³¹ Tilaisuus oli yleisölle avoin.

Aloitteen esityksestä teki Kemlin kotiseutupäivien seminaarityöryhmän jäsen Leena Rauhala. Tekijänä oli professori Heikki Laitisen ohjaama Sibelius-Akatemian kansanmusiikkiosaston Iki-Turso-ryhmä.⁵³² Esityksessä olivat esillä Takalon perinteen eri lajit ja omaelämäkerrallinen runous runon, musiikin ja draaman keinoin. ”Anna-Leena Liedes itki Marinan itkuvirsiä ja yleisökin itki. Joku ilmaisi kokemuksensa näin: Marinan itku oli puhdistava.”⁵³³ Esityksen lopuksi Juha Pentikäinen käytti puheenvuoron.

Esitys oli huomionosoitus paitsi Takalolle, myös niille vienäläisille, jotka muuttivat Kemlin seuduille 1920-luvulla työtä ja asuinpaikkaa etsimään.⁵³⁴ Se oli taidetekeä, jonka

tehtävänä oli muistaa ja muistuttaa. Ilmaisukeinoina oli runo, musiikki ja draama. Niiden keinoin esiteltiin ja tehtiin eläväksi runonlaulajien antia suomalaiselle kulttuurille.

Kuva 19. Marina Takalon katu Kemissä.

Musiikkiesitys Marina Takalosta: ”Meren kaislan kaunehuini”.

Kuva 20. Iki-Turso-ryhmän esitys Marina Takalon elämästä.

Paluumatkat Karjalaan alkoivat jo 1920-luvun alussa. Monet pakolaiset palasivat jo maaliskuussa 1922. Sisäasiainministeriö antoi rajaviranomaisille ohjeet päästää pakolaiset takaisin, mutta omalla vastuulla. Pekka Nevalaisen kokoamien rajavartiostojen tietojen mukaan elokuun puoliväliin mennessä oli palannut jo 3584 henkeä. Vuonna 1922 palaajia oli kaikkiaan 4200.⁵³⁵

Paluusuunnitelmat herättivät Suomessa vastustusta ja arvostelua. Varoituksista huolimatta palaajia riitti. Vuoden 1925 loppuun saakka itäkarjalaisia palasi takaisin pieninä ryhminä mutta jatkuvana virtana. Pakolaisille annettu armahdus⁵³⁶ päättyi 1926, minkä jälkeen kotiutumiset kävivät hankaliksi.⁵³⁷

Vuosina 1922-1929 kotiseuduille palasi kaikkiaan 7200-7500 Aunuksen ja Vienan pakolaista. Monille palaajille Suomen reissusta seurasi ongelmia, viimeistään 1930-luvun vainoissa ja karkotuksissa, jolloin moni menetti henkensä tai päätyi Siperiaan. Kotiutu-

neet ja heidän kohtalonsa olivat vaikea paikka myös Suomeen jääneille. Moni ei saanut tietoa omaisistaan koskaan.⁵³⁸

2.3.4. Vanha elämäntapa murtuu Neuvosto-Karjalassa

Vuonna 1927 noin 77 % eli valtaosa Neuvostoliiton väestöstä sai elatuksensa maataloudesta. Varakkaita talonpoikia eli "kulakkeja" oli n. 750 000 taloutta. Tien kohti vääjäämätöntä ja radikaalia vanhan elämäntavan murtumista katsotaan alkaneen 1920-luvun lopulla. Maatalouden tuottavuutta lähdettiin yhtäkkiä parantamaan kollektivisoinnilla, liittämällä tiloja suuriksi osuustoiminnallisiksi yksiköiksi. Kollektivisointi alkoi edistyä syksyllä 1929 nopeasti.⁵³⁹

Muutokset ulottuivat myös Karjalaan. Karjalan kollektivisointi aloitettiin keväällä 1930.⁵⁴⁰ Maatalouden kannalta Neuvosto-Karjala oli toisen luokan aluetta, ensisijaiseksi tehtäväksi alueella katsottiin metsäteollisuuden kehittäminen.⁵⁴¹ Vuonna 1930 Stephanie Kemova joutui työhön Oulangan kolhoosiin, jonka hän jätti vuonna 1933. Kolhoosin työt liittyivät myös hänen osaltaan puutalouteen; Stephanie oli tukkimetsässä ja uitoissa. Stephanie kuvasi kolhoosien aikaista elämää näin: *"Kaikkein jykein oli elämä kolhoosan aikana. Ei ollut mistään päin turvaa."*⁵⁴²

Kiestingin ympärillä oli haastattelutietojen mukaan 41 kolhoosia, joista monet keskittyivät kalastukseen. Kiestinki oli kolhoosien paikallinen keskus.⁵⁴³

Maatalouden kollektivisoinnin rinnalla kulki nopea ja suunnitelmallinen teollistaminen. Ensimmäinen viisivuotissuunnitelma aloitettiin lokakuussa 1928. Tässä suunnitelmassa Karjala luettiin ns. metsäteollisuusvyöhykkeeseen. Neuvostoliiton valtavista puuvaroista suurin osa sijaitsi alueilla, joilla puun hyödyntäminen erityisesti ulkomaankaupan kannalta oli vaikeaa. Neuvosto-Karjala oli sijainniltaan edullinen ja sen metsäteollisuuteen ryhdyttiin voimakkaasti panostamaan.⁵⁴⁴ Tämä näkyy myös Stephanie Kemovan kertomuksissa. Hän oli vielä kolhoosiajan jälkeenkin metsätyömailla työssä mm. ollessaan evakossa Arkangelissa.⁵⁴⁵

Metsäteollisuuteen panostettiin hankkimalla lisätyövoimaa ja ulkomaista asiantuntija-apua. Näissä merkeissä aloitettiin Pohjois-Amerikan suomalaisten värväys Karjalaan, laajat mitat värväys sai vuosina 1931-1932. Reino Keron laskelmien mukaan Neuvosto-Karjalaan muutti kaikkiaan noin 6.000 Pohjois-Amerikan suomalaista näinä vuosina.⁵⁴⁶

Vaikka viisivuotissuunnitelma toteutui paikoin jopa yli odotusten, tuotti suuri yhteiskunnallinen rakennemuutos monia ongelmia. Maatalouden tuotanto ei noussut, vaan johti jopa nälänhätään vuosina 1932-33.⁵⁴⁷ Elintarvikkeiden säännöstely oli alkanut jo vuonna 1928 ja pysyi voimassa vuoteen 1935 asti.⁵⁴⁸

Elämäntavan murtuminen näkyi valtavina yhteiskunnallisina muutoksina. Neljän vuoden kuluessa palkansaajaväestön määrä yli kaksinkertaistui. Kaupunkiväestön määrä kasvoi 44 %. Seurauksena oli mm. ennennäkemätön asuntopula.⁵⁴⁹

Neuvostoliiton **kansallisuuspolitiikka** 1920-1930-luvuilla voi luonnehtia vähintäänkin epävakaiseksi. 1920-luvulla Neuvosto-Karjalassa oli ilmennyt pyrkimyksiä säilyttää alue

niin suomenkielisenä kuin mahdollista. Myös puoluekonferenssin päätöksissä korostettiin karjalaistuttamisohjelman merkitystä. Alueen paikallishallinnossa vaikutti useita suomalaisia, joista tunnetuimpia lienee Edvard Gylling ja Kustaa Rovio.⁵⁵⁰

Neuvosto-Karjalan ulkopuolelta hankittavasta työvoimasta 75 % tuli olla "kansalista". 1930-luvun alussa karjalaistuttamisohjelma kuitenkin herätti puoluejohdon epäluulot. Leniniläinen, pienten kansojen ja kielten joukossa myös suomalaisia suosinut kansallisuuspolitiikka muuttui nopeasti leniniläis-stalinilaiseksi. "Paikallisesta nationalismista" tuli "suurvenäläisen shovinismin" sijaan päävaara vuonna 1934.⁵⁵¹

Tämä johti työpaikkojen puhdistamiseen, joka kohdistui myös Pohjois-Amerikasta tulleisiin. Erityisesti vuoden 1935 jälkeen valtakunnan eri osia pyrittiin sitomaan aikaisempaa tiukemmin yhteen. Kansallisten ominaisuuksien suosiminen ei sopinut tähän politiikkaan.⁵⁵²

Vuodet 1933-1938 olivat ns. **suuren terrorin vuosia**. Kommunistisessa puolueessa pidettiin aika ajoin ns. puoluepuhdistuksia, joissa passiiviset, moraaliltaan epäilyttävät tai muuten kelvottomat poistettiin puolueen riveistä. Normaaliin puoluepuhdistukseen ei liittynyt mitään rangaistusta. Vuosina 1936-1938 terrori muuttui kuitenkin tavanomaisesta puoluepuhdistuksesta fyysiseen tuhoamiseen, jonka kohteena oli erityisesti puolueen vanha johtava aines. Pahimpana terrorivuotena muistetaan vuotta 1937, jolloin erityisenä kohteena oli sotilasjohto. Kiestinkiläisen Nikolai Kemovin mukaan ensin otettiin johtajat (piiritoimikuntien sihteerit ja muu johto, kolhoosien puheenjohtajat), sitten muu miesväki. Joihinkin kyliin ei jäänyt ollenkaan miehiä.⁵⁵³ Terrorivuosina joutui vankileireille miljoonittain ihmisiä. Leireillä menehtyneiden määrästä on olemassa vain karkeita arvioita. Pienimmät luvut uhreista liikkuvat puolen miljoonan vaiheilla, suurimmat koko Stalinin kauden osalta yli 30 miljoonassa.⁵⁵⁴

Kansainvälisesti epävarmassa tilanteessa epäilyn kohteeksi joutuivat myös raja-alueiden asukkaat. Petroskoilainen tutkija Irina Takala on arvioinut, että vuosien 1937-1938 Karjalan puolue- ja kansallisuusvainoissa joutui kärsimään yli 10.000 henkeä.⁵⁵⁵ Vuosien 1936-1939 puhdistuksissa päätyivät keskitysleireille mm. Neuvosto-Karjalan entiset suomalaisjohtajat Edvard Gylling ja Kustaa Rovio.⁵⁵⁶ Karjalainen Ortjo Stepanov kirjoittaa, että vainovuosina 1937-1938 alueelle aiheutettuja taloudellisia ja kulttuurisia menetyksiä ja ihmiskatoa ja kärsimyksiä ei ole kukaan laskenut, ja "tuskinpa se olisi ollut mahdollistakaan".⁵⁵⁷

Stepanie Kemovan mukaan vuonna 1937 kerättiin mm. kaikki Amerikasta ja Suomesta Kiestinkiin tulleet suomalaiset ja vangittiin. "Yöllä tultiin ja otettiin ja sillä hyvä". Myös suomalaisia perheettömiä naisia vangittiin. Yksi Stepanien sukulainen, isän veli Kalle Nikitin, vangittiin myös ja ammuttiin.⁵⁵⁸

Ennen vallankumousta **ortodoksinen kirkko** oli Venäjän valtionkirkko ja myös 1900-luvun vanhauskoisessa Vienassa osa yhteiskuntajärjestelmää. Se oli toiminut hallintojärjestelmän osana valtionviraston tavoin. Valtiokirkkojärjestelmää ryhdyttiin purkamaan vähitellen. Maaomaisuus ja koulut kansallistettiin, valtion tuki lopetettiin ja väestökirjanpitoon liittyvät tehtävät siirrettiin valtiolle. Varsinainen uskontolaki astui voimaan 23.1.1918. Lain myötä paikallisseurakunnasta eli uskonnollisesta yhteisöstä tuli perusyk-

sikkö. Lain vaikutus kohdistui voimakkaimpana ortodoksiseen kirkkoon, ei-ortodokseille se merkitsi lähes poikkeuksetta helpotusta. Kirkon erottaminen koulutusjärjestelmästä merkitsi paljon. Samoin se, ettei uskonnollisilla yhteisöillä enää ollut oikeutta hallita omaisuutta.⁵⁵⁹

1920-luvun alussa ortodoksista kirkkoa koetteli kaksi vakavaa kriisiä. Valtio halusi ottaa haltuun kirkon omaisuudet helpottaakseen näillä varoilla Volgan seudun suurta nälänhätää. Patriarkka Tihon oli valmis luopumaan pyhittämättömistä esineistä. Valtio halusi kuitenkin kaiken ja patriarkka oli pakotettu vastustamaan hanketta. Ristiriita johdi siihen, että papistoa pidätettiin ja uskonnonvastainen propaganda voimistui. Toinen kriisi koski repeämää kirkossa ja ns. Elävien kirkon syntyä. Elävien kirkkoa on karkeasti luonnehdittu valtion linjaa myötäileväksi kirkon "vasemmaksi siiveksi". Liikettä ei ole kuitenkaan mahdollista kuvata yhtenäisenä kokonaisuutena. Ristiriitaisessa tilanteessa Elävien kirkkoon liitettiin mitä erilaisimmista syistä.⁵⁶⁰

Ensimmäisen viisivuotissuunnitelman puitteissa vuonna 1928 käynnistyi voimakas ideologinen hyökkäys uskontoa kohtaan. Kun uskonto ei osoittanut katoamisen merkkejä; ryhdyttiin uskontolainsäädäntöä uudistamaan vuosina 1928-1929. Kaikki muu hengellinen toiminta paitsi jumalanpalvelukset ja kirkolliset toimitukset kiellettiin. Kaikki uskontoon liittyvä toiminta edellytti yhteisön rekisteröitymistä. Rekisteröintiin sisältyi viranomaisten oikeus puuttua seurakunnan luottamushenkilöiden valintaan. Uskonnollisten yhteisöjen kokouksiin ja konferensseihin tarvittiin viranomaisten lupa. Kirkkojen tai kulttirakennusten sulkeminen tai ottaminen muuhun käyttöön muuttui entistä helpommaksi. Uskonnonopetus kiellettiin täysin lukuun ottamatta pappiskursseja ja perhepiirissä tapahtuvaa opetusta.⁵⁶¹

Kaikki uskonnot joutuivat vainotuiksi 1920-luvun lopulla ja 1930-luvulla, erityisen tiiviisti vuosina 1928-1932 ja 1937-1938. Ensimmäisinä kollektivisoinnin vuosina maaseuduilla myös uskonto sai osansa muutoksista. On arvioitu, että vuodesta 1919 vuoteen 1939 vain 100-200 kirkkoa 46 000:sta olisi pysynyt avoimena.⁵⁶² Erään läntisen arvion mukaan 1930-luvun aktiivisimpina uskonnonvastaisina aikoina olisi surmattu 42 000 ortodoksipappia ja munkkia. On mahdollista että luvussa on vain 60 % todellisesta määrästä.⁵⁶³

Stepanie Kemova totesi Neuvostovaltion ja uskonnon suhteesta ytimekkäästi: "Enemmän on ollut vaikeuksia kuin hyviä aikoja. Ennen sotia ei ollut oikeutta pitää Jumalaa kuin salassa."⁵⁶⁴ Leninin kuoleman jälkeen, Stalinin noustua valtaan, muutettiin kirkot klubeiksi. Stepanien mukaan tämä tapahtui heti Karjalan kapinan jälkeen, Suomesta tultua.⁵⁶⁵ Kirkkojen hävittäminen ei kuitenkaan merkinnyt uskonnon häviämistä. "*Vanhat kotiloissaan*" pitivät uskonnon elävänä. He eivät unohtaneet myöskään pyhäpäivien pitoa, vaikka niitä ei virallisesti saanut muistaa.⁵⁶⁶

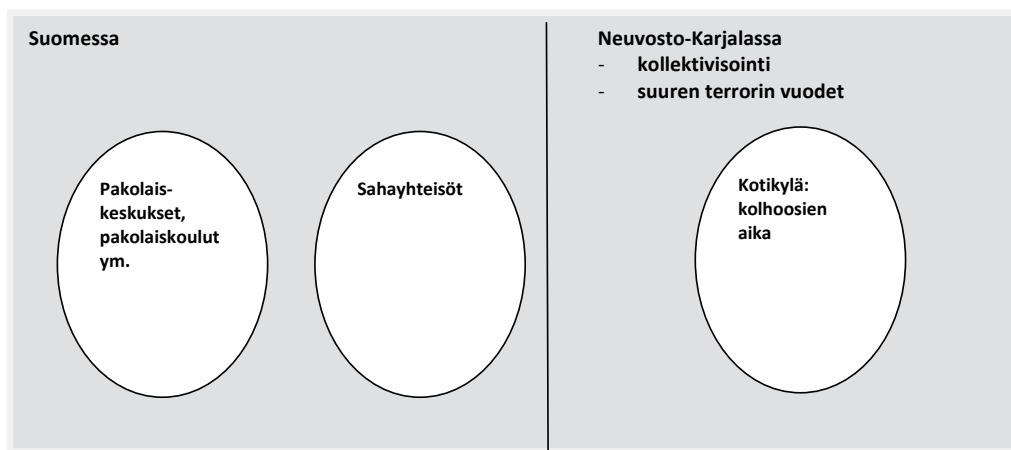
Uskonnonvastaisen kasvatuksen väylänä olivat kokoukset ja se kohdistettiin nuoriin. Lapset valjastettiin toimimaan vanhempiaan vastaan mm. joutumalla keräämään heiltä ikonit pois: "*Alettiin sanoa nuorisolle että Jumalaa ei ole. Sitä ei saa kumarrella eikä pitää mielessä. Missä oli enemmän lapsia, koetettiin ottaa ikonit pois vanhemmilta pirttilöistä, seiniltä. Sillä tapaa se läksi.*"⁵⁶⁷

Neuvostovaltion astuminen kansanuskon ja kirkon alueelle näkyi joillakin elämänalueilla voimakkaammin, joillakin heikommin. Ennen 1930-lukua vietettiin Stepanie

Kemovan mukaan viimeiset perinteiset häät. Kuolinperinteissä muutos on ollut paljon hitaampaa.⁵⁶⁸ Esimerkiksi nimenannossa muutos näkyy selvästi. Vanhat perinteet joutuvat vähitellen väistymään, kun nimenannon virstanpylvääksi muodostuu "rekisteeraaminen" kahden viikon sisällä syntymästä.⁵⁶⁹

Uskonnonvastainen toiminta päättyi toisen maailmansodan puhjettua. Stalin valitsi uskontopoliitikassaan uuden linjan. Neuvostohallitus tunnusti patriarkan ja ortodoksisen kirkon johdon. Kirkon eheyttävä merkitys havaittiin ja sitä pyrittiin käyttämään hyväksi.⁵⁷⁰

Kaavio 14. Haastattelemini vienalaisten vaiheet rajan sulkeutumisen jälkeen.

Tiivistelmä kuvaa haastateltujeni elämänmuutoksia rajan sulkeutumisen jälkeen. Elämäntapa ja arki murtui rajan molemmilla puolilla. Suomessa pakolaiset asettuivat työelämään erilaisia reittejä pitkin. Osa kulki pakolaisleirien, -keskusten ja -koulujen kautta. Osa löysi paikkansa ilman niitä, esimerkiksi aikaisempien kontaktien avulla. Sahayhteisöistä Kemissä muodostui tutkittavieni elämän merkittävä kiinne kohta Suomessa; tämä tulee esille jo niihin liittyvien taidetekojen määrässä. Vienaan jääneiden elämä koki ankaria muutoksia, jotka ulottuivat koko valtakunnan alueelle. Vanha elämäntapa murtui kollektivisoinnin myötä; suuri terrori kohdistui mm. identiteetin ydinalueille, kansallisuuteen ja uskontoon.

2.4. Vienankarjalaiset toisessa maailmansodassa

2.4.1. Karjalan pakolaiset

II maailmansota tuli jälleen merkitsemään uutta käännekohtaa Karjalan pakolaisten elämässä. Monelle pakolaiselle sotaretkestä tuli ensimmäinen matka kotiseudulle. Yleisesti sodat vaikuttivat vienankarjalaisten elämään rajan molemmilla puolilla merkittävästi. Suomessa elävät pakolaiset liittyivät entistä lujemmin Suomen kohtaloon; Karjalaan jääneiden osaksi tuli taistelu Suomea vastaan tai elämä kotirintamalla tai usein evakossa.

Suomessa olevat Karjalan pakolaiset osallistuivat sekä talvi- että jatkosotaan. 1920-1930-luvuilla maahan saapuneet inkeriläiset ja karjalaiset katsottiin asevelvollisuuslakien alaisiksi. Syyskuussa 1939 he olivatkin kutsunnoissa tasavertaisina muiden suomalaisten kanssa.⁵⁷¹

Joulukuussa 1939 vienalaisille, aunukselaisille ja inkeriläisille päätettiin perustaa oma joukko-osasto. Vapaaehtoisia saapui mm. Helsingistä, Kemistä ja Martinniemestä. 5.1.1940 oli pataljoonan vahvuus 566 henkeä. Heistä 2/3 oli itäkarjalaisia ja inkeriläisiä. Puolet koko määrästä oli koulutusta kaipaavia alokkaita. Kemissä alkoikin sotilaiden pikakoulutus.⁵⁷² Osasto H:ksi tai Sissipataljoona viideksi kutsutussa vapaaehtoispataljoonassa osallistuivat talvisotaan myös useimmat Kemin Karjalan pakolaisista.⁵⁷³

1912 syntynyt, Sissipataljoona 5:ssä taistellut Kemin Karjalan pakolainen kertoi kokemuksistaan näin: *"Se oli semmoinen meininki että nyt että talvisotaan talvisotaan kun sitä jou'uttiin lähtemään niin ei siinä silloin ei ollu muu mielessä kun se vaan että tämän puolustus on ennenkaikeä. Että kun me oomma lähteneet pakoon että helvetti jos sitä joutuu vielä sen alaisuuteen."*⁵⁷⁴

Monille vienalaisista sota tarjosi ensimmäisen mahdollisuuden vierailla kotiseudulla: *"Silloin minä kävin kotona. Ei siellä oo muuta kun rauniot vaan, ne on poltettu kaikki."*⁵⁷⁵

Jatkosodassa kokosivat suomenheimoisia miehiä lähinnä Vienan ja Aunuksen heimosoturipataljoonat (Prikaati Kuussaari), Heimopataljoona 3, Erillinen pataljoona 6 ja Jalkaväkirykmentti 200 (virolaisia vapaaehtoisia). Lisäksi heitä oli merivoimissa. Vienan ja Aunuksen Heimosoturipataljooniin koottiin lähinnä Itä-Karjalan ja Inkerin pakolaisia ja heidän poikiaan. He tulivat jatkamaan "kesken jäänyttä vapautustaistelua" Mannerheimin kutsun mukaan.⁵⁷⁶

Heimopataljoona 3:en kerättiin vuoden 1942 jälkipuoliskolla Suomen ja Saksan sotavankileireillä olleita Inkerin, Vienan ja Aunuksen miehiä. Joukossa oli myös vepsäläisiä, Tverin karjalaisia ja amerikansuomalaisia.⁵⁷⁷ Erillinen pataljoona 6 koottiin inkeriläisistä. He joutuivat kärsimään sotavangeista kootun Heimopataljoona 3:n huonosta maineesta. Suomalainen päällystö suhtautui usein suomenheimosiin komennettaviin vieroksuvasti. Valtaosa myös Er.P 6:n taistelijoista palautettiin Neuvostoliittoon, osa onnistui piileskelemään ja jatkamaan matkaa Ruotsiin.⁵⁷⁸ Takaisin vaadittiin ennen kaikkea Neuvostoliiton kansalaisia: saksalaisten Suomeen tuomia inkeriläisiä ja vapaaehtoisina palvelleita karjalaista syntyperää olevia sotavankeja.⁵⁷⁹

Kahdestoista taideteko liittyy Karjalan pakolaisten kokemukseen sodasta. Raja- ja laotokankarjalaisten sankarivainajien muistolle pystytettiin muistomerkki, jonka takana ovat

karjalaisten omat yhteisöt, pitäjäseurat. Karjalan Sivistysseura osallistui hankkeeseen taloudellisesti ja kokosi 131 Vienan ja Aunuksen sankarivainajan nimet, jotka kaiverrettiin muistomerkkiin.⁵⁸⁰

Teos paljastettiin itsenäisyyspäivänä 1990. Paljastusjuhlassa seppeleen laskivat mm. ne yhdeksän pitäjäseuraa⁵⁸¹, jotka olivat hankkeessa mukana.⁵⁸² Paljastustilaisuudesta kertoi mm. **Helsingin Sanomat**: ”Suurikokoinen muistomerkki nimineen on herättänyt jo arvosteluakin. On ihmetelty, miksi nimet on laitettu esille nyt, kun tapahtuneesta on jo 50 vuotta. Julkistamistilaisuuteen saapui kaatuneiden omaisia eri puolilta maata. Ihmiset sytyttivät liikuttuneina kynttilänsä joensuulaiselle ”itkumuurille” virallisten juhlatilaisuuksien jälkeen.”⁵⁸³ Suomen muistomerkit -teos (osa X, Pohjois-Karjala) esittelee patsaan yhtenä Joensuun monista sotaan liittyvistä muistomerkeistä.⁵⁸⁴

Taideteko 12.

Raja- ja laatokankarjalaisten sekä itäkarjalaisten sankarivainajien muistomerkki.

Kuva 21. Sankarivainajien muistomerkki Joensuussa. Teoksen keskuksena on korpisoturin hahmo, jota kiertävät aaltoharjaiset kivitaulut, joissa on kaikkiaan 2667 sankarivainajan nimet. Teoksen on tekijä on salmillaissyntyinen taiteilija Herman Joutsen. Patsaassa on teksti: ”Puolesta heimon ja maan 1939-1945”. Lisäksi muistomerkin muistomerkissä on mainittu pitäjät ja niiden alueilta kuolleet sankarivainajat.

Vuosina 1939-1945 siirrettiin Suomesta Ruotsiin sodan alta noin 70.000 lasta.⁵⁸⁵ Näitä lapsia kutsutaan sotalapsiksi. Ensimmäiset sotalapset lähetettiin Suomesta 15.12.1939. Alussa pyrittiin siirtämään erityisesti Karjalasta evakuoitujen perheiden, kotinsa pommituksissa menettäneiden, invalidien, kaatuneiden, suurien perheiden, jälleenrakennustöihin palanneiden sekä ansiotyössä olevien lapsia. Varsin pian kuka tahansa saattoi lähettää lapsensa turvaan, jos halusi.⁵⁸⁶

Sotalapset palasivat kotiin talvisodan päätyttyä 1940 mutta siirrot aloitettiin uu-

destaan jatkosodan alettua 1941. Lasten kotiuttaminen Ruotsista ei ollut helppoa; Ruotsiin jäi pysyvästi 6.000-10.000 lasta.⁵⁸⁷ Palautusten vaikeudesta kertovat monet Kuninkaallisen arkiston Sotalapsi-kokoelmassa säilytettävät kirjeet, joissa vanhemmat yrittävät saada lapsiaan takaisin.

Vuonna 1992 perustettuun Ruotsin sotalapsiyhdistykseen kuuluu monia karjalaisperäisiä sotalapsia.⁵⁸⁸ Kaikkiaan liitolla on runsaat 700 jäsentä paikallisyhdistyksissä eri puolilla Ruotsia.⁵⁸⁹ Tälle on luonteva selitys; karjalaisperheiden lapset olivat yksi niistä kohderyhmistä, joita lastensiirtokomitea pyrki Ruotsiin siirtämään. Ajateltiin, etteivät takaisin vallatun Karjalan jälleenrakentamisessa tarvittavat äidit kykene huolehtimaan pienistä lapsistaan.⁵⁹⁰

Myös monet Karjalan pakolaisten⁵⁹¹ perheet lähettivät lapsensa Ruotsiin, vaikka he eivät kuuluneetkaan siihen karjalaisten kohderyhmään, jolla tarkoitettiin siirtokarjalaisten perheitä. Heidän lukumäärästään ei ole tilastoja, mutta haastatteluissa sekä Suomessa että Ruotsissa asia tuli esille usein. Tämä vaihe liittyy vieraalaisten kokemuksen historiasta muiden suomalaisten sotalasten kokemukseen. Tämä näkyy myös sotalapsiin liittyvien taideteosten (13-14) taustayhteisöissä, sotalasten yhdistyksissä.

Sotalasten yhdistystoiminta käynnistyi 1990-luvulla entisten sotalasten saavutuksessa eläkeiän. Ensimmäinen yhdistys perustettiin Kemiin vuonna 1991. Tämän jälkeen syntyi useita paikallisia yhdistyksiä eri puolille Suomea. Ruotsiin jääneet sotalapset aloittivat järjestötoiminnan 1992, jolloin perustettiin keskusliitto Riksförbundet Finska Krigsbarn. Sotalapsiyhdistykset ja niiden jäsenet ovat tuottaneet runsaasti muistelma-kirjallisuutta. Sekä Suomen että Ruotsin sotalapsilla on myös omat lehtensä. Helsingin Seudun Sotalapsiyhdistyksessä toimii myös vuonna 2008 käynnistynyt kirjoittajapiiri, jossa työestetään omia kokemuksia kirjalliseen muotoon. *”Yhdistyksillä on terapeuttilinen merkitys menneen yhteisen muistelun ja myös oman eheytyksen kannalta. Tyypillistä ja olennaista on puhumisen ja kuulluksi tulemisen tarve.”*⁵⁹²

Toinen sotalapsiin liittyvistä taideteoista on Kemissä, toinen Tornion ja Haaparannan rajalla. Kemin keskustassa sijaitseva sotalapsipatsas on näkyvällä paikalla lähellä vierasvenesatamaa. Taiteilija Sanna Koivisto valittiin teoksen tekijäksi kutsukilpailussa. Teoksessa on sikiöasennossa oleva lapsi, joka on peitetty huovalla. Taiteilijan mukaan huopa symboloi Ruotsin antamaa suojaa ja apua mutta toisaalta rajaa pois rodun, sukupuolen ja aikakauden. Koivisto halusi teoksen olevan paitsi kunnianosoitus sotalapsille, myös muistutus siitä, että äidit ja lapset kärsivät sodista edelleen. Teoksen jalustana on kirja, jonka aukeamilla on vanhempien kaipaavia kasvoja ja lasten kurkottelevia käsiä. Taiteilijan mukaan kirja tai lautta joko nostaa kärsivän lapsen asian esille maailmassa tai vajottaa sen syvyyksiin.⁵⁹³

Sotalapsipatsas ”Pieni ikuisuus” kuvaa myös monien Karjalan pakolaisten perheiden historiaa. Patsas on Kemin meripuistossa, avoimella ja julkisella paikalla. Patsashankkeen aktiivin Salme Porola-Salmen mukaan paikka liittyy suoraan sotalasten historiaan: *”Niiltä korvin meitä lastattiin proomuihin ja vietiin yli meren.”*⁵⁹⁴ Patsaan takana näkyy lähimpänä Laitakarin saari, jossa oli merkittävä pakolaisyhteisö. Patsashankkeen toteutti Kemin sotalasten yhdistys ja se paljastettiin 3.8.1996 Kemin Seudun Sotalapset ry:n järjestämässä valtakunnallisessa juhlassa, joka oli samalla yhdistyksen viisivuotisjuhla. Patsas luovutettiin Kemin kaupungille. Se oli ensimmäinen sodassa kärsineille lapsille pystytetty muistomerkki Suomessa.

Taideteko 13-14.

Kemin sotalapsipatsas.

Kuva 22. Kemin sotalapsipatsas. Patsaassa on teksti: *"Tämän sotalapsipatsaan pystyttivät Kemin seudun sotalapset muistoksi sotiemme 1939-1944 sotalapsille ja muistutukseksi lasten hädästä ja kärsimyksistä sotaä käyvässä maailmassa. 1996"* Patsaan luona Seem Hyry.

Molemmat sotalapsipatsaat huomioitiin laajasti sekä paikallisessa että valtakunnallisessa mediassa. MTV3 kertoi Kemin sotalapsipatsaasta uutisissa, Vierivät kivet -ohjelma esitteli Tornion sotalapsipatsaan.⁵⁹⁵ Kemin sotalapsipatsaasta kertoivat uutisissaan mm. **Helsingin Sanomat**, **Iisalmen Sanomat**, **Kaleva**, **Lapin Kansa** ja **Pohjolan Sanomat**.⁵⁹⁶ **Lapin Kansa** kirjoittaa: *"Kemissä paljastettiin lauantaia arvokkain menoin ja herkin tuntein kenties maailman ensimmäinen sotalapsille omistettu muistomerkki."* Lehdessä kerrotaan paljastusjuhlasta: *"Kaikissa juhlapuheissa muistutettiin, että lapset, kuten naiset ja vanhuks, on aina unohdettu, kun maailmassa on päätetty sotaan ryhtymisestä."*⁵⁹⁷ **Pohjolan Sanomien** jutussa painottuu sotilasten urheuden tunnustaminen: *"Sotalapset saivat vihdoin muistomerkkin urheudestaan."*⁵⁹⁸

Kalevassa ilmestyi 12.8.1996 toimittaja Marjaana Niskalan taidekritiikki, jossa arvioitiin Kemin julkisia taideteoksia. Jutun mukaan Kemissä on toistakymmentä ulkoti-loihin sijoitettua veistosta tai reliefiä ja ne yllättävät konservatiivisuudellaan. Koiviston patsas on esitellyistä uusien, ainoa naisen veistämä ja edustaa kirjoittajan mukaan tämän päivän kuvallista ajattelua. Yleisarvio on myönteinen: *"Figuri asettuu paikoilleen meren taustaa vasten tarkasteltuna. Näin herkän ja monille vielä kipeän aiheen käsittely on tasa-painottelua tunteen ja paatoksen välillä. Symboliikan hienoisesta naivuudesta huolimatta Koivisto on onnistunut tehtävässään hyvin."*⁵⁹⁹

Haaparannan sotalapsipatsas paljastettiin 26.4.2005, sen taustajoukkoina toimivat

Suomen ja Ruotsin sotalapsiyhdistykset. Patsaan paljasti Ruotsin kuningas Kaarle XVI Kustaa. Läsnä oli myös presidentti Tarja Halonen.⁶⁰⁰ Tilaisuuteen osallistui 500 entistä sotalasta ja siitä kerrottiin mm. **Helsingin Sanomissa**.⁶⁰¹

Tutkija Pentti Kaven arvioi patsaiden merkitystä näin: *”Sekä Kemin että Haaparannan patsaiden kohdalla on kyse menneen kohtaamisesta ja oman tunneperinnön työstämisestä. Molemmat patsaat kuvaavat perheestään eroon joutuneen lapsen ahdistusta ja hämmennystä eli jälleen asioita, joille ei ollut tilaa sota-ajan ja sodan jälkeisen ajan propagandassa ja henkisessä ilmapiirissä. Myös monille rautatieasemille Suomessa on kiinnitetty muistolaattoja, jotka kertovat lastensiirroista, viimeksi Helsingin rautatieasemalle toukokuussa 2008. Tukholman satamassa on myös lastensiirroista kertova muistolaatta. Nämä ovat sotalapsille yhteisen tunnekokemuksen paikkoja.”*⁶⁰²

Haaparannan sotalapsipatsas on Haaparannan Tullipuistossa Suomen ja Ruotsin rajalla, lähellä todellista rajanylityspaikkaa, avoimella ja julkisella paikalla. Sen läheltä kulkee vilkkaasti liikennöity tie Tornioista Haaparantaan. Alue on monilla historiallisilla merkityksillä ladattu, menneet tapahtumat ovat läsnä muistomerkeissä ja muistotauluissa. Muistin miljööstä on tullut muistin paikka.⁶⁰³ Tämän taideteon tehtävänä on muistaa ja muistuttaa paitsi sotalasten historiasta, myös lasten kärsimyksistä sodissa.

Haaparannan sotalapsipatsas.

Kuva 23. Haaparannan sotalapsipatsas ”Ero”. Patsaan on suunnitellut taiteilija Anna Jäämeri-Ruusuvuori.

2.4.2. "Suomen sota" Neuvosto-Karjalassa

Eri tutkimusten ja matkakertomusten perusteella muodostuu monta erilaista kuvaa sodasta Neuvosto-Karjalassa. Esimerkiksi Ilmari Kianto, joka monien yritysten jälkeen sai luvan käydä miehitetyllä alueella, kertoo kokemuksistaan näin: *"Bolsheviikipolitiikan aiheuttamia perhekärsimyksiä oli tässä ainoassa korpikylässä niin runsaasti, että kun niitä vierailijana kuunteli, ne alkoivat kadottaa makunsa. Eihän kukaan jaksa yhteen puhkuun kuunnella inhimillisiä tositarinoita tai kauhukertomuksia."*⁶⁰⁴

Mauno Jokipii on todennut, että talvi- ja jatkosota olivat Itä-Karjalan kannalta hyvin erilaisia kausia. Talvisodassa ylivoima oli Neuvostoliiton puolella ja taistelut käytiin Suomen puolella. Jatkosodassa päinvastoin.⁶⁰⁵

Miehittäjillä on yksi näkökulma Neuvosto-Karjalan sotaan. "Itä-Karjalan sotilashalintoalueeksi" kutsutulla miehitetyllä alueella asui suomalaisten tullessa huomattavasti odotettua vähemmän väkeä. Kylä toisensa jälkeen löytyi tyhjänä, eikä metsistäkään pällannut monia. Suomalaiset ryhtyivät toimittamaan etenemisen myötä väestönkirjausta, jonka mukaan alueen väkiluku oli suurimmillaan heinäkuussa 1942 yli 85.000. Samalla kun väestöä luetteloitiin, se jaettiin kansallisuusryhmiin.⁶⁰⁶

Vuonna 1925 Vuokkiniemellä syntynyt mies palasi muiden mukana metsistä kotiin: *"Ensin me mukulat tultiin kattomaan että mitä siellä kylässä tapahtuu, kun osa taloista paloi ja kaikki virastot poltettiin. Ei näkynyt ketään, ei suomalaisia, ei venäläisiä. Sitten alettiin pikku hiljaa hiipiä kotiin ja elää tavallista elämää. Yhtenä yönä tulivat suomalaiset."*⁶⁰⁷

Noin puolet miehitetyn alueen väestöstä oli karjalaisia ja muita suomenheimoisia, loput venäläisiä ja muita "vieraita" kansoja. Miehityshallinnon jaon mukaan edelliset olivat "kansallista" väestöä, jälkimmäiset "epäkansallista". Epäkansallisilta puuttui kansallisille suotuja etuoikeuksia. Tämä erottelu poistettiin vasta syksyllä 1943. Yli puolet epäkansallisesta väestöstä sijoitettiin aluksi keskitys- eli siirtoleireihin.⁶⁰⁸

Alueelle oli ilmeisesti jäänyt alle 30% vakituisesta asujaimistosta.⁶⁰⁹ Evakuointi oli aloitettu heinäkuussa. Väestöstä oli etusijalle asetettu lapsiperheet ja lastenhoitolaitokset. Evakuointikuljetuksia tehtiin paitsi maaakuljetuksina myös vesitse.⁶¹⁰ Useissa tapauksissa sijoituspaikkakuntana oli Arkangelin seutu. Ihmisten lisäksi evakuoitiin teollisuutta.⁶¹¹

Suomalaiset kokivat saapuvansa alueelle vapauttajina. Sotilashallinnon alaisuudessa toimikin alusta asti valistushenkilöstöä, jonka tehtävänä oli kertoa Neuvostoliiton heikosta menestyksestä ja suomalaisen sotilashallinnon toimista väestön hyväksi. Taavoitteena oli saada väestö ymmärtämään, että se kuuluu Suomen kansaan. Myös suomensukuisen väestön ja venäläisten rodullisia eroavuuksia otettiin esille.⁶¹²

Alueella harjoitettiin kuitenkin aktiivista suomalaisvastaista toimintaa paitsi varsinaisten asukkaiden, myös rintaman toiselta puolelta lähetettyjen toimesta. Toiminta vaihteli tietojen välittämisestä varsinaisen propagandan tekoon. Myös tuhotöitä ja vanginsieppauksia ilmeni.⁶¹³

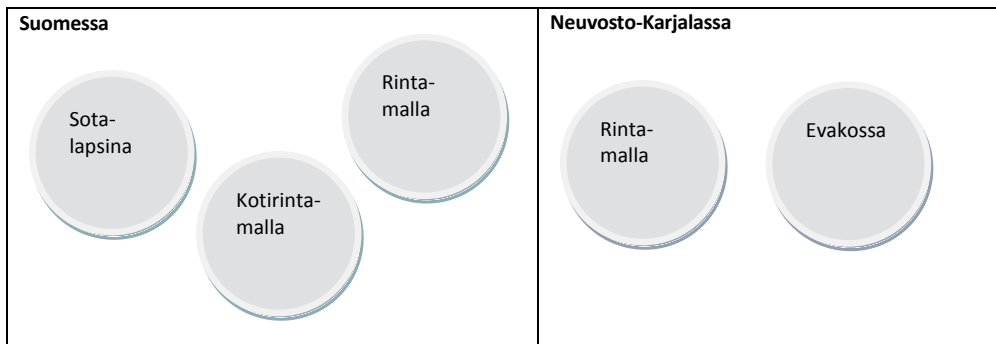
Paikalliset asukkaat osallistuivat puna-armeijan taisteluun myös omalla rintamallaan. Varsinaista armeijaa oli täydennetty muodostamalla paikallisista asukkaista nostoväkijoukkoja sekä pienempiä tuhoopataljoonia partisaanijoukkoja.⁶¹⁴ Useiden kieli- ja

paikallistuntemusta käytettiin myös hyväksi tiedustelijoina. Esimerkiksi Stepanie Kemo-
van äidin veli Hilippä oli tiedustelijana.⁶¹⁵ Myös Stepanieta yritettiin saada tiedustelijak-
si, mutta hän ei suostunut.⁶¹⁶

Vanhasta Kiestingistä ei ole taloakaan jäljellä, koska se poltettiin sota-aikana omi-
en käskystä. Monet Kiestingin alueen asukkaista olivat evakossa Arkangelissa.⁶¹⁷ Evakko-
vuodet olivat raskasta aikaa. Useissa perheissä nähtiin nälkää. Stepanie Kemova toimi
evakko vuodet Arkangelissa metsätöissä ja myllärinä. Myllärin tehtävä oli hyvä, koska
sitä kautta sai ruokaa itselle ja pystyi myös auttamaan toisia. Stepanien harteilla olikin
monen perheen ruoka. *"Jumala piti minun puolia, mie en nälkää nähny"*, hän toteaa.⁶¹⁸

Neuvostoliiton suurhyökkäys Kannaksella johti suunnitellun evakuoitinkäskyn an-
tamiseen. Lähteminen oli vapaaehtoista. Vienan piirin evakuointi aloitettiin 4.9.1944.
Miehitetyiltä alueilta siirtyi Suomeen kaikkiaan 2799 henkeä eli 3,35 % väestöstä. Eva-
kuoiduista oli miehiä 26 %, naisia 45 % ja alle 15-vuotiaita 29 %.⁶¹⁹

Kaavio 15. Vienalaiset sodassa.

Sota yhdisti Karjalan pakolaiset osaksi suomalaisia, vaikka useimmat saivat kansalaisuuden vasta sotien jälkeen. Heidän kokemuksensa sodasta kulkevat muiden suomalaisten kokemusten rinnalla; he ovat rintamalla omissa yksiköissään, kotirintamalla tai sotalapsina. Vienalaisten sotakokemukseen liittyi kuitenkin erityinen piirre. Monille sodasta tuli ensimmäinen mahdollisuus vieraillla entisillä kotiseuduilla. Jotkut pakolaiset pääsivät kotiseuduilleen suomalaisten sotilaiden mukana jatkosodan aikana, näin esimerkiksi Marina Takalo perheineen.

Neuvosto-Karjalan asukkaiden elämää sota-aikana leimasi asuinpaikka rajalla. Miehiä oli rintamalla, mutta suuri osa asukkaista oli evakossa kaukana kotoa, vaikeissa oloissa.

2.5. Sodan jälkeen

2.5.1. Pakolaisuuden toinen vaihe Ruotsissa

Moni talvi- ja jatkosodassa taistellut inkeriläinen, mutta myös karjalainen jatkoi kahdenkymmenen vuoden takaista pakomatkaa sotien jälkeen Ruotsiin tai kauemmaksiin.⁶²⁰ Pelko ajoi liikkeelle laajasti myös sellaisia, joita pakkoluovutuksen uhka ei koskenut. Pakomatkoja aloitettiin paitsi sodassa olleiden, myös tavallisen väestön keskuudessa varsin tiheään.

Yhden haastateltuni karjalainen puoliso halusi lähteä Ruotsiin: "*Hänelle sanottiin tehtaalta, että haluaisivat mielellään että jäisi, mutta eivät ota vastuuta jos jää.*"⁶²¹ Työntantaja ei katsonut voivansa estää työntekijänsä mahdollista palautusta; oli epäselvää ketkä kuuluvat palautettaviin. Niin perhe liittyi niihin tuhansiin inkeriläisiin, karjalaisiin ja virolaisiin, jotka pakenivat Suomesta länsirajan yli Ruotsiin.

19.9.1944 tehdyn välirauhansopimuksen 10. artiklan mukaan Suomi sitoutui luovuttamaan Neuvostoliittoon "kaikki maassa olevat neuvosto- ja liittolaissotavangit sekä Neuvostoliiton kansalaiset, jotka oli internoitu ja tuotu väkisin Suomeen". Lähes 57.000 inkeriläistä kotiutettiin 5.12.1944 - 15.1.1945 Suomesta Neuvostoliittoon. Palaamatta jääneistä noin 8000 inkeriläisestä yli 4000 siirtyi Ruotsiin.⁶²²

Vuosi 1948 oli vilkasta aikaa Suomen länsirajalla. Liike rajan yli oli tiivistä. Koko Suomen karjalaisyhteisöä koettelivat sitkeät karjalaisten pakkoluovuttamiseen liittyvät huhut, jotka olivat leimahtaneet täyteen liekkiin inkeriläisten luovutuksen yhteydessä.⁶²³ Lähes kaikki haastateltavani Kemissä kertoivat huhuista; voimakkainta siirtyminen Ruotsiin oli ilmeisesti Veitsiluodon sahayhteisössä.

Haastateltavani kuvasivat huhuja näin:

*"Jonkun kerrottiin nähneen listan paikallisista karjalaisista. Kun inkeriläisiä lähetettiin, uskottiin että karjalaisiakin lähetetään."*⁶²⁴

*"Rauhansopimuksen pykälä sekoitti ihmiset ja sai aikaan paniikkia ja kauhua."*⁶²⁵

*"Puhuttiin että Venäjä alkaa vaatia vanhatkin kansalaiset takaisin."*⁶²⁶

*"Se oli semmonen joukkohysteria."*⁶²⁷

*"Lähtivät sillä lailla niinku salaa lähetään"*⁶²⁸

*"Kun aina aamulla heräs ja katto että kenen ikkunaverhot on nyt alhaalla, tiesi että sieltä on nyt lähetty."*⁶²⁹

Lähtöpäätöksiä - ja päätöksiä lähtemättä jättämisestä tehtiin monin perustein:

*"Äitimuori oli kovasti lähössä mutta vanhin veli sanoi että kyllä se yks evakkoreissu riittää. -- Äitillä jäi vissiin semmonen pelko."*⁶³⁰

*"Meilläkin oltiin valmiina lähtöön. Joka hetki oli moottori valmiina että tuosta vaan lahen yli."*⁶³¹

*"Laitakarista lähti -- minun ikäsiä poikia, 4-5 poikaa. Yhtenä yönä tultiin tansseista .. Ni se H sano että mennään meille syömään lihapullia. Minä en lähtenyt sinne, minä menin kotia, ni seuraavana päivänä sanovat että pojat on yöllä soutanu Säiviin. Niillä ei ollu mikään pakoon lähtö, niillä oli vaan se seikkailunhalu. Ja ne on vieläkin siellä."*⁶³²

Erään haastateltuni perhe oli lähtevinään veljen luokse Ylitorniolle, jossa heillä oli lupa käydä kylässä. He vaihtoivat bussia Rovaniemellä, tulivat rajalle. Hevonen oli lähetetty jäätä pitkin vastaan. Haaparannan leiripaikasta perhe siirtyi Åshammarin kautta Hoforsiin.⁶³³ Kansalaisuushakemuksen mukaan rajan ylittivät yhdessä kertojan puoliso, kertoja itse ja hänen kaksi lastaan.⁶³⁴ Tästä on pääteltävissä, että kertojan kolmas lapsi oli vielä sotalapsena Ruotsissa. Haastattelussa asia ei tullut esille.

Hyvin moni vuoden 1948 rajan ylittäneistä perheistä oli lähettänyt lapsiaan Ruotsiin sotalapsiksi muutamia vuosia aikaisemmin. Joissakin perheissä lapset olivat vielä sotalapsi-reissulla Ruotsissa. Yhteydet olivat olemassa, tämä helpotti paitsi lähtemistä myös asettumista. Tätä seikkaa ei juuri ole tutkimuksissa huomioitu.

Eräs haastateltava kuvaa:

*"Veli oli täällä sotalapsena, sisko Motalassa, nuorempi sisko Kranforsissa. Heidän piti mennä samaan paikkaan, mutta eksyivät junassa. .. Kolme kertaa on sisko lähtenyt Ruotsiin ja aina tullut takaisin. Mutta toinen sisko oli niin kauan kuin isä ja äiti tuli tänne, se tuli sitten niiden luokse Åshammariin. Veli oli ollut täällä (Hoforsissa). Ne hommasivat tänne kun tunsivat että olivat tuttavina."*⁶³⁵

Kertojan siskon ruotsalainen sijoitusperhe järjesti kertojan perheelle asunnon ja työpaikat.

Hoforsissa oli paljon karjalaisia, joiden kanssa oltiin yhteydessä. Saimin vanhemmat liittyivät myös tähän karjalaisten yhteisöön ylitettyään rajan poikansa eli Saimin veljen kanssa.⁶³⁶ Hoforsin karjalaiset kuvaavat yhdessäoloaan näin: *"Välillä jutellaan, välillä itketään, välillä muistellaan, siinä aika menee sitten."*⁶³⁷

Ruotsin Karjalan pakolaisten vaiheita ei juuri ole tutkittu.⁶³⁸ 1950-luvun alussa arveltiin Ruotsissa olevan noin 2000 vuosina 1944-1948 saapunutta Karjalan pakolaista.⁶³⁹ On selvää, että ainakin osa saapuneista pakolaisista pyrki painumaan "maan alle" turvallisuussyistä. Siksi arviota voi pitää vain suuntaa antavana.

Ensimmäisen polven pakolainen kuvailee alkutilannetta Ruotsissa: *"Mehän tunnettiin ittemme juurettomiksi, kun me tultiin tänne, meillä ei ollut mitään. .. Me oltiin kertakaikkiaan, ei tiennyt mistä ottaa kiinni."*⁶⁴⁰ Jo vuoden kuluttua saapumisestaan he perustivat inkeriläisten mallin mukaan Kalevan Kansan Kerhon, johon pääsivät mukaan kaikki karjalaisesta kulttuurista kiinnostuneet. Kerhon tavoitteena oli *"kokoontuminen, ajatusten vaihtaminen ja menneisyyden kaipuun lievittäminen"*. Tehtäviksi katsottiin *"toimia yhdyssiteenä karjalaisten kesken ja ylläpitää vanhaa karjalaista kulttuuria"*. Alussa kerhossa opiskeltiin ruotsin kieltä. Lisäksi harrastettiin yhdessä mm. urheilua ja järjestettiin heimojuhlia.⁶⁴¹

Kuva 24. Kalevan kansa -kerhon pitkäaikainen puheenjohtaja Elmer Sillanpää puolisonsa kanssa. Kuvassa kotitalo Vienassa.

Ruotsissa toimii aktiivisesti edelleen pieni Karjalan pakolaisten joukko, joka pitää yhteyttä myös Karjalan Sivistysseuraan. Kalevan kansa -kerho on historiansa aikana koonnut yhteen paitsi aunukselaisia ja vienalaisia, myös Suomen karjalaisia.⁶⁴² Haastattelin Ruotsissa asuvia Karjalan pakolaisia vuonna 1995.⁶⁴³ Silloin en enää tavoittanut elinvoimaista pakolaisyhteisöä, vaan yksittäisiä pakolaisia jotka olivat yhteydessä toisiinsa. Esimerkiksi Karjalan pakolaisia yhdistänyt Kalevan Kansan Kerho oli suunnittelemassa toimintansa lopettamista.

Ruotsissa asuvista pakolaisista monet ovat lähteneet asuinsijoiltaan 3-4 kertaa: *”Siellä haukuttiin ryssänkakaraksi, täällä finnjäveliksi. Antaapa haukkua, minä en ole koskaan ottanut siihen minkäänlaista kantaa. Minä koulussakin sanoin, siellä oli semmonen oikein herkkä Liisa, että älä itke, ne vain entistä enemmän haukkuvat. Mutta nosta pääsi pystyyn.”*⁶⁴⁴

Karjalan pakolaisuus on väistämättä muotoutunut toisenlaiseksi skandinaavisessa kulttuurissa kuin Karjalaa monessa suhteessa muistuttavassa Suomessa.⁶⁴⁵ Suurin osa Ruotsiin menneistä asettui asumaan varsin hajalleen teollisuuskeskuksiin, kaupunkeihin tai kyliin.⁶⁴⁶ Ruotsin pakolaisten kirkolliset olot vakiintuivat vasta 1950-luvun lopulla. **Karjalan Heimo** vuodelta 1958 kertoo, että Ruotsiin on perustettu suomalainen ortodoksinen seurakunta, jonka esimiehenä toimii virolainen pastori Martin Juhkam.⁶⁴⁷

Ruotsissa elävien inkeriläisten keskustelu taustastaan ja identiteetistään voi antaa tutkijalle joitakin suuntaviittoja myös Karjalan pakolaisten vaiheista.⁶⁴⁸ Ruotsin Karjalan pakolaisilla ei ole ollut omaa äänenkannattajaa inkeriläisten tapaan (**Ingria**-lehti). Tästä syystä historian vaiheet ovat etsittävässä lähinnä haastatteluista ja mahdollisesti säilyneistä henkilökohtaisista dokumenteista.

Ruotsissa asuvien itä-karjalaisten kerronta levittäytyy kahden rajan yli. Heidän kokemansa pakomatkat olivat luonteeltaan hyvin erilaisia. Siinä missä ensimmäiselle pakomatkalle lähdettiin nopeasti, kuin ajettuina, oli toinen matka harkitumpi ja reitti usein tarkkaan suunniteltu. Toisen pakomatkan aloittaminen oli valinta; tämän pakolaiset toi-

vat usein esiin. Kaikki eivät lähteneet. Ne, jotka aikoivat lähteä, pitivät aikeensa loppuun asti salassa. Ensimmäiseltä pakomatkalta jäivät kertojien mukaan pois ne, jotka eivät kyenneet lähtemään. Kaikki muut lähtivät.

Omaa kotia, pakomatkaa, asettumista ja sopeutumista koskevat kertomukset ovat osaltaan auttaneet luomaan identiteettiä ja jatkuvuutta "*kulkurin elämään*".⁶⁴⁹

Viidestoista taideteko kuvaa vienalaisten asettumista kolmen valtion alueelle. Ruotsiin jatkaneet pakolaiset muodostivat tiiviitä yhteisöjä, joita yhdisti yhteinen tausta. Tästä on osoituksena Boråsissa oleva taideteko, jonka taustalla ovat karjalaisten omat yhteisöt ja Ruotsin suomalaisten ortodoksinen seurakunta. Teolla kunnioitetaan tunnettuja ja runonlaulajaserkuksia Mari ja Iro Remsua, jotka syntyivät Vuokkiniemen Tollojoella 1893 ja 1879. Mari Remsu pakeni Suomeen 1920, asui Kemissä 1924-1948⁶⁵⁰ ja muutti Ruotsiin 1948.⁶⁵¹ Iro Remsu siirtyi Suomeen 1944 ja jatkoi matkaa Ruotsiin 1948.⁶⁵² Ruotsin Karjalan pakolaisten aktiiveissa on sekä Mari Remsun reitin kulkeneita, 1920-luvulla Suomeen paenneita ja 1948 matkaa jatkaneita, että Iro Remsun tapaan 1944 Suomeen sotilaiden mukana siirtyneitä ja 1948 Ruotsiin jatkaneita.

Nina Sailo lahjoitti muistomerkissä olevan korkokuvan Remsun serkuksista Ruotsin suomalaiselle ortodoksiselle seurakunnalle vuonna 1959.⁶⁵³ Se kiinnitettiin 1973 valmistuneeseen muistomerkkiin. Muistomerkki on Remsujen haudalla, Boråsin hautausmaalla, avoimella ja julkisella paikalla. Sen taustalla olivat Karjalan Sivistysseura, Ruotsin suomalainen ortodoksinen seurakunta ja omaiset. Ruotsin suomalaisen ortodoksinen seurakunnan pysyvän jäsenistön muodostivat ne karjalaiset, jotka lähtivät Suomesta 1940-1948 ja asettuivat Ruotsiin. Enemmistö heistä oli osallistunut Itä-Karjalan kansannousuun ja he olivat paenneet Suomeen jo 1920-luvulla. Heidän lisäksi jäsenissä on Neuvosto-Karjalasta Suomen armeijan mukana 1944 lähteneitä itäkarjalaisia, jotka jatkoivat Suomesta Ruotsiin. Lisäksi seurakuntaan kuului Suomen karjalaisia. Seurakunta toimi laajalla alueella hajallaan asuvien seurakuntalaisten keskuudessa.⁶⁵⁴

Muistokivi paljastettiin 10.6.1973. Virolainen rovasti Martin Juhkam toimitti tilaisuudessa muistopalveluksen. Hän oli osallistunut Suomen jatkosotaan virolaisessa rykmentissä JR 200. Juhkam toimi seurakunnan esimiehenä 23 vuotta.⁶⁵⁵ Karjalan Sivistysseuran puheenjohtaja Boris Karppela piti juhlapuheen.⁶⁵⁶

Taideteko 15.

Iro ja Muarie Remsun runonlaulajapatsas.

Kuva 25. Mari ja Iro Remsun muistomerkin paljastamistilaisuus Boråsissa. Vuokkiniemeläiset serkkuset esiintyivät monissa karjalaisjuhlissa laulaen, kertoen ja Mari myös itkien.⁶⁵⁷

Kuva 26. Patsaassa on teksti: "Karjalaiset runonlaulajat Remsu Iro (1879-1971) Maria (1893-1979)".⁶⁵⁸

2.5.2. Karjalaisuus Suomessa sotien jälkeen

Suomen Karjalan pakolaisille, samoin kuin Suomessa toimiville heimojärjestöille ja -organisaatioille, selvisi viimeistään sotien jälkeen, että toiveet pakolaisten paluusta kotiseuduille on haudattava. Heimojärjestöjen osaksi tuli joko toiminnan lopettaminen rauhansopimuksen vastaisena tai toiminnan uudelleen suunnittelu. Esimerkiksi Karjalan Sivistysseurassa jouduttiin rauhan palattua toteamaan, että osa jäsenistöstä on kaatunut, osa jatkanut pakomatkaa Ruotsiin ja osa jäsenistä (Viipurin läänin entiset asukkaat) hajaantunut ympäri Suomea. Myös muuten oli toimittava 'kieli keskellä suuta', varovaisesti. Inkeriläisten pakkoluovutus ajoi karjalaisuuden ja Karjalan pakolaiset lopullisesti hiljaisuuteen; julkisuus ja julkinen toiminta päättyivät ja karjalaisuus näytti siirtyneen maan alle.⁶⁵⁹

Vuosikokouksessa 1945 hyväksyttiin Karjalan Sivistysseuralle uudet säännöt, joissa tavoitteeksi mainittiin Suomen rajojen sisällä olevan Karjalan heimon kansallisen sivistystyön edistäminen ja kansallisen itsetunnon ja heimohengen kohottaminen. Sota-aikana ilmestynyt lehti *Viena-Aunus* muutettiin *Karjalan Heimoksi*. Ensimmäiset sodanjälkeiset vuodet elettiin hiljaiseloa.⁶⁶⁰

2.5.3. Neuvosto-Karjala II maailmansodan jälkeen

Neuvosto-Karjalan vaiheisiin toisen maailmansodan jälkeen ovat vaikuttaneet paitsi yleiset koko valtakuntaa koskeneet muutokset, myös sen strateginen asema länsirajan tuntumassa. Vanha asutuskartta on kokenut rajuja muutoksia. Väestöä on sekä siirretty⁶⁶¹ että siirtynyt pois vanhoilta asuinsijoilta.

Sotien jälkeen alkoi Neuvosto-Karjalassa pitkä jälleenrakennustyö. Samalla väestö alkoi teollistumisen seurauksena hitaasti kaupungistua niin, että 1990-luvulla jo 82% asukkaista asuu kaupungeissa. Kyliä on autioitunut ja väestöä on valunut etelän suuriin keskuksiin.⁶⁶²

Monista vanhoista kylistä on tullut kylämuseoita, jotka alkavat elää vain kesäisin; tällöin ne täyttyvät sukulaisten luo palaavista kaupunkilaisasukkaista. Talviasukkaina on usein pääasiassa eläkkeellä olevia vanhuksia.⁶⁶³ Karjalan tasavallassa oli vielä 1926 1406 kylää, joiden asukkaista yli 75 % oli karjalaisia. Sen jälkeen karjalaisten kylien määrä on laskenut rajusti. Vuonna 1989 etupäässä karjalaisten asuttamia kyliä oli enää 116.⁶⁶⁴ Lähes puolet (48 %) Karjalan työvoimasta työskentelee teollisuuden ja rakennusteollisuuden palveluksessa. Maatalouden parissa työskentelee vain 6,5 %.⁶⁶⁵

Sotaa edeltänyt asukasluku saavutettiin Neuvosto-Karjalassa vasta vuonna 1954. Tämä johtuu ennen kaikkea laajoista muuttovirroista muualta Neuvostoliitosta. Nykyään Neuvosto-Karjalan väestö koostuu yli 30 kansallisuudesta. Karjala onkin sotien jälkeen paitsi kaupungistunut, myös venäläistynyt.⁶⁶⁶

Vuonna 1989 venäläisten osuus Karjalan väestöstä oli jo 74%. Kansallisuudeltaan karjalaisia on Karjalan asukkaista vain 10% eli vuonna 1989 78.928 henkeä. Heistä vajaa puolet piti karjalaa äidinkielenään. Suomalaisia oli Karjalan asukkaista vuonna 1989 vain 2%.⁶⁶⁷ Vuoden 2002 väestönlaskennan mukaan venäläisten määrä on edelleen kas-

vanut (76,6%) ja karjalaisten määrä vähentynyt (9,2%). Suomalaisten osuus on pysynyt ennallaan (2%).⁶⁶⁸

Väestön erilaiset taustat tulivat esille myös haastatteluissa. Esimerkiksi Kiestingissä on Stepanie Kemovan mukaan mm. valkovenäläisiä, ukrainalaisia, venäläisiä, liettualaisia, latvialaisia, moldovalaisia, gruusialaisia, kirgiiseja. Mm. valkovenäläiset ja inkeriläiset tuotiin sodan jälkeen metsätöihin.⁶⁶⁹

Kaavio 16. Vienalaisten vaiheet sodan jälkeen.

Vuoteen 1950 mennessä vienalaisuus on levittäytynyt kolmen valtion alueella. Neuvosto-Karjalan tilannetta leimaavat paluu evakosta ja suuret väestönsiirrot, joiden tavoitteena on estää kansallinen liikehdintä reuna-alueilla. Suomeen tulee Karjalan siirtoväki. Evakkojen saapuessa huomio kiinnittyy 400.000 ihmisen asuttamiseen. Tämän mittavan urakan yhteydessä 1920-luvulla saapuneiden pakolaisten karjalaisuus painuu maan alle. Ruotsiin syntyy elinvoimaisia karjalaisyhteisöjä tuhansien vienalaisten siirryttyä rajan taakse.

2.6. Rajan ylityksiä

Kun itsenäisempään asemaan tähtäävä liikehdintä Karjalassa oli tukahdutettu ja raja suurten pakolaisvirtojen jälkeen suljettu, tuli Suomen ja Neuvostoliiton välisestä rajasta rautaesirippu, jonka ylittäminen oli vaivalloista ja vaarallista. Rajan ylittäjiä ja varsinkin ylittämisen yrittäjiä kuitenkin riitti, molemmin puolin rajaa. Neuvostoliitosta pakeni Suomeen ”ihmisiä rutaisissa rytkyissä, tukka vieläkin kauhusta pystyssä kuin pomminpurkajilla”, samaan aikaan ylitettiin rajaa toiseen suuntaan melko suurin joukoin. Edes lehtikirjoitukset Neuvostoliiton oloista eivät tähän liikenteeseen vaikuttaneet.⁶⁷⁰ Tärkeä syy lähtöön oli maailmanlaajuisen pulan aikaansaama työttömyys, suurta osaa lähtijöistä yhdisti myös poliittinen kanta. Lähtijöissä oli myös monia seikkailijoita.⁶⁷¹

Kuva 27. Matkamiehen risti Kiestingissä

Kuva 28. Matkamiehen ristin siunaus Kiestingissä.

Rajan takaa tihkui tietoja, mutta vuorovaikutus oli säännösteltyä, harvinaista ja vaivalloista. Vuosien 1921-1989 välillä rajaa kuitenkin ylitettiin monin mielikuvituksellisin tavoin. Rohkeimmat kävelivät rajan yli, toiset lähestyivät suurlähetystä ja pyysivät käyntilupaa. Toiset saivat viestejä kansanrunoudesta tutuin keinoin, seuraamalla lintuja tai tarkkailemalla unia: *”Minulla nyt kun sisko kuoli, ja sisko oli siellä Neuvostoliitossa. Lintu kävi koko viikon koputtamassa ikkunassa, pikkunen lintu. Täällä, mie istuin tuossa. Mie ajattelin että mitä ihmettä minulle nyt lintu tuo tietoja. Ei aikaakaan, tuli kirje, että sisko on kuollut.”*⁶⁷²

Ennen rajavyöhykkeen tyhjentämistä välitettiin rajakylissä viestejä itkuvirsin ja lauluin; ne kantoivat puhetta kauemmaksi ja harhauttivat rajavartiomiehet helpommin.⁶⁷³ Monet yhteydenpitokeinot nousivat suoraan karjalaisesta kansanperinteestä.⁶⁷⁴

Vienalaisten vuorovaikutusta rajan yli on tutkittu lähinnä Suomen puolella. Tutkija Sandra Stepanovan mukaan kaikki yhteydenpitoon liittyvät kysymykset olivat kiellettyjä: *”Meidän arkistoihin tämänkaltaista aineistoa ei ole kerätty. Kaikki esittämäsi kysymykset olivat kiellon alaisia, täydellisesti tabu. ”Sukulaisia ulkomailla” - se oli suuri pahe ja poliittinen vääryys virkavallan kannalta ja siksi asiaa salattiin, siitä ei puhuttu kenellekään. Avoimesti alettiin puhua ja etsiä sukulaisia noin 80-90-luvuilla.”*⁶⁷⁵ Tämä näkökulma tuli esille myös Pekka Huttu-Hltusen tutkimuksessa: *”Suurin osa haastateltavista kiistää jyrkästi tietävänsä mitään siitä, että yhteyksiä olisi salaa pidetty Suomen puolelle rajan sulkeutumisen jälkeen.”* Haastatteluissa tuli kuitenkin esille salaisia yhteydenpitoja.⁶⁷⁶

Omasta tutkimusyhteisöstäni Kemistä tehtiin ensimmäinen yhteinen kotiseuturetki Vieraan kesällä 1989, heti kenttätyöni päättymisen jälkeen. Mukana oli suuri joukko Kemien vienalaisia. Siihen asti vain yksittäiset karjalaiset olivat onnistuneet tapaamaan sukulaisia lähinnä suuremmissa kaupungeissa. Myöhemmin samana syksynä, marraskuussa 1989, tulivat Kiestingissä asuvat sukulaiset Kemiin; tässä tapaamisessa olin läsnä.

*”Veljeni kävi kerran viitisen vuotta sitten vaimonsa kanssa Vuokkiniemessä ja tapasi siellä paljon serkkuja ja muita sukulaisia. Entiseltä kotipihaltamme hän otti pulloon maata. Seuraavana vuonna hänet siunattiin sillä haudan lepoon.”*⁶⁷⁷

Siinä missä nykyiset transnationaalit yhteisöt pitävät yhteyttä puhelimitse ja internetin välityksellä, oli varhaisemmilla yli rajojen levittäytyvillä yhteisöillä vain vähäisiä vaihtoehtoja yhteyden säilyttämiseksi. Rautaesiripun ylittäminen vaati kekseliäisyyttä. Kirjeet tulivat perille vain harvoin. Kohtaamiset olivat harvinaisia ja kontrolloituja. Pakolaisyhteisöjen perinteessä kerrotaan rajan merkityksestä: rajan todellisista ylityksistä, ylityksistä unissa, ylitysyriyksistä, ylityksiä koskevista haaveista ja peloista. Perinne antoi keinoja myös todella ylittää rajaa – niin pitkälle kuin se oli ylipäättään mahdollista.

Kun sukulaisia viimein päästiin tapaamaan, oli yhteydenpito ongelmallista mm. siksi, että monista yhteisistä kokemuksista oli vaikeaa puhua. Neuvostoajan kulttuuriin kuului järjestelmän vastaisista asioista vaikeneminen. Tällaisia asioita olivat mm. ulkomaiset sukulaiset tai luvattomat rajanylitykset. Eräs haastateltu kertoi, että vieraillessaan Neuvostoliitossa hän joutui usein pyytämään sukulaisiaan puhumaan kovempaa. Hänen luonaan Ruotsissa käydessään he olivat vapautuneempia.⁶⁷⁸

2.6.1. Rajan avautuminen 1980-1990-luvuilla

Laajamittainen matkustelu rajantakaiseen Karjalaan alkoi 1980-luvun lopulla.⁶⁷⁹ Rajavartiolaitoksen mukaan vuosina 1991-1992 matkusti rajanylityspaikkojen kautta (Vaalimaa, Vainikkala, Nuijamaa, Pelkola, Värtsilä, Vartius) 1 263 248 suomalaista. Karjalan kotiseutumatkailijoiden määrää ei voida erikseen osoittaa, mutta suuri osa matkaajista lienee Karjalan siirtoväkeä ja heidän jälkeläisiään.⁶⁸⁰ Myös Karjalan pakolaiset ja heidän jälkeläisensä ovat matkailleet sukujensa entisillä kotipaikoilla; he ovat ylittäneet rajaa ainakin Kuhmon Vartiuksesta, joka on mainituista ylityspaikoista lähimpänä Vienan Karjalaa.⁶⁸¹

Moni kotiseuturetki on tehty pitäjaseurojen järjestämänä. Esimerkiksi Vuokkiniemi-seura teki retken Vuokkiniemeen kesä-heinäkuussa 1990, tarkoituksena ”*tavata rajantakaisia heimolaisia, nähdä oma tai suvun kotiseutu ja osallistua Vuokkiniemen kesäjuhlaan*”. Matkalla oli 64 henkeä, joista joka toinen oli syntynyt Vuokkiniemessä. Matkolaiset yöpyivät karjalaisperheissä. Vastaanottajana ja toisena järjestäjänä oli Vuokkiniemen kyläneuvosto. Ohjelmaan kuului seppelleen lasku sankarivainajille, tervetulojuhla, heimopihlajan istutus ja heimojuhla eli Lietosaaren pruasniekka, jossa puhui mm. Pertti Virtaranta.⁶⁸²

Rajan avautumisen myötä kontaktit ovat lisääntyneet huomattavasti.⁶⁸³ Samalla Karjalassa on aktivoitunut toimimaan kulttuurin ja kielen hyväksi; Karjalan Kulttuuriseura perustettiin 25.12.1989. Seuran tavoitteena on karjalaisen kulttuurin ja karjalan kielen säilyttäminen ja kehittäminen, karjalaisen kulttuuriperinteen arvon kohottaminen, karjalan kansan ja kielen historian ja nykytilan tutkiminen ja tunnetuksi tekeminen sekä osallistuminen Karjalan kansaa koskevien tärkeiden päätösten tekemiseen. Seuralla on osastoja karjalaisten asuttamilla alueilla.⁶⁸⁴

1980-luvun lopulla Karjalan Kulttuuriseura käynnisti runokyläiden elvyttämisen ja otti tavoitteekseen Lönnrotin runonkeräysreittien avaamisen turisteille. Jokaiseen runokylään aiotaan pystyttää runonlaulajien muistomerkki.⁶⁸⁵ Karjalan kielen opetusta aloitettiin ja karjalaista perinnekulttuuria elvytettiin.⁶⁸⁶ 1990-luvun alussa Karjalan Kulttuuriseura käynnisti karjalankieliset⁶⁸⁷ aapishankkeet ja järjesti karjalankielisiä illanviettoja karjalaisille. Seura käynnisti myös Karjalan kielen kurssit Petroskoin yliopistossa.⁶⁸⁸

Karjalan tasavallassa toimii myös vienankarjalaista kulttuuriperintöä vaaliva Arhippa Perttusen säätiö sekä 1993 perustettu nuorisoyhdistys Nuori Karjala. Suomen puolella Suomen ja Karjalan kulttuurivaihtoa organisoimaan on perustettu mm. Juminkekosäätiö.⁶⁸⁹ Lisäksi Karjalan Sivistysseura tekee edelleen työtä Venäjän Karjalan kulttuurin hyväksi.

Rajan avautumisen myötä myös kulttuuritoiminta on elpynyt monella tavalla. Esimerkiksi käsityöperinnettä on kerätty rajan takaa ja esitelty ja otettu uudelleen käyttöön Suomessa. Kerttu Lammasaari löysi ensimmäiset vienalaispukujen mallit Kansallismuseosta, hän jatkoi käsityömallien keruutyötä 1990-luvun alussa Vienassa. Karjalan Sivistysseura alkoi kerätä pukuja ja päähineitä, joita esiteltiin yleisölle heimojuhlilla vuonna 1992. Myöhemmin vienalaispukujen ja tapakulttuurin näyttely on ollut esillä mm. Petroskoissa.⁶⁹⁰

Tästä toiminnasta on hyvänä esimerkkinä viimeinen esiteltävä taideteko, joka kuvaa myös karjalaisuutta Suomessa. Sen taustalla on Oulussa toimiva Pohjois-Viena-seura, jonka aktiivit Kerttu Nurmela ja Anja Suvanto vaikuttivat myös toisen oululaisen taideteon taustalla. Anja Suvanto suunnitteli Maikkulan pakolaishuoltolan muistokiven.

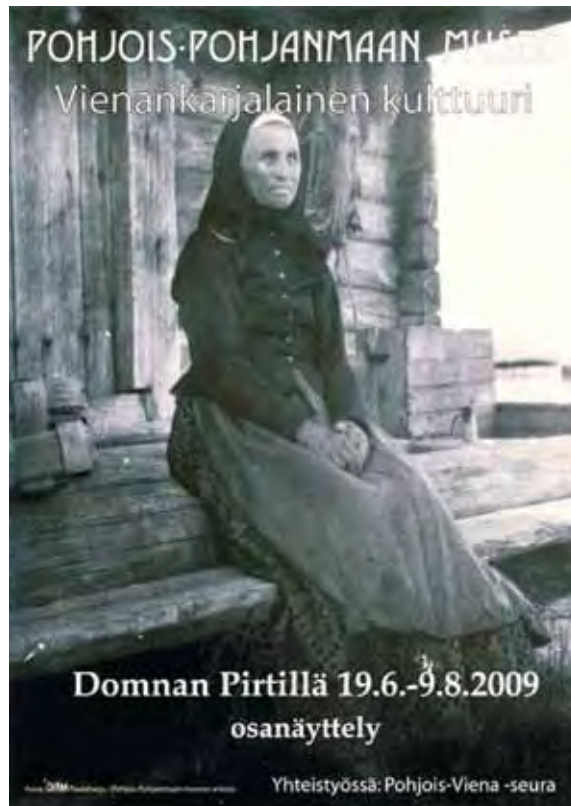
Vuonna 1992 perustetun Pohjois-Viena-seuran perustajina oli Ouluun muuttaneita Vienan pakolaisia ja heidän jälkeläisiään.⁶⁹¹ Pohjois-Viena-seura on järjestänyt kursseja mm. sorokan eli naidun naisen päähineen sekä koston, rätsinän ja peretniekan valmistamiseen (puku, paita, esiliina). Opintopiireissä on opiskeltu tikutusta ja valmistettu vanhojen mallien mukaisia ja sovellettuja kirjokintaita ja sukkia sekä perintöarkkuja. Kursseille on mahdollisuuksien mukaan osallistunut myös Vienassa asuvia. Seuran tavoitteena on ollut taitojen elvyttäminen paitsi Suomessa, myös Vienassa.⁶⁹² Näyttelyiden lisäksi seura on järjestänyt mm. Vienan Karjalan kulttuuriviikon. Säännöllistä toimintaa ovat teeiltapäivät, erilaiset retket ja joulujuhlat.⁶⁹³

Viimeinen esiteltävä taideteko on Vienankarjalainen kulttuuri -näyttely, joka esittelee nimensä mukaisesti Vienan Karjalan alueen historiaa ja kulttuuria.⁶⁹⁴ Näyttely on kiertänyt vuodesta 2007 mm. Pohjois-Pohjanmaan museossa Oulussa, erilaisissa tiloissa Pudasjärvellä, Taivalkoskella, Kuivajärvellä ja Iissä. Näyttelyt ovat olleet julkisissa tiloissa ja kaikille avoimia. Näyttelyssä on esitelty vienankarjalaista kulttuuria ja pukuja hiukan vaihtelevin kokoonpanoin. Esineitä ja valokuvia on lainattu yksityishenkilöiltä, ortodoksiselta seurakunnalta ja Karjalan Sivistysseuralta. Aineistoa on löytynyt myös Pohjois-Pohjanmaan museon kokoelmista. Pukunäyttelystä on vastannut Kerttu Lamassaari.

Näyttelytoimintaa voi kuvata taideteoksi, jonka tavoitteena on koota ja kertoa historiaa. Näyttelyn kokoonpano vaihtelee.⁶⁹⁵ Jokaisessa näyttelyssä tekijät kokoavat esille uudenlaisen visuaalisen kokonaisuuden, jolla ottavat kantaa historian tapahtumiin. Esillä olevat artefaktit ovat erilaisia: esimerkiksi puvut edustavat perinteistä kansantaidetta. Näyttelyn kokoajat rinnastavat erilaiset kulttuurinmuodot toisiinsa: *”Elias Lönnrot (1802-1884) keräsi Kalevalan runoja Vienan Karjalasta, jossa runonlaulu oli säilynyt pitkään osana perinteistä elämää. Perinteisen elämäntavan keruuta edustavat myös Kerttu Lamassaaren tekemät puvut, joiden mallit ja valmistustavat hän on koonnut haastattelumatkoilla eri puolilta Vienan Karjalaa ja Suomea.”*⁶⁹⁶

Taideteko 16.

Vienankarjalainen kulttuuri –näyttelytoiminta

Kuva 29. Pohjois-Viena-seuran näyttelyjuliste.

Kuva 30. Nukke yllään pohjois-vienalainen kosto. Pohjois-Viena-seuran näyttelymateriaalia.

Rajan tilanne on muuttunut 1900-luvun aikana monta kertaa. Suurin muutos oli 1920-luvulla, jolloin 1500-luvulta auki ollut raja sulkeutui. Raja oli kiinni lähes 70 vuotta; tänäkin aikana oli rajanylityksiä, mutta ne olivat yksittäisiä ja harvinaisia. Rajantakainen oli kuviteltua ja kaivattua. Uusi ajanjakso alkoi 1990-luvulla, jolloin raja avautui ja historia-käsitys muuttui sukulaisten kohdatessa toisiaan.

Kaavio 17. Rajan ylitykset 1900-luvulla

1900-1922	1922-1939	1939-1944	1944-1990	1990-
Raja avoinna (1500-luvulta asti).	Raja sulkeutuu, yksittäisiä rajanylittäjiä on vielä tämän jälkeenkin.	Sodat: rajanylitykset sodassa.	Raja kiinni, ensimmäiset valvotut rajanylitykset sukulaisten luo alkavat.	Raja avoin: sekä Venäjän Karjalassa että Suomessa asuvat vieraalaiset ylittävät rajaa.

2.7. Karjalan pakolaisten vaiheista kertovat taideteot

Tämän luvun taustalla ovat haastateltujeni yksityiset ja paikalliset historiateot: haastateluissa koottu muistitieto ja elämänkertomukset. Olen ottanut lähemmän tarkastelun kohteeksi kuusitoista taidetekoja, jotka kertovat erilaisin keinoin vieraalaisten vaiheista.

Taideteot valikoituivat tutkimuksen kohteeksi kenttätyöni pohjalta (3-11, 13, 15), lehdistä ja muista lähteistä. Karjalan Sivistysseura, sen alaosasto tai sen yhteydessä toimiva pitäjöseura tai -seurat ovat tekijöinä tai taustayhteisönä seitsemässä teossa. Entiset sahayhteisöt tai niiden jäsenet ovat tekijöinä tai taustayhteisöinä neljässä taideteossa. Kemin ja Tornion äidinkielen opettajat ovat yhden taideteon taustayhteisö, Kemin teatteri yhden ja Kotiseutupäivät yhden. Vapaussoturien Perinneliitto on yhden ja Sotalasten yhdistykset kahden taideteon taustalla. Näiden yhteisöjen lisäksi mukana on ollut ortodoksinen seurakunta ja kunta (Kuusamo).

Neljää lukuun ottamatta yhteisöt ovat Karjalan pakolaisten omien elämänkokemusten pohjalta valikoituneita yhteisöjä. Ne liittyvät pakolaisuuteen (KSS ja pitäjöseurat), sahayhteisöihin (Veitsiluodon ja Laitakarin sahayhteisöt) ja sodan vaiheisiin (sankarivainajat, sotalapset). Vain Vapaussodan perinneliitto, Kotiseutupäivät, Kemin teatteri ja Kemin ja Tornion äidinkielenopettajat viittaavat siihen osaan pakolaisten menneisyyttä, joka on suomalaisten ja suomensukuisten yhteistä historiaa.

Kaavio 18. Tekojen aihepiiri ja taustayhteisöt (perillisten yhteisöt)

Taidetekojen aihepiirit liittyvät Karjalan pakolaisten historiaan (4 tekoa), sahasaarella työtä tehneiden vaiheisiin (5 taidetekoa), karjalaiseen perinteeseen ja erityisesti runonlaulaja Marina Takaloon sekä runonlaulajiin Iro ja Mari Remsuun (5 taidetekoa), itäkarjalaisiin sankarivainajiin (1 taideteko) ja sotalapsiin (2 taidetekoa). Aihepiirit kuvaavat hyvin pakolaisten vaiheita Suomessa. Vain kolme taidetekoa liittyy suoraan pakolaisten omaan historiaan (teot 2 ja 4 ja 16). Viisi, sahayhteisöjen vaiheisiin liittyvää taidetekoa liittävä yhteinen kaikkia sahasaarella asuneita, myös muita kuin karjalaisia. Sotaan liittyvät taideteot koskevat muitakin suomalaisia, tosin sankarivainajien patsaalla on haluttu kunnioittaa erityisesti itäkarjalaisia vainajia. Heimosotiin osallistuneiden vapaussoturien muistomerkki painottaa suomalaisten vapaaehtoisten osallistumista; se kertoo suomalaisten osuudesta Itä-Karjalan vaiheisiin. Muistomerkillä on haluttu muistaa vapaussotureita mutta myös sodan takia Itä-Karjalasta paenneita. Karjalaisen perinteen ja runonlaulun kohdalla perillisten yhteisöt laajenevat: esillä on paitsi karjalaisuuteen myös suomalaiseen identiteettiin viittaava kulttuuriperintö.

Taideteot sijoittuvat Kemiin (9), Ouluun (1), Kuusamoon (1), Joensuuhun (1), Suomussalmelle (1), Haaparantaan (1) ja Boråsiin (1). Yhden taideteon (15) paikka vaihtelee. Paikat liittyvät Karjalan pakolaisten vaiheisiin. Kuusamo oli monien vienalaisten pakomatkan ensimmäinen etappi, samoin Suomussalmi. Oulussa sijaitsi pakolaisten koulu. Monet Kemiin päätyneet pakolaiset jatkoivat Haaparannan kautta Ruotsiin, ja Boråsiin syntyi vahva pakolaisyhteisö. Vain Joensuu ei ole matkan varrella; toisaalta monet pakolaiset asettuivat pakomatkan alkuvaiheessa rajaseuduille.

Kaksi taidetekoa on 1970-luvulta, kaksi on aloitettu 1980-luvulla, kahdeksan on tehty 1990-luvulla ja kolme 2000-luvulla. Suurin osa, kaksitoista taidetekoa, on 1990-2000-luvuilta. Tähän ajanjaksoon ajoittuu paitsi rajan avautuminen itään, myös rautaesiripun poistumisen ja ilmapiirin vapautumisen myötä alkanut aktiivisen muistelemisen aika.

Taidetekoja on varmasti enemmän. Tässä esillä olevista suurin osa (3-11, 13, 15) tuli toistuvasti esille vieraillessani Karjalan pakolaisten luona Kemissä ja Ruotsissa. Muut

(1, 2, 12, 14, 16) löytyivät lukiessani paikallisia lehtiä ja erityisesti pakolaisten omaa äänenkannattajaa *Karjalan Heimoa*. Näiden taideteosten lisäksi on maalattu muotokuvia⁶⁹⁷ ja pystytetty muistopatsaita runonlaulajille⁶⁹⁸ ja sankarivainajille⁶⁹⁹, kirjoitettu kertomuksia, runoja ja muistelmia⁷⁰⁰, esitetty lauluja ja itkuvirsiä⁷⁰¹, istutettu puita⁷⁰², perustettu museota ja avattu merkittävien ihmisten koteja yleisölle⁷⁰³. Vähitellen on muistamisen piiriin tullut myös aikaisemmin vaiettuja vaiheita: kesällä 2010 paljastettiin Tunkuan kylässä muistomerkki Stalinin vainoissa ammutuille kyläläisille.⁷⁰⁴ Tähän työhön olen valinnut sellaisia taideteoksia, jotka liittyvät mahdollisimman suoraan Kemian Karjalan pakolaisten kokemuksiin.

Esillä olevat taideteokset ovat joko yksityisiä, paikallisia tai julkisia. Ne kertovat kokioidensa monista viitekehyksistä ja yhteisöistä. Useimmat niistä valottavat kertojien/tekijöidensä näkökulmaa historian tapahtumiin – kertovat omasta, koetusta historiasta. Vain yksi taideteos valottaa suoraan ja kertojieni kannalta kipeästi Kemissä koetun vastakkainasettelun historiaa ja kertoo pakolaisuuden alkuvaiheista Toisen, eli kemiläisten työläisten näkökulmasta.

Taideteoksia voi tarkastella myös paikan osalta: Missä ne ovat ja kenelle ne on tarkoitettu? Onko taideteos esillä yksityisessä tai paikallisessa ympäristössä, omissa elinpiirissä? Vai onko se esillä julkisella paikalla ja kenen tahansa nähtävissä?

Paikallisuudellakin on monia tasoja. ITE-taidetta tai arjen taidetta – yksin tai yhdessä tehtyä mutta kuitenkin muille avointa, - edustaa esimerkiksi Laitakarin pienoismalli. Perinteiseksi kansantaiteeksi voisi kuvailla matkamiehenristejä, jotka nousevat omasta traditiosta, jotka tehdään itse käsityönä ja pystytetään muistomerkiksi merkittävälle, omaan historiaan liittyville paikoille. Matkamiehen risti on vianalaisille omaa kieltä; he tuntevat ja tietävät sen taustan. Se kertoo matkanteon merkityksistä: niiden äärellä on pysähdetty, levähtänyt, haettu siunausta matkalle. Vianan kulttuurista taustaa vasten sitä voi pitää Vianan pakolaisten kokemusten metaforana, kulttuurin ytimestä nousevana symbolina, jonka keinoin on kerrottavissa matkaamisen monia keskeisiä merkityksiä, ilman sanoja. Pakolaisten keskuudessa ristin merkitykset ovat muuttuneet. Niiden luona muistetaan paitsi eläviä, myös kuolleita. Lisäksi niillä merkitään muistin paikat, elämän kulkureitit. Ristejä on pystytetty paitsi Suomeen, myös Viaan. Keskeisinä aktiivina niiden taustalla ovat vianalaiset pitäjäseurat.

Puhtaaksi yksityisiä teoksia on vain yksi, Aleksin Suiston maalaukset, jotka ovat esillä tekijänsä kodissa. Yksityisiä arjen taiteen ilmaisuja ei ole helppoa löytää. Niitä ei ole välttämättä edes tarkoitettu laajemmalle yleisölle. Niiden valmistaminen voi palvella yksityisiä tarkoituksia ja kertoa omista vaiheista omille. Pohjois-Vianan-seuran näyttelytoiminta kokoaa yhteen ja esittelee tällaisiakin teoksia.

Vianalaisten vaiheisiin liittyvien taideteosten merkityksen voisi tiivistää lyhyesti näin: niiden tehtävä on muistaa ja muistuttaa. Taide on antanut heille mahdollisuuden käsitellä kokemuksia ja luoda niille uusia merkityksiä, ja samalla sen avulla on voinut jättää jäljen, kertoa muille. Omista vaiheista kertova taide on keskeiseltä merkitykseltään *omaa taidetta*, se kertoo omasta kokemuksesta osana aikaa, paikkaa ja yhteiskuntaa. Sen tehtävänä on yhdistää katkennut arki ja erilaiset maailmat, jäsentää ja merkitä muualta tullut uuteen maisemaan, osaksi sen historiaa.

Taideteot kuvaavat vienalaisten pakolaisten elämän käännekohtia. Ne rakentavat muistin paikkoja maisemaan. Ne kertovat kokemuksista, asettumisesta ja selviytymisestä. Kaikista vaiheista ne eivät puhu. Karjalaan palanneille tai Ruotsiin pakomatkaansa jatkaneille ei ole ainakaan minun tietojeni mukaan Suomessa muistomerkkejä. Heidänkin vaiheistaan kuitenkin kerrotaan mm. monissa muistelmassa, jotka ovat historiatekoja.⁷⁰⁵ Visuaalisissa taideteoissa ei myöskään kerrota pakolaisuuteen liittyvistä vaikeista asioista, kuten kokemuksista lakkorikkureina, kiusatuksi tulemisesta, nimen- tai uskonnonvaihdoksista. Miksi muistuttaa sellaisesta, mitä on vaikeaa muistaa tai mistä läheiset eivät halunneet puhua?⁷⁰⁶ Näistä vaiheista kertoo kuitenkin yksi taideteo, mutta sen näkökulma on karjalaisille kertojilleni vieras. Anneli Pukeman näytelmään Sahankarilaiset sisältyvät kenties vaikeimmat muistot pakolaisuudesta. Näkökulmansa vuoksi se ei ole karjalaisille *omaa* historiaa, mutta Kemien työläisille se voi sitä olla. Karjalaisten kannalta se irrotti heitä maisemasta, korosti heidän muukalaisuuttaan. Toisaalta myös karjalaisten omat visuaaliset taideteot voivat kantaa mukanaan sellaisia merkityksiä, joita ulkopuoliset eivät näe. Esimerkiksi Aleksin Suistion tauluihin ja Laitakarin pienoismalliin on tallentunut monia sellaisia kokemuksia, jotka eivät avaudu ilman kokemusta tai selitystä.⁷⁰⁷

Patsaat ja muistomerkit muistavat ja muistuttavat sekä paikallisella että yleisellä tasolla. Ne ovat julkisia, jos ne ovat avoimilla paikoilla. Julkisinakin ne ovat kuitenkin aina paikallisia, esillä jossakin ajassa ja paikassa, sen ajan ja paikan ihmisiä varten.

Kaavio 19. Tiivistelmä Karjalan pakolaisten vaiheisiin liittyvistä taideteoista

Teko	Perillisten yhteisö / tekijä	Teko	Paikka ja aika	Aihe	Luonne
1	Vapaussodan Perinneyhdistys ja Vapaussodan Kainuun perinneyhdistys	Vienan vapaussoturien ja pakolaisten muistomerkki	Suomussalmen Raatteen Portti 12.7.1998	Vienan heimosotiin osallistuneet vapaussoturit ja Karjalan pakolaiset	Julkinen taideteo
2	Pohjois-Vienaseura ja Karjalan Sivistysseura	Maikkulan pakolaiskoulun muistokivi ja matkamiehen risti	Oulu: Maikkulan entisen pakolaiskoulun edusta 1997	Karjalasta paenneiden historiaa	Julkinen taideteo
3	Kemin teatteri	Näytelmä: Sahankarilaiset	Kemin teatteri vuonna 1977	Laitakarin saaren asukkaat	Julkinen taideteo
4	Karjalan Sivistysseuran Kemin alaosa	Karjalasta paenneiden muistomerkki	Kemi: ortodoksisen kirkon edusta 1997	Karjalasta Kemiin paenneiden historiaa	Julkinen taideteo
5	Karjalan Sivistysseuran Kemin alaosa ja Kemin perinnekerho	Laitakarin muistomerkki	Laitakarin saari 1998	Sahasaarella työtä tehneiden historiaa	Julkinen taideteo

6	Entiset laitakarilaiset	Laitakarin pienoismalli	Kemi 1985-1990	Laitakarissa asuneiden historiaa	Julkinen taideteko
7	Entiset veitsiluotolaiset, Prospan, rahoittaja Stora Enso	Vanha Veitsiluoto virtuaalisena	Yhtiön verkko 2005	Veitsiluotolaisten historiaa	Paikallinen taideteko
8	Kemissä asuva toisen polven Karjalan pakolainen Aleksi Suistio	Maalaukset	Kemi 1980-2000	Laitakarissa asuneiden karjalaisten ja paikallisten historiaa	Yksityinen taideteko
9	Karjalan Sivistysseura ja Kuusamon kunta	Marina Takalon patsas (Nina Sailo)	Kuusamo: kansanopiston edusta 1990	Runonlaulaja Marina Takalon historiaa	Julkinen taideteko
10	Kemi-Tornion äidinkielen opettajat	Marina Takalon reliefi (Sanna Koivisto)	Kemi: kirjasto 1991	Runonlaulaja Marina Takalon historiaa	Julkinen taideteko
11	Sibelius-akatemi-an kansanmusiikkiosasto ja Kemin kotiseutupäivät	Monitaiteellinen esitys Marina Takalosta	Kemi 2002	Runonlaulaja Marina Takalo perinteen-taitajana	Julkinen taideteko
12	Karjalan Sivistysseura, yhdeksän pitäjäseuraa	Sankarivainajien muistomerkki (Herman Joutsen)	Joensuu 1990	Raja- ja Laatokan karjalaiset sekä itäkarjalaiset sankarivainajat	Julkinen taideteko
13	Kemin sotalasten yhdistys	Sotalapsipatsas (Sanna Koivisto)	Kemi: Meripuisto 1996	Sotalasten historiaa	Julkinen taideteko
14	Suomen ja Ruotsin sotalapsiyhdistykset	Sotalapsipatsas	Haaparannan Tullipuisto 2005	Sotalasten historiaa	Julkinen taideteko
15	Karjalan Sivistysseura ja Ruotsin suomalainen ortodoksinen seurakunta sekä omaiset	Iro ja Maria Remsun runonlaulajapatsas	Borås, Ruotsi 1973	Runonlaulaja Remsujen historiaa	Julkinen taideteko
16	Pohjois-Vienaseura, KSS ja muut yhteistyökumppanit	Näyttelyt viennankarjalaisesta kulttuurista ja puvuista	Oulu, Pudasjärvi, Taivalkoski, Kuivajärvi, li	Vienan karjalaisten vaiheet, karjalainen kulttuuri, vienalainen käsityöperinne	Julkinen taideteko

3. KOKEMUKSESTA KERTOMINEN

3.1. Elämänhistoriallinen kerronta kirjoitetun ja puhutun välissä

Elämänhistoriallinen kerronta on yksi kulttuurintutkimuksen keskeisistä kiinnostuksen kohteista. Erityisesti suullisen perinteen tutkijat ovat havainneet ihmisen taipumuksen kertoa heiltä kysytyistä asioista helposti oman elämänsä kontekstissa.⁷⁰⁸ Folkloristiikassa kiinnostus perinteenlajien taakse, esittävään, kertovaan ja laulavaan ihmiseen syntyi 1960-luvulla.⁷⁰⁹ Aiemmin lajiluokitusten ulkopuolelle jätetty kerronnan laji nousi tutkimuksen kohteeksi 1970-luvulla ja erityisesti 1980-luvun alussa.⁷¹⁰

On havaittu, että voimakkaat sosiaaliset muutokset ja liikkuvuus synnyttävät tarvetta muistella mennyttä elämää.⁷¹¹ Muutostilanteissa lisääntyvää elämänhistoriallista kerrontaa voisi luonnehtia yritykseksi luoda jatkuvuutta ja järjestystä kaaostilaan. Pitkäaikaissairaita vanhuksia tutkineen Raili Gothónin mukaan elämäntarinan kertominen on yksi keskeinen tapa ratkaista myös sairastumisesta aiheutuvaa kriisiä. Elämäntarinan kertominen voi rohkaista kohtaamaan kriisiä, auttaa löytämään kokonaiskuvaa elämästä ja myös integroimaan eri elämänvaiheita ja kokemuksia. Kertomalla voidaan etsiä "kosmosta kaaokseen".⁷¹²

Muutokset johtavat ihmisen arvioimaan uudelleen sitä, mikä on mennyt. Kysymys voi olla sosiaalisesta, maantieteellisestä tai yhtä hyvin elämänvaiheeseen kuuluvasta muutoksesta. Vanhuuspsykologiassa on havaittu, että vanhuuteen elämänvaiheena liittyy lisääntyvä tarve arvioida elettyä elämää kokonaisuutena.⁷¹³ Tämä arviointi voi olla järjestyksen ja tarkoituksen etsintää; sitä on kutsuttu, Erik H. Eriksoniin viitaten, pyrkimykseksi persoonallisuuden integraatioon.⁷¹⁴ Onnistuneen integraation vastakohtana on epätoivo jäljellä olevasta lyhyestä ajasta ja kuolemanpelko.⁷¹⁵

Vanhuudessa ilmenevä muistelemisen ja elämänhistorian kertaaminen (life review) ovat siis vanhuuspsykologian näkökulmasta osa vanhuuteen kuuluvaa normaalia mentaalista prosessia. Tässä integraatioprosessissa pyritään antamaan merkitystä eletyn elämän kokemuksille ja tapahtumille. Aiemmin koetulle etsitään mielekäästä yhteyttä nykyhetken kokemusten kanssa. Muistelemalla elämäänsä yksilö pyrkii varmistamaan oman menneisyytensä siinä muodossa, kuin se hänelle itselleen on sopivinta.⁷¹⁶ On helppo havaita, että kysymys on prosessista, joka on tärkeä kaikissa elämänvaiheissa, mutta näiden tutkimusten mukaan erityisen tärkeä vanhuudessa.⁷¹⁷

Mitkä tapahtumat koetuista vaiheista sitten valikoituvat kerronnan kohteiksi? Miten ihmisen "orientaatio"⁷¹⁸ suhteessa oman elämänsä vaiheisiin, omaan elämänhistoriaan, määräytyy? Mistä kerrotaan?

Gabriele Rosenthalin mukaan tapahtuman biografinen merkitys määräytyy sen perusteella, missä määrin se uhkaa yksilön tulevaisuutta tai menneisyyttä. Jos elämä ta-

pahtumasta huolimatta jatkuu ennallaan, sen biografinen merkitys jää todennäköisesti pieneksi. Mutta jos yksilö tapahtuman seurauksena joutuu läpikäymään menneisyytensä ja uudelleen kirjoittamaan omaa historiaansa tai elämänkäsitystään, nousee tapahtuman biografinen merkitys suureksi. Jos tulevaisuus ei enää tapahtuneen seurauksena sovikaan yhteen menneisyyden kanssa, on menneisyyskin "nähtävä uudelleen". Ihmisellä tuntuu olevan tarve nähdä itsensä samana yli erilaisten elämäntilanteiden ja -tapahtumien.⁷¹⁹

Näin määräytyy esimerkiksi se, miksi kokonaista sukupolvea kohdanneet historialliset muutokset näyttäytyvät niin erilaisina eri ihmisten kohdalla. Tapahtumien biografinen merkitys muodostuu erilaiseksi: toiselle historiallinen käännekohta voi olla myös henkilökohtainen käännekohta, toisen elämä voi käännekohdasta huolimatta jatkua lähes entisen kaltaisena. Rosenthalin mukaan tapahtumien vaikutus alkaa tuntua silloin, kun päivittäiset rutiinit häiriytyvät. Katkos tai muutos tavanomaisessa kokemuspiirissä vaikuttaa.⁷²⁰

Tuskallisesta, elämään käännekohdanomaisesti vaikuttaneesta tapahtumasta ei kuitenkaan välttämättä muodostu kertomusta. Gabriele Rosenthalin mukaan kerronnan muodostumiseen vaikuttaa kokemuksen luonne, kertomuksen biografinen merkitys sekä sosiaalinen funktio. Esimerkiksi sekä ensimmäisessä että toisessa maailmansodassa taistelleet veteraanit eivät muistelleet ensimmäisen maailmansodan kokemuksiaan kuin lyhyin raportein. Toisesta maailmansodasta he sen sijaan kertoivat vuolaasti pitkiä moniepisodisia kertomuksia. Miksi? Rosenthalin mukaan ensimmäisen maailmansodan kokemukset olivat niin kaoottisia ja jäsentymättömiä, että tämä vaikutti kertomiseenkin. Ne eivät kokemuksinaan jäsentyneet toisiaan seuraaviksi tapahtumiksi.⁷²¹

Rosenthalin mukaan kokemuksista, jotka ovat muistettavissa jossakin tapahtumajärjestyksessä, kerrotaan helpommin kuin kaoottisista ja hajanaisista kokemuksista. Samoin päivittäisestä rutiinista erottuvista, erityisesti paikan vaihtumiseen liittyvistä tapahtumista sekä muistetaan että kerrotaan enemmän. Mitä relevantimpi historiallinen tapahtuma tai vaihe biografisesti on, sitä todennäköisemmin se johtaa kertomiseen.⁷²²

Se, mistä kerrotaan, näyttää kiinteästi liittyvän siihen, miksi kerrotaan. Onkin useaan kertaan korostettu, että kertomus elämästä on kertojansa näkemys menneisyydestään kertomahetkellä.⁷²³ Yhteenvedonomaaisesti voi todeta, että ihminen kertoo elämästään 1) tilanteen synnyttämän tarpeen mukaan ja 2) valikoi sen, mitä kertoo, tapahtuman biografisen merkityksen mukaan.

Käsitykseni mukaan elämänhistoriallista kerrontaa tarkasteltaessa tulisi erotella toisistaan 1) haastattelujen tai muun aineiston pohjalta koottu elämänhistoria, 2) tietyssä kontekstissa kerrottu elämänkertomus tai elämäntarina sekä 3) jotakin elämänvaihetta koskevat kertomukset.

3.1.1. Elämänhistoria

Elämänhistorian ja elämänkertomuksen tai elämäntarinan eroa on korostettu näin: "Kertomus tehdään, mutta historia saadaan selville."⁷²⁴ Tästä näkökulmasta elämänhistorian kartoittamisen tavoitteena on "saada selville" yksilön elämänhistorialliset vaiheet.⁷²⁵

Elämänhistoria pohjaa selkeästi tutkijan työhön ja milloin tutkimusmenetelmänä

on haastattelu, on korostettava tutkijan ja tutkitun vuorovaikutussuhteen merkitystä.⁷²⁶ Tämä on myös lähdekriittinen kysymys; on pohdittava sitä, määrittäykö tutkimuksen kohteena oleva elämänhistoria tutkijan kysymysten vai kertojan kokemusten, muistojen tai kertojankykyjen kautta.⁷²⁷ Onkin kysytty sitä, kirjoitetaanko elämänhistoria niin kuin se kerrotaan? Onko tutkija se, joka muodostaa erilaisista fragmenteista, mielikuvista ja äänistä kokonaisuuden sen käsityksen pohjalta, joka hänellä elämänhistoriasta on?⁷²⁸

Ns. elämänhistoriallista menetelmää, joka lähtee haastattelun elämänvaiheista, on käytetty suomalaisessa tutkimuksessa varsin paljon. Menetelmällä on usein ollut väli-nearvo; sen keinoin on pyritty paneutumaan esimerkiksi arkoihin tai muuten vaikeasti käsiteltäviin aiheisiin. Elämänhistorian konteksti on suonut luontevan yhteyden kysymyksille. Esimerkiksi Kirsti Suolinna ja Kaisa Sinikara selvittivät elämänhistoriallisella haastattelulla kyläyhteisön kertomus- ja uskomusaineistoa.⁷²⁹

Elämänhistoriaa on tarkasteltu myös selittävänä tekijänä; yksilön perinnesuuntautumista, repertoarin valikoitumista tai perinteen tuottamisprosessia on tarkasteltu elämänhistorian valossa. Esimerkkeinä tämänkaltaisista tutkimuksista voi mainita Juha Pentikäisen, Anna-Leena Siikalan ja Päivikki Suojasen tutkimukset.

Marina Takalo -tutkimuksessa keskeiseksi ongelmaksi muodostui yksilön persoonallisuuden, maailmankuvan, elämänhistorian ja suullisen repertuaarin välinen suhde. Tutkimus etsi vastausta kysymykseen, minkälainen on yhden ihmisen uskonto – ja onko uskontoa mahdollista tarkastella yksilön näkökulmasta. Tutkimuksen kuluessa painopiste siirtyi yksilön uskonnosta yksilön maailmankuvaan ja suulliseen repertuaariin, joiden muotoutumista tarkasteltiin mm. elämänhistorian pohjalta.⁷³⁰

Anna-Leena Siikala loi tutkimuksessaan kauhajokelaisista kansankertojista kertojatyyppit, joiden perinneorientaation muodostamista hän tarkasteli elämäkokemusten valossa.⁷³¹

Päivikki Suojanen on käyttänyt elämänhistoriallista menetelmää tutkimuksessaan spontaanin saarnan tuottamisprosessista Länsi-Suomen rukoilevaisuudessa. Tutkimuksessa pohdittiin saarnaajan elämänvaiheiden osuutta tuotettuun saarnaan. Elämänhistoriallisilla muuttujilla ja persoonallisuuden piirteillä pyrittiin selittämään spontaania saarna.⁷³²

Minkälainen on elämäkerrallisella teemahaastattelulla eli ns. elämänhistoriallisella menetelmällä kootun aineiston suhde spontaanisti kerrottuun elämäntarinaan? Elämänhistorian ja elämäntarinan (tai elämäkertomuksen) erot tulivat havainnollisesti esille tutkimuksessa, jossa kokeiltiin molempia aineistoja.

Peter Öberg käytti ikääntyneiden elämäkertatutkimuksessa aineistona sekä lyhyehköjä, vapaita kertomuksia, joissa haastateltu kertoi omaehtoisesti elämäntarinansa että laajempia biografisia teemahaastatteluja. Menetelmät täydensivät toisiaan: elämäkerrallinen teemahaastattelu täydensi omaelämäkerran mustia aukkoja, käsittelemättömiä alueita ja omaelämäkerta saattoi tuoda esille sellaista haastateltavalle tärkeää informaatiota, joka olisi pelkässä teemahaastattelussa jäänyt vaille huomiota. Öbergin mukaan teemahaastattelu on kuin palapelin kokoamista, jossa haastattelijat ja haastateltava yhdessä sovittavat paloja yhteen. Tavoitteena on saada mahdollisimman kattava kuva haastateltavan elämäkulusta; etsitään siis elämänhistoriaa.⁷³³

3.1.2. Elämäntarina tai elämäkertomus

Mikä on puhuttu tai kirjoitettu "elämäntarina"? Onko suullisen perinteen alueelta löydettävissä laji, jota voisi kutsua elämäntarinaksi? Jos tällainen laji on, onko elämäntarina sille sopiva ja kattava nimitys?

Usein tutkijat kertovat saaneensa tutkittavilta elämänhistoriallisen haastattelun tuloksena elämäntarinan.⁷³⁴ Käsite onkin yleisesti käytetty ja tunnettu. Jos "elämäntarinaa" kuitenkin pidetään folkloristiikan lajiluokitusten mukaan tarinana, jolla on laji-tyypilliset piirteensä, kuten stereotyyppinen muoto ja rakenne, voisi jokin muu käsite toimia tällaisessa yhteydessä paremmin.⁷³⁵

Anna-Leena Siikala ehdottaa Jeff Todd Titoniin (1980) viitaten mahdolliseksi käyttökelpoiseksi käsitteeksi yksilön elämänvaiheita kuvaaville vapaamuotoisille ja henkilökohtaisille kertomuksille elämäkertomusta (omaelämäkerrallinen tai autobiografinen kertomus). Elämäkertomus on "henkilön kertomus omasta elämästään tai siitä, mitä hän pitää merkittävänä osana tuota elämää".⁷³⁶

Elämäkertomuksia (tai elämäntarinoita) tarkasteltaessa pitäisikin korostaa sitä, että kysymyksessä on kertomus, joka on suhteellisen kiteytynyt, mutta muutoksille altis, ja jota kerrotaan erilaisissa konteksteissa. Kysymyksessä on siis kokonaisuus; kertomus elämästä tilanteessa, jota kertoja parhaillaan elää. Elämänvaiheet kerrotaan silmällä pitäen tiettyä päämäärää, joka on kertojan elämäntilanteen tai kertomistilanteen synnyttämä.

Yksilön elämäkertomus muodostuu erilaiseksi eri tilanteissa. Esimerkiksi evakon elämäkertomus korostaa niitä elämänvaiheita, jotka ovat muodostuneet tämän identiteetin kannalta merkityksellisiksi. Jos tämä sama evakko kertoo "sairastuneen elämäkertomuksen"⁷³⁷ vaikkapa sairastuneelle kohtalotoverilleen tai jossakin muussa tilanteessa, kertomus muodostuu todennäköisesti aivan erilaiseksi. Molemmat ovat "elämäkertomuksia", mutta kumpi on "elämäntarina"? Ongelman ratkaisu on käsitykseni mukaan kontekstissa, joka on aina huomioitava. Ihmisen kertomus elämästään syntyy viime kädessä aina kertomistilanteessa.

3.1.3. Elämänvaihetta koskevat kertomukset

Jo aiemmin tässä luvussa kiinnitettiin huomiota elämänhistorian syntyprosessiin. Minikälaisesta aineistosta tutkija kokoaa tutkitun elämänhistorian?

Paitsi kertomukset, myös monet muut muodoltaan ja funktioltaan vakiintuneet perinteenlajit tarjoavat mahdollisia väyliä omaelämäkerrallisten aiheiden käsittelylle. Kertomusten, laulujen tai itkujen kautta voidaan käsitellä elämänhistoriaan liittyviä tapahtumia.

On havaittu, että tunnettujen perinteenlajien lisäksi kerronnassa esiintyy myös ns. henkilökohtaisia lajeja, joiden muoto voi olla tunnistettavissa, mutta sisältö vaihtelee kertojan ja hänen kokemustensa mukaan. Sandra Dolby Stahl on käyttänyt yksiepisodisesta, sekulaarista henkilökohtaiseen kokemukseen pohjaavasta kertomuksesta nimitystä *personal narrative*.⁷³⁸ Lajilla on Stahlin mukaan liittyviä memoraattiin, anekdoottiin,

elämänhistoriaan, perhekertomuksiin (family story) ja paikallishistorian tapahtumiin.⁷³⁹

Laji on tunnistettavissa kolmen ominaisuuden pohjalta: 1) Sillä on dramaattinen, kertova rakenne, 2) kertomus oletetaan todeksi ja 3) kertoja ja kertomuksen päähenkilö on sama. Stahlin mukaan tällainen kerronta ei tiukasti ottaen ole folklorea; tietyntyyppinen folklore on kuitenkin ilmaistavissa sen keinoin.⁷⁴⁰

Käsitykseni mukaan elämänhistoriallisessa haastattelussa syntynyt aineisto koostuu usein juuri tällaisista henkilökohtaisista lajeista; tässä mainituista persoonallisista kertomuksista, memoraateista tai perinteenlajeista, jotka ovat saaneet biografista merkitystä yksilön elämän aikana.⁷⁴¹

3.1.4. Jälkikirjoitus

Vuoden 2005 aikana pidin säännöllisesti kokoontuvaa Elävä historia –kerhoa helsinkiläisessä hoitokodissa. Aloitin kerhon kiinnostuksesta ikäihmisten muistelua kohtaan; kaukaisena esikuvana olivat Barbara Myerhoffin Life history –luokat, joita hän piti Itä-Euroopasta emigroituneille juutalaisvanhuksille Kaliforniassa.⁷⁴² Kerhossa oli 6-8 osanottajaa, naisia ja yksi mies ja siellä keskusteltiin ohjatusti yhdessä koetun historian vaiheista. Aiheina olivat esim. 1920-luku, 1930-luku, Suomi sotien jälkeen, ensimmäinen lomamatka ym. Ohjasin keskustelua varoen, huolehtien lähinnä siitä, että jokainen saa puhua vuorollaan.

Kerhoon ei liittynyt mitään tutkimustarkoitusta, mutta väistämättä se herätti monia ajatuksia kenttätöistäni. Tavatessani pakolaisia en saanut tilaisuutta tavata kertojiani näin pitkäjänteisesti. Erittäin kiinnostavaa oli seurata sitä, miten keskustelijat toimivat ryhmässä. Ryhmän seuraaminen kyseenalaisti joitakin kenttätöitä ohjanneita käsityksiäni vanhusten elämänhistoriallisesta kerronnasta.

Tutkimustyötäni on ohjannut oletus siitä, että muistelemineen on tavoitteellista toimintaa, jossa ihminen rakentaa ”kosmosta kaaokseen”, kuten edellä kirjoitin. Näin varmasti onkin. Ajattelen kuitenkin, että tutkijana olen kiinnittänyt liian vähän huomiota kerronnan ”mustiin aukkoihin”, teemoihin joista kertojat eivät välitä puhua tai joista he eivät näytä muistavan mitään. Yksilöhaastattelussa tällaisia alueita on mielestäni vaikeampi havaita; silloin kertoja voi helpommin valita mitä kertoo ja mitä jättää kertomatta. Kertomuksesta näyttää muodostuvan ehyt. Ryhmätilanteet näyttävät tarjoavan kerronnan havainnointiin paljon uusia mahdollisuuksia.

Kun keskustelimme Elävä historia –ryhmässä sodan jälkeisistä vuosista Suomessa, kertoi kukin kahdeksasta osallistujasta ensin omia kokemuksiaan. He kertoivat myös vaikeista kokemuksista, mutta ennen muuta he etsivät koettuihin vaiheisiin humoristisia näkökulmia. Joukossa oli kertoja, joka ei halunnut muistaa mitään sodasta tai sen jälkeisestä ajasta. Ryhmäläiset auttoivat häntä: Sinähän olit naimisissa ja sinulla oli lapsia. Niin oli, vastasi kertoja, mutta en muista mitään. Kuin yhteisestä sopimuksesta kukaan ei halunnut aloittaa keskustelua sotalapsista, sodassa vammautuneista tai menehtyneistä, vaikka tarjosin siihen mahdollisuutta. Ryhmäläisille näytti olevan paljon tärkeämpää löytää sodan jälkeiseen aikaan muita näkökulmia. He puhuivat arjen vaikeuksista ja kaiken puutteesta ja ilakoivat sillä, mistä kaikesta olivat saaneet tehtyä

mitä kaikkea. Eräälle kertojalle oli tehty papinkaulukset valkaistusta säkkikankaasta; toinen kertoi tyttärestä, jonka alushousut oli tehty kenraalin kalsareiden punteista. Kun huomaamattaan he tulivat löytäneeksi elämän vaikeista tapahtumista huojentavia, iloa tuottavia ja selviytymistä edesauttavia puolia.

Runsaan puolen vuoden aikana Elävä historia –kerhon osallistujista kuoli kolme; tämä antoi oman leimansa kokoontumisiin. Koin kerhot paikoiksi, joissa osallistujat levähtivät muistoinen ja muistoissaan. Elämän päättymiseen mahdollisesti liittyvä ahdistus ja suru menetetyistä läheisistä olivat kokoontumisissa läsnä, vaikka niistä ei kovin paljon puhuttukaan.

Ihmisen kertomus elämästään on erilainen yksin, yhdelle ihmiselle kerrottuna, ja yhdessä kohtalotovereiden kanssa muisteltuna. Aikaisempia haastatteluja tehdessäni huomaan ajatelleeni niin, että ihminen haluaa muistella myös vaikeita kokemuksiaan ja että se on hänelle tarpeellista. Tämä on ollut jonkunlainen ääneen lausumaton oletus. Olen olettanut, että ihminen tarvitsee sellaista kokonaiskuvaa elämästään, johon kuuluvat elämän kaikki puolet, myös vaikeat. Tämä oletus kyseenalaistui Elävä historia –ryhmän kokoontumisissa. Kokoontumisten jälkeen muotoilisin asian toisin: Ihminen tarvitsee sellaista kokonaiskuvaa elämästään, jonka kanssa hän jaksaa elää. Myös elämänhistoriallisen kerronnan tutkijan pitäisi tyytyä tähän kokonaiskuvaan.

Varsinkin rajaan liittyvissä kertomuksissa tulee vastaan asioita, joita kertojat eivät joko muista tai sitten eivät halua muistaa. Kertojien elämänhistoriallisessa kerronnassa, heidän elämäntarinoissaan, niillä ei välttämättä ole paikkaa. Ne eivät jää ratkaisevien tai kertomisen arvoisten tapahtumien joukkoon, vaikka tutkijan näkökulmasta vaikuttaisivat elämän tärkeiltä käännekohdilta.

3.2. Olga Salmen ja Stepanie Kemovan kertomukset rajanylytyksestä

3.2.1. Olga Salmi ja Stepanie Kemova

Tarkastelen tässä luvussa pakolaisuutta elämäkokemuksena ja kerronnan kohteena. Taustalla on kaksi biografiaa; tutkin niiden kautta haastateltujeni jättämiä jälkiä, jotka ovat kerrottuja, laulettuja ja kirjoitettuja. Päähenkilöt ovat Olga Salmi ja Stepanie Kemova, jotka syntyivät vuosina 1909 ja 1912 samaan Nikitinin sukuun ja Oulangan kylään.

1920-luvulla ylittämättömäksi muodostunut Suomen itäraja jakoi molempien perheet ja koko suvun. Olga Salmen ja Stepanie Kemovan elämänvaiheet muodostuivat toisilleen kuin peilikuviksi: molemmat jäivät eri puolille rajaa kuin perheensä, Olga Salmi Suomeen ja Stepanie Kemova Karjalaan. Tapasin molemmat naiset ensimmäistä kertaa vuonna 1989. Tapaamisista käynnistyi kenttätyö, joka kesti kaikkiaan lähes viisi vuotta.⁷⁴³

Kaavio 20. Olga Salmen ja Stepanie Kemovan elämänvaiheet.

	Olga Salmi	Stepanie Kemova
1900-1920	syntyy Oulangassa 1909	syntyy Oulangassa 1912
1920-luku	1922 pako Suomeen, perhe takaisin 1922-1924 piikana Kuusamossa 1924-1928 Pakolaiskoulussa 1928- Kemin Laitakarissa	1922 pako Suomeen, paluu takaisin 1922-1929 asuu ja auttaa sedän luona 1929- kolhoosiin töihin
1930-luku	Kemin Laitakarissa 1931 käden vammautuminen 1936 avioliitto Toivo Salmen kanssa 1937 poika Tapio syntyy 1939 poika Ahti syntyy Ensimmäinen yhteys rajan taakse siskoon, katkesi tämän kuolemaan	kolhoosissa työssä vuoteen 1933 1932 1. avioliitto (kestää kuukauden) 1933 Kiestinkiin ruokalaan työhön 1934 2. avioliitto (Teppo Kemov) 1935 tytär Tyyne syntyy 1939 poika Volodja syntyy (ja kuolee)
1940-luku	1939 Toivo talvisodassa rintamalla 1944 muutto mantereelle, Toivo poliisina (myös jatkosodan ajan) 1948 tytär Ulla-Maija syntyy	1940 Arkangeliin evakkoon 1941 poika Jurkka syntyy 1944 Teppo Kemov kuolee 1945 paluu Kiestinkiin 1947 3. avioliitto (Simo Kemov) 1947 Stepanie astuu miinaan 1948 tytär Niina syntyy
1950-luku	1953 tytär Riitta syntyy	1950 poika Kolja syntyy 1952 poika Valerka syntyy 1955 tytär Nadja syntyy 1958 poika Aleksei syntyy
1960-luku	Olga vaihtaa uskonnon luterilaisuuteen 1968 siskon tapaaminen Olga lähettää ensimmäisen version Syntymämaa –runosta Karjalan heimo -lehdelle ⁷⁴⁴	1963 tytär Tyyne tekee itsemurhan 1965 Stepanie tapaa äitinsä Marina Takalon 1968 Stepanie muuttaa viimeiseen kotiinsa Kiestingissä
1970-luku	Olga voittaa toisen palkinnon Yleisradion Ikäihmiset- ohjelmassa Olga liittyy kirjoittajapiiri Rinkiin 1979	1970 äiti Marina Takalo kuolee 1970 Marina Takalon uskonto ilmestyy

<p>1980-luku</p>	<p>Olga osallistuu aktiivisesti kirjoittajapiiri Ringin toimintaan 1980 Olga voittaa toisen palkinnon Lounais-Lapin kirjoituskilpailussa 1981 Olga voittaa Kemi-aiheisten laulelmien kilpailun 1985 Olga voittaa toisen palkinnon Yleisradion Kalevalamitalilla-kilpailussa 1983, 1986 matkat rajan taakse Murmansiin ja Karjalaan Olgan kirjoituksia julkaistaan Ringin antologioissa 1980, 1982, 1984, 1986, 1988, 1989 sekä Lapsuuteni kirkkotie -kirjassa 1985 1989 tapaamiset Katja Hyryn kanssa alkavat 1989 poika Tapio kuolee</p>	<p>1981 mies Simo Kemov kuolee 1989 sukulaiset käyvät Kiestingissä 1989 ensimmäinen vierailu Kemissä sukulaisten luona: tapaaminen Juha Pentikäisen ja Katja Hyryn kanssa</p>
<p>1990-luku</p>	<p>1990, 1991, 1992 tapaamisia KH:n kanssa Kemissä Olgan kirjoituksia julkaistaan Ringin antologioissa 1990, 1991, 1992 1991 Olgan kirjoituksista koottu Kuvakirjani renkaita –antologia julkaistaan 1994 Olga vaihtaa uskonnon: takaisin ortodoksisuuteen 1994 Olga kuolee</p>	<p>1990 Marina Takalon patsas Kuusamoon 1990 Nina Lavonen ja Sandra Stepanova haastattelevat Stepanieta Kiestingissä 1990, 1991 tapaaminen sukulaisten sekä JP:n ja KH:n kanssa Kiestingissä 1991 Marina Takalon reliefi Kemiin 1992 tapaaminen JP:n ja KH:n kanssa Kemissä 1992 Kalevalaseuran perinteentaitaja –palkinto 1993 tapaaminen JP:n ja KH:n kanssa Kiestingissä 1993 Pohjolan Sanomat ja Kemin paikallisradio haastattelevat Stepanieta 1994 Marina Takalon katu Kemiin</p>
<p>2000-luku</p>	<p>Olgan runo ilmestyy Ringin kirjallisella äänilevyllä</p>	

Aineistoni on naisten elämänhistoriallista kerrontaa. Lisäksi luen Olga Salmen kirjoituksia ja kuuntelen Stephanie Kemovan lauluja. Olga Salmen kirjoitukset ovat kertomuksia ja runoja. Aineistossa on 24 kertomusta, joista vain yksi on kuvitteellinen. Kertomusten aihepiirit liittyvät pääosin lapsuuteen ja nuoruuteen, vuosiin 1909–1931. Monissa kirjoituksissa sivutaan myös muita aiheita ja muutamissa käydään läpi elämänvaiheita laajemminkin.

Kaavio 21. Olga Salmen kertomusten aihepiirit.

Koti ja kotikylä	3
Pakomatka	1
Piikana	4
Pakolaiskoulussa	3
Kemin Laitakari	6
Apulaisena (Laitakarista käsin muualla Suomessa)	4
Vammautuminen	2
Vanheneminen	1

Runoja Olgan kirjoituksissa on huomattavasti enemmän kuin kertomuksia. Niiden aihepiiri on myös laajempi. Vain vajaa kolmasosa on arvioni mukaan selkeästi elämäkerrallisia, ja vain osa runoista on selvästi jotakin tapahtumaa kuvaavia. Joukossa on paljon lyyrisiä tunnelmakuvauksia sekä yhteiskunnallisia, kantaa ottavia aiheita. Moni kertomuksista päättyy runoon.

Lisensiaatintyössäni 1994 etsin teksteistä mahdollisimman alkuperäistä kokemusta tai kuvausta siitä. Valitsin lähteikseni ne, jotka muistuttivat mahdollisimman paljon haastattelussa kerrottua.⁷⁴⁵ En nähnyt tai tutkinut häntä kirjoittajana, tekstejä luovana yksilönä, vaan kertojana joka on myös kirjoittanut kokemuksistaan.⁷⁴⁶

Tämä näkökulma liittyyneen aikansa folkloristiikan tutkimuskohteisiin. Folkloristiikassa kirjoittavat kertojat ja erilaiset kirjalliset aineistot ovat nousseet aktiivisen ja lisääntyvän tutkimuksen kohteiksi yhä enemmän.⁷⁴⁷ Metodisesti aihe on kuitenkin vaikea: miten tutkia kirjallista kerrontaa, joka jollakin tapaa jää suullisen kulttuurin ja siis perinteisen tutkimuskohteen ja kirjallisen kulttuurin väliin.⁷⁴⁸ Mitä se on? Minkä tieteenalan alueelle se kuuluu? Miten siitä saa kiinni?

Stepanielta koottu aineisto on luonnehdintani mukaan haastattelussa syntyneitä elämänhistoriallista kerrontaa. Kertojana kuvailen Stepanieta mestarilliseksi sanankäyttäjäksi, jolla on vahvaa dramatiikan tajua. Suurin osa hänen kertomuksistaan on omaelämäkerrallista, tiettyyn tilanteeseen tai käännekohtaan liittyvää. Hänen omaksi lajikseen luonnehdin omaelämäkerrallisen, jostakin merkityksellisestä elämänvaiheesta kertovan sankari- tai selviytymistarinan.⁷⁴⁹ Stephanie otti haastattelutilanteet haltuun ammattimaisesti; tämän huomasi erityisesti seurattessani häntä radiota tai lehteä varten tehdyissä haastatteluissa.⁷⁵⁰

Stepanie käytti puheessaan paljon sananparsia. Merkittävän osan haastatteluista muodostavat laulut, joissa oli sekä kansanlauluja että uudempia kirjallisperäisiä lauluja. Nämä laulut Stephanie satoi omaan elämäänsä ja koki niiden kertovan siitä: *”Laulu on rakkaus, osa ja toveri”*.⁷⁵¹ Stephanieille laulaminen ei ollut yhteisöllinen tapahtuma, hän lauloi pääasiassa yksinäisyydessä omassa pirtissään: *”Kun murhemieli tuli, minä lauloin ta itin. Ei siinä luajittelua tarvinnut. Minulla niitä lauluja on jotka oikein koskettelevat minun elämää.”*⁷⁵²

Stepanien repertoaari osoittaa todeksi Pekka Huttu-Hiltusen länsi-Vienaa koskevan havainnon: runolaulua esiintyy muistinvaraisena suullisena perinteenä läntisessä (mutta myös pohjoisessa) Vienan Karjalassa koko 1900-luvun ajan. Vaikka traditio hei-

kentyi ja muuttui, sitä arvostettiin sukuperinteenä. 1900-luvun lopun runolaulajana Stepanie liittyy katkeamattomaan, mutta yhteiskunnallisissa ja kulttuurisissa murroksissa monella tavallamuuttuneeseen perinteen jatkumoon.⁷⁵³

Folkloristiikassa vakiintuneista perinnelajeista Stepanien vahvoja alueita näyttivät olevan henkilökohtaisen kerronnan lisäksi sananparret, riittitietous ja laulut. Monien perinteenlajien alkuperäinen käyttötarkoitus oli muuttunut; esimerkiksi loitsu ”Pakkanen puhurin poika” oli Stepanielle kehtolaulu.

Kaavio 22. Stepanie Kemovan laulut perinnelajianalyysin näkökulmasta

Kehtolauluja	Esim. Souan laulan lapseni kera, Tule uni ulkosesta, Aa aa allin lasta, Tule surma suota myöten
Eepisiä lauluja	Anni tyttö ainut tyttö sekä katkelmia lauluista Pääskynen on päivälintu ja Kullervo, Kalervon poika
Häälauluja	Katkelmia: Kokko lenti, Miero vuotti, Vuotit viikon vuota kaksi
Leikkirunoja	Ukko uupui vanha vaipui ja Tuariesen muariesen
Loitsuja	Pakkanen puhurin poika
Arkkiballadi	Vilho ja Pertta
Miesten lauluja ⁷⁵⁴	Hyvä olen korttia pelaamaan
Lyyrisiä arkkiveisuja	Täällä Pohjanmaalla hylätty järvi on, Kadulla harhailen
Työläislauluja	Työt oli loppuneet porvareilta
Piirileikkilauluja	Soutelin kerran kultani kanssa, Koskempa rannalla
Karjala-aiheisia lauluja	Kaunis ompii Karjalamme, Kauniina nousee Karjalan aamu

Stepanie oli myös riittispesialisti ja parantaja. Stepanien riittituntemuksessa havainnollistui osuvasti se muutos, joka näillä elämänalueilla tapahtui Vienassa 1900-luvulla.

Tässä esiteltävät biografiat ovat elämänhistorioita, "selville saatua" historiaa. Sekä haastattelujen että aineiston lukemisen tavoitteena on ollut haastateltujen elämänhistoriallisten vaiheiden kartoittaminen. Näiden elämänhistorioiden rakentumiseen ovat vaikuttaneet vienankarjalaisten yleiset vaiheet, kollektiivibiografia, joka esitellään luvussa Paikan etsiminen. Perustavoitteena sekä haastattelutilanteissa että aineiston lukemisessa on kuitenkin ollut haastateltujen **oman** historiakäsityksen ja kokemuksen tavoittaminen. Haastattelijan kysymyksillä on pyritty elämänhistorian kartoittamiseen haastatellun omien kokemusten valossa.

Haastatteluissa koottu aineisto on valtaosaltaan nk. henkilökohtaista kerrontaa.⁷⁵⁵ Varsin usein haastattelijan kysymys on kirvoittanut vastaukseksi kokemuskuvauksen; jotakin tapahtumaa tai elämänvaihetta kuvaavan kertomuksen.⁷⁵⁶ Molemmilla haastatella-aineistoilla on lisäksi omat ominaispiirteensä. Olga Salmen haastatteluja täydentävät merkittävästi hänen kirjoituksensa. Stepanie Kemovan aineistossa on runsaasti erilaisia lauluja ja sananparsia sekä edellä mainittuja selviytymis- tai sankaritarinoita, joita voisi luonnehtia hänen omaksi lajikseen.

Tässä tutkimuksessa käytetyt, sen enempiä kirjoitetut kuin puhututkaan aineisto-

tyypit, eivät edusta vain yhtä lajityyppiä (esim. kirjoitettu omaelämäkerta - puhuttu elämäntarina). Aineiston keräämisen tavoitteena ei myöskään ole ollut tietyn perinnelajin tai esimerkiksi kertomusperinteen kartoittaminen, vaan on etsitty "omaa historiaa". Tämä lähtökohta luo omat puitteensa aineiston tarkastelulle.

Sekä suullista että kirjallista kerrontaa tarkasteltaessa on havaittu, että molemmille on ominaista paitsi tapahtumien (1) selostaminen, myös kerrotun (2) arvioiminen ja suhteuttaminen nykyhetkeen.⁷⁵⁷ Kerrotulla on kaksi funktiota; selostava ja arvioiva.⁷⁵⁸ Anna-Leena Siikalan mukaan kertomuksen kokonaismerkitys muodostuu todellisessa kertomatilanteessa kaiken sen ilmaisullisen aineksen pohjalta, joka esitykseen liittyy. Merkitystä voivat tekstin lisäksi olla muodostamassa äänenpainot ja eleet. Hän nimitääkin tärkeäksi arvioinnin ja myös tulkinnan ilmaisijaksi kerrontatapaa, kertojanotetta, joka näkyy ilmeissä, eleissä ja kerronnan tyyliä.⁷⁵⁹ Siikalan mukaan arvioinnilla ja sen määrittämällä tulkinnalla on keskeinen asema koko kertomusperinteen elämän kannalta, koska tulkinnan avulla kertoja luo suhteen perinneaiheeseen ja antaa sille merkityksen.⁷⁶⁰

Tutkimuskohteeni edustaa elämänhistoriallista kerrontaa lajina. Sen lajin puitteisissa tutkin kertojeni käsitystä historian kulusta, heidän omaa kokemustaan siitä. Elämänhistoriallisen kerronnan lisäksi haastateltuni ovat laulaneet ja kirjoittaneet kokemuksistaan. Aihepiiri on sama mutta jäljet ovat erilaisia. Minkälaisia ne ovat?

3.3. Lähtökohdat

*"...Kun nyt olen tässä miettinyt että minkälainen se äiti on, että kyllä mulla vähän hatara kuva äitistä on jäänyt. Aina oli työssä ja kun minun piti niitä pienempiä paimentaa. Ei isästäkkää oo jääny sillai, yhen kerran vain, ei meitä lyöty eikä oltu vihasia, että sillä tavalla se kasvuympäristö oli rauhallinen."*⁷⁶¹

Olga Salmen muistelmia kodista sävytti miltei aina ikävä. Tärkein ihminen kotona oli äiti, josta kertominen nosti kyynelleet silmiin vielä 70 vuotta viimeisen tapaamisen jälkeen.⁷⁶² Elämä oli työntäyteistä ja puutteellista, mutta turvallista. Lasten ja äidin lisäksi kotona asui sukulaissetä Riikolan Ilja, joka oli ankara kasvattaja ja huolehti mm. venäjänkielisen Raamatun lukemisesta lapsille. Isä oli töiden vuoksi paljon poissa kotoa. Olga, silloinen Oljona, kaipasi kouluun, mutta ei päässyt, koska pienemmät sisarukset kaipasivat kaitsijaa. Työnteon lomassa Oljona leikki ystäviensä kanssa.⁷⁶³

Kirjoituksessa "Muisteluksia juuriltani" hän kuvailee lapsuusmaisemiaan näin:

"Kotikylä oli kaunis sinisten vaarojen ympäröimä, mikäli sitä lapsen silmin osasi katsella, vasta jälkeenpäin muistikuvat ikävöimisen myötä ovat selkiintyneet. Vaaroista muistan kaksi, Piänuoru ja Kotavuora, meillä kun kelloa ei ollut, niin näiden vaarojen välistä näkyvä aurinko osoitti puoltapäivää. Korpikylän kauneutta korosti halki kylän virtaava Oulankajoki, joka sai alkunsa Suomen puolelta Kuusamon vesistöistä. Joki laski kauniin Kivakkakosken putouksen kautta Pääjärveen. Kylä oli

karjalaistyyllisine taloineen hiljainen idyllinen kuin sieni metsän kämmenellä. Jospa olisi taitoa ikuistaa siveltimellä perkamentille, vaan ei ollut, ei ole. Länsipuolella jokea oli kotini, siihen pisti syvästi Pääjärven lahti. Kylään luonto oli, joen ja lahden väliin muodostanut niemen, jota kyläniemeksi kutsuttiin. Sinne oli rakennettu kirkko, koulu, pappila, praulenja ja mitä niitä nyt oli siihen aikaan virka-huoneita. Hallinnollisista asioista minulla ei ollut aavistustakaan. Lapsena tajusin, että kalastus ja maanviljelys olivat pääelinkeinona."

Stepanie Kemova joutui eroon vanhemmistaan puolen vuoden vanhana. Tätä tapahtumajaksoa hän on kerrannut monessa haastattelussa. Tapahtumien kulku poikkeaa täysin rajan toisella puolella kerrotusta versiosta; äitinsä Marina Takalon mukaan tytär asui vanhempiensa luona rajan sulkeutumiseen asti.⁷⁶⁴ Elämänvaihe jäi rajan sulkemaksi sailaisuudeksi, joka paljastui omille lapsillekin vasta myöhemmissä sukulaistapaamisissa.⁷⁶⁵

Stepanien mukaan lapsuus oli kuitenkin hyvää aikaa. Stepanie auttoi kodin töissä, kaitsi setänsä lapsia ja osallistui kaikkeen, mihin pystyi. *"Lapsuuden aikaa ei voi moittia, se oli oikein hyvä aika. Sitten kun alkoi omalla käellä itseään elättämään, sattui monta vahinkoa vastaan, parempaa ja pahempaa."*⁷⁶⁶

Sekä isovanhemmista että Hilippä-tiätästä ja hänen vaimostaan Muariesta on jäänyt lämmin muisto.⁷⁶⁷

3.4. Kolme kertomusta rajan ylityksestä

Alkupalvesta 1922 pakenivat Olga Salmi, Stepanie Kemova ja Marina Takalo Vienasta Suomeen. He kaikki kulkivat tuon matkan helmikuisilla paukkupakkasilla samassa pitkässä saattueessa yhdessä muiden naisten, lasten, kotieläinten ja vanhojen miesten kanssa. Tuo matka oli kaikkien kolmen naisen elämässä ratkaiseva. Rajaa ylittäessään he tulivat ratkaiseeksi tulevan elämänsä suunnan.

Kaikki he pakenivat talvitietä pitkin Kuusamon suuntaan. Lapset, tuolloin 12- ja 10-vuotiaat Oljona (Olga) ja Stepanie, olivat vielä tällä matkalla osa perheitään. Seuraavien kuukausien aikana tilanne muuttui. Stepanien vaari haki hänet takaisin kotiin. Oljonan perhe matkasi kotikylään Oljonan jäädessä piiaksi Suomen puolelle. Kukaan ei osannut olettaa, että 1500-luvulta auki ollut raja todella sulkeutuisi. Mutta se sulkeutui. Rajaa kyllä ylitettiin vielä jonkun aikaa salaa, Marinakin kävi kotonaan. Mutta tilanne ei muuttunut. Stepaniasta ja Oljonasta oli tullut rajaorpoja. Marinasta oli tullut rajaemo, jonka äitiys jakautui rajan molemmille puolille. Yksi lapsista, Stepanie, jäi lopullisesti Vianaan. Tarina ei ole mitenkään poikkeuksellinen, sillä moni perhe jakautui. Oli miehiä, "rajaleskiä", joilla oli vaimo ja lapset molemmilla puolilla.

Omassa tutkimusaineistossani pakomatkan kuvaajat edustavat kahta eri sukupolvea.⁷⁶⁸ Paetessaan he olivat joko lapsia tai vanhempia. Lapsina paenneet kertojat, sekä miehet että naiset, kuvasivat pakomatkaansa samaan tapaan lapsina. Heidän näkökulmansa oli lapsen. He katselivat tapahtumia matalalta. Kertomuksista ilmenee, että he eivät yleen-

sä tehneet päätöksiä vaan kulkivat aikuisten mukana. Aikuisina paenneiden näkökulma on toisenlainen: he ovat päätösten tekijöitä ja vastuunkantajia; he ottavat, kantavat, soutavat, kulkevat – tekevät. Lapsia sitä vastoin kuljetetaan, kannetaan, viedään. He ovat tekemisen kohteena ja osallistuvat tekemiseen voimiensa mukaan, kehotuksen saatuaan.

Olen kuullut näitä ylityskertomuksia kerrottavan monella äänensävyllä. Usein kertomukset ovat melko karuja ja pelkistettyjä. Tapahtumien kulusta kerrotaan, mutta tapahtumasarjan arviointiin kiinnitetään vähemmän huomiota. Kertomuksissa tulee esille aistimuksia, välähdyksiä koetusta, matkantekovälineitä, pieniä muistikuvia. Tässä kertomusten joukossa Marinan, Olgan ja Stepanien kertomukset erottuvat, sillä heidän kuvauksensa ovat yksityiskohtaisia ja eloisia. He ovat työstäneet kokemaansa ja käsitelleet sitä lauluin, runoin ja kirjoituksin. Erityisen poikkeuksellisia kertomukset ovat siksi, että ne kuvaavat aivan samaa pakomatkaa kolmesta erilaisesta näkökulmasta. Kaikkien pakokertomusten joukossa tämä on todella harvinaista.

Kuva 31. Olga Salmi.

Olga Salmi poikkeaa muista siinä, että hän on paitsi kertonut myös kirjoittanut omasta pakomatkastaan. Olgan kirjoituksia on julkaistu monissa omakustanteissa, hän on kertonut pakomatkastaan monien tapaamistemme aikana. Olga aloittaa pakomatkan yhdessä toisen tytön kanssa: heidät lähetettiin kotikylästä viemään viestiä Suomen puolelle Siikalaiseen. Tytöt hiihtivät rajan yli ja kertoivat tutussa talossa viestinsä: ko-

tikylässä ei ole venäläisiä eikä suomalaisia sotilaita. Tytöt yöpyivät talossa ja lähtivät aamulla kotimatkalle. Matkalla heidän korviinsa alkoi kantautua lapsen itkua, koirien haukkumista ja lehmien ammunista.

”Sitte niitä alko tulla, naiset veti kelkoilla lapsia ja tuota, niillä oli vähän vaatteita. Mitä ne nyt oli käärynnyt niihin matkaan, nuita niitä kun oli niitä vällyjä, lammasnahkavällyjä. Ja lapsia oli, niillä ei ollu kenkiäkään eikä ollu puolillakkaan kenkiä. Ja toiset oli sukatin tippunu jo jaloista ja oli tulipalopakkanen. Mä en tiää missä välissä rajavartioston sotilaat oli saaneet tietää sen homman kun netuota niin tulivat sitten ja niillä oli sitten isot häkit heiniä johonka sullovat ne lapset heinähäkkiin sitte sinne heinien sekkaan [...] Sitte tuli tuo Marina Takalo vastaan ja me hyvästeltiin niitä kaikki ihmisiä. Me luultiin että me palataan kotia. Ni tuota Marina tuli ja sano että äitiski siellä tullee. Ja äiti tuli, veti niitä toisia kelmassa ja äiti oli viimesillään raskaana ja se sitte synnytti täällä Suomen puolella sen yhen lapsen sitte kahen viikon kuluttua. Ne sitte siinä Siikalaisessa ajan kanssa jakovat niitä pakolaisia paikasta toiseen. Sitte me oltiin siinä Kuusamossa, meiät sijoitettiin Uusitaloon ja sielläkin oli monta perhettä siellä Uusitalossa.”⁷⁶⁹

Olga Salmi kertoi vanhempiansa lähdöstä takaisin: *”Sitte vanhempani lähtivät tuota niin ku elokuussa, ja isä kävi hakemassa mua, että jos minä haluan lähteä, ni voin ni mää saan lähteä, mutta jos minä en halua ni, jos haluan, ni voin jäähäkin sinne ja tuota. Ni hän sitte hakee, ku tuota se oli sentään aika lähellä rajaa, että jos ikävä tulee, ni hän hakee sitte.”⁷⁷⁰*

Silloin luvattiin, että karjalaiset saavat palata ja pääsevät koteihinsa asumaan.

”Ni he lähtivät sen takia että vanhin veliki oli siellä Venäjän puolella. Se oli hevosen matkassa, kun venäläiset sotilaat olivat vieneet meiltä hevosen [...] Ni he varmaan halusi sen takia lähteä sitte, mutta minä jäin sitte siihen taloon vaikka minun ois tietenki tehny mieli sanoa että minä en halua jäähä, mutta mää vaan jostakin syystä en sanonu. Sitte se meniki, se raja sulkeutu, eikä minkäänäköstä viestiä saanu, ei ollu minkäänlaista yhteyttä eikä kirjeet kulkenut eikä mitkään.

Se oli kerta kaikkiaan lukossa.”⁷⁷¹

Kaikki yhteydenpito katkesi tähän vuosikymmeniksi. Vanhempiinsa Olga ei saanut koskaan yhteyttä.

Marina Takalon uskonnossa (1971) julkaistun kertomuksen mukaan **Marina Takalo** kertoo oman pakomatkinsa alusta näin:

”Juuri tuli Onttoni Vaselei (Porotkin) kotiin, sanoi: ”Se on sillä mallilla asia, että siviilit edessä peräytyvät, sotilaat perässä, kaikki Suomeen painuvat.” Hän kysyi minulta vielä: ’Lähdetkö sinä?’ – Minä itkemään: ’Mihin minä lapset jätän?’ – ”Lapsia ei pidä jättää. Jos lähdet, niin lasten kanssa lähdet!” – Menin kotiin. En ajatellut, lähdenkö vai en, mutta rupesin suoriutumaan ja lapsia pukemaan, ja niin me lähdimme. Yhden panin kelkkaan, turkin ja viltin suojaksi. Neljä leipää oli ja kaksi rieskaa, ne panin säkkiin. Sitten tulitikut, sukkatikut, kahden litran kattila, emalikulppi, kirves, turkki ja viltti tytön suojaksi. Siinä lähti koti ja korvakset, lehmä oli nuori, kolme lammasta. Ne jäivät navettaan, ja siellä nytkin ovat.”⁷⁷²

Marinan haastattelusta käy ilmi myös päivä, 6. helmikuuta vuonna 1922. Varsinaisesta pakomatkastasta kotikylästä Suomen puolelle Marina ei puhu mutta jatkaa: *”Tulim-*

me Uuteentaloon tuonne ja siinä meillä muonitus annettiin. Me siinä asuttiin joku kuukausi.” Marinan kertomuksissa painopiste on selviytymisessä ja elannon hankkimisessa perheelle. Oman osansa kerronnasta saa myös pieni poika, joka syntyi 7. heinäkuuta 1922 kaksi hammasta suussaan ja kuoli vain vuorokauden ikäisenä.

Kertomus pakomatalla koetusta synnytyksestä ja sen jälkeisistä päivistä on osa pakokertomusta. Vieläpä kertomus, jolla on mallinsa ihmiskunnan suurissa kertomuksissa. Tyttärestään Stepaniasta Marina toteaa: *”Siinä kun Aksolaisessa asumma, isä kulki meillä salateitse ja siitä vei mejän tytön, pyyti velimiehen lasta hoitamah nuotanvetoajaksi, ja myö antoma, että hän tuo – siitä se tyttö jäi sinne.”* Marina tapasi tyttärensä vielä käydessään Taavossa kesällä 1922, mutta: *”En minä ottan tyttyö, kuka sen maalimassa usko silloseh aikah, että myö olemma ikänä maanpakolaisena. Ja kymmennellä ollessa minä olen eronnun siitä tytöstä.”*⁷⁷³

Kuva 32. Stepanie Kemova kesällä 1997.

Stepanie Kemova kertoi ensimmäisen todellisen rajautisen aloittaessaan elämäkertansa kertomisen Kemissä syksyllä 1989: *”Mie isän ja äitin keralla en ole asunu kuin puolen vuotta. Kuusi kuukautta vanhana Hilippä-tiätä otti. Sen verran olen äitiä imenyt kun kuusi kuukautta. Sen verran pääsin ymmärtämään, mitä on äitin maito. Minä jos olisin osannut kirjoittaa, minä olisin tämän lyhyen elämäkertani jo aikoja kirjottanut. Ei ole puskevala lehmällä sarvia.”*⁷⁷⁴ Nämä vaiheet olivat yllätys paitsi Juha Pentikäiselle myös veljelle Olavi Takalolle, joka kuoli niistä ensimmäistä kertaa tässä haastattelussa.⁷⁷⁵

Huomattavasti dramaattisemman kuvauksen tapahtumien kulusta saivat kuul-

la tutkijat Nina Lavonen ja Sanrda Stepanova vieraillessaan Kiestingissä vuonna 1990. Tämä kuvaus oli kertomus, jossa *tiätä* (äidin veli) ajaa hevosella meren rannalta ja poimii tytön sängyn alta, jonne oma äiti on hänet jättänyt. Tiätä käärii tytön vaatteisiin, vie rekeen, ajaa kymmenen kilometriä Taavoon. Jättää hevosen pihalle ja kantaa lapsen pirttiin *ämmölle* ja sanoo: *”Kolmetoista olet omias kasvattanu, tässä on neljästoista.”*⁷⁷⁶ Stepanien mukaan hän oli 4-vuotias käydessään seuraavan kerran kotona. Äiti ei käynyt etsimässä.

Stepanie joutui pakomatkalta vahingossa. Pakomatkan alkaessa hän oli kertomansa mukaan kylässä vanhempiensa luona. Stepanien viimeiset muistot omasta perheestä ovat tältä matkalta. Lähdön hetkellä Stepanie piiloutui navettaan, mutta joutui sieltä kuitenkin mukaan. Matkalla hänen tehtävänään oli vetää lehmää, koska hän oli vanhin. Kertomuksessaan Stepanie kuljettaa eläintä oman kohtalonsa rinnalla: *”Menimmä Siikalaiseen. Siitä mie en ole selvillä että mihin ne lehmät, ken vei mennessään, vissiin ne mihin huoneeseen. Tuotih oikein paljo olkie pirttiin, niihin olkien päällä me nukuimme. En muista olimmako me siinä viikon päivät vai enemmän, lehmä se tapettiin meiltä toisena päivänä.”* Stepanie myös kuvailee matkan vaiheita, asumista eri paikoissa ja toteaa: *”Aksolaisesta mitä lienöö lautoa isä sahasi, niitä mie muistelen, no hänen hyvitystä mie en muista. Silitti-kö hän minua, sivaltiko hän minua, en muista.”*⁷⁷⁷

Stepanie arveli, että kaikki muut perheet tulivat keväällä takaisin kotiin. Vain hänen oma perheensä jäi Suomeen. Stepanie ikävöi kovasti kotiin. Hän kuvailee ikäväänsä kertomalla, miten kuvitteli, missä mummon rukki seisoo, missä hän kutoi sukkaa, missä on hänen sänkynsä, missä hän itse nukkui. Vaari kävi hakemassa Stepanien kotiin. Vaari kertoi vanhemmille aikeistaan, ja Stepanie ilmoitti lähtevänsä hänen mukaansa: *”Siinäki ei sanon isä eikä äiti jotta hyö ei anneta tyttöä kun on raja kiinni jo.”*⁷⁷⁸ Tämä oli Stepanielle vaikea muisto. Hänestä tuntui, että hän oli liikaa omassa perheessään.

Stepanie oli tietoinen siitä, mitä hänen äitinsä oli näistä vaiheista kertonut ja mitä oli julkaistu *Marina Takalon uskonto* -teoksessa. Nina Lavoselle ja Sandra Stepanovalle hän sanoikin: *”Siellä hän kirjassa monta kirjottua niin, jotta niitä ei ole ei mailla ei halmehillä. Jos vain mie mahtasin sen lukea ni mie joka kohan muistasin ainaki siihe saahan kun oli se Karjalan kapina.”*⁷⁷⁹ Stepanie oli myös tietoinen Marinan asemasta arvostettuna runonlaulajana, mutta katseli kaikkea sitä etäältä, lähtemättä mukaan. Tämä asenne tuli esille vieraillessamme Marinan kunniaksi pystytettyjen monumenttien luona Kemissä ja myös käymissämme keskusteluissa. Voidakseen ottaa kantaa äitinsä tulkintaan yhdessä koetuista vaiheista hänen piti ylittää kaksi rajaa: ensin maantieteellinen raja, sitten ei-kirjallisen ja kirjalliseen muotoon muokatun ja julkaistun puheen raja.⁷⁸⁰ Tässä mielessä Stepanielle oli erityisen tärkeää saada kertoa oma tarinansa niin Takalo-kirjan kirjoittajalle kuin omille sukulaisillekin.

Sinänsä näkökulmien erilaisuus on tyyppillistä paitsi rajoihin liittyville kertomuksille myös niille suurille kertomuksille, joilla rajojen olemassaoloa ja historiallista oikeutusta tai oikeudettomuutta perustellaan.⁷⁸¹

ja Olga suuntaa sanansa suoraan lähimmilleen.

"Rakkaat vanhempani, sisaret ja veljet Koti-Karjalassa!

*Aikaa on kulunut jo kolme vuotta, kun isä jätti minut siihen Uusitalon veräjälle. En ole aikaisemmin voinut kirjoittaa. Tehän tiedätte, ettei minulla ollut siihen taitoa ennen kuin koulussa opin. Toiseksi minun oli opeteltava suomen kieltä; karjalaksi on vaikea kirjoittaa. Kyllä minulla oli ikävä jo silloin, kun isä tuli toukokuussa Uute-
lasta kertomaan, että te palaatte takaisin Karjalaan.*

-Sie voit jäähä, jos mieles teköö, ja jos ikävä tulou, tulen noutamah siut kotih, hän sanoi.

*En ymmärrä, miksi jäin, vaikka pala oli kurkussa, eikä itku ollut kaukana. Jos olisin kertonut, ei isä varmaan olisi jättänytkään. Vähin erin opin ymmärtämään, ettei se ikävöiminen lohduta, oli vain opittava sopeutumaan talon tapoihin. Isäntä Eetulta sain kuulla, että raja on suljettu. Samalla tajusin, ettei isäkään voi täyttää lupaus-
taan minun pois hakemiseni suhteen.¹⁷⁸³*

Kuva 34. Olga Salmen vanhemmat.

12-vuotiaasta Oljonasta tuli **pikkupiika** kuusamolaiseen taloon.

"Mulle luvattiin palkkaa kolmesattaa markkaa vuojessa, sitte yhet kengät ja kaks paria villasukkia ja sitte leipäjuusto, joka kesällä ruukattiin aina heinänteko aikaan kaikille piioille antaa.

Ni sitte tuota, mutta se oli aika raskasta aikaa kun mun piti tehdä kaikki semmoset raskaat työt koska siellä ei vanhempaa työväkeä ollu muuta kun emäntä ja emännällä oli niitä pieniä lapsia. Se ei tietenkään, sen kaverina piti olla aina kaikessa

mukana. Riihiä puimassa ja, se oli kaikista synkintä sitte kun aamulla piti mennä navettaan kun se navetta oli siellä kartanosta aika sivussa ja sitte monta kertaa oli luntaki tuiskuttanu niin että se oli ihan ummessa se tie ja pimiä ja siihen aikaan vielä oli semmosta että siellä kulki rulleja, niinku pääsiäisrulleja, ne jotka kerittivät lampaista ihmisten navetoista ja tuota, mikä taika heillä lie sillon oli. Se oli joku taika. Se sitte niinku pelotti semmonen joskus kun meni aamulla kun meni yksin navettaan, eikä siellä mittään valoja ollu. Kato sitte meni navettaan, pimiään navettaan ja syytytti pärevalakian ja lehmillä piti antaa sieltä pimiästä heinäsuojasta heiniä.

Mutta minä opin siinä niin, että tuota niin minä en sitte sen jälkeen oo pelänny mittään tässä maailmassa, minä tulini niin rohkeaksi. Me emännän kanssa sitte lypsettiin yhdessä mutta mä ensin annoin heiniä ja panin tulet sinne pessään ja sitte emäntä tuli sitte lypsämään.¹⁷⁸⁴

Piikavaiheeseen liittyi kodittomuutta ja ikävää. Olga käveli unissaan.

"Se oli kaikista vaikeinta kun sitä piti, ei osannut puhua suomen kieltä. Sitä karjalän murretta mongerti, ja meillä oli tuota semmonen tapa siellä Karjalassa että siellä sanottiin kaikkia mie ja sie. Eikä niitä, ei kettään teititeltu. Ja Kuusamossa oli kauhiaa se jos sano vanhempaa ihmistä sinuksi.

Kun se ensimmäinen talo jossa mä olin, ni se emäntä oli semmonen kauhian arvovaltanen ihminen, muuten hyvä emäntä ja kunnioitettava. Ja mulla vahingossa tuli sitä sanottua että sinä. Minä vähitellen opin sitte sen vaikenemisen taion että minä en paljo puhunukkaan mittään. Sitä mitä multa kysyttiin.¹⁷⁸⁵

Seudulla ei ollut muita karjalaisia, tai heitä ei salomailla näkynyt. Olga luuli olevansa yksin maailmassa ja odotti kotiinpääsyä.⁷⁸⁶ Piikana meni kaksi vuotta. Olga Salmi on kuvannut näitä vaiheita yksityiskohtaisemmin ensimmäisessä, toisessa, kolmannessa ja neljännessä kirjeessä, "joka ei saapunut perille". Näissä kirjeissä hän kuvaa talojen asukkaita, töitä ja työtapoja, pieniä tapahtumia, ruokia, omaa vointiaan ja ikävää.

Vaikka kirjeet on kirjoitettu vasta eläkepäivillä, ovat ne ikään kuin suorina rajanylityksiä, yhteydenottoja ylittämättömän yli. Olga eli ensimmäiset pakolaisuudet rajan liepeillä lähellä vanhempiaan, vaikka ei voinutkaan olla missään yhteydessä heihin. Luikutaidoton pikkutyttö ei osannut edes kuvitella, miten rajan taakse voisi päästä takaisin. Siitä huolimatta oli takaisin lähtö ajatuksissa jatkuvasti.⁷⁸⁷ Vasta Kuusamosta lähdettyä alkaa tiedostua oma osa: pakolaisuus ja orpous.

Kuva 35. Olga Salmen veli Onuhrie syntyi 1922, kolme viikkoa pakomatkan jälkeen. Vieressä puoliso.

Oljonan päästessä **pakolaiskouluun** täyttyy pitkäaikainen haave opiskelusta. Samalla löytyy ystäviä ja kohtalotovereita.

*"Mä siitä koulusta oikeastaan en tiennytkään kun ne oli lähettäneet kirjeen mutta enhän mä osannut sitä kirjettä lukea eikä mulle näytettykään, ja se emäntä oli sitte sen lukenut ja se tiesi että mua on pyyetty kouluun. Sitte ku me oltiin riittä puimassa ni tuota minä sitte heikkouttani tietenki vähä siihen tupsahin ku en jaksanu tehdä. Riihessä on kuuma ja pölystä ja raskasta työtä. Ja jos nyt oikein sanon ni mä en saanu tarpeeksi ruokaa. Olin semmonen alikuntonen, isokokonen kylläki olin mutta tuota niin ruokaa siinä ei kyllä tarpeeksi annettu."*⁷⁸⁸

*"Meillä tuli emännän kanssa vähän kahiikkia mutta minäki uskalsin sitte että mä en jaksa, ni se rupes haukkumaan että teitä ryssänpentuja ilmatteeksi elätetään ja meidän pitää tehdä töitä ja vielä kouluutetaankin. Minä en siitä koulusta tienny mitään. Ja siinä oli naapurissa kahen kilometrin päässä asu yks perhe joka oli sieltä meidän kylästä kotosin, ni se tuota, minä sitte kuulin että mä pääsisin sinne kouluun, sitte minä tulin sen perheen tykö ja se tuota niin. Se hommasi sitte vielä naapuritalon isäntä oli lähössä sinne kirkonkylään ja siihen aikaan oli, ei ollu näitä maanteitä, että sitä kinttupolkua sinne kirkonkyläänki kulettiin."*⁷⁸⁹

"Sitte mä tulin sinne Kuusamoon, kirkonkylässä oli koulu, se isäntä toi ja rettuutti, siellä oli semmosia lätäkköpaikkoja, rettuutti mua kantaa selässä. Olin ensimmäisen talven siinä ja sitte, sitte pääsin kauppias Kaukoniemelle semmoseksi lapsenpiiksi kesäksi. Ja sitte se koulu muuttu sitte seuraavana syksynä sinne Oulu-

*joelle Maikkulaan. Sitte mä kävin siellä kolme luokkaa ja olin siellä Kaukoniemellä kesät.*⁷⁹⁰

Olga Salmi on kirjoittanut kouluun lähdöstään useassa yhteydessä. Mm. kertomuksessa "Neljäs kirje, joka ei saapunut perille" sekä "Pakolaislapsen koulutie". Olga kävi pakolaiskoulua neljä vuotta. Näistä vuosista Olga on kirjoittanut: "Se oli hauskaa ja huoletonta aikaa".

Kirjoituksessaan "Opintielle" Olga Salmi kuvaa pakolaislasten siirtoa Kuusamosta Maikkulaan:

"...Meitä oli seitsemän tyttöä ja kolme poikaa. Ikä vaihteli neljästätoista seitsemään ikävuoteen. Me olimme kokeneet paikasta toiseen siirtelemisen kivut, joten aina uusi kokemus sekä pelotti, että jännitti.

Matkamme Kuusamosta Ouluun oli elämämme ensimmäinen automatka. Täällä useat kohtelivat meitä ryssyläisinä, muualta tulleina, vailla omaa tahtoa. Toisista oloista, toisen kulttuurin, kielen ja toisen maan ihmisten armoille. Meille oli kerrottua: "Pitää olla nöyrä!" Tuskin me suuresti häpesimme ryssyläisyyttämme. Se oli meille sovinnasta ja kun maaseudulla tapasimme samanikäisiä, eivät hekään pukeutumisessaan meistä paljon eronneet.

Kirkonkylä jo poikkesi tyylistä. Siellä ihmiset lahjoittivat meille käytettyjä vaatteita, vaikka ne eivät olleet sopivia, vaan eipähän nuukailtu. - Tällä vuosikymmenellähän se on "poppia".

Saattajina olleet omaiset olivat palanneet askareihinsa, meillä faneriaskeihin ja vaatenyytteihin pakattuna vähäiset tavaramme jalkojen juuressa, seisomme ja odotimme.

Joukko kirkonkylän koulupoikia juoksi läähättäen paikalle toisilleen huudellen.

- Hei pojat, tulkaa katsomaan, kun ryssänkakaroita lähetään viemään!

- Vankilaanko niitä viijään?

- Eihän niitä nyt sentään vankilaan, vaan Ouluun; niille on sinne perustettu oma koulukoti, jossa ne saavat asuakin.

- Onko ne oikeita ryssiä ja miks' non tänne tullu?

- En tiijä, käy kysymässä kottoosi, sanoi muuan vääräsäärinen poika, jolla oli likasenvärinen tukka ja paikatut housunpolvet. ..."

Olga kuvailee kouluympäristöä ja kouluun saapumista. Lopuksi hän toteaa: "Me Karjalan pakolaislapset (nuoret) kaksikymmenluvulla näissä puitteissa elimme muutamia huolettomia hetkiä elämästämme. Olimme lujasti sidottuja kohtalon armoille, olimme holhouksen alaisia ja me kaipasimme vapautta. Se ilmeni kalvavana koti-ikävä. "⁷⁹¹

Koulussa ei ollut lainkaan suomalaisia, vaan orpolasten lisäksi karjalaismummoja ja karjalaisia työntekijöitä. Koulussa oli turvallista olla.⁷⁹² On ilmeistä, että kouluvuosina useimmat pakolaislapset sisäistivät statuksensa (pakolaisuuden) ja myös identiteettinsä. Monet rajaorvot löysivät koulusta joukon, johon sentään kuuluivat, vaikkei perhettä enää ollutkaan ympärillä. Olga ei kouluun mennessään tiennyt edes sukunimeään; Marina Takalo kertoi sen hänelle sitten.⁷⁹³

Kysymykseeni, milloin ikävä alkoi helpottaa, vastasi Olga: "Kun mää pääsin tänne Kemiin ja täällä oli nuita karjalaisia..."⁷⁹⁴ "...Kemiin sortui siksi kun täällä oli muita karjalai-

sia, niin tuntuu että se on turvallisuus taattu kun kaikki karjalaiset on yhdessä ja Laitakari oli semmonen paikka että siellä oli niinkun oma miljöönä näillä näillä karjalaisilla."⁷⁹⁵

Olga on kuvannut saapumisestaan **sahalle työhön** useassakin kertomuksessa. Kertomuksessa "Tyttö tuli sahalle töihin" kerrotaan saapumisen vaiheet.⁷⁹⁶ Tästä vaiheesta hän kertoo näin:

"27 kesällä minä tulin Laitakarin sahalle. Ja tuota sitten mä tuota olin sen kesän lautatarhalla töissä ja tuota sitte mä menin syksyllä pääsin sahalle töihin ja silloin se oli sitä lakkoa ja se oli kyllä hankalaa aikaa sekin ku silloin oli sitä poliittista liikettä niin paljon.

Ni tuota me siellä Karjalan pakolaiset piti olla iisisti. Se oli tietenkin luonnollinen asia kun ne oli tullu, toiset taistelivat oikeuksiensa puolesta ni ne pantiin rikkureiksi, ja tuota. Mutta minä en ehtinyt kyllä siellä rikkurina olla ollenkaan. En sitte ollu ku ensin minä, kun en päässyt heti töihin ni mä pesin pyykkiä ja ruokalan pyykkejä ja olin aina lastenvahtina kuka tarvi ja sillä lailla.

Sitte syksyllä pääsin sahalle töihin. Mutta kun mä menin töihin ni mulla putosi ensimmäisenä päivänä kilipukka päähän. Sitte minä ajattelin, ja siellä haisikin minun mielestä niin pahalle niin mä ajattelin että en minä jaksa tuolla sahalla olla töissä."⁷⁹⁷

Olga on välillä työssä Virkkalassa karjalaisessa kauppiasperheessä apulaisena, mutta palaa myöhemmin takaisin Laitakarin sahalle. Laitakarin sahasaarella on paljon toimintaa: Karjala-kerhoja, laulukuoero, raittiusseura, palokunnan ohjelmaryhmä sekä suojeluskunta.⁷⁹⁸

Saarella oli mahdollista puhua "aivan karjalaa" omien kesken. Parhaimmillaan yhteishenki oli hyvä ja karjalaiset ja paikalliset nuoret opettivat toisilleen esimerkiksi omia piirileikkejään.⁷⁹⁹ Olga Salmi asui Laitakarin saarella kaiken kaikkiaan kuutenatoista vuotena (1928-1944), lyhyitä muualla asumisen kausia lukuun ottamatta.⁸⁰⁰

1931 Olga Salmi menetti vasemmasta kädestään neljä sormea **tapaturmassa** sahan töissä.

"Tapautui se hirviä tapaturma mulle ja sitte mulla alkoi mennä sillä lailla että mieli oli alamäessä ja mä muutin sitte maan puolelle asumaan, sieltä sai semmosen yksinäisen huoneen."⁸⁰¹

"Minä olin tuota, sitä sanottiin niinkuin lampparina, semmosen katkasusirkkelin missä katkasti rimoja. Ja tuota niin, siinä oli semmonen, se oli upotettu pöytään semmonen sirkkelin terä. Se nousi aina polkemalla nousi ylös.

Sinä aamuna ei oikein pyöriny, se terä ei oikein laskenu sinne alas. Se pyöri luvattoman kauan siinä, ja minä valitin siitä rasvarille ja kävin ittekin tyhjentämässä siitä muhat mutta tuota niin syystä taikka toisesta sitä ei korjattu.

Minä aikani varoin ja kello oli jo kymmenen ni minä tyrkkäsin käteni siihen ja ku mä vielä tällä oikialla jalalla polin, ni mä olin kääntynyt ja tyrkännyt tämän vasemman käden, ensimmäisenä joka meni sinne.

Se meni sillä kertaa sitte poikki näin. Mä en sitte sitä voinu kattoakaan sitte, mut-

*ta ku kaarena lensi veri ilmaan, ja mää huusin kauheesti sitte tietenki. Mää muistan että mää äitiä huusin, vaikkei siitä mittään apua ollu.
Ja minä sitte aattelin että kun mää tästä selviän ni mää sitte kävelen merreen. En mää jaksa ellää ennää. Mää olin sairaalassa sen tuota niin kaheksan viikkoa."⁸⁰²*

Tapaturmasta seurasi toipumisen jälkeenkin vaikeuksia töissä. Öiset hermoväristykset ja samassa huoneessa riusteleva asuintoveri pitivät valveilla, eikä työstä tahtonut tulla väsyneenä mitään. Sahanhoitaja sanoi, että tyttö pannaan kouluun, mutta haave ei toteutunut. Sahanhoitaja vaihtui, koulu jäi, kun *"ei ollut puolestapuhujaa"*. *"Ja minä ajattelin sitte että en minä kauan elä kuitenkaan"*.⁸⁰³ Olga on kuvannut tätä tapahtumaa mm. kirjoituksessaan "Rimanleikkaaja" sekä "Vammaisen puheenvuorossa".

Avioliiton solmiminen oli käännekohta Olga Salmen elämässä. Tapaturmaa seurannut masennus ja apaattisuus päättyivät, *"kun tuli onneksi tuo pelastaja"*.⁸⁰⁴ Olgan mukaan monet karjalaiset olivat vähän levottomia, aina oli mielessä ajatus paluusta.

*"Ja se levottomuus kyllä piilee minussakin siihen aikaan, ennenkuin tänne perustettiin oma koti ja avioliittoon pääsin. Sitte se niinkun tasottui, mutta tuntu ettei sitä voi mihinkään kun aina oli semmonen koti-ikävä, varsinkin kun olin yksistäni jäänyt tänne. Minä luulen että moni muukin karjalainen oli levoton sitten. Ne joilla oli kaikki perheenjäsenet mukana rauhoittui sitten."*⁸⁰⁵

Olga Salmi kirjoittaa avioitumisestaan näin:

*"Vuotena 1936, elämäni tueksi elokuun iltana.
Hän tuli höyhentyyny kainalossa
minulla oli omani.
Ulkorakennuksen päässä huone
jossa punaiset ikkunaverhot
pöytä, pari jakkaraa ja pesukomuuti
nurkassa sisään savuttava hella.
Mutta hän tuli jäädäkseen
niin meitä oli kaksi ja edessä koko elämä.
Tänään meitä on kaksi, kerrososake.
Hän, minä harmaahapsi ja takana pitkä elämä.*

*Aviopuolisoni Toivo Ensio Salmi, syntynyt Alatorniolla minua myöhemmin 1915.
Kun oli ohitettu armoton paperisota, meidät vihittiin vähin äänin ilman muodollisuuksia kristilliseen avioliittoon. ..."*⁸⁰⁶

Lapsista Tapio ja Ahti ovat syntyneet Laitakarissa. Olga arvelee, että ihmiset puhuivat takanapäin, että *"mitenkähän se sen lapsensa hoitaa"* yhdellä kädellä. Apua ei kuitenkaan tultu tarjoamaan. Kaikki meni kuitenkin hyvin.⁸⁰⁷

Kuva 36. Olga ja Toivo Salmi sekä pojat Ahti ja Tapio.

Aviopuoliso Toivo oli **talvisodassa** rintamalla. Talvisodan jälkeen hän liittyi poliisiin ja oli jatkosodan ajan kotipaikkakunnalla poliisina.

*"Mä en tiää, kun ihminen jotakin kokee sillä lailla niin se ei niinku tunnu. Se vaan päivän kerrallaan menee. Niinku se, minä ajattelin että se sota-aika kuule jälkeen ja etukätteen ajattelin että se on ihan hirviä se touhu, silloin talvisota ku oli. Mutta se siinä ku eli kuule ni sitä ei niin, ei se niin raskaalta tuntunu. Se on kumma, ihmi-selle annetaan varmaan kuule voimaa nii että jaksaa kestää yhtä ja toista."*⁸⁰⁸

1930-luvulla Olga sai ensimmäisen kosketuksen **rajan taakse**; hän oli kirjeitse yhteydessä Petroskoissa opiskelemaan sisarensa. Tämä yhteys katkesi yhtäkkiä sisaren kuolemaan. Seuraava yhteys solmittiin vasta sotien jälkeen Marina Takalon avulla.⁸⁰⁹ Olga Salmi tapasi ensimmäisen kerran nuoremman sisarensa vuonna 1968. *"En minä osaa selittää minkälainen tunne se oli. Sitä oli kato jonkun verran vieraantunut jo. Oli vaan semmonen ihmeellinen tunne."* Ensimmäinen käynti muutti suhtautumista Koti-Karjalaan: ikävää ei enää ollut, kun näki minkälaista Karjalassa on.⁸¹⁰ Olgan mielestä kylä, jossa sukulaisia asui ei oikeastaan ollut Karjalaa, vaan venäläinen kylä.⁸¹¹

Vuonna 1983 Olga kävi Murmanskissa tapaamassa sukulaisiaan. Sieltä löytyi 40 rajan sulkeutumisen jälkeen syntynyttä serkkua, sisko, sekä veljen hauta. 1986 talvella hän kävi Karjalassa joulukuussa.⁸¹²

Vaikka kaikki on muuttunut, on Karjalan maa ollut muisteluissa rakas:

*"Se kylä jossa minä oon syntynyt, sitä ei oo olemassa enää kun se on, sinne on vesi nostettu ja sinne on rakennettu nyt kaupunki. Se on metsäteollisuuskeskus. Ne kaikki oli sieltä Oulangasta evakuoitu sinne Kontulahteen."*⁸¹³

Olga toteaa: *"Ei sinne sillai kaipaa mutta on kuitenkin aina jotakin."* Olgan kokemuksen mukaan karjalaisuus kulkee enemmän mukana Suomen puolen pakolaisilla kuin Karjalassa.⁸¹⁴

Kuva 37. Olga Salmi veljensä haudalla Vienassa.

Olga Salmi sai ensimmäisen varsinaisen kosketuksen **ortodoksisuuteen** Maikkulan koulussa Oulujoella. Pastori Talsta kävi pitämässä sunnuntaisin jumalanpalveluksen suomen kielellä. Lapsuuden kirkkokäynneistä Karjalasta oli jäänyt vain hämärä kuva, kun saarnattiin venäjäksi.⁸¹⁵

*"Minun piti olosuhteitten pakosta vaihtaa uskonto. Sillon ei saanu niitä papereita kun minun piti tuon tapaturman vuoksi joka vuosi niinkun hommata tuo papintodistus. Ja ne kirjat oli aina hukassa. Millon ne oli Oulussa, millon ne oli Vaasassa ja millon mitenkin ja se papintodistus aina viipy. Minä sitte otin ja kävin muuttamassa sen uskonnon, mutta minä oon niinku puonnu jo, että mä en ole oikeastaan riippuvainen. On niinku en kuulus mihinkään, jotenki semmonen tunne. Ni se poika joka Ruotsissa asu sano että miksi sinä äiti vaihoit uskonnon."*⁸¹⁶

Olga oli jo 50-vuotias vaihtaessaan uskonnon:

*"Se oli se pappi oikein vihanen että kun sää oot jo niin vanhakin, ni vaihat uskonnon. ... Alussa tuntu siltä niinku ois kirkon katosta puonnu. Sitte ku me naimisiin mentiin ni Toivoki oli niin, me kuunneltiin kaikki kun pääsiäisyönäki on ne jumalanpalvelukset ja kaikki. Takaloille mentiin kuuntelemaan. ... Nyt on sitte niinku jääny, eikä siellä jaksa seisoakaan."*⁸¹⁷

*"En mää oo tuntenu ittiäni yhtään onnelliseksi. Ahtihan se mulle sano että miksi sinä äiti vaihoit. Mutta se on tämä elämä semmonen että se kieputtaa yhdelle suunnalle jos toiselle."*⁸¹⁸

Vuonna 1994, vain kaksi viikkoa ennen kuolemaansa, Olga Salmi vaihtoi uskontoa jälleen. Hän palasi ortodoksisen kirkkoon ja hänet haudattiin ortodoksisin menoin kesäkuun 18. 1994.

Kun kysyin Olga Salmelta, mitkä ovat olleet hänen elämänsä **käännekohtat**, hän vastasi:
*"Tietenki kun kato naimisiin mentiin ja perustettiin oma perhe ja sitte synty lapsia. Se oli niinku käännekohta. ... Tuntu että nyt on mitä varten elää, jotenki semmonen sisäinen tunne. ...Kyllä mullaki sitte semmosta semmosta oli niinku nuilla Takaloillaki, että ei voinu asettua oikein, että ei viihtyny siinä ja siksihän minä sinne Virkkalaan lähin sitte. Ei voinu niinku asettua paikoilleen. Vielä poltti se kaipaus niin voimakkaana."*⁸¹⁹

Toisessa yhteydessä, kysyessäni uudestaan elämän käännekohdista, hän vastasi:
"No se oli tuota se kun naimisiin meni, mutta kyllä se oli kuule iso käännekohta kun minä loukkasin. Se oli kuule raskas prosessi. Tuntuu niin että minä en jaksa ellää sitte sen yli."

Olga jatkoi, että sitten hän kuitenkin pärjäsi hyvin lasten ja lastenlastenkin kanssa.⁸²⁰ Täytyy todeta, että kysymystä esittäessäni minulla oli mielessäni kuva Olgan elämän käännekohdista. Ensimmäinen niistä oli mielestäni rajanylitys. Olgalle käännekohta tarkoitti kuitenkin vaihetta, jossa oman elämän suunta kääntyi, muuttui. Avioliitto muutti elämän.

Kuva 38. Olga ja Toivo Salmi kotonaan Kemissä.

3.6. Olga Salmi, kirjoittaja

Olga Salmen kirjoittamiseen keskeisesti vaikuttaneet elämäkokemukset voi lyhyesti luonnehtia näin:

1) 1909-1922

Juuret ovat vienankarjalaisessa Oulangassa, jossa Olga eli lapsuuskodissaan vanhempiensa ja sisarustensa kanssa. Täällä hän omaksui oman äidinkielen ja ilmaisemisen tavat.

2) 1922

Pakomatka Suomeen oli myös ensimmäinen matka pois kotikylästä, johon Olga ei enää palannut. Matka johti paitsi kotikylän ja kodin, myös suvun ja perheen yhteydestä eroamiseen.

3) 1922-1924

Olga oli piikana kuusamolaisissa taloissa. Kosketus entuudestaan tuttuun, mutta kuitenkin vieraaseen suomalaiseen kulttuuriin oli totaalinen, koska hän ei juuri tavannut muita karjalaisia. Olga alkoi hävetä kieltään ja vältellä sen puhumista, koska "*aina tulee karjalaa*" ja sille nauretaan.⁸²¹ Olga ikävöi ja odotti kotiin pääsyä, mutta raja pysyi kiinni. "*Isäntä oli sanonut että se on muuten hyvä tuo Oljona mutta kun se ei puhu mittään.*"⁸²²

4) 1924-1928

Pakolaiskoulussa Olga tapasi taas karjalaisia ja oppi kirjoittamaan ja lukemaan. "*Se-pittely*" alkoi heti, kun taito on opittu. Ensimmäinen säilynyt, mutta sittemmin kadonnut tuote on muisteliaisruno kuolleelle vanhukselle. Runo luettiin haudalla.⁸²³

5) 1928-1944

Pakolaiskoulun päätyttyä Olga työskenteli piikana ja apulaisena, mutta asui lyhyitä jaksoja lukuun ottamatta Laitakarin sahasaarella ja oli työssä sahalla. Hän oli yksin, ikävöi kotiin, vammautui onnettomuudessa (1931). Ratkaisevaksi käännekohtaksi kirjoittamisen kannalta muodostui vuosi 1936.

6) 1936

Olga avioitui Toivo Salmen kanssa. Elämä helpottui, esiliinantaskut ja laatikot olivat taas täynnä paperilappuja, joita Olga poltti lauantaisin lämmittäessään saunaa.⁸²⁴

7) 1970-luku

Eläkkeelle jäätyä perheeseen ostettiin kirjoituskone. Olga voitti toisen palkinnon Yleisradion kirjoituskilpailussa vuonna 1978 ja alkoi osallistua Kemin kirjoittajapiirin toimintaan vuonna 1979.⁸²⁵ Hän osallistui Ringin toimintaan erityisen aktiivisesti 1980-luvulla. Rinki kokoontui 1-2 kuukauden välein. Lisäksi rinkiläiset osallistuivat erilaisiin koulutuksiin ja seminaareihin ja esittivät kirjoituksiaan monissa tilaisuuksissa ja omissa juhlissaan.⁸²⁶ Rinki esiintyi Kemin kulttuuritapahtumissa, järjesti kirjallisia tapahtumia ja matineoita, osallistui Kemin Taiteiden yön tapahtumiin ja järjesti kirjoittajakursseja.⁸²⁷ Voi todeta, että rinkiläiset osallistuivat aktiivisesti ja uutta luoden Kemin kulttuurielämään. Lisäksi Rinki järjesti jäsenilleen koulutusta ja osallistui muiden järjestämään koulutukseen. Olga osallistui ainakin seminaareihin aiheista Luova ilmaisu (1982, 1984), Kirjoittamisen tyyli (1982), Draama (1984), Novelli (1986 ja 1988), Runo (1987). Kouluttajina oli kirjailijoita sekä Nuoren Voiman Liiton arvostelupalvelun kriitikko.⁸²⁸ Ringin sisällä toimi myös Runo ja ajatus –ryhmä, jonka toiminnassa Olga oli aktiivinen 1980-lu-

vulla.⁸²⁹ Hänen kirjoituksiaan julkaistiin kaikkiaan kahdeksassa Ringin antologiassa.⁸³⁰ Lisäksi hänen omista kirjoituksistaan koottiin antologia Kuvakirjani renkaita, joka ilmestyi 1991.

Kuva 39. Olga Salmen kirjoitusantologian julkistamistilaisuus pidettiin Kemlin L eipätehtaalla samana päivänä, jolloin paljastettiin Marina Takalon reliefi Kemlin kaupunginkirjastossa. Pohjolan Sanomat uutisoi molemmat tapahtumat koko sivun kokoisessa jutussa. Olga Salmesta kertovan tekstin otsikkona oli: "Vienan karjalaisten juhlaa, Olga Salmen kirja julkistettiin"⁸³¹.

Kirjoittaminen on ollut Olga Salmelle tapa purkaa ikävää ja yksinäisyyttä. *"Tuntuu että se oli niinku semmonen pakko kun minä jäin niinku yksin."*⁸³² Käsittelemistään aihepiireistä hän sanoo: *"Kyllähän se kaikki mitä minä oikeestaan oon kirjottanu on muistoista syntyny."*⁸³³ Keskeisenä motiivina kirjoittamisessa on ollut muistojen tallentaminen.⁸³⁴ Olga ei ollut pöytälaatikkorunoilija; hän sekä julkaisi että esitti runojaan eri tilanteissa. Esitysten aiheet eivät liittyneet vain Karjalaan, vaan myös esimerkiksi Kemiin, ikäihmisten tuntoihin, yhteiskunnallisiin aiheisiin ja perheeseen.

Olga Salmen runoja on myös sävelletty. Laulu "Syntymämaa", joka kertoo Karjalasta ja Karjalan ikävästä, on saanut miltei 'kansallislaulun' aseman Karjalan pakolaisten keskuudessa. Sitä on esitetty myös Ruotsissa mm. inkeriläisille. Julkaistu laulu on jälki,

jota voi tarkastella myös taidetekona. Tätä jälkeä uudistetaan esitystilanteissa. Sen avulla on mahdollista muistaa, muistuttaa ja vahvistaa yhteisöllistä identiteettiä.⁸³⁵

Olga Salmi menetti tavan pitää äidinkieltä yllä ensimmäisinä pakolaisvuosina. Alkuvaiheessa ratkaiseviksi muodostuivat vuodet pakolaiskoulussa, jolloin hän oppi kirjoitus- ja lukutaidon ja samastui muihin Karjalan pakolaisiin, joista monet olivat orpoja.

Kirjoittamisesta löytyi mahdollisuus: kirjoittamalla saattoi kertoa sellaista, mistä ei enää voinut puhua.⁸³⁶ Kirjoittaminen oli rajan ylittämistä monessakin mielessä. Se merkitsi oman äidinkielen löytämistä, mutta uudella tavalla: sisään lukittua äidinkieltä saattoi käyttää tällä uudessa maassa opitulla tavalla hyväksytysti. Kirjoittamalla oli mahdollista ylittää myös muita rajoja. Esimerkiksi "kirjeet, jotka eivät saapuneet perille" ovat suoria rajanylityksiä: ne on kohdistettu rakkaille ja läheisille rajan takana. Niissä Olga myös kertoo, että voidakseen kirjoittaa, hänen piti ensin oppia suomen kieli ja kirjoitustaito. Vasta sitten löytyi oma ilmaisemisen keino, jonka avulla myös raja meneeseen oli ylitettävissä.

Kuva 40. Olga Salmi ja rinkiläisiä Kempe museon portailla vuonna 1986.

Ratkaisevinta kirjoittajaluonteen löytymiselle oli kuitenkin kirjoittajayhteisön löytäminen. Yhteisöstä tuli paikka käsitellä tunteita, keskustella niistä, saada palautetta ja sosiaalista arvostusta. Kirjoittajaryhmän myötä Olga alkoi osallistua aktiivisesti kotikuntansa kulttuurielämään. Kirjoitusten julkaisupaikoista on nähtävissä, että Olga suuntautui paitsi paikallisesti, myös valtakunnallisesti. Hän kertoi kirjoituksillaan kokemistaan vaiheista ja etsi aktiivisesti kanavia, joiden kautta voisi tulla laajemminkin kuulluksi. Julkaisuyhteyksistä voi tarkastella myös sitä, minkälaisiin yhteisöihin Olga katsoi kokemusensa kautta kuuluvansa; kenen tarinaa hän koki kertovansa.

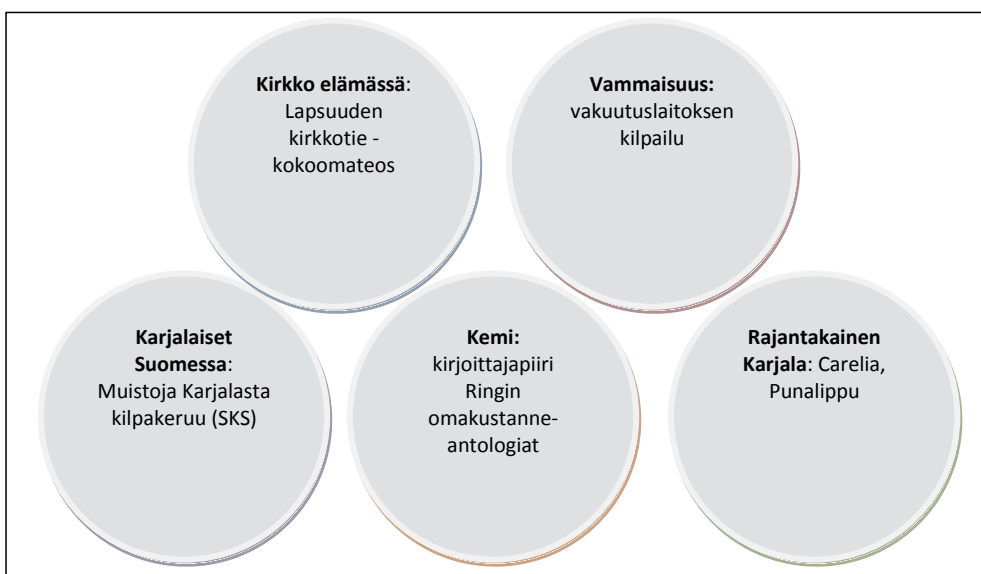
Kaavio 23. Tiivistelmä Olga Salmen elämänvaiheisiin liittyvistä kirjoituksista.⁸³⁷

Kirjoitus	Aihepiiri	Esitetty / palkittu	Laji	Julkaistu	Omasa antologiassa
Kadonnut kylä	Muistoja Oulangasta, joka on veden alla		Laulu. Sävellys Seppo Nieminen.		x
Syntymämaa	Karjala kaipauksen kohteena	Ahti Salmi esitti laulua Ruotsissa mm. inkeriläisten tilaisuuksissa sekä Kemissä esim. Olga Salmen kirjoituksista kootun antologian julkistamistilaisuudessa Kemissä.	Laulu. Sävel Ahti Salmi.	Ensimmäinen versio runosta lähetettiin Karjalan Heimoon vuonna 1968 ja julkaistiin vuonna 1973. ⁸³⁸	x
Kuvakirjani renkaita	Lapsuus Oulangassa			Railoja 1982, Carelia-lehti ⁸³⁹ 1997:9	x
Muisto joulusta	Lapsuuden joulusta ennen vallankumousta		Runo		x
Tästä se tie alkoi	Pakomatka	Palkittu 1978 toisella palkinnolla Yleisradion ohjelmassa Ikäihmiset.	Kertomus	Carelia 1998:1.	x
1 ja 2 kirje joka ei saapunut perille	Rajan sulkeutumisen jälkeiset tapahtumat Kuusamossa.		Kirjeitä	Tuhat tietä 1988	x
3 ja 4 kirje joka ei saapunut perille	Rajan sulkeutumisen jälkeiset tapahtumat Kuusamossa		Kirjeitä		
Pakolaislapsen koulutie. Kuusamo, pakolaislasten koulu 1922.	Pakolaiskoulu		Kertomus	Carelia 1998:1.	
Opintielle	Pakolaiskoulu		Kertomus	Lähetettiin SKS:n arkistoon Muistoja Karjalasta – kilpailuun 1990. ⁸⁴⁰	
Kirkkotie (Oulangan ortodoksinen kirkko)	Pakolaislasten kirkkotie		Runo.	Lapsuuteni kirkkotie 1985 (toim. Kaisu-Leena Piela).	x
Heimojuhlat 1926	Pakolaiskoulu, osallistuminen heimojuhliin			lähetettiin SKS:n arkistoon Muistoja Karjalasta – kilpailuun 1990.	
Tyttö tuli sahalle	Laitakariin saapuminen			Lähellä ja kaukana 1984, Carelia 1998:1.	x

Syyskuu 1927	Työssä Virkkalassa			Lähetettiin SKS:n arkistoon Muistoja Karjalasta – kilpailuun 1990.	
Kelaan aikaa vuosien taa	Muistoja Juurakosta		Kertomus	Carelia 1998:1.	x
Muisteluksia joulujuhlien vietosta Laitakarissa	Laitakarin joulujuhlat		Kertomus		x
Sahansaaren valssi	Muistoja autioituneella sahasaarella		Laulu. Sävel Seppo Nieminen.	Levytetty Tuomo Salmen toimesta 1981.	x
Muistojen poimuja	Muistoja Laitakarista		Runo		x
Rimanleikkaaja	Vammautuminen		Kertomus	Hetkessä kulkija 1986, lähetettiin SKS:n arkistoon Muistoja Karjalasta –kilpailuun 1990.	x
Vammaisen puheenvuoro	Vammautuminen			Lähetettiin vakuutuslaitoksen kilpailuun (ei julkaistu).	
Elokuun iltana	Puolison löytyminen		Runo	Lähellä ja kaukana 1984	x
Rakentaja	Oman kodin rakentaminen		Runo	Lähellä ja kaukana 1984	x
Ei tässä kaikki	Rakkaus elämään, toisen ihmisen merkitys elämän vaiheissa		Runo	Ylityksiä 1990	x
Muisto	Muisto lapsuudesta		Runo		x
Kuvat puhuvat	Muisto äidistä, joka ei vinyt suruaan hautaan		Runo	Ylityksiä 1990	x
Kultahääpäivä	Muistoja yhteisiltä vuosilta		Runo	Ylityksiä 1980, lähetetty SKS:n arkistoon Muistoja Karjalasta – kilpailuun 1990..	x
Perintöni lastenlapsille	Omasta taustasta ja elämästä opittua ja saatua, perinnöksi		Runo	Railoja 1982	x
Tuutulaulu	Tuutulaulu lastenlapsille		Laulu. Sävel Ahti Salmi.		x
Värttinän laulua	Runon merkitys: mitä sillä haluaisi sanoa	Aloittaa oman antologian.	Runo	Veräjällä II	x
Meni Marina tuonpuoleisiin	Marinan merkitys elämässä		muistelu-runo		x
Eksynyt lintu	Pojan kuolema	Julkaistiin kuolinilmoituksessa.	Runo	Ylityksiä 1990	x
Vanheneminen	Ilon ja surun aiheet vanhuudessa, kirjoittamisen merkitys		Kertomus	Hetkessä kulkija 1986, Carelia 1998:1.	x

Paikallisuuden tasot nousevat omista kokemuksista. Kokemustensa perusteella Olga löysi itselleen useita yhteisöjä; hän kuului kemiläisiin kirjoittajiin, hän oli kotoisin rajan takaa ja saattoi kertoa kokemuksistaan myös toisella puolella ja toiselle puolelle, hän kuului Suomessa asuviin karjalaisiin, hän oli vammainen ja saattoi kokemustensa perusteella kertoa myös muista vaiheistaan, kuten lapsuutensa kirkosta.

Kaavio 24. Olga Salmen kirjoitusten paikallisuuden tasot ja yhteisöt.

Osa Olga Salmen kirjoituksista on yksityisiä, joita ei koskaan julkaistu. Suurta osaa kirjoituksista hän käsitteli Kemin kirjoittajapiirin kokoontumisissa ja työsti niitä julkaistavaksi ja/tai esitettäväksi. Osasta tuli julkisia taideteoja, jotka täyttävät samanlaisia merkityksiä kuin muutkin, aikaisemmin esitellyt taideteot. Niiden avulla voi muistaa ja muistuttaa. Ne yhdistävät ja luovat kotia diasporaan.

Kuva 41. Olga Salmi esittää runojaan savupirtissä.

Myös Olga Salmelle kirjoittaminen oli mahdollisuus luoda arkea uudestaan: rakentaa yhteyttä ympäristöön, luoda kokonaisuutta, luoda uudestaan pakolaisuuden murtamaa arkea.⁸⁴¹

3.7. Stepanie Kemovan vaiheet pakomatkan jälkeen

Stepanien mukaan kaikki perheet tulivat keväällä Suomesta takaisin. Vain omien vanhempien perhe jäi.⁸⁴²

SK: "Tulin vaarin kera rajalle. A rajasta ei ollu siihen kyläh ku mitä lie kaheksan kilometriä. Sitte olimma Suomen puolella. Vaari tuli, käsettih sitä isöä kutsumah sieltä sahoamasta. Se oli toose Iso-Jussi hänellä kaverina. Mie menin, sanon: vaari tuli Karjalasta. Se Jussi sanou isälle että älä anna tyttöä. Mie en muista vastasiko isä siihen vai ei vastant. Mie oikein lujasti karjasin että oleppa vaiti. No ja eihän ne uskallettu jättöä. Siit oli se järvi eli se laksi, kolme kilometriä pitkä. Hyö venehellä vietih siihen järven piähän meiat. Siinäki ei sanon isä eikä äiti jotta hyö ei annetah tyttöä kun on raja kiinni jo. Mie vain sen avoimesti ilmoitin jotta mie katson kunne vaari menee, mie pakenen.

H: Minkälainen paikka se oli missä tämä tapahtui? Oliko se jossakin talossa?

SK: Ei, kun sen järven piässä.

H: Siitä lähitte sitte?

SK: Siitä läksimmä. Vähän matkaa astumma. Vaari nostaa tänne kesselih (osoittaa selkää), kantau. Kun aivan rupiamma astumaan, se oli oikein pahankurinen se vaari. Täältä Suomen puolelta maita sytyttää palamaan. Niin se on menny se elämä. Siitä setä oli vastassa siellä rajalla.

H: Olikohan se niin että se vaari oli päättänyt että se tulee sinut hakemaan?

SK: Noo. A oli rajavartiosto ja kaikki Tuavossa. Se ei ukko varannu että josko. No siitä

*hänet vangittiin. Siitähän se sano että mie kun en alapuolelta piässy ni hänen täyty mennä yläpuolelta. Semmonen se oli reissu."*⁸⁴³

Kysymykseen, oliko raskasta jäädä Karjalaan, hän vastasi:

*"En minä voi moittia Karjalassa oloa sillä, että minä olin oikein hyvässä huollossa. Kuitenkin miun sydämessä oli että mie oon orpo." Tekikö äiti väärin? "Sitä minä en osaa sanoa, tekikö äiti tai isä väärin. Siitä olen pahoillani että kun vaari haki minut järven rannasta, hyö ei kumpikaan sanoneet että me ei anneta tyttöä. Se tuntu minusta että minä oon liikaa siinä perehessä. Mie sanon sen avoimesti kuin olen sen ajatellut."*⁸⁴⁴

Stepanie menee takaisin isovanhempiensa ja setänsä hoiviin.

*"Siitä alko setällä lapsia, no yks oli jo kun miut tuotiin Suomesta. Siitä niitä piti. Kahen netälin vanhan lapsen kera kun jätetäh kesällä kotih, kun lähetäh heinä. Siitä kuin katsot, osoat hoitaa. Vielä se tuskassuu kun vielä pitäy astioita tiskata, vähän siellä talossa pitöä siivota..."*⁸⁴⁵

Stepanien mukaan rajaa ylitettiin vielä senkin jälkeen, kun se oli sulkeutunut. Jo Stepanien haku tapahtui rajan sulkeutumisen jälkeen. Myös omat vanhemmat, isä ja äiti, kävivät kumpikin kerran Taavossa. Stepanie piiloutui, ettei joutuisi heidän mukaansa.⁸⁴⁶

Stepanie Kemova joutui **valtion töihin** vuonna 1929 Kiestingin kolhoosiin. Ensin hän oli vuoden metsätöissä, sitten kuskina metsätyölaitoksen hevosilla.⁸⁴⁷ *"Kaikkein jykein oli elämä kolhoosan aikana. Minulla ei ollut mistään päin turvoa. Missä oli kaikkein jykein reikä, sinne lykättiin. Sitä ei pitäny heitellä laukkua selästä, se piti olla aivan matassa, mennossa."*⁸⁴⁸

"En minä ollu hyvin pitältä kolhoosassa. Mie pakenin tukkimetsään. Tänne Kiestinkiin." Suomesta tullut Eemeli Huttunen piti Stepaniesta huolta kolhoosiaikoina. Kun Huttunen siirrettiin Kiestinkiin, hän järjesti myös Stepanielle työpaikan ruokalasta. Siellä Stepanie työskenteli vuoteen 1935 asti, jolloin Tyyne syntyi.⁸⁴⁹

Stepanie oli kolme kertaa naimisissa. Ensimmäinen **avioliitto** vuonna 1932 jäi yhden kuukauden mittaiseksi. Stepanie jätti Homa Smolenikovin, keräsi tavaransa ja muutti pois.⁸⁵⁰ *"Piti vaihtaa hevonen"*.⁸⁵¹ Avoliitto näyttää muodostavan niin lyhyen ja merkityksettömän vaiheen Stepanien elämässä, ettei hän sitä kaikissa tilanteissa edes maininnut. Kemin paikallisradion haastattelussa hän kertoo elämänvaiheensa lyhyesti ja toteaa kertomansa lopuksi:

*"Se vielä välillä jäi sanomatta, naimisiin menin 34 vuotena. Kolme lasta oli sen miehen keralla mikä sovassa meni. Siitä sovasta palasin, menin toisen kerran naimisiin, sain vielä viisi lasta. Ja niiden keralla me nyt asumme. Täss on kaksi. No mitäpä mie muuta siulle tiän sanoa?"*⁸⁵²

Vuonna 1934 Stepanie avioitui Teppo Kemovin kanssa. Tästä avioliitosta syntyi kolme lasta: Tyyne (1935), Volodja (1939) ja Jurkka (1941). Volodja kuoli alle vuoden ikäisenä. Stepanie piti toista avioliittoaan hyvänä.

"Se oli minulla keskimäinen mies, vaikka minä olisin remmiksi vyölläni kiäntänyt,

*niin se kiänty. Jos oli vähän verran ryyppännyt kun tuli työstä, niin se heti kysäsi, jotta voiko tulla. Siitä sai ajatella että jo on tuas vähäsen viärä. No et voi sanoa että mene ulos. A siitä kun rupiamma oikein murajamaan, jo oli minulla Tyyne pikkaraisena, sen tytön ottaa, tule sanoo sänkyyn nyt, Saksan sota matkau. Se ennusti siitä.*¹⁸⁵³

Tepon kanssa Stepanie lähti Arkangeliin evakkoon. Teppo kuoli sodan aikana Virossa.⁸⁵⁴

Kuva 42. Stepanie ja puolisonsa Teppo Kemov.

Evakkoon lähtö tapahtui dramaattisissa merkeissä. Kylässä tapettiin kaksi miestä.

"Se tuli nii heti lähtö jotta autot ajettih pihalle ja sait mitä matkaas sait, tokko lapset otat. Ei niitä paljo ei niitä tietysti paljo ollu niitä tavaroita. No neki vähäset jätettih kotih. Minulla kitti (kissa) oli saanu pennun, seki oli matassa. Hampahissaan kantau pentua ja katsoo sinne autoon: ottuo.

Siitä vietih Louheh. Oikein pommitti kovasti kun Louheen ajoimma, no meiän autoon ei sattunu sitä pommia. Iessä ketä vietiin niien piti hyppiä ta mennä metsään. Menimmä Louheen, meiät asetettih tähän sohvoosaan kuuennelle kilometrille siihen kulttuuritalolle meiät jätettih. Siinä me olimme siitä kolme vuorokautta.

Siitä meiät pantiin junah. Ta vietih tämän Volodjan kautta. En vot muista, pitältä myö sitä tietä tulimma, yhdessä paikassa vain pommitti. Se oli uusi rautatie. A siitä vietiin meät Kotlatsuun. Kotlatsusta pantiin laivah. Siitä ajoimma sitä jokea

niin äijä jotta tähän Lenskoin piirih. Muistanko nyt sen sataman, en muista. Siihen meivät purettiin, hevoset oltih vastassa, niistä kylistä kolhoosan hevoset. Niitä kyliä myöte jaoteltiin kaikki meät. Myö olimma, Pertissih oli sen kylän nimi. Oli viis taloa vain siinä. Siellä on niinkun tiällä Suomessa talot, metsä välissä ja tuas on talo."⁸⁵⁵

Arkangelissa oltiin lähes viisi vuotta. Vuoden 1945 keväällä palattiin takaisin. "Evästä siellä ei ollu, siellä nähtiin nälkää. No anteeksi mie en nähny, mie pääsin semmoseen työhön." Stepanie oli myllärinä, ja pystyi pitämään perheensä ruuassa. Myös muita perheitä oli hänen harteillaan.⁸⁵⁶

"Liikolästä se lähtöö kiitos kun oman nokan alta, a mie kun olen ollu aina ihmisille, jos minua kuka pyytää että voitko sinä tuoss auttoa, ni mie jätän oman työni ja menen avuksi. Jumala piti minun puolia, mie en nälköä nähny."⁸⁵⁷

Arkangelissa kuoli Stepanien toinen lapsi, 7-kuisena syntynyt poika, joka oli ollut alusta asti sairaaloinen.⁸⁵⁸

Stepanie avioitui kolmannen kerran vuonna 1946 Simo Kemovin kanssa. Alkuaika Arkangelista palattua oli kaikin puolin ankaraa. Stepanie siivosi klubilla Nadjan syntymään saakka (1956). Tämänkin jälkeen hän teki sekä siivous- että muuta työtä. "Kun mie vaan kuulin että jostain kopeekka tulou, mie sinne aina ajoin itseni."⁸⁵⁹

Stepanie kertoo elämästä Arkangelista palattua näin:

"Kun tulin sieltä karkureissulta, piti suaha mökki piän piälle. Siinä mie menetin puolet tervehtyitin. Toiseksi, siitä kun rupee lapsia tulemaan. Siitä tiukkaa, ei ole vaatetusta, eikä ruokoa.

No Nadjan saatua minä rupesin laittamaan sitä taloutta. Perunamaita, lehmän otin. Siitä meillä oli ukon kanssa kova riita lehmästä. Hän halusi ostoa ompelukonehen. Tsikka, suomalainen kone. A mie halusin ostoa lehmän. Vot hän kulettaa alatietä myöten sitä tsikka-konetta autolla, a mie veän ylitietä myöten lehmää samana päivänä. Niihä mie piäsin siihen lehmään ja niihä mie piäsin siitä järjestämään elämää että lapsilla oli aina ruokoa ja aloin vähän verran vaatetusta suaha. Ja siitä mie otin vasikan kasvamahan. Kolmevuotiseksi härän piin. Siitä kun sen syksyllä tapoin ja lihat möin, siitä mie piäsin jo rikkahaksi. Siitä miull oli rahoa, oli ruokoa, vielä vasikan leikkasin itselle lihaks.

Kun elimmä niin kaheksalla henkellä oli yksi lakana. No nämä saunavaatteet miulla oli kelläkin kaksin parein. Siitä läksi paranomah ja paranomah ja paranomah siinä elämässä.

A miehen keralla, miulla ihan suoraan nyt sanon niin kuinne oli asiat, miehen keralla miulla ei ollu oikein emme olleet oikein tyytyväiset, vaikka hän oli minua nuorempi kahtatoista vuotta. Hän oli semmonen, ei laiska, vaan vähätöinen. Jos hänelle sanoi niin jotta tämä on tehtävä nyt, hän teki. Hänellä ei ollut sitä itsealottelevaisuutta, jotta hän olis minkii työn hoksinu tehdä. Jos mie toin venehellä puun rantaan, sanoin nuo olis sahattava, ne hän teki."⁸⁶⁰

Stepanie **astui miinaan** kesällä 1946. Onnettomuudessa menivät miltei kaikki hampaat ja muutakin. Kertoessaan harehtimisen voimasta ja esimerkiksi eläinten löytämisestä

metsän peitosta veriä liikuttamalla hän totesi: "Jos mie en olis miinaan menny, mie vielä pirut korvista vetelisin."⁸⁶¹

Stepanien mukaan miinaan menokin oli syntymätilalla määrätty. Samalla paikalla kävivät pojat pissalla; heille ei tapahtunut mitään. "Minun käsetti se lauta koskee". Miina oli pirtissä jossa oli ollut ruokala.⁸⁶²

"...Sanoin niille pojille: mie en ole selvillä että mie olen loukkaantunu. Mie sanoin pojille, ajakoa työ hevosta. Hyö ei voia. A miull on piä niinkuin Haminan kaupunki suuri. Se on semmonen sananlasku. Hyö ei voia. No kun ette voi ni minä ajan.

A tästä käestä tämän tsakarin löi tänne (osoittaa pikkusormea), a sen mie koettiin siihen paikoilleen. Kato siinä on, viärässä siinä. Hyö ei voia. Mie sanoin menköä leikatkaa vitsa. Ei hyö voia. Mie kun hyppäsin, kalossit oli jalassa. Mie kun hyppäsin, ni ku veri purskahti. Mie sanoin, miull on hyvin käyny. Siitä sain sen vitsan, ta läksimmä ajamah, menimmä sairaalaan...

*Miulla se tuli jo oikein raskasta. En voinu enempi istua. Ajattelin että en rupia istu-
altah kuolomah, mie tuohon lattialle lankeen. Siitä mie en tiä konsa ne oli nämä jalat pesty, ta pilttoutu sitä nastjapirtua (?) annettiin, siitä mie pääsin tajuloihin. Ei ollu sairaalaan tilua miulla venymäh. Lähemmä ajamaan. Kalossit kavotan. Heposen annan kalosseja etsiessä. Lähemmä astumah..."⁸⁶³*

Vaatteet olivat repeytyneet niin että vain "häpiepaikan" päällä oli riekaleita. Suuren kiven luona Stepanie pysähtyy, sanoo ettei jaksa enää astua ja lähettää pojat hakemaan miestä. Simo ja Simon isä tulevat hakemaan Stepanieta kiven luota kotiin. "Semmonen oli se reissu".⁸⁶⁴

"Ja ei käyty yhtä kertoa lääkärit katsomassa että paranenko mie vai enkö parane." Muistoksi jäi vapina toisella puolella vartaloa ja kuulon menetys toisesta korvasta. Lähes jatkuva pääkipu tuli onnettomuuden seurauksena ja hampaita meni. "Vielä viisi lasta sain sen jälkeen. Kun ei ole tolkkua riittäny että vielä piti naimisiin mennä. Vissiin se oli niin syntymätilalla sanottu jotta yritä vain vielä kerta, jos onnistuu, ja siitäkin jäin."⁸⁶⁵

Kuva 43. Poika Kolja ja Stepanie Kemova.

Stepanie ei itse kertonut **tyttärensä kuolemasta** kuin lyhyesti. Hän sanoi, että Tyynen itsemurha on ollut suurin suru.⁸⁶⁶ Toisessa yhteydessä hän kertoi Tyynen hautaamisesta.⁸⁶⁷ Tyynen siskopuoli Nina kertoi, että vuonna 1935 syntynyt Tyne teki itsemurhan vuonna 1963. Hänellä oli viisivuotias tytär. Sunnuntaiyönä huhtikuun ensimmäisenä tultiin koputtamaan ikkunaan, kutsuttiin Stepanieta. Tulijat kertoivat mitä oli tapahtunut. Tyne vietiin sairaalaan, hänellä oli kaulassa siniset jäljet. Hän odotti toista lasta. Kortteerista löytyikin pieni virkattu hattu ja pusero. Tyne oli kirjoittanut omaisilleen kirjeen, jossa kertoi miksi ei halua elää. Miliisit ottivat kirjeen, eivätkä omaiset nähneet sitä kertaakaan.⁸⁶⁸

Kuva 44. Marina ja Olli Takalon perhekuva. Rajan takana asuva Stephanie on liimattu kuvaan.

Stepanie **tapasi äitinsä** vuonna 1965 Petroskoissa. Sekä Marina Takalo että Stephanie Kemova ovat kuvanneet tapaamistaan yksityiskohtaisesti. Kertomukset keskittyvät olennaisesti erilaisiin asioihin. Molemmat kertovat, mitä toiselle antoivat. Kumpikaan ei kerro, mitä itse sai. Stephanie vei Marinalle kalakukkoa ja juotavaa. Marina Stephanieelle koko joukon vaatteita ja muita tarvikkeita.

Keskustelu kosketteli myös äidin ja tyttären eroon johtaneita syitä. Stephanie kertoo: *”Hän koetti miulle valitella, jotta Ville-setä se on siinä viärä, että me olemme eroh. Mie sanon ei mamma. Ville-setä siin ei ole yhtään viärä. A mikä? Meän, mie sanon, onni. Meill on niin kerran Jumala laittanu syntymätilalla, että myö emme voi siun keralla yhdessä talossa elöä, ni meän täyty näin elöä. No niin se voi olla, sen hän vastasi minulle. Ja niin se on.”*⁸⁶⁹

Tästä keskustelusta Marina ei kerro mitään. Selittäessään matkalla laatimaansa biografista runoan hän totesi vain: *”Lähdin kukkaa etsimään. Kukan kohtasin, kun tyttöni kohtasin, mutta hän oli kuihtunut, lehdet kellastuneet, kukat kuihtuneet. Hän oli vanha.”* Itse runossa hän totesi eron syistä näin: *”Kukka putosi korista, veräjä vierähti kiinni, minä kurkotin, pyysin kukkoa, en soanu, kaihoten kaipasin, itkien etsin monta vuotta.”*⁸⁷⁰

On kiinnostavaa, että tässä tilanteessa Stephanie alkoi opettaa äitiään juuri samoilla sanoilla, joita Marina itse käytti omassa mielisadussaan, jota oli kertonut Suomen puolella. Marina ehti kertoa sadun haastattelijalleen viisi kertaa. Sadussa on sanat: *”Sinulle on syntymätilalla nämä kaikki reissut määrätty.”*⁸⁷¹

Stepanie kuvaa tapaamista 40 vuoden jälkeen näin:

"Minä olin oikein laiha silloin kun mie äitin tapasin. Miulla ei ollut muuta kun nahka ja pahanpäiväiset luut. Silloin mie kun tapasin äitin ni myös tätä, aamulla mänimmä Leningradiin. Heti menimmä sinne Astoriaan. A hyö oli tultu tähän Leningradskoi-hotelliin, vai Moskovskoi, en muista.

Myö koko päivän istuimme siellä Astoriassa. Ja siitä illalla läksimmä menemään asemalle. Menimmä asemahuoneeh. Miulla se sulho heitti kapsäkin käestään ja sano mulle että istuuvu tähän. Ta istu siinä niin pitältä kun mie tulen. Mie ajattelin että nyt se meni ja osti liput ja lähemmä takasin.

Istuin, istuin, mietin se lippuja nyt ottau. Tuli. Nouse pois siitä. Mie nousin, otti hän sen kapsäkin. Mänimmä siitä poikki salista. Nousoo ylikertah. A mie nousen jälkeh. Pyörähti jälelläh sanou jotta en mie sano yhteh numeroon saanu sinun keralla mestoja. Mie toiseen numeroon menen a sie toiseen. Välitä sie, jo myös olemma yhdessä numerossa muannu.

Vaan kun minä olin väsyny kun menin, ihan oli tyhjä se huone, että ei ollu yhtä henkiä. Ni aamulla kun heräsin ni täysi sali oli se makoajia.

Siitä läksimmä menimme toisen kerran sinne Astoriaan. Simo se istuu, mie kävelen, a lähen mie tuonne pihalle. Astun sitä siltoa myöten vähäsen, en poispäin etten eksyis. Tulee jälelläh auto bussi jossa on Suomi. Menen istumah siihen ovikorvah. Kävelöö siinä naisia ta miehiä. Oikein laiha nainen yks oli. Sanou, kuuluu siellä että, tässä kyllä on, sanoo rouva, istuu että tummanpunanen leninki on piällä. No, ei ole, sanou, sitä keltasta silkinauhaa laukun pankassa.

Meill oli se sovittu niillä jotta se. Mie sen lettinauhan jo keräsin pois. Panin laukkuh. Mie nousin seisomah, mie sanon: Jos ei ole laukun pankassa, on se laukussa. Hän alko huutaa jotta Mari Mari, tiällä on tyttös. Ni miusta tuntu äiti niin pieneltä kun mie häntä kaklasin ni mie piällitse hänestä kaikki näin.

Ja siitä toiset lähettih retkelle kunne lienöy, äiti jätettih meän keralla. Ei se ollu kaukana se hotelli jossa hyö oltih. Siitä menimmä sinne. Meillä oli tiältä kalakukkoa viety ja vaikka mitä semmosta. Silloin se oli parempi ruuasta kun nyt on.

Mie sanon Simolle, menehän käy pullo. Simo kävi pullon, rupiamma syömäh. Sitä kalakukkoa mamma pikkusen, mie sanon, syö vain. A miun pitäy, sanoo, Hellille jättäy. Jiäy tiältä, sanon, vielä Hellille.

Siitä Simo toi pullon kuatamah. Mamma sanoo hän ei rupie juomah. Juot. Mie sinulle en tarjoo enempää kun sen verran min sie jaksat. No joi hän sen kumminkin, ei siinä paljo ollu, tuon vertaa. Enkä se mie paljo ottankaa.

Siitä siinä istuimme niin kauan jotta myös yöjunah läksimmä. Sinne se jäi. Hyö aamulla lähettih seitsemän aikaoina. Myö kahentoista vai yhen aikaan läksi yöjuna tänne Karjalaan päin. Sillä niännällä se meni."

Tästä versiosta puuttuu joitakin yksityiskohtia, jotka tulivat esille toisissa yhteyksissä. Kun äiti tuli, hän valitteli koko ajan että tuli velkaa maksamaan. Stephanie sanoi hänelle, ettei hänellä ole velkaa, mutta ymmärsi kuitenkin mitä äiti tarkoitti.⁸⁷²

Stepanie **tapasi sisaruksiaan** ja muita sukulaisiaan ensimmäisen kerran Muurmanskissa.

"Menimmä siihen hotelliin jossa hyö oltih. A Nadja ja Kolja (Stepanien lapset KH) lähettih kauppoja käymäh. A mie istun siinä odotussalissa. A kuuntelen jotta kun kävellään, eikö suomeksi puajita mitään." Sukulaisia alkaa tulla sisälle.

"Jouka sanoo äitilläh, tuolla, sanoo, istuu Stepanie-täti. Irja sanoo, elä höpöjä, no on se. Niin solahtau, ta sieltä tulou tsikko ta siitä Olaville sanotah. Tulou Jouka kysyy oletko Stepanie. Olen. No myö olemma ne ja ne.

Siitä me siihen kerävyttih. Olavi solahti ta Orvokki ta kaikki siihen tultih siitä. Mie siitä kävin kutsumah Oleskata. Tämä Alekski mentih tupakalle. Mie sanon tulkua pois tänne nyt. Nyt myö löysimmä nämä. Siitä nousimma sinne ylähäksi ja yksi jää sinne vahtiin, Oleska jotta tätä sua sen Koljan ja Nadjan käsih. Siitä siellä alettih piirut."⁸⁷³

Stepanie kävi ensimmäisen kerran Kemissä sukulaistensa luona marraskuussa 1989. Stepanie saapui kahden lapsensa kanssa Helsinkiin junalla ja jatkoi sieltä matkaa Kemiin yöjunassa. Liput oli ostettu valmiiksi. "Mie sanoin että mie en lähe siihen vaunuun mihin Kolja (S:n poika KH) ei lähe. Se sanoo se, kuin teillä sanotaan niitä provotnikkoja, sanoo jotta mummo, sanoo, tiäl ei ole semmosta tapaa että miehet ja naiset ovat yhdessä vaunussa." Stepanie käy ikkunassa joka pysähdyspaikassa, ei nuku. "Aamulla tultih Kemiin. Jo oltih vastassa Hellit ja Olavit." Matka kesti kaksi viikkoa.⁸⁷⁴ Vierailu uutisoitiin Pohjolan Sanomissa otsikolla "Pitkät jäähyväiset". Toimittaja kävi haastattelemassa Stepanie Kemovaa Takaloiden kodissa.⁸⁷⁵

Kuva 45. Marina Takalon haudalla Orvokki Takalo, Olli Takalo, Stepanie Kemova, Martti Pennanen, Stepanien poika Kolja, Helli Pennanen sekä Stepanien tytär Nadja.

Kuva 46. Kiestingissä kesällä 1991: oikealta Olavi Takalo, Stepanie Kemova, Katja Hyry, Pekka Zaikov sekä Stepanien lapsia ja lastenlapsia.

Stepanien veli Olavi Takalo vieraili Kiestingissä ensimmäisen kerran kesällä 1989. Vierailu kesti vain muutaman tunnin, ja tehtiin ilman tarvittavia lupia. Seuraava matka osui heinäkuulle 1991; hän oli mukana illan, päivän ja aamun kestäneellä vierailulla. Stepanien ja Ollin tapaaminen oli lämmin. Paikalla oli myös Stepanien lapsia ja lastenlapsia. Kun ensimmäiset kuulumiset oli vaihdettu ja siirrytty sisälle, totesi Olavi: *"Sihän kirjoitit että haluaisit nähdä minut."* Stepanie vastasi: *"Mie haluaisin että yhen viikon olla kanssasi. Mutta nyt ei ole kun kaksi päivöä aikoa."* Sitten hän katsoi hellästi veljeensä ja aloitti spontaanisti:

"Ja päätit sydämesi läpi että voitko lähteä järven yli soutelemaan. Ja lähit. No vot. Aurinko oli laskenut ja kaikki luonto vaipunut. Kun saavuit minun pihaani. Silloin minä nukuin kun laulusi kuulin ja heti minä unestani heräsin. En minä luullut tulevan kun järvelt olit tulossa. Vaikka kammarini akkunasta katsahdeltin. Kammarini astuit ja rakkahasti tartuit mun käteeni hienoon ja lämpimään. Surut ne muuttu iloksi ja huolet kaikki riemuksi kun näin sinun kasvosi rakkahat. En muista aikaa sellaista tuskimpo lienee ollutkaan kun yhdyin sun kanssasi rakkauteen. Nyt tämän laulun lakkaan, kynän nakkaan, ja heti taas lakkaan tälläkin kertaa laulamasta. Saman laulan pojille kuin neitosille nuorille jotka ovat rakkaasta Karjalasta. No kuinkas Orvokki?"⁸⁷⁶

Syksyllä 1991 Kemin kaupunginkirjastossa paljastettiin Marina Takalon reliefi. Stepanielle yritettiin järjestää viisumia juhlaan, mutta aikeessa ei onnistuttu. Kun Stepanielta myöhemmin Kemin matkalla kysyttiin, mitä hän reliefistä ajattelee, hän vastasi: *"Mitäpä ajattelen. Jos hän on ansainnut, annapa siinä istua. Näen että äiti on."*⁸⁷⁷

Stepanie Kemovan **suhtautumisessa uskontoon** näkyy voimakkaasti historian jäljet. Uskonto painui vainottuna yksityiselle alueelle, kotipiiriin ja mieleen. Hänen lapsuudessaan vanhauskoisuus oli voimakasta, ja hän muistaa kotiseudultaan kaikki muut vierot paitsi ylimmän lautavieron, jota hän ei tunnistanut.⁸⁷⁸ Kiestinkiin muuttamisen jälkeen (1933) Stepanie ei muista tavanneensa vanhauskoisia.

"*Jumalaa en ole sydämestäni heittänyt vielä ikänä*", sanoi Stepanie.⁸⁷⁹ Hän palasi haastatteluissa tämän tästä perusajatukseensa; siihen, että elämän kaikki vaiheet on syntymätilalla määrätty. Hänen uskontonsa ja koko uskonnollinen ajattelunsa tuntui tiivistyvän tämän perusajatuksen ympärille. Kysymys tuli ensimmäistä kertaa esille ensimmäisessä tapaamisessa marraskuussa 1989:

H: *Se äiti vaan joskus sano, että kohtalo vie sinut, sinä menet minne vejetään.*⁸⁸⁰ *Ootko sinä kokenu että elämä on jotenki*

SK: *On se niinki että jos on syntymätilalla se sallittu että siun pitää tuo mutka käyä, sillon vaikka ei haluttais, siun pitäy se mennä.*

H: *Näin sinä ajattelet*

SK: *Näin minä ajattelen, ja se sattuu monesti niin.*

H: *Että syntymätilalla on määrätty*

SK: *Syntymätilalla on määrätty ihmisellä sekin paikka että missä hänellä tulou kuolema ja miten. Jos minä olen oikein paljon syntiä tehny Jumalalle, ni hän minua kivuttau elävänä ollessa niin paljo jotta siihen kyllästyn, kun ei voi mitään tehdä eikä hän minua lopeta. Mutta jos mie olen ollu ihmisten kera oikein suosiollinen ja olen oikein auttavainen ja olen oikein en kenenkään kera ole kehannu rähjätä enkä mitään, missä on ihmisellä tiukka paikka, niin Jumala on tietysti miun puolella.*

H: *Että Jumala maksaa*

SK: *Jumala maksaa. Ja sille ihmiselle Jumala maksaa joka vieraita veriä oikein pahasti liikuttaa kun ei ole ihminen syyllinen.*⁸⁸¹

Stepaniella on mökissään sängyn yläpuolella kangastaskussa ikoni, jonka hän sai miehensä tädiltä hoidettuaan häntä 15 vuotta.⁸⁸² Ikonin edessä Stepanie ristii silmiään ja rukoilee päivittäin.⁸⁸³

Kertoessaan käsityksistään Stepanie vetoaa tämän tästä "*jumalankirjoihin*"⁸⁸⁴, joita hän ei kuitenkaan ole itse kyennyt lukemaan lukutaidon puuttuessa. Stepanien käsityksen mukaan sekä ihmisillä että eläimillä on oma varjelijansa. Stepanie osoitti olkapäättään ja sanoi: Tässä kulkee surma ja varjelija tässä. Molemmat ovat aina mukana, kuten jumalankirjoissa sanotaan.⁸⁸⁵ "*Surmast et mene yli et ympäri, et päitse et piällitse. Millä tavalla on surma määrätty, se niin pitäy tulla*".⁸⁸⁶

Stepanien **elämäkerta** tuntuu muodostuvan vastoinkäymisistä, joista hän on selvinnyt. Hän ei tarkastellut elämäänsä "käännekohtien" valossa, vaan näki kaiken tapahtuneen syntymätilalla määrätyn punaisen langan mukaisesti. Tässä valossa kaikki on ollut tarkoitettua, ja jokainen mutka on pitänyt käydä.

Stepanie kertoi elämäkertansa lyhyesti Kemin paikallisradion haastattelussa vastatessaan kysymykseen "*Kertoisitteko lapsuudestanne ja elämästänne siitä eteenpäin?*" Tähän elämäkertaan on jäänyt pääpiirteet. Se kertoo ytimekkäästi sekä lapsuuden että sen jälkeisen ajan vaiheet.

"H: Kertoisitteko lapsuudestanne ja elämästänne siitä eteenpäin?

SK: Miun elämänaikani ei tietysti ollut oikein loistavaa, ei sitä saata oikein moittia. Syntynyt olen 12-vuosiluvulla Oulankassa. Silloin oli Oulankan piiri i Oulankan kylä. Kasvanu olen Tuavossa, 10 kilometriä Oulangasta. Ei ollu isää ei äitiä. Isä ja äiti Karjalan kapinan aikana tuli Suomeen, minä olin siellä. Oikein sanottuna mieki kävin tiällä. No miut vaari kävi takaisin.

H: Mitä varten takaisin?

SK: Sitä varten että hän oli miut kasvattanu kuuesta kuukaudesta kaheksaan vuoteen. Ja tietysti vaari ja setä halusivat että minä olisin heille jollain tavalla korvannut ne vaivat. Siitä oli minulla 5 vuotta tai kaheksan vuotta kun ensi kerran vietiin sinne syntymäkylään. Kun palasin sieltä Suomesta. No isää en muista, mimmonen hän oli, miten oli. Äitin muistan. Veli oli 7 vuotta vanha, sisko oli 4 vuotta vanha. ja siitä kotitöissä, peltotöissä, kunnes pääsin isommaksi. Kävin rahinajossa, kävin tukkimetsässä, siinä kotona kalanpyytö, siitä kolhoosassa rupiemma työjelemään. Jo olin semmonen aikaihminen kun kolhoosiin tultiin, kun rupesimme kolhoosisa työjelemään. 29-30 vuosiluvulla olin täällä Kiestingissä hevosmiehenä, rahtie vetimmä Louhesta Kiestinkiin. 33 vuotena mie sieltä Oulangasta läksin. Olin tukinajossa tuolla Kuntikylän punktilla, siitä siirryin Kiestinkiin sieltä. Ja Kiestingissä olen ollut 33 vuuesta. Tämä sota nousi, siitä olimma Arkangelskoissa. Siellä olimma 5 vuotta, työjelin myllyssä 4 vuotta, yhen vuen tukkimetässä. Siitä tulimma takasin tänne kun sota loppu. Tulimma takasin tänne Kiestinkiin. Siitä hääti ruveta talon teentään, suaha vähänen kattoo pään päälle. Se vielä välillä jäi sanomatta, naimisiin menin 34 vuotena. Kolme lasta oli sen miehen kera mikä sovassa meni. Siitä sovasta palasin, menin toisen kerran naimisiin, sain vielä viisi lasta. Ja niiden kera me nyt asumme. Täss on kaksi. No mitäpä mie muuta siulle tiän sanoa?"⁸⁸⁷

Jälkikatsannossa merkittäväksi on osoittautunut nuorena tavattu povari, joka luki Stepanielle korteista elämäkerran. Stepanien mukaan elämä on mennyt, niinkuin povattiin. Povarin mukaan Stepaniella on niin paljon vihollisia, että he hänet elävältä hautaisivat, mutta eivät kuitenkaan voi mitään. Povarin mukaan Stepanie on sellainen ihminen, että niitä on vähän maailmassa. Joka reiästä pääsee ulos.⁸⁸⁸

"Niin sit on pitäny vaeltoa. Missä syvä, missä matala. En tiä olinko mie niin onnelinen vai olinko mie niin viisas, vai tyhmä, no mie kaikista vaikeista paikoista pääsin läpi.

Mitä minua pieksettih sen talvisovan aikana enkaveteessa, oivoivoivoi. Mimmosia tolkko ei annettu kysymyksiä, mie niihin kaikkii mahoin vastata, niinkun kuulu. Siitä se Petroskista oli niitä enkaveteen miehiä. Kysyy minulta että oletko sie lukutaitonen. Olen mie, mie sanon, sen verran että jos i tulee vastaan hattu piässä piäsen siitä sivu ettei piä jälelle myhtyä...

A mistäpä sie olet, sanoo, oppinu näin tämmösiin kysymyksiin vastaamaan. Siks, sanon mie, että mie olen melko syviä järviä kualannu, mie olen melko jykiätä elämöä eläny."⁸⁸⁹

Stepanien repertoaarissa oli lauluja, joiden hän sanoi kertovan elämästään. Hän näki kohtalonsa tivistryvän mm. **Lunastettavan neidon lauluun**⁸⁹⁰, jota hän ei kyennyt itke-

mättä laulamaan. Stepanien laulussa ämmö lunastaa tytön, vaikka eri versioissa sanat hiukan vaihtelevatkin.⁸⁹¹

Kun Stepanie oli laulanut Lunastettavan neidon laulun Kemian paikallisradion toimittajalle, kehkeytyi laulun sisällöstä ja merkityksestä seuraava keskustelu:

H: *Mikä se tämän laulun sisältö on, mistä se lähtee ajatus tässä?*

SK: *Etkö ymmärrä? Siitä lähtee, että on isä ja äiti ja kaikki hänen sukulaiset hänet heitetty jotta ei kukaan häntä omista. Yksi mummo vain oli niin helläluontonen että mummo otti. Se niin paljon koskettelee minun elämää että minä kyynelittä en voi..."⁸⁹²*

3.8. Stepanie Kemova, laulaja ja parantaja

Stepanie Kemova on luku- ja kirjoitustaidoton:

"Ja se on ollut Katja ikäni minulla paha mielessä kun olen ollut sokie. Ihminen on sokie kun ei ole lukutaitonen. Onko niin? Ajattele vain pitempään niin sie samaan johtopäätökseen tulet kun mie. Lähe sinä kylään eli kaupunkiin, kun on ilmoitukset oviloissa, et maha lukie."⁸⁹³

Hän puhuu karjalan lisäksi venäjää, jonka alkeet oppi kotonaan rajavartiostoilailta, jotka joutuivat asumaan taloissa rajan sulkeutumisen jälkeen.⁸⁹⁴

Stepanieta voi luonnehtia omassa lähipiirissään myös riittispesialistiksi, joidenkin sairauksien asiantuntijaksi ja parantajaksi. Hänen riittituntemuksessaan havainnollistuu kiinnostavalla tavalla se muutos, joka näillä elämänalueilla on tapahtunut Vienassa 1900-luvulla.

Syntymään liittyvän tapa- ja uskomusperinteen voi arvioida kokeneen suuria muutoksia sairaaloiden yleistyessä, myös Neuvosto-Karjalan pohjoisissa kylissä. Stepanie on synnyttänyt osan lapsistaan sairaalassa ja osan kotona.⁸⁹⁵ Kysyessäni, oliko kotisyntytyksissä lapsenpäästäjää, hän vastasi: *"Lapset lähtee itsestään"*.⁸⁹⁶ Poapo- eli kättilöperinne on siis tässä vaiheessa jo katkennut.⁸⁹⁷ Kotisyntytyksissä lapset syntyivätkin melkein yllättäen, tytär Nadja esimerkiksi puolison käydessä ulkohuoneessa.⁸⁹⁸

Stepanien mukaan nainen ei synnytä hyvin, jos hänestä nähdään että hän on menossa synnyttämään.⁸⁹⁹ Kun lapsi syntyy sairaalassa, hänelle ei sanota mitään, mutta kotona sanotaan: *"Hospoti plahoslovi"*.⁹⁰⁰

Hääperinne on muuttunut radikaalisti Stepanien elinaikana. Viimeiset karjalaiset häät olivat Stepanien käsityksen mukaan ennen 1930-lukua, 1920-luvun loppupuolella.⁹⁰¹ Kolmesta avioliitostaan huolimatta Stepanie ei ole viettänyt yksikään häitä. Aviointumispäätöksen jälkeen vain *"mentiin yhteen"*.⁹⁰²

Hän on kuitenkin välittänyt karjalaista hääperinnettä muiden häissä. Esimerkiksi miehensä veljen tyttären häihin hän meni kuokkavieraaksi, liitti hääparin kädet yhteen ja sanoi: *"Mie nyt solmun solmin, että se ei keriydy ennen kuin teillä kuolemassa..."* Hän muisteli patvaskan sanoneen sanat viimeisissä häissä Oulangassa.⁹⁰³ Tyttärenpoikansa häissä kesällä 1993 hän lauloi säkeitä vanhasta häälaulusta "Kokko lenti".⁹⁰⁴

Kuolemaan liittyvä perinne on säilynyt pisimpään elinvoimaisena.⁹⁰⁵ Stepaniella oli selvä käsitys kuolemaan liittyvästä tapakulttuurista. On todettu, että Venäjän Karjalassa kuolemankulttuuri on vanhojen naisten kyläkulttuuria. Valta, jonka naiset rituaalilanteissa saavat tai ottavat, perustuu heidän kykyynsä kommunikoida tuonpuoleisen kanssa.⁹⁰⁶

Stepanie totesi usein: *"Surmast et mene yli et ympäri, et päitse, et piällitse. Millä tavalla on surma miärätty, se niin pitäy tulla."*⁹⁰⁷ Hän opetti myös haastattelijoitaan tästä aiheesta: *"Se on surma jokaisella ihmisellä tässä. Nii se on siulla kuni miulla."*⁹⁰⁸ Stepanie on nähnyt kuolemanenteitä useassakin yhteydessä.⁹⁰⁹ Hän on ollut myös kuolettamassa eli *"surmaa tuomassa"* sukulaisnaiselle, joka oli sairastanut kauan.⁹¹⁰

Miesvainajan pesevät miehet, naisvainajan akat, jotka eivät asu miesten kanssa.⁹¹¹ Vainaja puetaan parhaimpiinsa.⁹¹² Stepanie on itse varustautunut lahjaksi saamallaan villakangasleningillä.⁹¹³ Itkuvirret jäivät hautajaisista pois Stepanien mukaan sotien jälkeen. Poikkeuksia kuitenkin on; 1970-luvulla haudatun sukulaistädin hautajaisissa oli itkijänainen.⁹¹⁴

Aina hautausmaalle mennessään ja sieltä lähtiessään Stepanie risti silmät ja sanoo:

*"Terve kalman kuolijalle,
muassa makoajille,
sovan tappanehille,
tauvin tappanehille,
tulesa palanehille terve."*

Lähtiessä aloitetaan sanoilla: *"Terveheksi jïäköö kalman kuolijat..."*⁹¹⁵ Hautausmaalta ei saa poimia mitään eikä myöskään syödä luonnon antimia. Jos niin tietoisesti tekee, ovat silmien edessä kuolijat.⁹¹⁶

Jos jotakin jää hautajaisrituaalissa sanomatta tai tekemättä tai kaikki ei tapahdu vainajan toiveiden mukaan, voi kuolija tulla takaisin. Stepanien luona on kuolemansa jälkeen käynyt puoliso Simo Kemov⁹¹⁷ ja miehen sisko⁹¹⁸, joka ei ollut *"kaimannut hyväksi"* eli hyvästellyt kunnolla Stepanielle lahjoittamaansa lavuaaria.

Stepanie on hoitanut omat ja lähipiirin **sairaudet** pääasiassa itse. Hän on hoitanut mm. pahalla silmällä katsottuja⁹¹⁹, parantanut kriisistä eli riisitaudista⁹²⁰, tartunnaisista⁹²¹, hoitanut loukkaantunutta jalkaa⁹²² ym. Parantamistavat vaihtelevat sairauden ja sen syyn mukaan.

Stepanien mukaan sairauksia tulee ihmisistä (esim. kirot, pahalla silmällä katsominen) sekä tarttumalla esim. vedestä, tuhkasta tai hiilestä (tartunnaiset). Tartunnaisia parannetaan sanoilla.⁹²³ Jumalanteija ovat esim. suuret ruvet, tuhkaruvet ym. *"Ken paranee, ken ei"*.⁹²⁴ Sairaalan taudeista eivät paranna kuin lääkärit.⁹²⁵

Stepanien kertomukset osoittavat, että sairaala on tullut Venäjän Karjalassa perinteisen parantamistaidon alueelle useassa kohdassa. Se ei ole kuitenkaan onnistunut korvaamaan perinteistä tietämystä. Kun Stepanien käteen tuli *"tartunnainen"* vedestä, hän kävi parantamassa sitä rannassa. Sen jälkeen omaiset veivät hänet sairaalaan, jossa kirurgi otti kädestä mätää pois. Stepanie totesi päässeensä paljon helpommalla, kun ehti käydä rannassa ensin.⁹²⁶

"Niin olen touhunnut pikku ikäni omassa elämässä. Paremmiin itse niitä pahoja"

paikkoja parannellut ennen kuin lähteny toiseen taloon. Sairaalassa en ole ollut en yhtä tuntia muuta kuin synnytyshuoneessa. Synnyttämässä olen ollut, muuta en ole venynyt siellä tähän ikään. On monta kertaa sanottu että lähe sairaalaan. En lähe."⁹²⁷

Ihmisten lisäksi Stepanie on parantanut eläimiä. Hän on päästänyt lehmii kiroista⁹²⁸ ja parantanut "*muahisen panemia*" utareita⁹²⁹ sekä päästänyt metsänpeitosta⁹³⁰.

Kuva 47. Stepanie ja lehmä. Pakokertomuksessaan Stepanie kuljetti kotieläimiä mukanaan.

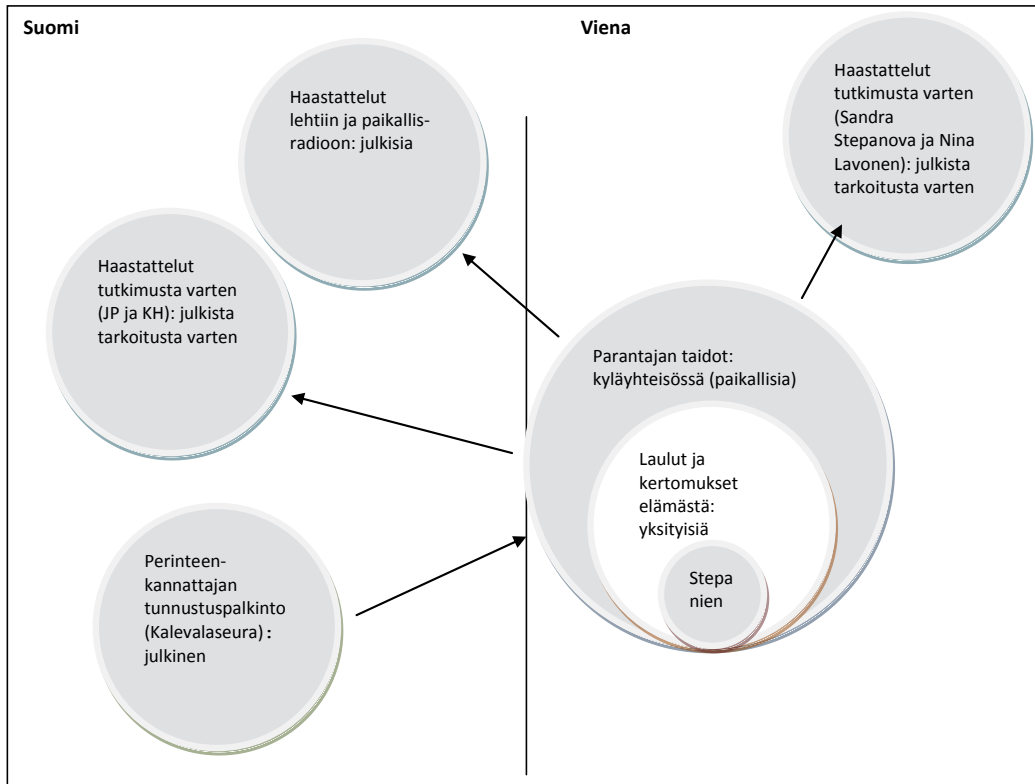
Stepanie oli oppinut parantamaan sedältään Hilippä Nikitiniltä, joka oli oppinut taitonsa Stepanien mukaan isältään eli "*Tuavon ukolta*". Myöhemmin Kiestingissä Stepanie kysyi neuvoa naapurissaan asuvalta Tatjana Stepanovalta.⁹³¹

Stepanien kertomusten, laulujen ja parantamistoiminnan paikallisuuden tasot levittäytyvät kahden maan alueella. Hänen jälkensä ovat yksityisiä, paikallisia ja julkisia. Luku- ja kirjoitustaidottomana hän ei ole voinut ylittää suullisen ja kirjallisen kulttuurin rajaa omilla ehdoillaan, mutta haastatteluissa hän on voinut kertoa oman näkökulmansa. Omassa elinpiirissä Stepanien laulut olivat hyvin yksityisiä, toisaalta hän joissakin tilanteissa valitsi itse julkisen esiintymisen. Tällainen tilanne olivat häät, joissa hän esitti vanhan häälaulun. Myös kertomukset elämästä olivat luonteeltaan yksityisiä: Stepanie valitsi itse, kenelle kertoi. Parantamistaidot olivat omassa kyläyhteisössä tunnettuja.

Haastatteluissa Stepanie ylitti suullisen ja kirjallisen kulttuurin rajan ja maan rajan. Hän esiintyi tottuneella otteella paikallisradion ja sanomalehtien haastatteluissa ja kertoi kokemuksistaan myös tutkijoille. Kalevalaseura palkitsi hänet perinteentaitajana. Tämä palkinto luovutettiin Kiestingissä kenttätömatkan yhteydessä. Palkinnon luovuttaminen uutisoitiin *Helsingin Sanomissa*, jossa kerrottiin sen olevan ensimmäinen perinteentaitajapalkinto, jonka karjalaiset ja suomalaiset luovuttivat yhdessä (Kalevalaseura ja Karjalan Rahvahan Liitto). Jutussa kerrotaan, että Stepanie on viimeisiä Vienan

Karjalan runonlaulajia ja hänen äitinsä oli kuuluisa runonlaulaja Marina Takalo: *”Silloin 10-vuotias Stepanie jäi vahingossa rajan toiselle puolelle ja tapasi äitinsä vasta 1965. Stepanie on säilyttänyt runonlaulannan muistitiedon varassa ja saanut siihen lisäväriä omasta, paljon murheita sisältäneestä elämästään. Hän on luku- ja kirjoitustaidoton.”*⁹³²

Kaavio 25. Stepanie Kemovan jälkien paikallisuuden tasot.

3.9. Raja perheessä

Stepanie ja Olga syntyivät samaan sukuun. Olgan isäninä Saku ja Stepanien isäninä Jyrki olivat sisaruksia; heidän isänsä oli Riiko Nikitin. Olga Salmen ja Stepanie Kemovan vaiheet kiertyvät yhteen. Stepanie tulkitsi heidän sukulaisuutensa siten, että he ovat samoja Nikitinejä, mutta eivät läheisiä. *”Olga on sillä tavalla meille sukulainen, että on kulkenut koko ajan äitin ja isän mukana Suomeen tultuaan.”*⁹³³ Rajantakaisesta näkökulmasta Stepanie liitti Olgan ja oman perheensä kohtalot tiukasti yhteen. Stepanien käsityksen mukaan Suomessa orpo Olga oli hänen vanhemmilleen ja erityisesti äidilleen kuin tytär.

Olga ja Stepanien kohtalot liittyivät yhteen myös rajan toisella puolella. Stepanien mukaan Olgan vanhempien elättämä vaari toi aina kalalla käytyään Stepanielle matikan ja sanoi *”tämä Olgalle”*. *”Kun heiltä oli Olga siellä ja meiltä minä Karjalassa”*.⁹³⁴

Olga kertoo tapahtumasta näin:

”Stepanie yhdisti sillä tavalla minut ja hänet, meidän kohtalot, että kun hän asui Oulangassa minun setä kun oli pyytänyt, ne pyysivät sieltä kosken alta niitä matteita talvella, niin se oli joka kerran kun se oli kalalta tullun i se oli sanonut että, antanut matikan sille, ison matikan ja sanonut että tämä on Olgan muistosta. Sekin oli sellainen papparainen että se aina komenteli.”⁹³⁵

Olga ja Stepanie eivät ehtineet tuntea toisiaan Karjalassa, koska he asuivat eri kylissä; Stepanie Taavossa ja Olga Oulangassa. Kun Stepanien perhe kuitenkin asui Oulangassa, yhdisti Stepanien äitiä Marinaa ja Olgan äitiä Ustia Olgan mukaan myös hyvä ystävyys. Russakon kylvettämisen⁹³⁶ aikaan perheet asuivat toistensa luona. Sillloin Marina kertoi satuja. Molempien perheiden isät olivat myös paljon poissa talvisin mm. metsätöissä. Kerran käydessään Marinan kotona Olgan äiti esti Marinan appivanhempia pieksämästä miniäänsä.⁹³⁷

Käydessään Maikkulan koulua Olga yritti pitää huolta häntä pienemmästä Helli Takalosta, Stepanien siskosta. Kemissä asuessaan hän oli Takalon perheeseen yhteydessä jatkuvasti. Olgalle Marina oli elinaikansa ajan ”*viesti Karjalasta*”, joka toi aina käydessään mukanaan myös palan Karjalaa. Häneltä saattoi kysyä kaikkea, mitä ei rajan takaa enää muistanut. ”*Jotenkin tuntui, että piti niitten Takaloitten perässä kulkea*”. Asuessaan Karjalassa sota-aikana Takalot asuivat Olgan kotimökissä ja toivat tuliaisiksi Olgalle pienen teekannun.⁹³⁸

Marinalta Olga kuuli ensimmäistä kertaa oman sukunimensä mennessään pakolaiskouluun. Marinan kautta hän sai myös ensimmäistä kertaa yhteyden sukulaisiinsa rajan taakse.⁹³⁹ Olgan käsityksen mukaan Marina yritti olla ”*minullekin orpoudessani äiti-hahmona*”, ”*se johtui varmaan siitä, kun hänen oma tyttärensä Stepanie oli jäänyt Neuvostoliittoon*”.⁹⁴⁰ Muisteliaisrunossa hän kirjoittaa: ”*Marina kuin muamo miulle, mierolaisna matkatessa, orpuna omaisista, vierahilla veräjillä.*”⁹⁴¹

Marinan ja Olgan vaiheet kietoutuvat yhteen vielä kerran Marinan kuoleman jälkeen: Marina Takalon reliefi paljastettiin ja Olga Salmen kirja julkistettiin samana päivänä marraskuussa 1991. Molemmista tapahtumista uutisoitiin ***Pohjolan Sanomissa*** samalla sivulla.⁹⁴²

3.9.2. Rajan sukupolvi

Stepanie Kemova ja Olga Salmi kuuluvat J.P. Roosin suomalaisen aineiston pohjalta tehdyssä jaottelussa sotien ja pulan sukupolveen.⁹⁴³ Tämän lisäksi he kuuluvat viimeiseen vienankarjalaiseen sukupolveen, joka ehti kokea vienalaiset kyläyhteisöt ennen vallankumousta ja sitä seuranneita suuria muutoksia. He kuuluvat myös siihen sukupolveen, jonka vaiheisiin raja vaikutti merkittävästi. Heidän sukupolveaan voisi kutsua rajan sukupolveksi, niin voimakkaasti se vaikutti heidän vaiheisiinsa.

Ne Stepanie Kemovan ja Olga Salmen elämänvaiheissa näkyvät historialliset käännekohtat, joita voi luonnehtia vienalaisten sukupolvikokemuksiksi, ovat 1) Karjalan kappina, 2) pakomatka (joka jakoi perheitä ja kyliä myös niiden osalta, jotka eivät paenneet), 3) toinen maailmansota ja 4) rajan avautuminen 1990-luvun taitteessa. Nämä

ovat jaetun sukupolven yhteisiä kokemuksia. Lisäksi Viaan jäänneillä ja Suomeen pakenneilla on omat sukupolvikokemuksensa. Jaetun sukupolven yhteisiä ja omia sukupolvikokemuksia voi havainnollistaa näin:

Kaavio 26. Vienalaisten sukupolvikokemukset.

Yhteiset sukupolvikokemukset:

Vienalainen kyläyhteisö
Karjalan kapina
Pakomatka
Työntäyteinen lapsuus

Jakautuneet sukupolvikokemukset:

Alkuvaiheet Suomessa	Neuvostoaikaan siirtyminen
Pakolaiskoulu	Kolhoosien aika
Sahayhteisöt	Suuren terrorin aika

Yhteiset sukupolvikokemukset:

Toinen maailmansota
Rajan avautuminen

J.P. Roos on määritellyt elämäkerran keskeisten elämäkokemusten sarjaksi. Yksi elämäkerroissa ilmenevä ulottuvuus on perustavat elämäkokemukset. Tällä tarkoitetaan kokemusta tai kokemuksia, jotka asetetaan elämäkerrassa muiden edelle avainkokemukseksi. Jokaisessa elämäkerrassa oli vähintään yksi tällainen kokemus.⁹⁴⁴

Rajan sukupolven kuuluvien Olga Salmen ja Stepanie Kemovan kerronnassa ilmeneväksi avainkokemukseksi voi luonnehtia orpoutta. *”Ei ollut puolestapuhujaa”, ”ei puoltajaa”, ”ei turvaa”* toistui heidän kerronnassaan tämän tästä ja erityisesti silloin, kun he kertoivat vastoinkäymisistä ennen avioitumista.⁹⁴⁵

3.10. Kirjoitetun ja puhutun välissä: Olga Salmen ja Stepanie Kemovan perinneorientaatio

Sekä Olga Salmi että Stepanie Kemova tuntuvat jäävän folkloristiikan perinteisten tutkimuskohteiden reunamille. Heidän kosketuksensa perinteiseen vienalaiseen kyläyhteisöön jäivät niukoiksi. Molemmat menettivät sen, toinen pakomatkan, toinen muiden historiallisten muutosten vuoksi.⁹⁴⁶

Molempien muistelemisen tapoja säätelivät koetut historialliset tapahtumat. Tällaisia olivat Olga Salmen kokemus pakolaisuudesta ja Stepanie Kemovan kokemus vienalaisen elämäntavan muuttumisesta. Kumpikaan ei ongelmitta täytä folkloristiikan tutkimuskohteena olevan yksilön, kansankertojan, tunnusmerkkejä.⁹⁴⁷ He sijoittuvat välimaastoon, jonnekin suullisen ja kirjoitetun tai selkeästi muuttuneen ilmaisun piiriin.

Tällaisissa tutkimuskohteissa kohdalla eivät perinteiset etnografisen yksilötutkimuksen näkökulmat riitä.⁹⁴⁸

Olga Salmen ja Stepanie Kemovan perinneorientaation kehittymistä on tarkasteltava heidän kokemiensa elämänhistoriallisten muutosten valossa. Perinneorientaation kehittymiseen vaikuttivat ainakin seuraavat seikat: 1) Molempien kokemukset vienalaisesta yhteisöstä jäivät niukoiksi. Olga Salmen yhteydet katkesivat pakomatkaan vuonna 1922. Stepanie Kemovan yhteisö koki rajun muutoksen, kun kolhoosit perstettiin vuonna 1929.

2) Suulliseen kulttuuriin syntyneen Olga Salmen merkittävimäksi yhteisöksi muodostui pakolaiskoulu, joka antoi hänelle paitsi yhteisön myös riittävät valmiudet uusien ilmaisuvälineiden löytämiseen.⁹⁴⁹ Siellä Olga Salmi oppi uudessa yhteiskunnassa hyväksytyn tavan käsitellä myös omaa taustaansa. Seuraava yhteisö löytyi Kemistä, Laitakarin sahalta, ennen muuta Takalon perheen yhteydestä.

3) Stepanie Kemovan suhdetta perinteeseen määrittäi voimakkaasti valtiovallan suhtautuminen. Perinne siirtyi uskonnon tapaan yksityisille alueille, ja sen säilymisen ratkaisi Stepanien sitä kohtaan tuntema mielenkiinto. Neuvostoyhteiskunnan myötä tuli myös uusia aiheita ja perinnealueita, mutta niidenkin omaksumisen ja säilyttämisen ratkaisi lopulta Stepanien niitä kohtaan tuntema mielenkiinto. Yhteisö määrittyi uudelleen merkitsemään vain lähintä elinpiiriä.

4) Yhteisöjen särkymisestä huolimatta perinne tarjosi molemmille naisille ”mahdollisuuksia itseilmaisuuksiin, oman persoonallisuuden ja elämänkatsomuksen kannalta tärkeiden aiheiden käsittelyyn”. Perinteen sopivuus sosiaalisen vuorovaikutuksen välineeksi ja sen avaamat sosiaalisen kyvykkyyden vaikutusmahdollisuudet määrittyivät muuttuneista olosuhteista käsin.

5) Olga Salmi määritteli elämänsä käännekohtaksi vuoden 1936, jolloin hän avoitui ja alkoi kirjoittaa kokemuksistaan. 6) Toden teolla Olgan kirjoittaminen aktivoitui eläkeläisenä, jolloin hän liittyi kirjoittajapiiriin ja alkoi työstää kokemuksiaan ohjatussa ryhmässä. Hänestä tuli kirjoittava kertoja, tai paremminkin kirjoittaja. Hän ei vain kirjoittanut ja julkaissut, vaan myös esitti kirjoituksiaan monissa tilanteissa. Hän otti oman historiansa haltuun, kehitti sitä ohjauksessa ja esitti omia tulkintojaan siitä.

7) Stepanielle kuunteleva, nauhoittava ja muistiin merkitsevä yhteisö löytyi vuonna 1989, jolloin hän vieraili ensimmäistä kertaa sukulaistensa luona Kemissä. Hän sai otettua kantaa äitinsä kertomuksiin yhteisistä vaiheista. Hän pyrki kertomaan oman versionsa tapahtumista ja voittamaan paitsi konkreettisen valtioiden välisen rajan, myös kirjoittamattoman ja kirjoitetun välisen rajan. Hän kertoi vaiheistaan haastatteluissa myös muille tutkijoille ja tiedotusvälineille.

Molemmat naiset olivat lähtökohdiltaan vienalaisia ”perinteenkannattajia” tai ”perinteenkantajia”. Heidän kokemansa vaiheet muodostuivat erilaisiksi; toisen suhde perinteeseen määrittyi pakolaisuudesta käsin, toiselle keskeiseksi tekijäksi tulivat neuvostoajan murrokset.

Algimantas Bucys’n mukaan Liettuan kirjallisuuteen vaikutti ratkaisevasti 50.000 liettualaisen pakeneminen länteen vuonna 1944. Joukossa oli suuri määrä kirjailijoita. Liettuan kirjallisuus jakautui kahteen valtauomaan: emigrantti- ja neuvostokirjallisuuteen.

Välissä ei ollut vain maantiede, vaan rautaesirippu. Kaikkien kirjailijoiden toiminta oli jakautunut kahtia: sodanedelliseen ja sodanjälkeiseen aikaan, kotimaassa ja vieraalla maalla tai vapaissa oloissa ja stalinistisen ideologian kahleissa.⁹⁵⁰

Olga Salmen ja Stepanie Kemovan perinneorientaation muotoutumista voi tarkastella samaan tapaan. Toisen perinneorientaatio muotoutui pakolaisuudessa ja siihen vertautui entinen. Toisen perinneorientaatio muodostui rajan jakaman pakolaisperheen (tai suvun) jäsenenä neuvostoyhteiskunnassa, ja siihenkin vertautui entinen.

Molemmat hyödynsivät tuntemaansa perinnettä uudessa tilanteessa mahdollisella tavalla. Perinne tarjosi väyliä itseilmaisuuksiin ja tärkeiden aiheiden käsittelyyn. Se antoi keinoja ylittää rajoja, etsiä tasapainoa, tarkastella koettuja elämänvaiheita ja selviytyä. Perinne antoi äidinkielen, jonka avulla saattoi muuttuneissakin oloissa ilmaista ”toisaalta enemmän ja toisaalta erilaisia asioita kuin tavallisessa puheessa”.⁹⁵¹ Perinne antoi molemmille myös mahdollisuuden liittyä osaksi suvun ja perheen jatkumoa ja säilyttää kosketuksen menneeseen. Lauluissa ja kirjoituksissa se oli läsnä, tavoitettavissa.⁹⁵²

Sekä Stepanien äiti Marina Takalo että Stepanie Kemova löysivät rajaseudun perinteestä omaa kohtaloaan kuvaavia lauluja. He löysivät kokemalleen sanat ja toisaalta tiesivät, että näin on koettu ennenkin. Marinalle omasta elämästä kertova merkitsevin laulu oli ”Ryöstettyjen neitojen laulu”.⁹⁵³ Stepanielle tärkein oli laulu ”Lunastettava neito” eli ”Anni tyttö, ainut tyttö”. Stepanie koki laulun kertovan suoraan omasta elämästään.

Olga ei näitä lauluja muistanut, mutta hän kuvaili kokemaansa kirjoittamalla opituaan taidon pakolaiskoulussa. Hän myös sepitti runoja karjalaksi⁹⁵⁴ ja ylitti rajaa kirjoittamalla lähettämättä jääneitä kirjeitä vanhemmilleen ja sisaruksilleen. Kirjoittamalla hän saattoi liittyä osaksi perhettään ja sukuaan, luoda yhteyden jota ei ollut. Näin rajaseudun perinne tarjosi muuttuneissakin olosuhteissa monia mahdollisuuksia niin kokemusten käsittelemiseen kuin myös rajan ylittämiseen.

Myöhemmin kirjoittava yhteisö ja myönteinen palaute kannustivat jatkamaan kirjoittamista ja löytämään omaa ominaislaatua kirjoittajana. Yhteisön merkitys ilmaisun kehittymiselle on ratkaiseva; palaute voi nostaa tai vaientaa, kuten Anna-Liisa Tenhunen tutkimuksessaan itkijöiden esiintymisistä osoittaa.⁹⁵⁵

Olga Salmen ja Stepanie Kemovan jättämät *jäljet* ovat erilaisia. Kirjoituksia, omasta elämästä kertovaa puhetta, lauluja ja parantamistaitoihin liittyviä kertomuksia ei ole mahdollista tarkastella suoraan rinnakkain. Vain julkaistuja jälkiä voi tarkastella samaan tapaan taidetekoina, artefakteina, kuin aikaisemmin tässä työssä esitettyjä. Toisaalta esitetystä ja tallennetusta laulusta jää jälki, joka voidaan julkaista. Yhtä lailla omasta elämästä kertova puhe voi päätyä tuotteeksi ja pysyväksi jäljeksi, mutta se edellyttää kertojan ja tutkijan yhteistyötä. Silloin kertojana on kuitenkin viime kädessä tutkija, joka kertoo toisen kertomusta.

Havainnollistan näitä erilaisia jälkiä nostamalla kaksi runoa taideteoiksi.

Esimerkki Olga Salmen ja Stepanie Kemovan taideteoista.

Mikä/aihe	Olga Salmen laulu ”Syntymämaa”	Stepanie Kemovan laulu ”Lunastettava neito”
	<p>Oi Karjala kallehin syntymää, sun helmahas yhä mä kaipaen. Ja selkiä Pääjärven siintävän veen, mun muistoini venonen viittää.</p> <p>Oli pinta sen tyyni tai myrskyävin, aina rakkahat muistot se liittää. Siellä hietikkorannoilla lahdelmien, elin lapsuutein kultaista aikaa.</p> <p>Näen siintävät vaaras´ ja salmies suut, näen kultaiset nummes ja puut. Kun keralla siskoni veikkosien, ahon marjaset poimielin.</p> <p>Pihanurmikot, pellot, pensaas ja puut kotikunnaittes rakkahat rannat. Kalapirttiset, rantojes poukamats, venevalkamats rantatiellä.</p> <p>Veden kalvohon kauniisti kuvastuu kalakyljjes sauhujen kierä. Ne armaina muistoihin heijastuu kuin eläisin yhäti siellä.</p> <p>Kotikyläni pirttiset pienoiset nuo on satujen mennyttä taikaa. Savusaunats ja lauhkeats suviset yöt silloin eliväts entistä aikaa.</p> <p>Vaan Karjala kallehin syntymämaa ei unhoitu mielestä multa. On muistots ja mennyt aika tuo mulle kalleinta elämän tulta.</p>	<p>Anni tyttö ainut tyttö, soutau ta itköy ympäri meren rannasta venäläisen venehellä karjalaisen karpassussa. Tuli muamo vastaan. Muamosen, muamosen, lunastappa tytöstäts! Milläpä mie siun lunastan? Siull on kolme lehmöä, pane paras pankkiin. En pane parasta. Pane keskinkertahini. En pane keskinkertahista. Pane silloin pahin. En pane pahinta, ennen luovun tytöstäni, kuin omista lehmistäni.</p> <p>Anni tyttö ainoo tyttö, soutau ta itköy ympäri meren rannan venäläisen venehellä karjalaisen karpassussa. Tulou tuatto vastah. Tuattosen, tuattosen, lunastappa tytöstäts! Milläpä mie siun lunastan? Siull on kolme laivoa, pane paras pankkiin. En pane parasta. Pane keskinkertahini. En pane keskinkertahista. Pane silloin pahin. Enkä pane pahinta, ennen luovun tytöstäni, kuin omista laivoistäni.</p> <p>Anni tyttö ainoo tyttö soutau ta itköy ympäri meren rannan venäläisen venehellä karjalaisen karpassussa. Tulou veikko vastah. Veikkosen, veikkosen, lunastappa tsikoistats! Milläpä mie siun lunastan? Siull on kolme miekkoa, pane paras pankkiin. En pane parasta. Pane keskinkertahini.</p>

		<p>En pane parasta. Pane keskinkertahini. En pane keskinkertahista. Pane silloin pahin. Enkä pane pahinta. Ennen luovun työstäni kuin omista hevosista.</p> <p>Anni tyttö soutau ta itköy ympäri meren rannan venäläisen venehellä karjalaisen karpassussa. Tulou ämmö vastah. Ämmösen, ämmösen, lunastappa tytöstäs! Milläpä mie siun lunastan? Siull on kolme lehmöä, pane paras pankkiin. Ämmö pani parahan pankkiin. Lähetth Annin kera soutamah. Nenä joiku joutsenena, peräkarju kuarnehena, tuli tuppona tutottih, pyrimet pyinä vihelti.</p>
Tekijä	Olga Salmi, sävel Ahti Salm	Kansanlaulu, laulaja Stepanie Kemova
Taustalla		Stepanie lauloi laulun usein kertoessaan elämästään.
Missä	Kemissä	Kiestingissä ja Kemissä
Milloin	Tarkka syntymäaika ei ole tiedossa. Lähetytty Karjalan Heimoon 1968. ⁹⁵⁶	Julkaisuajankohta 5.2.1993
Miten	Julkaistu useissa yhteyksissä: suvun omista lehtisissä, Karjalan Heimossa (1973) sekä Olga Salmen omakustanneantologiassa (1991).	Lapin radion haastattelu.
Taustoitus	Eli lauluna erityisesti Olga Salmen edesmenneen pojan Ahti Salmen esityksissä.	Esittäessään laulua radiossa Stepanie kertoi laulun sisällöstä: ”Etkö ymmärrä? Siitä lähtee, että on isä ja äiti ja kaikki hänen sukulaiset hänet jätetty jotta ei kukaan häntä omista. Yksi mummo vain oli niin helläluontonen että mummo otti. Se niin paljon koskettelee minun elämöä että minä kyynelittä en voi...”
Teon luonne	Laulu, jota on esitetty Karjalan pakolaisten kokoontumisissa sekä Ruotsissa inkeriläisten keskuudessa.	Kansanlaulu, jota Stepanie laulaa lähinnä yksin. Lisäksi hän on esittänyt sitä haastattelijoilleen Kiestingissä ja Kemissä.

Runot havainnollistavat hyvin Stepanien ja Olgan erilaisia ilmaisukeinoja. Olga Salmi oli tutustunut kirjalliseen traditioon, hän selvästi tunsu suomalaiset Karjala-aiheiset laulut ja niiden tradition. Hänen runossaan Karjala on koti, eheä kaipauksen kohde, jota ei voi unohtaa. Laulussa, laulettaessa, kaipauksen kohde on läsnä. Myös hänen poikansa, säveltäjä Ahti Salmi jakoi ruotsinsuomalaisena tämän kaipauksen, vaikka sen kohde oli toinen. Syntymämaa-laulu myös julkaistiin Ruotsissa pienessä vihkosessa nimeltä ”*Pohjolassa 1. Ruotsin suomalaisen Ahti Salmen laulelmia*”.⁹⁵⁷

Stepanien laulu Lunastettava neito eli Anni tyttö ainut tyttö on levinneisyydeltään yksi laaja-alaisimmista balladeista. Siitä tunnetaan monia erilaisia versioita ja sitä on laulettu kaikkialla Euroopassa ja tavattu lisäksi Pohjois- ja Keski-Amerikassa ja Australiassa. Suomalaisella kielialueella laulusta on tallennettu lähes neljäsataa erilaista toisintoa. Balladia on laulettu kaikilla suomalaisilla perinnealueilla ja tietoja siitä on jo 1700-luvulta. Laulu kuvaa hyvin laulutavan muutosta: se ei edusta puhdasta kalevalamittaista laulua mutta ei myöskään riimillistä laulutapaa, vaan sijoittuu niiden väliin. Ainakin Virossa laulua on käytetty leikkilauluna, sen suomalaisia käyttöyhteyksiä ei tunneta.⁹⁵⁸ Stepanielle se oli omaelämäkerrallinen laulu. Hän esitti sitä hiukan varioiden eri tilanteissa, mutta ydin pysyi samana: Anni tytön lunastaja oli ämmö.⁹⁵⁹

Stepanie tarttui lauluihin, joiden koki kertovan elämästään ja opetteli muistamaan ne. Hän lauloi niitä ennen kaikkea yksin mutta myös muille silloin, kun kertoi elämästään ja niitä häneltä pyydettiin. Hän itki laulaessaan ja tuntui esittäessään elävän laulut ja niistä kertovan elämänsä vaiheet.

Sekä Olga Salmen että Stepanie Kemovan jäljet voi nähdä ns. *toisen taiteen* ilmene-mismuotoina. Molempien ilmaisukeinot nousevat valtakulttuurin reunamilta ja niiden tekijät ovat erilaisia kuin yleisönsä. Molemmat ovat jossakin merkityksessä yhteisöjen-sä marginaalissa.⁹⁶⁰ Toisaalta erilaisilla paikallisilla tasoilla, erilaisten elämäkokemusten kautta, molemmilla on myös useita yhteisöjä, joihin he kuuluvat. Olga Salmen kirjoitukset voi nähdä myös ITE-taiteena, arjen taiteena, keinona ilmaista itseään ja tehdä omasta elämästä parempaa.⁹⁶¹ Hänelle kirjoittaminen ja julkaiseminen on ollut keino löytää sosiaalisia kontakteja, lisätä yhteisöllisyyttä, saada onnistumisen kokemuksia ja keinoja elämän hallintaan.⁹⁶²

Sekä Olga Salmen että Stepanie Kemovan perinneorientaatio kehittyi kaltaiseksi siinä ajassa ja paikassa, jossa he elivät. Näin myös heidän jälkensä ovat sidoksissa aikaan ja paikkaan. Niitä jäsentää voimakkaasti diaspora, tietoisuus rajan olemassaolosta ja kokemus sen ylittämisestä. Molempien jäljissä on useita paikallisia tasoja, ja molempien jäljet ulottuvat myös rajan yli.

Kuva 48. Olga ja Toivo Salmen hauta Kemissä. Vieressä Vilma Hyry.

4. KUULLUKSI TULEMINEN: TUTKIJANA RAJOILLA

4.1. Tutkijana sisä- ja ulkopuolella

Myös tutkimus on jälki. Jälkenä se on luonteeltaan avoin, julkinen tiedeteko. Tässä luvussa asetan tämän jäljen yhteyteensä ja tarkastelen sitä syntyajankohtaansa ja –paikkaansa vasten. Luku perustuu autobiografiaan, joka on esillä peilinä tai heijastuspintana, ei varsinaisena tutkimuksen kohteena.⁹⁶³ Tutkin sitä, missä ajassa, minkälaisen edellytysten varassa pakolaisten jälkiä ja erilaisia ilmaisukeinoja on luettu ja luetaan. Minkälaisesta viitekehuksesta olen itse niitä lukenut?

Tutkija on tuntevana ja kokevana subjektina tutkimuksessaan läsnä.⁹⁶⁴ Tässä luvussa pyrin kirjoittautumaan sisään oman tieteenalani ja sukuni jatkumolle ja tunnistamaan ja tunnustamaan niitä ihmisiä, jotka ovat vaikuttaneet tutkimukseni syntyyn ja joiden vaikutuksen tiedostaminen on auttanut löytämään omaan aineistooni uusia näkökulmia.⁹⁶⁵ Tutkimuksen henkilökohtaisten ulottuvuuksien pohtiminen voi olla tutkimukselle voimavara, mutta kyllä tutkimusta voi tehdä myös sen ”ohi”, riippumatta siitä.⁹⁶⁶

Tämän tutkimuksen kohteena on kaksi vienalaisten pakolaisten sukupolvea, joita on tutkittu omassa suvussani kahden sukupolven voimin. Tutkittavieni vaiheet asettuivat 1900-luvun Suomeen, jossa on elänyt myös oma sukuni – samojen historiallisten tapahtumien katveessa ja suurien aatteiden vaikutuskentässä.

Miksi toiset päätyvät tutkimuksen kohteiksi ja toiset jäävät unohduksiin? Ketkä päätyvät kirjoittamaan historiaa, miksi ja kenelle? Jorma Kalelan mukaan omien mieltyömysten unohtamisen sijaan ne tulisi ottaa järjestelmällisen kontrollin kohteeksi ja yrittää vastata kysymykseen: Miksi minä haluan tutkia juuri tätä aihetta?⁹⁶⁷ Tässä yhteydessä tätä kysymystä voisi laajentaa kysymällä: Miksi me olemme tutkineet juuri näitä aiheita? En nyt tarkoita pelkästään sukua, vaan myös laajemmin ”meitä”, kansallisten tieteiden tutkijoita, jotka ovat päätyneet tutkimaan suomensukuisia kansoja.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisema teos *Isän huone* (Sala 2008) kuvaa kansallisten vaikuttajien taustoja tyttärien näkökulmasta. Teos avaa yksityisen puolen tutkijoihin, jotka olivat vaikuttajia elämän monilla eri alueilla. Teos herättää monia ajatuksia siitä, miten tutkimus syntyy ja miten tutkija ajautuu tutkimaan kohdettaan.

Kirjan kansalliset vaikuttajat tekivät työtään 1900-luvulla. Koska vaikuttajien tehtävät liittyvät suomen kieleen, kirjallisuuteen ja kulttuuriin, on maan tilanne itsestään selvä ja voimakas taustavaikuttaja elämäntyön takana. Vuoden 1918 sota, talvisota, jatkosota ja niiden välissä ja taustalla muiden muassa suojeluskunta, Akateeminen Karjalaseura, jääkäriiliike. Kirjasta käy hyvin ilmi myös se, miten erityinen kansallisten vaikuttajien suhde itään oli. Karjala ja viimeiset runonlaulajat kietoutuivat osaksi suurta kudosta 1900-luvun Suomessa. Siinä kudoksessa kansalliset vaikuttajat eivät olleet neutraaleja vaan aktiivisia toimijoita.⁹⁶⁸ Kansanrunouden-tutkimuksen alueella tutkijoiden ideologinen sitoutuminen kansallisvaltion rakentamiseen ja puolustamiseen oli itsestään selvää.⁹⁶⁹

Myös omat sukuni sijoittuvat rajoille.⁹⁷⁰ Vuoden 1918 sodassa suvut olivat aktiivisia idässä ja lännessä, punaisina ja valkoisina. Kun isän isä kävi lunastamassa kapinaan osallistuneen poikansa Vilhon⁹⁷¹ Viipurin vankileiriltä, osallistui äidin isä Tornion taisteluihin suojeluskunnan päällikkönä.⁹⁷² Isäni vanhempien avioliitto vuonna 1934 yhdisti kaksi hyvin erilaista sukua ja aatteellista ilmapiiriä.⁹⁷³ Molemmat suvut olivat toimineet rajoilla, mutta eri tavoittein ja tarkoituksin. Itä merkitsi näille perheille erilaisia asioita. Raja on ollut voimakkaasti läsnä suvussani, mutta siihen on liittynyt monia, erilaisia merkityksiä.

4.2. Oma näkökulmani

Mietin lopputyölleni aihetta talvella 1988–1989. Suunnittelin siirtolaistutkimusta Yhdysvalloissa. Ne kysymykset, joita halusin tutkia, olivat valikoituneet omien elämäkokemusteni pohjalta, sillä olin käynyt amerikkalaista koulua Teksasissa, Kaliforniassa ja Minnesotassa vuosina 1977 ja 1980–1981. Näiltä matkoilta minua jäivät askarruttamaan siirtolaisten ja pakolaisten sopeutumiseen liittyvät kysymykset. Mietin sitä, miten ihmiset ylipäätään selviytyvät niin suurien muutosten jälkeen, uudessa ympäristössä.

Kysymykset olivat omakohtaisia: olin itse aloittanut koulun ilman paikallista kielitaitoa ja ystäväystynyt monien pakolaisten ja siirtolaisten kanssa. Osallistuin heidän kanssaan päivittäin English as a second language –opetukseen. Opettajani, Mrs. Kirihara, järjesti minulle kotonaan 12-vuotisjuhlat. Kun isäni haki minut juhlista, hän kysyi kotimatalla: Huomasitko, että olit juhlien ainoa valkoinen? En huomannut. Näin samanlaisuutemme, en erilaisuutta. Samanlaisuus liittyi kokemuksiimme, vajavaiseen kielitaitoomme, vähemmistöasemaamme ja päivittäin koettuun vaikeuteen ylittää kielien raja. Muut olivat erilaisia, vaikka saattoivat näyttää samanlaisilta kuin minä. Amerikkalaiset luokkatoverimme kysyivät toisinaan, mitä kieltä oikein puhumme keskenämme.

Kielettömyys ja erilaisuus toivat mukanaan myös uusia näkökulmia: itse saatoin vähitellen ymmärtää mitä muut puhuivat mutta oma kieleni ja kaikki sen sisältämät merkitykset pysyivät salattuina muille. Suurena maahanmuuttajaryhmänä laosilaiset ystäväni saivat esitellä omaa kulttuuriaan koulun juhlissa mm. tanssiesityksissä, minkä he ylpeinä tekivätkin. Heillä oli yhteisen englannintuntimme lisäksi opetusta omalla äidinkielellä yksi oppitunti joka päivä. Minä ja veljeni tapasimme suomea puhuvan opettajamme kerran viikossa.

Näiden kokemusten pohjalta halusin tutkia pakolaisuutta osana koko elämää. Ymmärsin, että kokemukset olivat muuttaneet minua, vaikka sainkin palata takaisin kotiin. Mietin, voiko uuteen ympäristöön sopeutua. Minkälaisia vaikutuksia pakolaisuudella tai siirtolaisuudella on koko elämään? Juuri näitä kysymyksiä päädyin pro gradussani tutkimaan kymmenen vuotta myöhemmin.

Aihetta miettiessäni kuulin Kemin Karjalan pakolaisten yhteisöstä. Tuolloin en vielä tiennyt, miten perinteikäs sekä tulkinnoista ja merkityksistä täysi tutkimuskohteeni on. Alussa Vienasta lähteneet karjalaiset kiinnostivatkin minua juuri pakolaisina; halusin tutkia pakolaisuutta elämäkokemuksena.

Käsitys Karjalan laulajista, tai laulajista ylipäätään, oli 1980-luvun lopulla elävä ja

muuttumassa. Kalevalaista kansanrunoutta sinänsä tutkittiin hyvin vähän. Lotte Tarkan liseniaatintyön *Epiikan maailma. Vienalaiskylän runokulttuuri symbolisena systeeminä* (1990) tarkastustilaisuudessa vuonna 1990 Matti Kuusi toi esiin ilonsa siitä, että sentään joku on vielä kalevalaisesta kansanrunoudesta kiinnostunut. Mahdollisia aiheita, lähestymistapoja ja tutkimusmenetelmiä tuntui olevan hämmentävän paljon.

Kuva 49. Marina Takalon hautajaiset vuonna 1970.

Silloisiin tenttivaatimuksiin kuuluivat myös Juha Pentikäisen Marina Takaloa koskevat tutkimukset (1970; 1978). Itse en muista tavanneeni Marinaa koskaan. Minulla on kuitenkin Marinan hautajaisissa otettu valokuva, jossa säntään karkuun haudalla seisovien vanhempieni luota. Olin silloin 2-vuotias. Olen myös kuunnellut Marinan ääntä Kansanrunousarkiston nauhoilta. Äänestä voi päätellä, että hän oli karismaattinen ja vahva nainen. Olin lukenut hänen kertomuksiaan ja laulujaan. Tunsin myös koskettavan runon muurahaisista, joka oikeastaan kertoi Marinan vaiheista. Tiesin, että Marina oli joutunut jättämään tyttärensä Karjalaan ja että tämä oli ollut hänen suuri surunsa. Vastaavasti tärkeä kohokohta Marinan elämässä oli ollut Stepanien tapaaminen Petroskoissa vuonna 1965.

En aikonut ryhtyä ”Takalo-tutkijaksi toisessa polvessa” vaan jatkaa omaa pakolaistutkimustani. Kentällä kuitenkin havaitsin, että tulin joskus nimetyksi vielä kaukaisemman työtoverini mukaan ”Lönnrotiksi”. En voinut sille mitään, että kentällä ennen kulkeneet vaikuttivat omaan työhöni paitsi lukemieni teosten ja saamani koulutuksen kautta myös haastateltujeni mielikuvissa. Tässä vaiheessa minua kiinnostivat eniten elämänhistorialliset aineistot ja toisaalta perinteen

merkitys elämässä. Kemissä marraskuussa 1989 oli minunkin edessäni kuitenkin Karjalan laulaja – ja vieressä pitkään tämän laulajan äidin kanssa tutkimustyötä tehnyt tutkija.

Kohtaamistilanne ei ollut aivan yksinkertainen, kenellekään meistä. Haastateltavamme oli valvonut edellisen yön. Itse olin hyvin tietoinen Marina Takaloon liittyvistä seikoista – ja toisaalta oman *Viimeiset runonlaulajani* (Haavio 1943) lukenut. Vasta liseniaatintyön jättämisen jälkeen (1994) ymmärsin, etten voi kiertää omaa paikkaani tutkijoiden ketjussa.⁹⁷⁴ Mitä ei voi kiertää, se on kohdattava ja tutkittava. Niin ryhdyin

katsomaan omaa paikkaani tutkimuksen – ja sukuni – ketjussa.

Vasta 2000-luvun alussa aloin ymmärtää, että raja on jakanut paitsi tutkittavieni tietoisuuden ja elämän, myös oman kansani ja ennen muuta sukuni elämän. Tutustumisen rajan merkitykseen omassa suvussani on avannut myös kohdettani tavoilla, joiden merkitystä on vaikea kuvailla. Vasta omaa sukua tutkiessani olen ymmärtänyt, miten moninaisilla tavoilla sulkeutunut voi olla läsnä, ei vain puhutussa vaan ennen muuta siinä, mistä ei koskaan puhuta.

4.3 Suvut rajoilla

Isovanhempieni Kaino Liakan ja Veikko Pentikäisen perheessä yhdistyivät 1900-luvun Suomen kansanliikkeiden ja aatteiden ääripäät.⁹⁷⁵ Heidän sukunsa sijoittuivat itä- ja länsirajoille. Vaikka asian todentaminen muiden kuin Vilho Pentikäisen kohdalla on vaikeaa, on ilmeistä, että Pentikäisen suvussa oli aatteelliselta taustaltaan vasemmalla olevia ja ihannoivasti itään suhtautuvia. Isoisovanhempieni Alina ja Herman Pentikäisen kotiin tulleet lehdet olivat kuitenkin kokoomuslaisia.⁹⁷⁶ Liakan suku Tornionjokivarressa oli valkoista ja osallistui aktiivisesti suojeluskuntaan sekä oli mukana myös nuorisoseuran, kansanvalistuksen⁹⁷⁷, raittiusseuran ja mahdollisesti myös jääkäriliikkeen joukoissa.⁹⁷⁸

1800-luvun lopussa kansa oli liikkeessä, monellakin tavalla. 1800-luvun loppu ja 1900-luvun alku oli Suomen historiassa kansanliikkeiden aikaa.⁹⁷⁹ Kun Kaino Liakka ja Veikko Pentikäinen avioituivat, yhdistyivät myös erilaiset suvut. Yksilöt eivät kuitenkaan edusta vain sukujaan. Kainolla ja Veikolla oli myös useita yhteisiä nimittäjiä. Voimakkain niistä oli kenties lestadiolainen herätysliike, myös 1800-luvun kansanliike, jonka molemmat⁹⁸⁰ löysivät opiskellessaan Helsingissä 1930-luvun alussa.⁹⁸¹ Molemmille isänmaan asia oli tärkeä.

Kodin julkiseksi traditioksi muodostui äidin valkoinen traditio, joka oli saanut vaikutteita mm. Niilo Liakalta. Kansansivistys ja valistus, suomalaisuus, isänmaa ja kalevalaisuus näkyivät kodin arjessa ja merkeissä.⁹⁸² Nämä arvot välittyivät selkeinä myös lapsenlapsille.

Perheen taakka, 1930-luvulla Neuvostoliittoon loikannut veli Vilho, oli perheen arjessa sekä läsnä että poissa. Hänestä ei puhuttu omaehtoisesti mutta hänestä ei myöskään vaiettu.⁹⁸³ Erytisesti isä Veikko kävi asiaa poikiensa kanssa läpi silloin, kun aihe nostettiin keskusteluun jonkun ulkopuolisen toimesta.

Vilho on näkynyt myös oman perheeni historiassa. Olin itse tietämätön hänestä aikuisikään asti ja oletin omat sukuni valkoisiksi. Veljeni Mikael kokee Vilhosta puhutun avoimesti aina, mutta toinen veljeni Antti kuuli hänestä vasta aikuisena, armeijan käytyään, muistaakseen veljeltään Mikaelilta. Antti arvioi Vilhon merkitystä näin:

”Ihmettelin asiaan liittyvää syyllisyyden tunnetta. Minusta meillä oli normaali suomalainen ja isänmaallinen arvomaailma perheessä. En osannut itse ajatella, että Vilhon valinta koskisi meitä, mutta myöhemmin olen käsittänyt siihen liittyneitä isoja häpeän tunteita sukulaisissa. Etenkin Veikolle asian on täytynyt olla elämän varrella raskas. Ihmettelen sitä, ettei Vilhoa kohtaan ole katkeruutta tai vihaa, vain vilpitöntä sukulaisten kiinnostusta mi-

ten hänelle elämässään kävi. *Sukulaisside on valtioiden historiaa vahvempi.*⁹⁸⁴

1970-luvulla syntyneelle, kolmanteen sukupolveen kuuluvalla lapsenlapselle tapahtumat ovat jo neutraaleja, osa suvun historiaa mutta ei enää vaikuttava osa identiteettiä.⁹⁸⁵

Mikael arvioi Vilhon vaikutusta näin:

*”Tänään on oikeasti hyvin vaikea arvioida sitä kokonaisvaikutusta, joka Vilholla on ollut Veikon ja Kainon perheen elämään ja sitä kautta Juhaan. On selvää, että vaikutus on ollut erittäin suuri ja Vilho on ollut tavalla tai toisella aina jotenkin läsnä.”*⁹⁸⁶

Valtakunnanraja läpäisi sekä Marina Takalon että hänen tyttärensä Stepanien kokemukset ja tietoisuuden voimakkaasti. Kuten tästä luvusta käy ilmi, se läpäisi voimakkaasti myös myös oman sukuni kokemukset. Molemmissa suvuissa rajaani liittyi salaisuuksia. Sulkeutunut ja kiinni pysyvä raja mahdollisesti, rohkaisi ja pakotti luomaan tulkintoja rajantakaisesta ja siellä elävistä ihmisistä. Se loi puhuttuja ja vaiettuja koetun historian alueita, perhepiirissä kerrottuja (tai kertomatta jätettyjä) kertomuksia, joiden varaan perheen identiteettiä rakennettiin.⁹⁸⁷

Marina Takalon rajaani liittyvät kertomukset ja kokemukset on talletettu muistiin ja arkistoihin tutkijan toimesta. Tutkijan oman suvun näkökulmia ja kertomuksia on talletettu paljon vähemmän.⁹⁸⁸ Arkistoihin on tallentunut voimakas jälki myös Vilho Pentikäisestä. Hänen jälkensä suvussa ja perheessä on tallentunut paljon heikommin.

On ollut kiinnostavaa huomata myös se, miten eri tavoin saman perheen jäsenet voivat kokea jonkin, suvun historiassa merkittävän tapahtuman. Missä määrin suvun historiaa edes voi rakentaa yksittäisen kertojan varaan?⁹⁸⁹

Historiallista kokemusta välitettiin Liakan ja Pentikäisen kodeissa eri tavoin. 1930-luvun kokemukset itärajalta, isän puolen historiasta, tekivät historiallisesta tietoisuudesta monellakin tavalla poikkeuksellisen. Sitä välitettiin paitsi kertomalla, myös vaikenemalla.⁹⁹⁰ Liakan-Pentikäisen perheessä muistin kohteeksi valikoituivat tietyt kertomukset historiasta. Vaikka joistakin kokemuksista vaiettiin, niitä ei kuitenkaan unohdettu. 1930-luvun vaikeista kokemuksista keskusteltiin yksityisesti. Niistä tuli perheen julkisessa ja sisäisessäkin keskustelussa vaiettua, mutta kahden tai kolmenkeskisissä keskusteluissa ylläpidettyä yksityistä traditiota, joka alkoi avautua julkisuudelle vasta 2000-luvulla.⁹⁹¹

Tutkijana olen osa tätä kertomusta. Olen osa rajan erottamaa sukua ja olen myös tutkinut rajan erottamia ihmisiä, jatkanut Karjalan pakolaisten parissa. Tätä kirjoittaessani olen pyrkinyt katsomaan etäältä ja pääsemään tarinoiden taakse, mutta samalla olen koko ajan sisällä. Oma kokemus rajan merkityksistä perheen historiassa on auttanut ymmärtämään tutkimuskohdetta. Toisaalta etäisyyden pitäminen ja kauempaa katsominen on ollut vaativaa, vaikka samalla ymmärrystä avaavaa. Kokemus on ollut voimakas: *”Kun kirjoitan siitä, maa liikkuu. Siksi on välillä vaikeaa nukkua. Niiden asioiden selvittäminen on vaikeaa: ei helppoa, mutta helpottavaa.”*⁹⁹²

On todettava, että tämän luvun kirjoittaminen on muuttanut omia käsityksiäni muistitiedosta. Muistitieto on luonteeltaan elävää, muuttuvaa sekä aikaan ja paikkaan sidottua. Tutkijana sen voi kuvitella löytävänsä, silti se voi pysyä tiukasti suljettuna. Kertomi-

nen ja kertomatta jättäminen on aina valintojen tulosta. Myös se on valintojen tulosta, kenelle kerrotaan.

Tutkimukseni kohteena on ollut pakolaisten elämänhistoriallinen prosessi 1900-luvulla. Työn kuluessa aihe on pysynyt samana, mutta lähestymiskulma on muuttunut.⁹⁹³ Olen ymmärtänyt, etten tutkijana ole aiheeni ulkopuolinen tarkkailija ja havaintojen tekijä, jonkunlainen prosessin haltija, vaan myös osallinen.

Tutkimukseni kuluessa olen oppinut ymmärtämään myös elämänhistoriallista prosessia uusista näkökulmista. Tarkoitan tällä sitä, että kertojani hallitsevat itse omia elämänhistoriallisia prosessejaan. Tutkijana minun pitäisi oppia kuuntelemaan paremmin, ottaa kertojat aktiivisiksi kertojiksi ja tekijöiksi.⁹⁹⁴ Ajattelen nyt Olga Salmea: olen etsinyt alkuperäistä kertomusta silloin, kun olisin voinut kunnioittaa kertojani valintoja ja kehittämiä elämänhistoriallisia kertomuksia. Minullekin haastateltavani ovat olleet perinteen taitajia, esittäjiä, muistajia, säilyttäjiä: *”tämä on etnologisen tutkimuksen heille vaivattomasti antama rooli”*.⁹⁹⁵ En ole osannut nähdä heitä uuden luojina ja tekijöinä.⁹⁹⁶

Tutustuminen taidetekojen kenttään on avannut myös tutkimuskohteestani kokonaan uusia asioita. Karjalan pakolaiset eivät ole vain vähemmistö, jota on tulkittu enemmistön tarpeista käsin ja sen ehdoilla, vaan joukko ihmisiä, joka on aktiivisesti ottanut haltuun oman historiansa tulkinnan. Tästä kertovat monet muistomerkit ja ITE-taiteen alueelle kuuluvat teokset: ne ovat arjen taidetta, itse tehtyä historiaa, jonka havaitseminen on vaatinut myös tutkijaltaan uusien näkökulmien sisäistämistä.

5. LOPUKSI

Kävelin 6-vuotiaan kuopukseni kanssa keväisessä metsässä. Koska hän ei jaksanut kävellä, tein samoin kuin olen ennenkin tehnyt (ja kuten oma äitini, isäni ja tätini on tehnyt minulle), aloin kertoa tarinoita. Koska olimme metsässä, aloin kertoa hänelle haltioista ja metsänpeitosta. Poikani oli heti juonessa mukana. Jatkoin kertomalla loitsuista, joita ennen tavattiin sanoa kalaan ja metsälle mennessä. Ojaa ylittäessään hän otti heti käyttöön *”Anna Antti ahvenia, Pekka pieniä kaloja”* –loitsun. Jatkoin kertomalla tietäjistä, jotka osasivat parantaa sanoilla. Mietin miten havainnollistaisin asiaa. Koska mieheni oli lukenut pojille Lasten Kalevalaa iltasaduksi, totesin myös Väinämöisen olleen tietäjä. Poika ymmärsi heti ja muisti, miten Väinämöinen osasi laulaa suohon ja käyttää sanojen mahtia.

Kokemus oli häkellyttävä. Ymmärsin, ettei tämä kaikki ole vain historiaa vaan osa meitä. Aikaisemmin lapseni tunsivat Kalevalan lähinnä Koirien Kalevalan ansiosta. Uuden Lasten Kalevalan kautta tarina on muuttunut. He tuntevat sen paremmin kuin itse samanikäisenä tunsin, sillä luin Kalevalan vasta aikuisena ensimmäistä kertaa. Edes Kalevala-tenttiin en sitä lukenut, koska arvelin osaavani sen ilmankin.

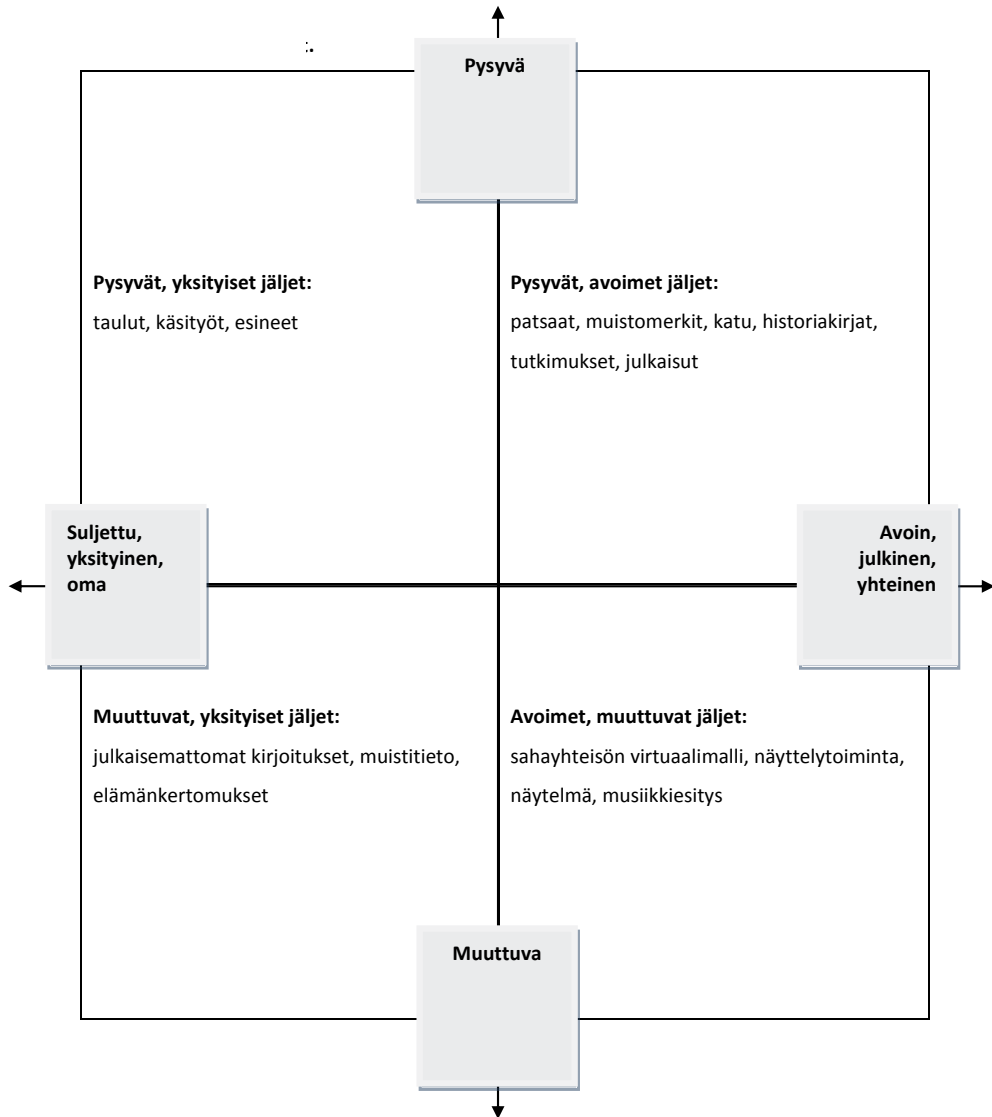
Tämän kertomistilanteen voi nähdä historian tekona. Kertomistapa nousi perheeni ja sukuni historiasta. Aihe, suomalaisen kansanperinteen ilmenemismuodot, nousi toisaalta oman kansamme historiasta ja toisaalta sen julkisista esityksistä. Näissä tarinoissa kansanomainen historia ja historian julkiset esittämistavat ovat kohdanneet monilla tavoilla. Kertomus havainnollistaa myös tämän tutkimuksen aihetta, vieraalaiseen liittyviä ja heidän jättämiään jälkiä. Olen tutkinut yhteisöä, joka on samalla vähemmistö mutta myös olennaisella tavalla osa suomalaista historiaa, osa ”meitä”.

Olen pyrkinyt osoittamaan, miten monilla erilaisilla tavoilla Karjalan pakolaiset ovat työstäneet ja käsitelleet omaa historiaansa. Näillä kaikilla työstämistavoilla, niin kertomuksin, lauluin, kirjoituksin, maalauksin kuin pienoismallia rakentamalla tekijät ovat osallistuneet oman historiansa luomiseen ja tulkitsemiseen. Nämä teot ovat syntyneet eri tilanteissa ja niitä on suunnattu eri ihmisille. Ilmaisukeinot ovat löytyneet omista kiinnostuksenkohteista, taidoista, perinteistä, ympäristöstä. Niitä on yhdistelty erilaisilla luovilla keinoilla ja näin liitytty osaksi jatkumoa, osaksi ”meitä”. Niiden keinoin on rakennettu arkea ja asetettu osaksi maisemaa, olemaan läsnä siinä. Toisaalta taideteosten keinoin on myös irrotettu maisemasta, osoitettu erilaisuutta, kun tekijöiden näkökulma on ollut toinen, kuten paikallisten työläisten näkökulmaa korostavassa Sahankarilaiset-näytelmässä. Historia-, taide- ja tiedeteoissa on monia tasoja. Jo tässä esillä olevat taideteot, jäljet, osoittavat sen, miten monilla tavoilla arjen taidetta tehdään – miten monilla tavoilla muistetaan ja muistutetaan omista vaiheista.

Osa jäljistä on omia, yksityisiä, osa julkisia ja avoimia. Jälkiä voi tarkastella myös siltä kannalta, ovatko ne luonteeltaan muuttuvia ja muutoksille alttiita vai pysyviä jälkiä: pai-

nettuja esityksiä tai artefakteja. Näiden ominaisuuksien pohjalta asetan tässä tutkimuksessa esillä olleet jäljet työni lopuksi nelikenttään, joka havainnollistaa niiden luonnetta ja paikkaa.

Kaavio 27. Vienalaisten jäljet.

Kentän alueiden välillä on liikettä: muuttuvasta ja hyvin yksityisestä voi tulla pysyvää, julkista ja avointa, kun esimerkiksi muistitiedon pohjalta julkaistaan kirja. Samalla tavalla yksityisestä laulusta voi tulla julkaistaessa luonteeltaan pysyvä. Osa jäljistä on luonteeltaan muuttuvia: musiikkiesitys tai näytelmä muuttuu esitystilanteiden ja uusien yleisöjen ja ohjaajien myötä. Samalla tavalla vienalaisista kertova näyttely on aina

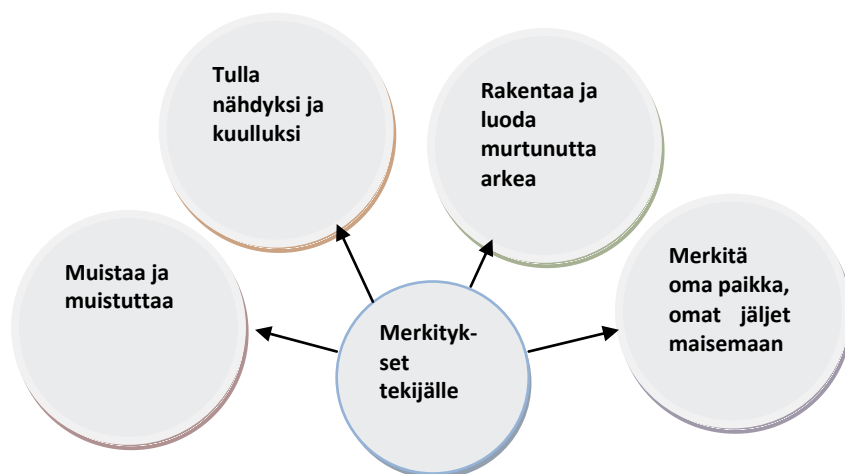
uudessa tilassa ja uusille yleisöille erilainen.

Kaikki jäljet ovat paikallisia; ne elävät sidoksissa aikaan ja paikkaan. Tämä paikka voi olla muille auki tai kiinni. Nelikenttä osoittaa sen, että oma tutkimusyhteisöni on osallistunut oman historiansa kertomiseen kaikilla sen alueilla. Vienalaiset kertovat omista vaiheistaan yksityisesti, suljetusti, mutta myös avoimesti ja osallistuen. Heidän omat jälkensä ovat luonteeltaan sekä pysyviä että muuttuvia.

Ne jäljet, jotka kertovat laajemmin suomalaisten ja suomensukuisten historiasta, sen sijaan sijoittuvat avoimien, yhteisten jälkien alueelle. Vienalaisista (ja suomalaisesta kansallisesta menneisyydestä) kertovat jäljet on tehty avoimiksi, yhdessä. Kansallisesta tai paikallisesta historiasta kerrottaessa ei ole syytä pysyä suljetulla alueella; sen ei myöskään tarvitse olla tekijöilleen suoraan henkilökohtaisesti koettua historiaa.

Jäljillä on tekijöilleen erilaisia merkityksiä. Merkitykset nousevat vienalaisten kokemista vaiheista, pakolaisuudesta ja diasporasta. Kun maisema on muuttunut ja tutut kiintopisteet kadonneet, tarvitaan uusia keinoja kiinnittyä ympäristöön ja kertoa omasta paikasta siinä. Kun arki on murtunut, se on luotava uudelleen. Tiivistän erilaisten jälkien merkitykset tekijöilleen näin⁹⁹⁷:

Kaavio 28. Jälkien merkitykset tekijälle.

Tutkimukseni aiheesta avautuu monia kiinnostavia aiheita jatkotutkimukselle: 1) Olisi tärkeää kartoittaa mahdollisimman kattavasti Suomessa olevat, Vunaan liittyvät taideteot. Venäjän Karjalassa olevat taideteot muodostavat toisen kiinnostavan ja omanlaisen tutkimusalueen. Taidetekoja löytyy myös Ruotsista, jossa vienalaisten identiteetti on rakentunut toisin, suhteessa muihin vähemmistöihin ja skandinaaviseen ympäristöön. 2) Oman laajan tutkimusalueensa muodostaa taidetekojen vastaanotto. Kuinka laajasti niistä on uutisoitu? Onko julkisuus ollut paikallista, maakunnallista vai valtakunnallista? Onko taidetekoja arvioitu taidekritiikin näkökulmasta? 3) Kiinnostavaa olisi tutkia myös muiden kuin kirjallisten ja kerrottujen/laulettujen ilmaisukeinojen

löytämistä tekijöiden elämän kontekstissa laajemmin. Miten oma ilmaisukeino löytyy ja minkälaisia välineitä se antaa? 4) Kokonaan oma tutkimusaiheensa on jo olemassa olevien jälkien käyttö uusissa yhteyksissä. Minkälaisissa tilanteissa ne elävät? Mitä merkityksiä niillä on käyttäjilleen? Miten merkitykset muuttuvat? Tällä tavalla olisi mahdollista tutkia esimerkiksi matkamiehen ristiä, jonka juuret ovat syvällä vienalaisten historiassa, mutta joka tarjoaa edelleen merkittävän keinon jättää jälki maisemaan ja muistaa sekä eläviä että edesmenneitä. 5) Tässä tutkimuksessa on esillä vain yksi taide-teko, jossa Karjalan pakolaiset esitetään kriittisesti. Myös näiden jälkien kartoittaminen on tärkeää: niihin on tallentunut kohtaamisten ja sopeutumisen työläys. Kun pakolaisten omat jäljet pyrkivät kiinnittymään osaksi uutta maisemaa, nämä vastajäljet pyrkivät irrottamaan siitä.

Tutkimukseni osoittaa, miten monilla tavoilla rajoja ylittäneet ilmaisevat kokemuk-siaan – ja miten monilla tavoilla ja tasoilla heidän kokemuksensa kietoutuvat enemmistön kokemuksiin. Tätä rajalla ja rajoilla ilmenevää luovuutta ja pakolaisten tai siirtolaisten erilaisia subjektiviteetin ilmauksia tulisi tutkia eri tieteenalojen näkökulmista. Ker-toessaan vähemmistöjen näkökulmista ja elämästä nämä ilmaukset kertovat samalla peilin tavoin myös enemmistöstä.

Kiitokset

Olen tutkimukseni kuluessa saanut vierailta lukuisten vienalaisten luona Suomessa, Viennassa ja Ruotsissa. Kiitän teitä kaikkia siitä, että avasitte minulle kotinne ja kerroitte elämästänne. Oli ainutkertaista päästä jakamaan kokemuksianne. Toivon, että olen ollut luottamuksenne arvoinen.

Kiitän myös kaikkia teitä, jotka kerroitte Karjalan pakolaisten taideteoista puhelimitse ja sähköpostitse vuosina 2009-2010. Erityinen kiitos Kemin kirjoittajapiiri Ringin jäsenelle Anna Kyrölle, äidinkielenopettaja Leena Rauhalalle, KSS:n Kemin alaosaston puheenjohtajalle Martti Takalolle, Paula ja Aleksu Suistiolle sekä Pohjois-Vienna-seuran aktiiville Anja Suvannolle hyvästä yhteistyöstä. Kiitän myös arkistojen ja kirjastojen avuliaita työntekijöitä Espoossa, Helsingissä, Kemissä, Kuopiossa, Oulussa, Rovaniemellä ja Tukholmassa.

Olen esitellyt tutkimustani monissa seminaareissa vuosien varrella. Kiitän opettajiani ja kollegoitani työtä ohjanneista kommentteista. Kiitos J.P.Roosin elämäkertaseminaarille väelle kannustuksesta ja hyvistä ideoista. Kollegani Joensuussa, Savonlinnassa, Kuopiossa, Oulussa, Rovaniemellä, Jyväskylässä, Helsingissä, Turussa, Tartossa, Oslolla ja Pariisissa ovat keskusteluissa ja seminaareissa antaneet uusia näkökulmia ja uskoa työn jatkamiseen.

Kollegani, Lapin yliopiston professori Eija Timonen sai minut innostumaan tutkimuksen jatkamisesta – ja sen päättämisestä. Kiitos rinnalla kulkemisesta. Molemmat ohjaajani, professorit Eija Timonen ja Seppo Knuutila, ovat antaneet tutkimukseni viimeisessä vaiheessa monta kertaa yhteisesti pohdittua, harkittua ja kannustavaa palautetta. Ilman heitä tutkimukseni ei olisi löytänyt muotoaan, saati valmistunut.

Kiitän esitarkastajiani, professori Yrjö Sepänmaata ja FT Senni Timosta, asiantuntevasta, viisaasta ja ajatuksia herättävästä palautteesta. Olen iloinen siitä, että professori Yrjö Sepänmaa ja dosentti Ulla-Maija Peltonen suostuivat vastaväittäjäkseni.

Tutkimuksen kirjallisuusluettelon on työstänyt kirjastosihteerini Pirjo Rouvinen. Dosentti Thomas McElwain on korjannut englanninkielisen abstraktin. Tutkimuksen on taittanut Kemi-Tornion ammattikorkeakoulun opiskelija Jenina Törmänen. Kiitos huolellisesta työstä. Kiitos myös Lapin Yliopistopainolle hyvästä yhteistyöstä.

Tutkimukseni taloudelliset puitteet syntyivät Alfred Kordelinin säätiön, Suomen Kulttuurirahaston, Karjalan Sivistysseuran ja Lapin yliopiston tuella. Kiitän näitä tukijoita. Kiitän myös esimiehiäni rehtori Timo Hartikkaa ja apulaisrehtori Silja Siltanen-Muilua mahdollisuudesta jäädä virkavapaalle. Kiitos myös työtovereilleni Helsingin Luonnontiedelukiassa. Koulussamme on hyvä, opettajien ja oppilaiden tutkivaa oppimista tukeva ilmapiiri.

Vanhempiani Elina ja Juha Pentikäistä kiitän avarasta, merkityksiä etsivästä ilmapiiristä.

tä kotona. Teidän kanssanne pääsin tai jouduin mukaan kenttätöihin, ennen kuin edes tiesin mistä on kysymys. Olette olleet tässäkin työssä monilla tavoilla mukana, kysyen, keskustellen ja kannustaen.

Sisarukseni Mikael, Antti, Hanna, Mari, Mirja ja Aino puolisoineen ovat osa laajenevaa kotia ja sen keskustelujä. Kiitos äänekkäästä, lämpimästä, uskollisesta läsnäolosta. Jos teidän kanssanne selviää väittelyistä, selvinnee muuallakin.

Appeni Antti Hyry on ollut tutkimukseni tärkein tekninen tuki. Anoppini Maija Hyry on vanhana yliopistolaisena ymmärtänyt työni luonnetta hyvin. Kuivaniemen Rantalasta olen päässyt kenttä- ja arkistomatkoille sillä aikaa, kun muu perhe on viettänyt kesää. Kiitos lepopaikasta ja huolenpidosta.

Puolisollani Matilla on erityinen taito tuoda iloa elämään. Hän on luotsannut minut uskollisesti monien ihmeellisten ongelmien läpi tutkimustyön kuluessa. Lapsemme Johannes, Kaisa, Saimi, Vilma, Antti, Mikko ja Seem ovat pitäneet huolta siitä, ettei elämä ole käynyt yksitoikkoiseksi edes virkavapaiden aikana. Tutkimustyö on ollut juuri sopivaa vastapainoa perhe-elämän ihmeille. Teidän kanssanne kaikki on mahdollista.

Ystäviäni kiitän yhteisistä kävelyistä, lounaista, saunailloista, retkistä ja matkoista. Tämän tutkimuksen aika ja paikka (vuodet 1989-2010, Suomi, Espoo) ovat olleet elämälle ja tutkimukselle otollisia. On ollut etuoikeus elää ja tehdä työtä perheen, suvun ja ystävien kesellä.

Kunhan lumet sulavat, on aika istuttaa ruusu.

Espoossa tammikuun 31.2011

Katja Hyry

LÄHTEET:

Arkistolähteet

Kansallisarkisto:

- Valtion Pakolaisavustuskeskuksen arkisto (VPAKA): I Ha I; Aineistoa vuosikertomuksiin; Oulun piirin Pakolaishuollon asioimiston toimintakertomukset 1930 ja 1935.
- Karjalan Sivistysseuran arkisto: Kertomus Maikkulan pakolaisvanhainkodin toiminnasta 8.12.1939 - 5.9.1970 (Pekka Harju).

Karjalan Sivistysseuran arkisto:

- Kemin KSS:n alaoston toimintakertomus 1998.
- Pohjois-Viena-seuran jäsenkirjeet 4.2.1997; 14.11.2002; 21.9.2006; 12.3.2007.

Kemin kirjoittajapiiri Ringin arkisto:

- Raakel Pitkäsen muistiinpanot Ringin toiminnasta (Anna Kyrön hallussa).
- Toini Marjamaa: Rinki 25 vuotta, Rinki 30 vuotta.

Kemin teatterin arkisto:

- Anneli Pukeman näytelmä Sahankarilaiset, käsikirjoitus.

Kuopion kirkollishallituksen arkisto:

- Fc 4 II (499).

Oulun maakunta-arkisto:

- Karjalan pakolaisten kirkollisten asiain hoitajan arkisto: Kuusamon kirkkoherra Lauri Eerolan kirje Oulun hiippakunnan tuomiokapitulille 24.3.1925; Rovasti Fiilinin kirjeet kirkkoherra Musovskijlle 4.4.1925 ja 5.5.1928.

Riksarkivet:

- Utlänningskommission: SUK Kontrollbyrå A 1:38.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto

- SKS.KRA Pakolaisuus 2.404-417.1995-1996.
- SKS.KRA Pakolaisuus 2.418-420.1995-1996.

Haastattelut

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran äänitearkistossa (SKSÄ):

1989	SKSÄ 114-136. 1991	6. 6.- 10.7.1989 Kemissä	Ensimmäisen ja toisen polven Karjalan pakolaisten haastatteluja
1989	SKSÄ 267: 1 - 267: 1. 1999, SKSÄ 242: 1 - 242: 1. 2000, SKSÄ 243: 1 - 243: 1. 2000, SKSÄ 244: 1 - 244: 1. 2000	17. 5.-18.5., 25.2., 31.8.1989 Kemissä	Ensimmäisen ja toisen polven Karjalan pakolaisten haastatteluja
1989	SKSÄ 120-122.1991	15.6.1989 Kemissä	Aleksi Suistion haastattelu
1989	SKSÄ 131-132.1991	9.7.1989 Kemissä	Olga Salmen haastattelu (OS 3/1-2)
1989	SKSÄ-K 46.-48.1989	12.10.1989 ja 13.10.1989 Kemissä	Stepanie Kemovan haastattelu (SK1-SK2)
1990	SKSÄ 79: 1 - 79: 35. 1994	17. 1. 1990 Kiestingissä	Stepanie Kemovan haastattelu (SK3)
1991	SKSÄ-K 34.-35.1994	18.7.1991 Kiestingissä	Stepanie Kemovan haastattelu (SK6-SK8)
1992	SKSÄ-K 14 - 18. 1992	27.1.-6.2.1992 Kemissä	Stepanie Kemovan haastattelu (SK9-SK15)
1996	SKSÄ 20: 56 - 20: 82. 1997, SKSÄ 20: 83 - 21: 29. 1997, SKSÄ 21: 30 - 21: 81. 1997, SKSÄ 22: 1 - 22: 76. 1997	2. 1.-6.1.1996 Ruotsissa	Ruotsissa asuvien Karjalan pakolaisten haastatteluja

Turun yliopistolla:

- Marina Takalo TKU 66/38:2

Tekijän hallussa:

- Tauno Salmen tekemä haastattelu Olga Salmesta 9.5.1984 (OS 2/1).
- Olga Salmen haastattelut 16.2.1990 (OS 4/1-2), 23.11.1990 (OS 5/1), 25.11.1991 (OS 8/1-2) ja 6.2.1992 (OS 9/1-2).
- Radio Ankkuriin tehty haastattelu Olga Salmesta 24.11.1991 (OS 6/1-2).
- Stepanie Kemovan oma nauhoitus 17.1.1990 (SK3).
- Sandra Stepanovan ja Nina Lavosen haastattelu Stepanie Kemovasta vuonna 1990 (SK4-SK5).
- Stepanie Kemovan haastattelu 9.-11.4.1993 (SK16).
- Aleksi Suistion haastattelu 16.6.2009.
- Martti Takalon haastattelu 16.6.2009.

Puhelinhaastattelut:

- Elmer Sillanpää 1992
- Marjaana Hansson 2005
- Matti Porkka 20.8.2010
- Kauko Poutiainen 17.8.2010
- Jari Rinne 22.1.2009
- Anja Suvanto 15.8.2010
- Pauli Timonen 13.5.2009

Sähköpostihaastattelut:

- Jouni Alavuotunki 7.4.2009
- Ilmari Homanen 19.8.2010
- Sanna Koivisto 19.8.2010, 30.12.2010
- Leena Rauhala 5/2009
- Antti Pentikäinen 2.4.2009
- Mikael Pentikäinen 6.4.2009
- Taisto Saari 31.8.2010
- Sandra Stepanova 27.4.2000
- Martti Takalo 18.8.2010
- Tuula Torvikoski 13.5.2009

Kirjoitukset

Olga Salmen julkaisemattomat kirjoitukset (kopiot Katja Hyryn hallussa).

- Osa teksteistä myös Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokoelmassa (5589-5593).

Olga Salmen julkaistut kirjoitukset antologioissa:

- Veräjällä II 1980
- Railoja 1982
- Lähellä ja kaukana 1984
- Hetkessä kulkija 1986
- Tuhat tietä... 1988
- Vaulan kukkia 1989
- Ylityksiä 1990
- Vaulan kukkia II 1991
- Portailta 1992

Olga Salmen kirjoituksista koottu antologia:

- Kuvakirjani renkaita 1991

Olga Salmen sanoittamia lauluja on julkaistu mm. vihkosessa:

- Pohjolassa 1. Ruotsin suomalaisen Ahti Salmen laulelmia.

Toivo Salmen kirje tekijälle

- 5.12.1994

Lehdet

- **AAMUNKOITTO** 1923:1; 1924:3.
- **HELSINGIN SANOMAT** 1933 (12.10.1933). 1990 (10.2.1990). 1993 (18.4.1993). 1996 (14.4.1996). 1999 (20.9.1999). 2000 (12.3.2000). 2003 (3.2.2003).
- **IISALMEN SANOMAT** 1996 (8.6.1996).
- **INGRIA** 1989:3.
- **KALEVA** 1996 (12.8.1996). 2009 (29.11.2009).
- **KALTIO** 1992:3.
- **KARJALAN HEIMO** 1948:3; 1953:10; 1954:11-12; 1958:3-4, 7-8; 1959:11-12, 1973:7-8; 1986:5-6, 1988:3-4, 5-6, 7-8, 11-12; 1989:3-4, 11-12; 1990:1-2, 3-4, 5-6, 7-8, 11-12; 1991:1-2; 1997:1-2, 9-10; 1998:7-8; 1999:1-2; 2010: 9-10.
- **KARJALAN HUOMEN** 1930:5, 1931:5-6.
- **KIRKKOLAIVA** 2002 (25.7.2002).
- **KRISTILLINEN KUUKAUSLEHTI** 1881.
- **LAPIN KANSA** 1977 (22.2.1977). 1996 (4.8.1996).
- **LOUNAIS-LAPPI** 2002 (25.7.2002).
- **PAIMENSANOMAT** 2009:1.
- **PIRTA** 2000:2.
- **POHJOLAN SANOMAT** 1977 (16.2.1977, 22.2.1977). 1991 (25.11.1991). 1992 (9.2.1992). 1996 (4.8.1996). 1997 (5.10.1997). 1998 (10.9.1998).
- **RUOTSIN SUOMALAISEN ORTODOKSISEN SEURAKUNNAN VIESTI** 1978:1.
- **SIIONIN LÄHETYSLEHTI** 1922:6, 10.
- **STAFFIN POHJOINEN** 2005:6,7.
- **SUOMEN KUVALEHTI** 2004 (6.8.2004):32.
- **TORNIOLAINEN** 2005 (4.5.2005).
- **TOUKOMIES** 1925:6-7, 1926:1-2, 1927:8-9.
- **UHTUAN UUTISET** 2000:3.
- **VAPAA KARJALA** 1922 (30.3.1922).
- **VEITSILUODON VIESTI** 1952:2.
- **VIENA-AUNUS** 1937:12.
- **YHTIÖSSÄ TAPAHTUU** 2000 (1.1.2000).

Nettilähteet

Tarkastettu joulukuussa 2009:

www.gov.karelia.ru/index_f.html
www.karjalansivistysseura.fi
www.kirjastovirma.net
www.mtv3.fi/uutiset/arkisto
www.muinaispolut.fi
www.ortodoksistennuortenliitto.fi
www.ouka.fi/oulunpaivat
www.perinneliitto.fi
www.riksförbundetfinskakrigsbarn.se
www.sotalapset.fi
www.suomenkotiseutuliitto.fi
www.vapaussoturi.fi
www.yle.fi/vintti/vierivatkivet

Pohjois-Viena-seuran näyttelyn esittelyteksti Pohjois-Pohjanmaan museon kotisivujen yhteydessä:

http://www.ouka.fi/ppm/tilapaisnayttely/vanhat_nayttelyt/Viena.htm

Muut lähteet

- Kenttäpäiväkirjat (tekijän hallussa)

Kirjallisuus

- AARNIO Matti 1938. Itä-Karjala suursodan kynsissä. – Karjalan historiaa. A. M. Tallgren ym. Historian aitta VIII. Jyväskylä: Gummerus. 89–100.
- AARNIPUU Petja 2009. Turun linna kerrottuna ja kertovana tilana. SKST 1162. Helsinki. Diss. Helsinki.
- AHLBERG Nora 1990. New challenges, old strategies: themes of variation and conflict among Pakistani Muslims in Norway. TAFAS 25. Helsinki. Diss. Helsinki.
- AHONEN Sirkka 1998. Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa. HTutk 202. Helsinki.
- ALAPURO Risto ym. (toim.) 1987. Kansa liikkeessä. Helsinki: Kirjayhtymä.
- ALHO Olli 1977. Historia, kansanomaisen historia ja kulttuurientutkimus. – Suomen Antropologi 2. 3–7.
- ALHO Olli 1980. The Religion of the Slaves. A study of the religious tradition and behaviour of plantation slaves in the United States 1830–1865. FF communications 217. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia. Diss. Turku.
- ALITOLPPA-NIITAMO Anne 2004. The icebreakers: Somali-speaking youth in metropolitan Helsinki with a focus on the context of formal education. Publications of the Population Research Institute Series D:42. Helsinki: Family Federation of Finland. Diss. Oulu.
- ALVER Bente Gullveig 1990. Creating the source through folkloristic fieldwork: a personal narrative creating the source. FF communications 246. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- ANTTILA Pirkko 2005. Ilmaisuu, teos, tekeminen ja tutkiva toiminta. Artefakta 16. Hamina: Akatiimi.
- ANTTILA Pirkko 2006. Tutkiva toiminta ja ilmaisu, teos, tekeminen. Artefakta 16. Hamina: Akatiimi.
- APO Satu 1980. Alina Vaittinen, kirjoittava kertoja. – Kertojat ja kuulijat. Toim. Pekka Laaksonen. KSVK 60. Helsinki: SKS. 185–189.
- APO Satu 1989. Suullinen runous – vuosisatainen traditio. – Sain roolin johon en mahdu. Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja. Toim. Maria-Liisa Nevala. Helsinki: Otava. 21–38.
- ASPLUND Anneli 1994. Balladeja ja arkiveisuja. Suomalaisia kertomaleuluja. SKST 563. Helsinki.
- AUTTI Mervi 2010. Etsimessä neitikulttuuri. 1900-luvun alun valokuvaajanaisia Rovaniemellä. Helsinki: Musta taide. Diss. Rovaniemi.
- BABCOCK Barbara 1988. Shaping selves, reshaping lives. The art and experience of Helen Cordero. – Life history as construction, performance. Toim. Tamas Hofer ja Peter Niedermuller. Budapest: HAS. 281–309.
- BARANOVA Olga 2008. Käsieteollisuus Luoteis-Venäjän luostareissa. – Rajantakaista Karjalaa. Toim. ja suom. Ildiko Lehtinen. Kulttuurien museon näyttelyjulkaisu 4. Helsinki. 28–35.
- BEHAR Ruth 1993. Translated woman: crossing the border with Esperanza's story.

- Boston: Beacon Press.
- BEHAR Ruth ja GORDON Deborah A. (toim.) 1995. *Women Writing Culture*. Berkeley: University of California Press.
- BEHAR Ruth 1996. *The Vulnerable Observer. Anthropology that breaks your heart*. Boston: Beacon Press.
- BJÖRN Ismo 1991. *Suur-Ilomantsin historia: Enon, Ilomantsin ja Tuupovaaran historia vuoteen 1860*. Enon: Enon, Ilomantsin ja Tuupovaaran paikallishistoriatoimikunta.
- BOCHNER Arthur P. ja ELLIS Carolyn 2000. *Autoethnography, personal narrative, reflexivity. Researcher as a subject*. – *Handbook of qualitative research*. Toim. Norman K. Denzin ja Yvonna S. Lincoln. Thousand Oaks: Sage. 733–768.
- BRECKNER Roswitha, KALEKIN-FISHMAN Devorah ja MIETHE Ingrid (toim.) 2000. *Biographies and the division of Europe: experience, action and change on the 'Eastern side'*. Opladen: Leske ja Budrich.
- BUCYS Algimantas 1990. *Liettuan kirjallisuuden paradoksit*. – *Dainojen henki. Latvian ja Liettuan kirjallisuudesta ja kulttuurista*. Toim. Urpo Vento. Tietolipas 120. Helsinki: SKS. 172–239.
- BURGOS Martine 1988. *Life stories, narrativity and the search for the self*. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 9. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- CARPENTER Inta Gale 1988. *Exile as life career model*. – *Life history as construction, performance*. Toim. Tamas Hofer ja Peter Niedermüller. Budapest: HAS. 329–344.
- CATANI Maurizio 1981. *Social life history as ritualized oral exchange*. – *Biography and Society*. Toim. Daniel Bertaux. Beverly Hills: Sage. 211–222.
- CHANG Heewon 2008. *Autoethnography as method. Developing qualitative inquiry 1*. Walnut Creek: Left Coast Press.
- CISTOV K. V. ym. (toim.) 1976. *Venäläinen perinnekulttuuri. Neuvostoliiton Pohjois-Euroopan venäläisväestön etnologiaa 1800-luvulta 1900-luvun alkuun*. Suom. Marjatta Ryyänen. Helsinki: SKS.
- DANTO Arthur C. 1985. *The Vietnam veterans memorial*. – *The Nation*. 31.8. 152-155.
- EKHOLM Elina 2001. *Monietninen yhteiskunta*. – *Monietnisyys, yhteiskunta ja työ*. Toim. Annika Forsander ym. *Oppimateriaaleja / Helsingin yliopiston tutkimus- ja koulutuskeskus Palmenia 90*. Helsinki: Palmenia-kustannus. 161–188.
- ELLIS Jane 1986. *The Russian Orthodox Church: a contemporary history*. Keston book 22. London: Croom Helm.
- ELO Kirsi 1988. *Mari Remsu. Vienalaisen emigrantin tarina*. Pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopisto, Teologinen tiedekunta, Uskontotieteen laitos.
- ERIKSON Erik. H. 1959. *Identity and the lifespan: Selected Papers*. – *Psychological Issues 1/1*. 1–171.
- EROS Ferenc ja KOVACS Andras 1988. *The Biographical method in the study of Jewish identity in present-day Hungary*. – *Life history as cultural construction, performance*. Toim. Tamas Hofer ja Peter Niedermüller. Budapest: HAS. 345–356.
- ERVASTI A. W. 1918. *Muistelmia matkalta Venäjän Karjalassa kesällä 1879*. Helsinki: Otava.

- ERVASTI Seppo ja VASARI Yrjö 1978. Kuusamon historia I. Kuusamo: Kuusamon kunta.
- FINGERROOS Outi 2004. Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa. SKST 985. Helsinki. Diss. Turku.
- FINGERROOS Outi ja HAANPÄÄ Riina 2006. Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. – Muistitietotutkimus, metodologisia kysymyksiä. Toim. Outi Fingerroos ym. Tietolipas 214. Helsinki: SKS. 25–48.
- FINGERROOS Outi ja LOIPPONEN Jaana 2007. Uudella reitillä Karjalaan. – Nykytulkintojen Karjala. Toim. Outi Fingerroos ja Jaana Loipponen. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. 7–15.
- FINGERROOS Outi ja PELTONEN Ulla-Maija 2006. Muistitieto ja tutkimus. – Muistitietotutkimus, metodologisia kysymyksiä. Toim. Outi Fingerroos ym. Tietolipas 214. Helsinki: SKS. 7–24.
- FLINK Toivo 2010. Kotiin karkotettavaksi: inkeriläisen siirtoväen palautukset Suomesta Neuvostoliittoon vuosina 1944-1955. Historiallisia tutkimuksia 251. Arkistolaitoksen toimituksia 10. Helsinki: SKS.
- FORSANDER Annika 2002. Luottamuksen ehdot: maahanmuuttajat 1990-luvun suomalaisilla työmarkkinoilla. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D:39. Helsinki. Diss. Turku.
- GLASSIE Henry 2002. Luovis ratkaisuja märkyyteen ja kuivuuteen. – Vesi vetää puoleensa. Toim. Yrjö Sepänmaa ja Liisa Heikkilä-Palo. Helsinki: Maahenki. 72-85.
- GOTHÓNI Raili 1987. Pitkäaikaissairaana vanhuksen maailma ja uskonnollisuus. Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 149. Helsinki. Diss. Helsinki.
- GOTHÓNI Raili 1990. From chaos to cosmos: the telling of a life story reconsidered. – Journal of Cross-Cultural Gerontology 5. 65–76.
- GOTHÓNI Raili 1994. Pitkäaikaissairaana vanhuksen ja hänen omaisensa maailma. – Sairaus ja ihminen. Kirjoituksia parantamisen perusteista. Toim. Katja Hyry. Tietolipas 132. Helsinki: SKS. 236–252.
- GOTHÓNI Rene 1997. Eläytyminen ja etääntyminen kenttätutkimuksessa. – Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätyöstä. Toim. Anna Maria Viljanen ja Minna Lahti. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura. 136–148.
- GRAHN Maarit 2009. Noormarkun ruukki: menneisyyden jäljistä kulttuuriperinnöksi. – Kulttuurituotanto: kehykset, käytäntö ja prosessit. Toim. Maarit Grahn ja Maunu Häyrynen. Tietolipas 230. Helsinki: SKS. 107–126.
- GRANÖ Päivi 2001. Kuvaan merkitty muisti: muistilla merkitty taide. – Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen. Toim. Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki. Tietolipas 175. Helsinki: SKS. 238–257.
- GRANÖ Päivi 2003. Taide tutkijan ymmärryksen avaajana. – Kohtaamisia: taiteen ja tutkimisen maastoissa. Toim. Juha Varto, Marjatta Saarnivaara ja Heikki Tervahattu. Artefakta 13. Hamina: Akatiimi. 132–137.
- GRANÖ Veli, HONKANEN Martti ja PIIRTOLA Erkki 2000. Itse tehty elämä – ITE. Helsinki: Maahenki Oy.
- HAAPALA Arto ja PULLIAINEN Ukri 2003. Taide ja kauneus. Johdatus estetiikkaan.

- Helsinki: Kirjapaja.
- HAAPALA Pertti 1989. Sosiaalhistoria, johdatus tutkimukseen. Käsikirjoja / Suomen historiallinen seura 12. Helsinki.
- HAAVIO Martti 1943. Viimeiset runonlaulajat. Porvoo: WSOY.
- HAAVIO Martti 1949. Eläinten pidot. Kultainen koti 10. Porvoo: WSOY.
- HAAVIO Martti 1957. Luojan linnut ja muita karjalaisia pyhäintaruja. Porvoo: WSOY.
- HAAVIO-MANNILA Elina 1997. Isä ja käsialani. – Vanhemmat ja lapset. Toim. J.P. Roos ja Anna Rotkirch. Helsinki: Gaudeamus. 18–45.
- HALLAMAA Jaana ym. 2006. Humanistisen ja yhteiskunnallisen tutkimuksen normit. – Etiikkaa ihmistieteille. Toim. Jaana Hallamaa ym. Tietolipas 211. Helsinki: SKS. 397–403.
- HARJULA Mirko 2007. Venäjän Karjala ja Muurmanni 1914–1922: maailmansota, vallankumous, ulkomaiden interventio ja sisällissota. SKST 1144. Helsinki.
- HATAKKA Mari 2008. Itse kirjoitettu elämä. – Kansanestetiikka. Toim. Seppo Knuuttila ja Ulla Piela. KSVK 87. Helsinki: SKS. 332–346.
- HAUTALA-HIRVIOJA Tuija 1999. Lappi-kuvan muotoutuminen suomalaisessa kuvataiteessa ennen toista maailmansotaa. Jyväskylä studies in the arts 69. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Diss. Jyväskylä.
- HAUTANIEMI Petri 2004. Pojat! Somalipoikien kiistanalainen nuoruus Suomessa. Nuorisotutkimusseura 41. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto. Diss. Tampere.
- HAVERI Minna 2005. Taiteen rajalla. Nykykansantaiteen teosympäristöt taidekasvattajan tutkimuskohteena. – Rajoilla. Puheenvuoroja tutkimuksen rajoista ja rajojen tutkimuksesta. Toim. Pälvi Rantala ja Marja Tuominen. Lapin yliopiston taiteiden tiedekunnan julkaisuja C, Katsauksia ja puheenvuoroja 30. Rovaniemi: Lapin yliopisto. 187–201.
- HAVERI Minna 2008. Nykykansantaiteen ITE-estetiikka. – Kansanestetiikka. Toim. Seppo Knuuttila ja Ulla Piela. KSVK 87. Helsinki: SKS. 76–93.
- HAVERI Minna 2010. Nykykansantaide. Aalto-yliopiston taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja A:102. Helsinki: Maahenki Oy. Diss. Helsinki.
- HEDMAN Ossi 1969. Kemin kaupungin historia sekä katsaus Kemin seudun ja Kemin Lapin varhaisempiin vaiheisiin 1. osa. Kemi: Kemin kaupunki.
- HEDMAN Ossi 1976. Kemin kaupungin historia 2. osa. Kemi: Kemin kaupunki.
- HEIKKINEN Kaija 1984. Etnisten käsitteiden problematiikasta. Käsitemaalyysi suomalaisten Karjalaa koskevasta matkakuvauksista autonomian ajalta. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 58. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- HEIKKINEN Kaija 1989. Karjalaisuus ja etninen itsetajunta. Salmin siirtokarjalaisia koskeva tutkimus. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 9. Joensuu: Joensuun yliopisto. Diss. Joensuu.
- HEIKKINEN Kaija 1997. Käsiyöt naisten arjessa. Kulttuuriantropologinen tutkimus pohjoiskarjalaisten naisten käsityön tekemisestä. Artefakta 4. Helsinki: Akatiimi.
- HEIKKINEN Kaija 2005. Vieras vai oma: kenttätöiden vanha nainen. – Kohtaamisia rajoilla. Toim. Anu Hirsiaho, Mari Korpela ja Liisa Rantalaiho. SKST 1038. Helsinki. 263–277.
- HEIMO Anne 2010. Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana

- historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia. SKST 1275. Helsinki. Diss. Turku.
- HEISKANEN Teppo ym. 2008. Liettua. Suomalainen matkaopas. Helsinki: Suomalainen matkaopas Oy.
- HELSTI Hilikka 2006. Verkostoja, vaihtoa, välittämistä. Tekstiilityö perhestrategiana. – Välimatkoilla, kirjoituksia etnisyydestä, kulttuurista ja sukupuolesta. Toim. Tarja Kupiainen ja Sinikka Vakimo. Kultaneito VII. Joensuu: Suomen kansantietouden tutkijain seura. 180–199.
- HOFER Tamas ja NIEDERMÜLLER Peter (toim.) 1988. Life History as Construction, performance. Budapest: HAS.
- HOMÉN Theodor (toim.) 1918. Itä-Karjala ja Kuollan Lappi suomalaisten luonnon- ja kielentutkijoiden kuvaamina. Helsinki: Otava.
- HUSEBY-DARVAS Eva 1988. Migrating inward and out: validating life course transitions through oral autobiography. – Life history as cultural construction, performance. Toim. Tamas Hofer ja Peter Niedermuller. Budapest: HAS. 379–408.
- HUTTU-HILTUNEN Pekka 2008. Länsivienalainen runolaulu 1900-luvulla. Kuuden runolaulajan laulutyylin kulttuurisensitiivinen musiikkianalyysi. Studia Musica 34. Helsinki: Sibelius-Akatemia. Diss. Helsinki.
- HUTTUNEN Laura 2006. Bosnialainen diaspora ja transnationaali eletty tila. – Ylirajainen kulttuuri. Etnisyys Suomessa 2000-luvulla. Toim. Tuomas Martikainen. Tietolipas 212. Helsinki: SKS. 55–82.
- HYNNINEN Eino 1983. ONL:n kerhotoimintaa kahden vuosikymmenen perspektivistä. – Ortodoksisten nuorten liitto 1943–1983. Toim. Risto Aikonen. Kuopio: Ortodoksisten nuorten liitto. 81–96.
- HYRY Katja 1994. Rajakansan historia ja historian kokijat. Vienankarjalaisten vaiheet 1900-luvulla. Lisensiaatintyö. Helsingin yliopisto, Uskontotieteen ja folkloristiikan laitokset.
- HYRY Katja, PENTIKÄINEN Antti, PENTIKÄINEN Juha 1995. Lumen ja valon kansa: suomalainen kansanusko. Porvoo: WSOY.
- HYRY Katja 1997. Rajalla: pohdintoja selviytymisen mahdollisuuksista. – Aamunkoitto 91/11. 7–8.
- HYRY Katja 2005. Vienan naisia tutkimassa. Rajan ja perinteen jäljillä. – Elore 12. Suomen kansantietouden tutkijain seura. Saatavissa: http://cc.joensuu.fi/~loristi/2_05/hyr2_05.pdf. Linkki tarkistettu: 22.5.2010.
- HYRY Katja 2006. En vandrares liv. – NordNytt, Nordisk tidskrift for etnologi og folkloristik 98. 43–55.
- HYytiä Osmo 1999. Karjalais-suomalainen neuvostotasavalta 1940–1956 – kansallinen tasavalta? Helsinki: SHS.
- HÄMYNEN Tapio 1993. Liikkeellä leivän tähden. Raja-Karjalan väestö ja sen toimeentulo 1880–1940. HTutk 170. Helsinki. Diss. Joensuu.
- HÄMYNEN Tapio 1994. Mikä Karjala? – Kahden Karjalan välillä: kahden Riikin riitamaalla. Toim. Tapio Hämynen. Studia Carelica humanistica 5. Joensuu: Joensuun yliopisto. 17-27.
- IKONEN Liisa 2006. Dialogista skenografiaa: vaihtoehtoisen työprosessin

- fenomenologista tulkintaa. Taideteollisen korkeakoulun julkaisu A:71. Helsinki. Diss. Helsinki.
- INHA I. K. 1911. Kalevalan laulumailta. Elias Lönnrotin poluilla Vienan Karjalassa: kuvaus Vienan Karjalan maasta, kansasta, siellä tapahtuneesta runonkeruusta ja runoista itsestään. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- JALAGIN Seija 1987. Itä-Karjalan pakolaisten huoltola Oulussa 1922-1927. Suomen historian proseminaaritutkimus. Oulun yliopisto, Historian laitos. 11.5.
- JALAVA Aulikki 1990. Kansallisuus kadoksissa. Neuvosto-Karjalan suomenkielisen epiikan kehitys. SKST 537. Helsinki. Diss. Turku.
- JALOVITSINA Svetlana 2006. Ortodoksit, vanhauskoiset ja uskovaizet. Vuokkiniemen uskonnollinen elämä 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. – Tupenkolahuttajien mailla. Vuokkiniemi esihistoriasta toiseen maailmansotaan. Toim. Kai Paalaste. Mustasaari: Vuokkiniemi-seura Ry. 213-233.
- JASINSKAJA-LAHTI Inga, LIEBKIND Karmela ja VESALA Tiina 2002. Rasismi ja syrjintä Suomessa: maahanmuuttajien kokemuksia. Helsinki: Gaudeamus.
- JETSU Laura 2001. Kahden maailman välillä. Etnografinen tutkimus venäjänkarjalaisista hautausrituaaleista 1990-luvulla. SKST 853. Helsinki. Diss. Joensuu.
- JOKIPII Mauno (toim.) 1995. Itämerensuomalaiset: heimokansojen historiaa ja kohtaloita. Jyväskylä: Atena.
- JUHKAM Martin (toim.) 1968. Ruotsin suomalainen ortodoksinen seurakunta 1958–1968. Borås: Ruotsin suomalainen ortodoksinen seurakunta.
- JÜRGENSON Aivar 2004. Kotipaikka ja kotimaa. Esimerkkejä Virosta. – ITE paikalla. Toim. Aivar Jürgenson ym. Nykykansantaiteen vuosikirja 3. Helsinki: Maahenki Oy. 10–14.
- JÄRVINEN Irma-Riitta 2004. Karjalan pyhät kertomukset: tutkimus livvinkielisen alueen legendaperinteestä ja kansanuskon muutoksista. SKST 962. Helsinki. Diss. Helsinki.
- KAINULAINEN Siru 2007. ”Eräänä päivänä huomasin että muistin oman runoni väärin” – Eila Kivikk’aho, karjalainen runoilija. – Nykytulkintojen Karjala. Toim. Outi Fingerroos ja Jaana Loipponen. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. 75–93.
- KAIVOLA-BREGENHØJ Annikki 1988. Kertomus ja kerronta. SKST 480. Helsinki.
- KAIVOLA-BREGENHØJ Annikki 2009. Keskusteleva ja esiintyvä kertoja. – Elore 2. Suomen kansantietouden tutkijain seura. Saatavissa: http://www.elore.fi/arkisto/2_09/katsart_kaivola_2_09.pdf. Linkki tarkistettu: 23.5.2010.
- KALELA Jorma 1983. Ihmiset kirjoittavat oman historiansa. Paperiliiton historiahanke. – Tiede ja Edistys 3. 25–36.
- KALELA Jorma 2000. Historiantutkimus ja historia. Hanki ja jää. Helsinki: Gaudeamus.
- KALELA Jorma 2001. Historiantutkimus ja jokapäiväinen historia. – Jokapäiväinen historia. Toim. Jorma Kalela ja Ilari Lindroos. Tietolipas 177. Helsinki: SKS. 11–25.
- KALELA Jorma 2006. Muistitiedon näkökulma historiaan. – Muistitietotutkimus. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. Tietolipas 214. Helsinki: SKS. 67-92.
- KALELA Jorma 2009. Miksi ei pidä ajatella, että historiantutkija tuottaa kertomuksia? –

- Näkökulmia kertomuksen tutkimukseen. Toim. Samuli Hägg, Markku Lehtimäki ja Lisa Steinby. Tietolipas 226. Helsinki: SKS. 294–313.
- KALLIONIEMI Timo 1992. Prikaati K. Heimosoturit jatkosodassa. Oulu: Pohjoinen.
- KANSI Raija-Liisa (toim.) 1989. Ilmari Kiannon Vienan Karjala. Erään Suur-Suomi unelman vaiheita. Helsinki: Otava.
- KANTOKORPI Otso 2005. Taidemaailmaan. – Tie taiteilijaksi. Väliasema Orivesi. Toim. Olavi Jama. Helsinki: Kansanvalistusseura. 10–24.
- KARPPINEN Seija 2005. ”Mitä taide tekee käsityöstä?” Käsityötaiteen perusopetuksen käsitteellinen analyysi. Tutkimuksia / Helsingin yliopiston soveltavan kasvatustieteen laitos 263. Helsinki. Diss. Helsinki.
- KAUPPINEN Liisa 2007. Oman elämänsä ihminen: voimavarana taide. Helsinki: Maahenki Oy.
- KAVEN Pentti 1996. Lastensiirrot Suomesta Ruotsiin ja Tanskaan viime sotien aikana. – Sotalapset: tutkimusraportti. Toim. Aura Korppi-Tommola. Helsinki: Mannerheimin Lastensuojeluliitto. 8–12.
- KAVEN Pentti 2010. Julkaisematon väitöskirjan käsikirjoitus, tekijän hallussa.
- KEEP John 1976. Imperial Russia: Alexander II to the revolution. – Companion to Russian studies 1. An introduction to Russian history. Toim. Robert Auty ja Dimitri Obolensky. Cambridge: Cambridge University Press. 196–271.
- KEMPPINEN Kauko 1987. Niin perkeleen punainen. Kemi: Pohjolan Sanomat.
- KERO Reino 1983. Neuvosto-Karjalaa rakentamassa. Pohjois-Amerikan suomalaiset tekniikan tuojina 1930-luvun Neuvosto-Karjalassa. HTutk 122. Helsinki.
- KIANTO Ilmari 1915. Vienan virroilta, Karjalan kankahilta: matkakuvauksia. Helsinki: Otava.
- KIANTO Ilmari 1918. Suomi suureksi – Viena vapaaksi. Sotakesän näkemyksiä. Hämeenlinna: Karisto.
- KILPELÄINEN Hannu 2000. Valamo – karjalaisten luostari? Luostarin ja yhteiskunnan interaktio maailmansotien välisenä aikana. Helsinki: SKS. Diss. Helsinki.
- KIVELÄ Marjut 1985. Sydämessä kalevalainen kansa. Alpo ja Nina Sailo runonlaulajien ikuistajina. SKST 420. Rauma.
- KNUUTTILA Seppo 1984. Mitä sivakkalaiset itsestään kertovat – kansanomaisen historian tutkimuskoe. – Yhteiskunta kylässä. Tutkimuksia Sivakasta ja Rasimäestä. Toim. Pertti Rannikko ym. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 61. Joensuu: Joensuun yliopisto. 131–155.
- KNUUTTILA Seppo 1993. Hiljainen kevät? Miksi kansanrunoudentutkimuksessa ei oltu tietääkseen kansalaissodasta puoleen vuosisataan. – Vaikea totuus: vuosi 1918 ja kansallinen tiede. Toim. Heikki Ylikangas. SKST 603. Helsinki. 46–61.
- KNUUTTILA Seppo 2004. Tekemisen paikat. – ITE paikalla. Aivar Jürgenson ym. Nykykansantaiteen vuosikirja 3. Helsinki: Maahenki Oy. 8–9.
- KNUUTTILA Seppo 2006. Perinteentutkimuksen ajantasa. – Välimatkoilla. Kirjoituksia etnisyydestä, kulttuurista ja sukupuolesta. Toim. Tarja Kupiainen ja Sinikka Vakimo. Kultaneito VII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura. 279–292.
- KNUUTTILA Seppo 2008. Entinen aika, nykyinen mieli. Toim. Ulla Piela ja Sinikka

- Vakimo. SKST 1185. Helsinki.
- KOHLI Martin 1981. *Biography: account, text, method.* – *Biography and society: the life history approach in the social sciences.* Toim. Daniel Bertaux. *Sage studies in international sociology* 23. Beverly Hills: Sage. 61–75.
- KONKKA Unelma 1985. *Ikuinen ikävä.* *Karjalaiset riitti-itkut.* SKST 428. Helsinki.
- KONTTINEN Riitta ja LAAJOKI Liisa 2000. *Taiteen sanakirja.* Helsinki: Otava.
- KORESAAR Ene 2007. *Virolaisten elämäkerrat ja nostalgian retoriikka.* – “Hei, muistatkos...?” *Ethnos-toimite* 14. Helsinki. 113–127.
- KORKIASAARI Jouni ja TARKIAINEN Kari 2000. *Suomalaiset Ruotsissa.* *Suomalaisen siirtolaisuuden historia* 3. Turku: Siirtolaisuusinstituutti.
- KORTELAINEN Kaisu 2008. *Penttilän sahayhteisö ja työläisyys: muistitietotutkimus.* SKST 1178. Helsinki. Diss. Joensuu.
- KORTESALMI Juhani 1975. *Kuusamon historia II.* *Kuusamon talonpoikaiselämä 1670–1970.* Kuusamo: Kuusamon kunta.
- KOSTIAINEN Auvo 2006. *Elämäkerta historiantutkimuksena.* – *Yksilö ja yhteisö.* *Henkilöhistoriallinen keskustelu Suomessa 1930-luvulta 2000-luvulle.* Toim. Rami Kurth ja Timo Soikkanen. *Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia* 28. Turku: Turun yliopisto. 28–43.
- KOUKKUNEN Heikki 1979. *Uudenkaupungin rauhasta nykypäivään.* – *Ortodoksinen kirkko Suomessa.* Toim. Isä Ambrosius ja Markku Haapio. Lieto: Etelä-Suomen kustannus. 117–158.
- KULOMAA Jukka 1989. *Äänislinna.* *Petroskoin suomalaismiehityksen vuodet 1941–1944.* HTutk 148. Helsinki.
- KUPIAINEN Jari 1990. *Taide, antropologia ja postmoderni maailma.* – *Suomen antropologi.* 3/vol 15. 33-43.
- KUPIAINEN Jari 1993. *Uudet etniset taiteet ja antropologinen taiteentutkimus.* – *Suomen Antropologi.* 1/vol 18. 3-9.
- KUPIAINEN Jari 1994. *Antropologinen taiteentutkimus.* – *Kulttuurintutkimus.* *Johdanto.* Toim. Jari Kupiainen ja Erkki Sevänen. *Tietolipas* 130. Helsinki: SKS. 164-183.
- KURKI Tuulikki 2002. *Heikki Meriläinen ja keskusteluja kansanperinteestä.* SKST 880. Helsinki. Diss. Joensuu.
- KURKI Tuulikki 2004. *Tekstit kansanrunousarkiston liepeillä.* – *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat.* Toim. Tuulikki Kurki. SKST 1002. Helsinki: SKS. 65-90.
- KUUJO Erkki 1973. *Ruotsi vai Venäjä Antikristuksen valtakunta? Vanhauskoisuuden leviämisestä 1600-luvulla Ruotsin alaisiin Karjalaan ja Inkeriin.* – *Karjala idän ja lännen silta.* Toim. Hannes Sihvo. *KSVK* 53. Porvoo: WSOY. 23–34.
- KUULA Arja 2006. *Yksityisyyden suoja tutkimuksessa.* – *Etiikkaa ihmistieteille.* Toim. Jaana Hallamaa ym. *Tietolipas* 211. Helsinki: SKS. 124–140.
- KUUSI Matti 1963. *Kirjoittamattomasta kirjallisuudesta.* – *Suomen kirjallisuus I.* Toim. Matti Kuusi. Helsinki: SKS ja Otava. 7–30.
- KÄÄRIÄINEN Fr. ym. (toim.) 1950. *Kajaanin seminaari 1900–1950.* *Muistojulkaisu.* Helsinki: Valistus.
- LABOV Williams ja VALETSKY Joshua 1967. *Narrative analysis, oral version of personal*

- experience. – Essays on the verbal and visual arts. Proceedings of the 1966 annual spring meeting of the American Ethnological Society. Toim. J. Helm. Washington: American Ethnological Society. 12–44.
- LAHTINEN Aarno 1991. Uskontolainsäädännön kehitys. – Usko, toivo ja vallankumous. Kristinusko ja kirkot Neuvostoliitossa. Aarno Lahtinen, Teuvo Laitila, Ernst Chr. Suttner. Keuruu: Otava. 68–84
- LAINEN Antti 1982. Suur-Suomen kahdet kasvot. Itä-Karjalan siviilihallinnon asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944. Joensuun korkeakoulun julkaisuja A:24. Helsinki: Otava. Diss. Joensuu.
- LAITILA Teuvo 1991. Venäjän ortodoksinen kirkko ja Vanhauskoiset. – Usko, toivo ja vallankumous. Kristinusko ja kirkot Neuvostoliitossa. Aarno Lahtinen, Teuvo Laitila, Ernst Chr. Suttner. Keuruu: Otava. 85–199 ja 200–206.
- LAITILA Teuvo 2007. Bolševikkien ja suursuomalaisten välissä: ortodoksit Itä-Karjalassa 1917–1944. – Nykytulkintojen Karjala. Toim. Outi Fingerroos ja Jaana Loipponen. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. 120–141.
- LAPPALAINEN Sirpa 2007. Johdanto. Mikä ihmeen etnografia? – Etnografia metodologiana, lähtökohtana koulutuksen tutkimus. Toim. Sirpa Lappalainen ym. Tallinna: Vastapaino. 9–14.
- LARES Juhani 1997. Saaren tarina. Veitsiluoto, saari Perämeren pohjukassa. Kemi: Enso Group.
- LATVALA Johanna 2004. Monivaimoisuutta ja perhesalaisuuksia: reflektiivistä antropologiaa Keniassa? – Tutkija kertojana. Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen. Toim. Johanna Latvala, Eeva Peltonen ja Tuija Saresma. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 79. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. 259–291.
- LATVALA Johanna, PELTONEN Eeva ja SARESMA Tuija 2004. Tutkijat kertovat, konventtiot murtuvat. – Tutkija kertojana. Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen. Toim. Johanna Latvala, Eeva Peltonen ja Tuija Saresma. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 79. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. 17–55.
- LATVALA Pauliina 2005. Katse menneisyyteen: folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta. SKST 1024. Helsinki. Diss. Helsinki.
- LAUSALA Talvikki 2000. Aunuksen työtuvat. – Taitoa tarvitaan: kutsumukselle uskollinen elämäntyö. Käsiyöneuvos Tyyne Kerttu Virkki 1907–2000. Toim. Sirkka-Liisa Uutela. Helsinki: Tyyne-Kerttu Virkki -säätiö. 23–26.
- LAVONEN Nina 1990. Kiestingin seudun laulut ja laulajat. – Runo, alue, merkitys. Kirjoituksia vanhan kansanrunon alueellisesta muotoutumisesta. Toim. Pekka Hakamies. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 92. Joensuu: Joensuun yliopisto. 30–56.
- LAVONEN Nina 1991. Kiestingin seudun kansanperinteestä. – Kolme on kovaa sanaa. Kirjoituksia kansanperinteestä. Toim. Pekka Laaksonen ja Sirkka-Liisa Mettomäki. KSVK 71. Helsinki: SKS. 137–142.
- LAVONEN Nina 1995. Pohjois-Vienan kansanperinne. – Koltat, karjalaiset ja setukaiset.

- Pienet kansat maailmojen rajoilla. Toim. Tuija Saarinen ja Seppo Suhonen. Snellman-instituutin A-sarja 19. Kuopio. 116–133.
- LEFRANCOIS Guy R. 1990. *The Lifespan*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- LEHTINEN Erkki 1956. Vienan Karjalaisten Liiton – Karjalan sivistysseuran viisikymmenvuotistaival. – Suvulta suvulle. Karjalan sivistysseuran viisikymmenvuotisjulkaisu: 1906–1956. Valkeakoski: Karjalan sivistysseura. 5–77.
- LEHTINEN Ildiko 2008. Koreuden tähden – Oli se tyttö hinnoissah ennen! – Rajantakaista Karjalaa. Toim. ja suom. Ildiko Lehtinen. Kulttuurien museon näyttelyjulkaisu 4. Helsinki: Kulttuurien Museo. 36–64.
- LEHTIPURO Outi 2008. Folklore – kolmas esteettinen kulttuuri? – Kansanestetiikka. Toim. Seppo Knuuttila ja Ulla Piela. KSVK 87. Jyväskylä: SKS. 239–248.
- LEHTIVAARA Marjut 1987. Ortodoksisten nuorten liiton synty ja kehitys vuoteen 1955. Pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopisto, Uskonnonpedagogiikka.
- LEHTO Liisa ja TIMONEN Senni 1992. Kertomus matkasta kotiin – karjalaiset vieraina omilla maillaan. – Kauas on pitkä matka. Kirjoituksia kahdesta kotiseudusta. Toim. Pekka Laaksonen ja Sirkka-Liisa Mettomäki. KSVK 72. Pieksämäki: SKS. 88–105.
- LEITZINGER Antero 2008. Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972. Helsinki: East-west-books. Diss. Turku.
- LEPOLA Outi 2000. Ulkomaalaisesta suomenmaalaiseksi: monikulttuurisuus, kansalaisuus ja suomalaisuus 1990-luvun maahanmuuttopoliittisessa keskustelussa. SKST 787. Helsinki. Diss. Helsinki.
- LESKELÄ-KÄRKI Maarit 2004. Tutkija ja kolme sisarta. Polkuja henkilökohtaiseen historiantutkimukseen. – Tutkija kertojana. Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen. Toim. Johanna Latvala, Eeva Peltonen ja Tuija Saresma. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 79. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. 306–337.
- LESKELÄ-KÄRKI Maarit 2006. Kirjoittaen maailmassa : Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä. SKST 1085. Helsinki. Diss. Turku.
- LÉVI-STRAUSS Claude 1966. *The Savage Mind*. The nature of human society series. Chicago: University of Chicago Press.
- LIEBKIND Karmela (toim.) 1994. Maahanmuuttajat. Kulttuurien kohtaaminen Suomessa. Helsinki: Gaudeamus.
- LIEBKIND Karmela (toim.) 2000. Monikulttuurinen Suomi. Etniset suhteet tutkimuksen valossa. Helsinki: Gaudeamus.
- LIIKANEN Ilkka 1987. Kansanvalistajien kansakunta. Kansanvalistusseura fennomanian aatteellisena ja organisatorisena keskuksena. – Kansa liikkeessä. Toim. Risto Alapuro ym. Helsinki: Kirjayhtymä. 126–141.
- LINDGREN Maarit 2000. Monumentum: muistomerkkien aatteita ja aikaa. SKST 782. Helsinki.
- LINKO Maaria 1998. Aitojen elämysten kaipuu. Yleisön kuvataiteelle, kirjallisuudelle ja museoilta antamat merkitykset. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 57. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Diss. Helsinki.

- LÖYTTY Olli 2006. *Ambomaamme: suomalaisen lähetyskirjallisuuden me ja muut*. Tampere: Vastapaino. Diss. Turku.
- LÄHDESMÄKI Tuuli 2007. *Kuohahdus Suomen Kansan sydäimestä. Henkilömonumentti diskursiivisena ilmiönä 1900-luvun lopun Suomessa*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 94. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Diss. Jyväskylä.
- MACLAGAN David 2009. *Outsider art, from the margins to the marketplace*. London: Reaktion Books.
- MAKKONEN Elina 2010. *Muistitiedon etnografiaa tuottamassa*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 58/2009. Joensuu. Diss. Joensuu.
- MALASSU Pirjo-Leena, RUTH Jan-Erik ja SAARENHEIMO Marja 1989. *Vanhuus kehitysvaiheena. – Ihmisen elämänkaari*. Toim. Pirkko Niemelä ja Jan-Erik Ruth. Helsinki: Otava. 207–222.
- MALKAVAARA Jarmo 1989. *”Kauneus” ja ”mahti”*. Taidejärjestelmän ja poliittis-hallinnollisen ohjausjärjestelmän välisten suhteiden taidekeskeistä tarkastelua. Taiteen keskustoimikunnan julkaisuja 4. Helsinki: Taiteen keskustoimikunta. Diss. Helsinki.
- MANNINEN Ohto 1988. *Erillinen pataljoona 6:n tie. – Sotilasaikakauslehti 8*. 544–550.
- MARTIKAINEN Tuomas 2009. *Eettisiä kysymyksiä maahanmuuttotutkimuksessa*. – Elore 2. Kansantietouden Tutkijain Seura. Saatavissa: http://www.elore.fi/arkisto/2_09/katsaus_martikainen_2_09.pdf. Linkki tarkistettu: 23.5.2010.
- MAZZARELLA Merete 1997. *Oman elämän kirjoittamisesta – ja muiden. – Aina uusi muisto*. Kirjoituksia menneen elämisestä meissä. Toim. Katarina Eskola ja Eeva Peltonen. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 54. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. 25–36.
- MIETTINEN Helena 2004. *Menetetyt kodit, elämät, unelmat*. Suomalaisuus paluumuuttajastatukseen oikeutettujen venäjänsuomalaisten narratiivisessa itsemäärittelyssä. Sosiaalipsykologisia tutkimuksia 11. Helsinki: Helsingin yliopisto. Diss. Helsinki.
- MIHKALI Onttoni 1935. *Uusi isänmaa*. Porvoo: WSOY.
- MIHKALI Onttoni 1937. *Kahden puolen rajaa: romaani itäkarjalaisen liikemiehen elämästä*. Hämeenlinna: Karisto.
- MITÄ MISSÄ MILLOIN 1989. *Kansalaisen vuosikirja: 39. vuosikerta*. Helsinki: Otava.
- MURTORINNE Eino 1992. *Suomen kirkon historia 3. Autonomian kausi 1809–1899*. Porvoo: WSOY.
- MYERHOFF Barbara 1992. *Remembered lives: the work of ritual, storytelling and growing older*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- MÄKELÄ Maarit 2003. *Saveen piirtyviä muistoja: subjektiivisen luomisprosessin ja sukupuolen representaatioita*. Taideteollisen korkeakoulun julkaisu A:43. Helsinki. Diss. Helsinki.
- MÄKELÄ Maarit 2004. *Naissukupuu kuvina: äidit ja tyttäret kulttuurisessa ja henkilökohtaisessa kertomuksessa. – Tutkija kertojana. Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen*. Toim. Johanna Latvala, Eeva Peltonen ja Tuija Saresma. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 79. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. 221–253.

- NAAKKA-KORHONEN Mervi ja KEYNÄS Maiju 1988. Halpa hinta pitkä mitta. SKST 491. Helsinki.
- NAUKKARINEN Ossi 2003. Ympäristön taide. Taideteollisen korkeakoulun julkaisu B:73. Helsinki: Ilmari design publications.
- NAUKKARINEN Ossi 2009. Esteettisen jalanjäljen käsitteestä. – Luonnon Tutkija. 5/ vol. 113. 180-183.
- NEVALAINEN Pekka 1993. Karjala 1900-luvulla. – Terra 105/4. 291–298.
- NEVALAINEN Pekka 1994. Ensimmäisestä maailmansodasta nykypäivään. – Karjalan kansan historia. Toim. Heikki Kirkinen, Pekka Nevalainen ja Hannes Sihvo. Porvoo: WSOY. 347–550.
- NEVALAINEN Pekka 1999. Viskoi kuin Luoja kerjäläistä: Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939. SKST 742. Helsinki.
- NEVALAINEN Pekka 2002. Punaisen myrskyn suomalaiset: suomalaisten paot ja paluumuutot idästä 1917–1939. SKST 867. Helsinki.
- NEVALAINEN Pekka 2006. Karjalan kansaa valistamassa. Itä-Karjalan pakolaiset opinteillä Suomessa. SKST 1091. Helsinki.
- NIEMINEN Markku 1998. Vienan Karjala. – Karjala: historia, kansa, kulttuuri. Toim. Pekka Nevalainen ja Hannes Sihvo. SKST 705. Helsinki. 277–291.
- NIEMINEN Markku 2004. Vienan runokylät: kulttuuriopas. SKST 621. Helsinki.
- NIINISTÖ Jussi 2005. Heimotien historia 1918–1922. SKST 1007. Helsinki.
- NORA Pierre 1996. General Introduction: Between Memory and History. – Realms of Memory. The Construction of the French Past. I Conflicts and Divisions. Toim. Pierre Nora. New York: Columbia University Press. 1-20.
- NYGÅRD Toivo 1978. Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen. Aatteellinen heimotyö itsenäisessä Suomessa. Helsinki: Otava. Diss. Jyväskylä.
- NYGÅRD Toivo 1980. Itä-Karjalan pakolaiset 1917–1922. Studia Historica Jyväskyläensia 19. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- ORING Elliot 1988. Generating Lives: the construction of autobiography. – Life history as cultural construction, performance. Toim. Tamas Hofer ja Peter Niedermuller. Budapest: HAS. 179–211.
- PAASI Anssi 2002. Rajat ja identiteetti globalisoituvassa maailmassa. – Eletty ja muistettu tila. Toim. Taina Syrjämaa ja Janne Tunturi. Historiallinen arkisto 115. Helsinki: SKS. 154–176.
- PAJU Imbi 2006. Torjutut muistot. Suom. Kaisu Lahikainen. Helsinki: Like.
- PAMILO Kosti 1990. Poimintoja Karjalan Sivistysseuran toiminnasta 1906–1990. Karjalan Sivistysseuran julkaisuja. Sarja III n:o 1. Helsinki: Karjalan sivistysseura.
- PELTONEN Eeva 1990. Miten kotirintama kesti – Miten siitä kerrottiin. – Naisten aseet. Suomalaisena naisena talvi- ja jatkosodassa. Toim. Riikka Raitis ja Elina Haavio-Mannila. Porvoo: WSOY. 26–70.
- PELTONEN Jarno 2000. Virkki käsityömuseon kokoelmat. – Taitoa tarvitaan: kutsumukselle uskollinen elämäntyö. Käsityöneuvos Tyyne Kerttu Virkki 1907–2000. Toim. Sirkka-Liisa Uutela. Helsinki: Tyyne-Kerttu Virkki -säätiö. 107–111.
- PELTONEN Ulla-Maija 1997. Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. SKST 657. Diss.

Helsinki.

- PELTONEN Ulla-Maija 2003. Muistin paikat: vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta. SKST 894. Helsinki.
- PENTIKÄINEN Juha 1971. Marina Takalon uskonto. Uskontoantropologinen tutkimus. SKST 299. Helsinki.
- PENTIKÄINEN Juha 1978. Oral repertoire and world view: an anthropological study of Marina Takalo's life history. FF communications 219. Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.
- PENTIKÄINEN Juha 1982. Elämänhistoria, laiminlyöty tutkimusalue. Temaattinen elämäkerta etnologisena ja museaalisena tutkimusmenetelmänä. Seminaari 19.3.1982. Toim. Päivyt Niemeläinen-Amin. Seurasarisäätiön toimitteita 5/1983. Helsinki. 14–34.
- PENTIKÄINEN Juha 1990. Suomalaisen lähtö. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista. SKST 530. Helsinki.
- PENTIKÄINEN Juha 2010. Marina Takalo, runolaulaja ja näkijä. Korj. painos teoksesta Marina Takalon uskonto. SKST 1270. Helsinki.
- PENTIKÄINEN Katja 1991a. Pakolaisuus elämäkokemuksena. Tutkimus Kemin ensimmäisen ja toisen polven Karjalan pakolaisista. Pro gradu -tutkielma. S-sarja / Helsingin yliopisto, folkloristiikan laitos 400. Uskontotieteen ja folkloristiikan laitokset.
- PENTIKÄINEN Katja 1991b. Pakolaisen uskonto. Tutkimuskohteena Itä-Karjalan pakolaiset. – Ortodoksia 41. Kuopio: Ortodoksisten pappien liitto ja Helsingin yliopiston ortodoksian ja Itä-Euroopan kirkkojen tutkimuksen laitos. 57–71.
- PENTIKÄINEN Katja 1992. Muurahaiskylpyjä ja kultahoitoa. Kirjoituksia reumasta. Kansanelämän kuvauksia 36. Helsinki: SKS.
- PENTIKÄINEN Marja 2005. Loputtomalla matkalla: kertomuksia pakolaisuudesta. Tampere: Etnika.
- PERNU Seppo 1988. Vapaaehtoispataljoona Os.H. eli SissiP 5 talvisodan taisteluissa. Oulu: SP Aseveljet.
- PIETOLA Eino 1987. Sotavangit Suomessa. Dokumentteihin perustuva teos sotavankien käsittelystä Suomessa jatkosodan aikana 1941–1944. Jyväskylä: Gummerus.
- PIMIÄ Tenho 2007. Sotasaalista Itä-Karjalasta: suomalaistutkijat miehityillä alueilla 1941–1944. Helsinki: Ajatus.
- PIPES Richard 1977. Russia under the old regime. Harmondsworth: Penguin books.
- PLUMMER Ken 2007. The call of life stories in ethnographic research. – Handbook of ethnography. Toim. Paul Atkinson ym. London: Sage. 395–406.
- PORTELLI Alessandro 2006. Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? – Muistitietotutkimus, metodologisia kysymyksiä. Toim. Outi Fingerroo ym. Tietolipas 214. Helsinki: SKS. 49–64.
- POSPIELOVSKY Dimitry V. 1988. A history of soviet atheism in theory and practice, and the believer. Vol 2. Soviet antireligious campaigns and persecutions. London: Macmillan Press.
- PURMONEN Veikko 1986. Arkkipiispa Hermanin elämä: ortodoksisen kirkon vaiheita Virossa ja Suomessa. Kuopio: Ortodoksisten pappien liitto.

- PÖLLÄ Matti 1991. Vienan Karjala perinnekulttuurialueena. – Kolme on kovaa sanaa. Kirjoituksia kansanperinteestä. Toim. Pekka Laaksonen ja Sirkka-Liisa Mettomäki. KSVK 71. Helsinki: SKS. 168–183.
- PÖYSÄ Jyrki 2004. Historian etnografiaa Vienassa. – Kenttäkysymyksiä. Toim. Pekka Laaksonen, Seppo Knuutila ja Ulla Piela. KSVK 83. Helsinki: SKS. 25–42.
- RAIVO Petri J. 1999. Maisema ja mielikuvat. – Suomi: maa, kansa, kulttuurit. Toim. Markku Löytönen ja Laura Kolbe. SKST 753. Helsinki. 70–87.
- RAIVO Petri 2005. Kamppailujen, muistojen ja unohduksen Karjala. – Suomalaisen symbolit. Toim. Tero Halonen ja Laura Aro. Jyväskylä: Atena. 184–189.
- RAIVO Petri J. 2007. Muisti ja perinne kulttuurimatkailun resurssina. – Menneisyys on toista maata. Toim. Seppo Knuutila ja Ulla Piela. KSVK 86. Helsinki: SKS. 269–286.
- RANINEN-SIISKONEN Tarja 1999. Vieraana omalla maalla. Tutkimus karjalaisen siirtoväen muistelukerronnasta. SKST 766. Helsinki. Diss. Joensuu.
- RANTA-TYRKKÖ Satu 2005. Lihaa ja verta: etnografisen kenttätöön ruumiillisuus. – Kohtaamisrajoilla. Toim. Anu Hirsiaho, Mari Korpela ja Liisa Rantalaiho. SKST 1038. Helsinki. 225–246.
- RAUSTE-VON WRIGHT Maija-Liisa, VON WRIGHT Johan, SOINI Tiina 2003. Oppiminen ja koulutus. Juva: WSOY.
- REINERS Ilona 2001. Taiteen muisti. Tutkielma Adornosta ja Shoahista. Tutkijaliiton julkaisusarja 99. Helsinki. Diss. Helsinki.
- RHODES Colin 2004. Toinen taide – luovat erot. Suom. Tomi Snellman. Helsinki: Maahenki Oy.
- ROBERTS Brian 2002. Biographical Research. Buckingham: Open University Press.
- ROOS J.P. 1987. Suomalainen elämä: tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkertoista. SKST 454. Helsinki.
- ROSENTHAL Gabriele 1989. May 8th, 1945: The biographical meaning of a historical event. – International Journal of Oral History 10/3. 183–193.
- ROSENTHAL Gabriele 1991. German war memories: narrability and the biographical and social functions of remembering. – Oral History 19/2. 34–41.
- RUOHONEN Johanna 2010. Kansallistaiteesta graffitiin. Maalaus julkisena taiteena Suomessa. – Kuinka tehdä taidehistoriaa? Toim. Minna Ijäs, Altti Kuusamo ja Riikka Niemelä. Turun yliopisto. Turku: Utukirjat.73-97.
- RYTKÖLÄ Heikki 1988. Ristit tienvarsilla. Kainuun ortodoksien vaihteita. Oulu: Pohjoinen.
- RÄSÄNEN Marjo 2008. Kuvakulttuurit ja integroiva taideopetus. Taideteollisen korkeakoulun julkaisu B:90. Helsinki: Taideteollinen korkeakoulu.
- SAARENHEIMO Marja 1997. Jos etsit kadonnutta aikaa. Tampere: Vastapaino. Diss. Tampere.
- SAARIKANGAS Kirsi 2007. Asuinpaikoista kotiseuduiksi. Pääkaupunkiseudun kerrotut ja eletyt lähiötilat 1950-luvulta 1970-luvulle. – Menneisyys on toista maata. Toim. Seppo Knuutila ja Ulla Piela. KSVK 86. Helsinki: SKS. 101–126.
- SAARINEN Tuija 2003. Poikkeusyksilö ja kyläyhteisö. Tutkimus Heikan Jussin (Juho Mäkäräisen) elämästä ja huumorista. SKST 917. Helsinki. Diss. Helsinki.

- SALA Kaarina (toim.) 2008. Isän huone: kulttuurivaikuttajien tyttäret kertovat. SKST 1173. Helsinki.
- SALLINEN-GIMPL Pirkko 1994. Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen. Kansatieteellinen arkisto 40. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys. Diss. Helsinki.
- SATOKANGAS Reija 2004. Talonpoika ja teollisuus vastakkain ja rinnakkain. Kemijokisuun agraariyhteisön murros 1860-1938. Studia Historica Septentrionalia 44. Diss. Rovaniemi.
- SEDERHOLM Helena 2004. Luovuuden ytimessä – nykykansantaidetta Suomessa. – Toinen taide. Colin Rhodes. Suom. Tomi Snellman. Helsinki: Maahenki Oy. 230–245.
- SEDERHOLM Helena 2005. Taiteeton taide – luovuuden ja taiteen suhteista. – Omissa maailmoissa: taidetta, terapiaa ja liiteripicassoja. Toim. Arja Elovirta. Helsinki: Maahenki Oy. 18–31.
- SEPPÄNEN Janne 2005. Visuaalinen kulttuuri, teoriaa ja metodeja kuvien tulkitsijalle. Tampere: Vastapaino.
- SEPÄNMAA Yrjö 2008. Tavallisen ihmisen estetiikka – kauneuden ja taiteen kiasma. – Kansanestetiikka. Toim. Seppo Knuuttila ja Ulla Piela. KSVK 87. Helsinki: SKS. 13–31.
- SETÄLÄ Voitto 1970. Suomalaista kirkollista idänpolitiikkaa 1917–1944. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 82. Helsinki.
- SHIKALOV Juri 2005a. Karjalaiset hihhulit. Lestadiolaisuus Vienan Karjalassa 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa. – Erga 2005, Joensuun yliopiston ortodoksisen teologian vuosikirja. Ortodoksisen teologian julkaisuja 35. Joensuu: Joensuun yliopisto. 107–122.
- SHIKALOV Juri 2005b. Tuhkaset, saarelaiset sekä muut Kemin kihlakunnan vieroniekat – vanhauskoisuus Vienan Karjalassa. – Minun bysanttini kaukana ja lähellä. Jyväskylä: Suomen Bysanttikomitea. 175-191.
- SIHVO Hannes 1973. Karjalan kuva. Karelianismien taustaa ja vaiheita autonomian aikana. SKST 314. Helsinki. 2. tarkastettu ja täydennetty painos 2003. SKST 940. Helsinki.
- SIKALA Anna-Leena 1984. Tarina ja tulkinta. Tutkimus kansankertojista. SKST 404. Helsinki.
- SILTALA Pirkko 1993. Haen sanojani kaukaa. Naiskirjailijan luovuus. Helsinki: Yliopistopaino.
- SMEDS Kerstin 1987. Joukkotapahtumat ja Suomi-identiteetti. – Kansa liikkeessä. Toim. Risto Alapuro ym. Helsinki: Kirjayhtymä. 90–107.
- SOIKKANEN Timo 2006. Biografinen tutkimus. – Yksilö ja yhteisö, henkilöhistoriallinen keskustelu Suomessa 1930-luvulta 2000-luvulle. Toim. Rami Kurth ja Timo Soikkanen. Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia 28. Turku: Turun yliopisto. 82–88.
- SOTAMAA Yrjö 2009. Pitääkö taiteen olla hyvää? – Taiteiden kohtaaminen. Studia Generalia. Toim. Viia Hatara ja Harri Westermarck. Helsinki: Helsingin yliopiston vapaan sivistystyön toimikunta. 176–188.

- STAHL Sandra Dolby 1989. Literary folkloristics and the personal narrative. Bloomington: Indiana University Press.
- STEPANOV Ortjo 1995. Vienan menneisyyttä ja nykyaikaa. – Itämerensuomalaiset: heimokansojen historiaa ja kohtaloita. Toim. Mauno Jokipii. Jyväskylä: Atena. 249–277.
- SULKUNEN Irma 1991. Retki naishistoriaan. Helsinki: Hanki ja jää.
- SULKUNEN Irma 1999. Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800-luvulla. Hanki ja jää. Helsinki: Gaudeamus.
- SUOJANEN Päivikki 1978. Saarna, saarnaaja, tilanne. Spontaanin saarnan tuottamisprosessi Länsi-Suomen rukoilevaisuudessa. SKST 343. Helsinki. Diss. Turku.
- SUOLINNA Kirsti ja SINIKARA Kaisa 1986: Juhonkylä. Tutkimus pohjoissuomalaisesta lestadiolaiskylästä. Suomi 134. Helsinki: SKS.
- SUOMEN KANSALLISBIOGRAFIA 2008. Toim. Matti Klinge ym. Studia biographica 3:11. Helsinki: SKS.
- SUOMEN KANSAN VANHAT RUNOT 1 1908. Vienan läänin runot 1-2. Julk. A.R. Niemi. Helsinki.
- SUOMEN MUISTOMERKIT 1996. OSA IV Pohjanmaa. Nousiainen: Väriteos Henna.
- SUOMEN MUISTOMERKIT 2000. OSA X. Pohjois-Karjala. Nousiainen: Väriteos Henna.
- SUONIO Jorma 1988. Pakolaiskansakoulut 1919–1940. Suomalaisuutta ja heimohenkeä Inkerin ja Itä-Karjalan lapsille. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Suomen ja Skandinavian historia.
- SURAKKA Martta 1938. Itä-Karjalan luostarit. – Karjalan historiaa. A. M. Tallgren ym. Historian aitta VIII. Jyväskylä: Gummerus. 61–69.
- SUVULTA SUVULLE 1956. Karjalan Sivistysseuran viisikymmenvuotisjulkaisu: 1906–1956. Valkeakoski: Karjalan sivistysseura.
- SYRJÄ Pentti 1991. Isänmaattomat. Heimosoturit jatkosodassa 1941–1944. Juva: WSOY.
- SYRJÄLÄ Leena ym. 2006. Kertomuksen tutkijan eettisiä haasteita. – Etiikkaa ihmistieteille. Toim. Jaana Hallamaa ym. Tietolipas 211. Helsinki: SKS. 181–202.
- TAKALA Irina 1991. Venäjän Karjalan suomalaisten kohtaloita. – Historiallinen aikakauskirja 89/1. 42–48.
- TARASTI Eero 1990. Johdatusta semiotiikkaan. Esseitä taiteen ja kulttuurin merkkijärjestelmästä. Helsinki: Gaudeamus.
- TARKIAINEN Kari 1993. Finnarnas historia i Sverige. 2, Inflyttarna från Finland och de finska minoriteterna under tiden 1809–1944. Helsingfors: Finska historiska samfundet.
- TARKKA Lotte 1990. Epiikan maailma: vienalaiskylän runokulttuuri symbolisena systeeminä. Licensiaatintyö. S-sarja / Helsingin yliopisto, folkloristiikan laitos 391–392.
- TARKKA Lotte 2005. Rajarahvaan laulu. Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921. SKST 1033. Helsinki. Diss. Helsinki.
- TARKKA Lotte 2006. Ennen ukot laulettih, akat iänellä itettih. Vuokkiniemen kalevalamittaisen kansanrunon kulta-aika. – Tupenkolahuttajien mailla.

- Vuokkiniemi esihistoriasta toiseen maailmansotaan. Toim. Kai Paalaste. Mustasaari: Vuokkiniemi-seura Ry. 182–212.
- TEDLOCK Barbara 2000. *Ethnography and Ethnographic Representation*. – Handbook of Qualitative Research. Toim. Norman K. Denzin ja Yvonna S. Lincoln. Thousand Oaks: Sage. 455–486.
- TENHUNEN Anna-Liisa 2006. *Itkuvirren kolme elämää*. SKST 1051. Helsinki. Diss. Joensuu.
- TIILIKAINEN Marja 2003. *Arjen islam. Somalinaisten elämää Suomessa*. Tampere: Vastapaino. Diss. Helsinki.
- TIKKA Marko 2008. *Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917–1921*. Helsinki: Ajatus.
- TIMONEN Eija 1984. *Kuu paistaa, kuollut ajaa. Aavetarinoita*. Mikkeli: SKS.
- TIMONEN Eija 2003. *Pikkuruusia ja jättiläisiä*. Helsinki: Tammi.
- TIMONEN Eija 2004a. *Käsikäpälässä*. Helsinki: Tammi.
- TIMONEN Eija 2004b. *Perinne käsikirjoittajan työkaluna: kansanperinteen transformoituminen eri medioihin käsikirjoittajan näkökulmasta*. Acta Universitatis Lapponiensis 73. Rovaniemi: Lapin yliopisto. Diss. Rovaniemi.
- TIMONEN Eija 2005. *Perinteestä mediavirtaan: kansanperinteen muuntuminen arkistomuistiinpanoista lastenkulttuuriksi*. Tietolipas 209. Helsinki: SKS.
- TIMONEN Senni 1983. *Kansanrunouden kerääjä ja tulkitsija*. – Iivo Härkönen, karjalainen heimomies. Toim. Voitto Setälä, Hannes Sihvo ja Senni Timonen. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino. 85–164.
- TIMONEN Senni 1990a. *Karjalan naisten Maria-eepos*. – Runo, alue, merkitys. Kirjoituksia vanhan kansanrunon alueellisesta muotoutumisesta Toim. Pekka Hakamies. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 92. Joensuu: Joensuun yliopisto. 111–148.
- TIMONEN Senni 1990b. *Orjatar, ruhtinatar ja vapauden ongelma. Naisten omaelämäkerralliset laulut Inkerissä ja Siperiassa*. – Louhen sanat. Kirjoituksia kansanperinteen naisista. Toim. Aili Nenola ja Senni Timonen. SKST 520. Helsinki. 189–208.
- TIMONEN Senni 2004. *Minä, tila, tunne: näkökulmia kalevalamittaiseen kansanlyriikkaan*. SKST 963. Helsinki. Diss. Helsinki.
- TITON Jeff Todd 1980. *The Life story*. – Journal of American Folklore. 93/369. 276–292.
- TUAN Yi-Fu 2006. *Paikan taju: aika, paikka ja minuus*. – Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu. Toim. Seppo Knuuttila, Pekka Laaksonen ja Ulla Piela. KSVK 85. Helsinki: SKS. 15–30.
- TUOMI Jouni ja SARAJÄRVI Anneli 2009. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Tammi.
- TUOMISTO Antero 1998. *Suomalaiset sotamuistomerkit: sotiemme muistomerkit Pähkinäsaaren rauhasta 1323 nykypäivään 1998*. Sotilasperinteen seuran julkaisu 1. Helsinki: Suomen mies.
- TURPEINEN Outi 2005. *Merkityksellinen museoesine: kriittinen visuaalisuus kulttuurihistoriallisen museon näyttelysuunnittelussa*. Taideteollisen korkeakoulun julkaisusarja A:63. Helsinki. Diss. Helsinki.

- TUTKIJAT KENTÄLLÄ 2003. Toim. Pekka Laaksonen, Seppo Knuuttila ja Ulla Piela. KSVK 82. Helsinki: SKS.
- TÖYSSY Seppo, VARTIAINEN Liisa ja VIITANEN Pirjo 1999. Kuvataide. Visuaalisen kulttuurin käsikirja. Porvoo: WSOY.
- UINO Ari 2006. Biografisen tutkimuksen ääriviivoja. – Yksilö ja yhteisö, henkilöhistoriallinen keskustelu Suomessa 1930-luvulta 2000-luvulle. Toim. Rami Kurth ja Timo Soikkanen. Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia 28. Turku. 179–188.
- UKKONEN Taina 2000. Menneisyyden tulkinta kertomalla: muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina. SKST 797. Helsinki. Diss. Turku.
- UOTINEN Mikko 1911. Larin Paraske: elämäkerrallinen kuvaus. Viipuri.
- WALTERS Philip 1988. The Russian Orthodox Church. – Christianity under Stress. Vol 1, Eastern Christianity and Politics in the twentieth Century. Toim. Pedro Ramet. Durham: Duke University Press. 61–91.
- VANSINA Jan 1984. Art History in Africa. An Introduction to Method. London and New York: Longman.
- VANSINA Jan 1994. Living with Africa. Madison: University of Wisconsin Press.
- VARIS Eira 1993. Karjalan tasavalta tänään. Joensuu: Pohjois-Karjalan lääninhallitus.
- VARTIAINEN Pekka 1991. Kun arki murtuu. Alfred Döblinin maanpakolaisuus 1933–45. – Arjen merkit. Arki, taide ja tutkimus. Toim. Pirjo Ahokas, Otto Lappalainen ja Jukka Sihvonen. Helsinki: Kirjastopalvelu. 89–99.
- VARTO Juha 2007. Dialogi. – Taide keskellä elämää. Toim. Marjatta Bardy ym. Nykyaikaisen taiteen museo Kiasman julkaisuja 106. Helsinki: Like. 62–65.
- VETTENNIEMI Erkki 2004. Punaisen terrorin todistajat. Neuvostoliitto suomalaisten leirivankien muistelmissa. SKST 957. Helsinki.
- VIHAVAINEN Timo 1986. Vallankumouksesta toiseen maailmansotaan. – Venäjän ja Neuvostoliiton historia. Toim. Heikki Kirkinen ym. Helsinki: Otava. 355–400.
- VIINIKAINEN Maija 1991. Itä-Karjalan pakolaiset pitivät huolta omistaan. HS 11.8.
- VILJANEN Paavo 1967. Vienan ja Aunuksen lestadiolaisuudesta. Ylipainos Tornionlaakson vuosikirjasta. Julkaisija tuntematon.
- VILKKO Anni 1990. Omaelämäkertojen analysoiminen kertomuksina. - Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Toim. Klaus Mäkelä. Helsinki: Gaudeamus. 81-98.
- VILKUNA Janne 2007. Museoiden valikoiva muisti. – Menneisyys on toista maata. Toim. Seppo Knuuttila ja Ulla Piela. KSVK 86. Helsinki: SKS. 177–187.
- WILLETTS H. T. 1976. Soviet Russia. – Companion to Russian studies 1. An introduction to Russian History. Toim. Robert Auty ja Dimitri Obolensky. Cambridge: Cambridge University Press. 272–314.
- VIRTANEN Leea 1982. Henkilökohtainen kerronta. – Kertomusperinne. Kirjoituksia proosaperinteen lajeista ja tutkimuksesta. Toim. Irma-Riitta Järvinen ja Seppo Knuuttila. Tietolipas 90. Helsinki: SKS. 171–205.
- VIRTANEN Leea 1987. Monta Karjalaa. – Carelia rediviva. Joensuu: Joensuun yliopisto. 179–186.
- VIRTANEN Leea 1988. Suomalainen kansanperinne. SKST 471. Helsinki.

- VIRTARANTA Pertti 1958. Vienan kansa muistelee. Porvoo: WSOY.
- VIRTARANTA Pertti ym. (toim.) 1968. Karjalan laulajat. Helsinki: Kirjayhtymä.
- VIRTARANTA Pertti 1978. Vienan kyliä kiertämässä. Helsinki: Kirjayhtymä.
- VIRTARANTA Pertti 1971. Kultarengas korvaan. Vienalaisia satuja ja legendoja. SKST 303. Helsinki.
- VIRTARANTA Pertti 1995. Karjalaiset, kieli ja kulttuurielämä. – Itämerensuomalaiset: heimokansojen historiaa ja kohtaloita. Toim. Mauno Jokipii. Jyväskylä: Atena. 337–359.
- VUORINEN Pihla 2003. Family in transition: transnational family ties and identity negotiation. – Pro Ethnologia 15. Multiethnic Communities in the Past and Present. Tartu: Estonian National Museum. 67–93.
- VUORISTO Sakari 1996. Suvulta suvulle II. Wienan Karjalaisten Liiton / Karjalan Sivistysseuran historiaa vv. 1906–1996. Helsinki: Karjalan sivistysseura.
- VUORISTO Viivi 1983. Ikävä omia maita: muisteluksia vanhasta Vienan Karjalasta. Helsinki: Otava.
- ZETTERBERG Seppo 1986. Venäjästä Neuvostoliitoksi. – Venäjän ja Neuvostoliiton historia. Toim. Heikki Kirkinen ym. Helsinki: Otava. 313–355.
- ÖBERG Peter 1991. Suullinen haastattelu ikääntyneiden elämäkertatutkimuksessa. – Gerontologia. 5/4. 298–309.

Lyhenteet

Diss.	Väitöskirja
FF communications	Folklore Fellows' communications
HAS	Hungarian Academy of Sciences
HS	Helsingin Sanomat
HTutk	Historiallisia tutkimuksia
KSVK	Kalevalaseuran vuosikirja
SKS	Suomalainen Kirjallisuuden Seura
SKST	Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia
TAFAS	Transactions of the Finnish Anthropological Society
HTutk	Historiallisia tutkimuksia

Kaaviot

- Kaavio 1. Tutkimuksen kohde ja näkökulma.
- Kaavio 2. Kolme näkökulmaa etnografiaan.
- Kaavio 3. Historiateot ja taideteot
- Kaavio 4. Historiakäsityksen lähteet.
- Kaavio 5. Karjalan pakolaisten paikallisuuden tasoja.
- Kaavio 6. Taideteot osana taiteentutkimuksen kenttää.
- Kaavio 7. Taideteot tekijän näkökulmasta.
- Kaavio 8. Haastattelujen sijoittuminen lukuihin.
- Kaavio 9. Paikan etsiminen -luvun aineiston muodostuminen.
- Kaavio 10. Kokemuksista kertominen -luvun aineiston muodostuminen.
- Kaavio 11. Elinkeinot Vienassa.
- Kaavio 12. Uskonnot Vienan Karjalassa.
- Kaavio 13. Karjalan pakolaisten vaiheet rajan sulkeutumisen jälkeen.
- Kaavio 14. Haastatteleminen vienalaisten vaiheet rajan sulkeutumisen jälkeen.
- Kaavio 15. Vienalaiset sodassa.
- Kaavio 16. Vienalaisten vaiheet sodan jälkeen.
- Kaavio 17. Rajan ylitykset 1900-luvulla.
- Kaavio 18. Tekojen aihepiiri ja taustayhteisöt (perillisten yhteisöt).
- Kaavio 19. Tiivistelmä Karjalan pakolaisten vaiheisiin liittyvistä taideteoista.
- Kaavio 20. Olga Salmen ja Stepanie Kemovan elämänvaiheet.
- Kaavio 21. Olga Salmen kertomusten aihepiirit.
- Kaavio 22. Stepanie Kemovan laulut perinnejäljän analyysin näkökulmasta.
- Kaavio 23. Tiivistelmä Olga Salmen elämänvaiheisiin liittyvistä kirjoituksista.
- Kaavio 24. Olga Salmen kirjoitusten paikallisuuden tasot ja yhteisöt.
- Kaavio 25. Stepanie Kemovan jälkien paikallisuuden tasot.
- Kaavio 26. Vienalaisten sukupolvikokemukset.
- Kaavio 27. Vienalaisten jäljet.
- Kaavio 28. Jälkien merkitykset tekijälle.

Kuvaluettelo

- Kuva 1. Matkamiehen risti Keminmaan hautausmaalla (kuvan omistaa Katja Hyry).
- Kuva 2. Vienasta tuotu risti, kuvattu Ruotsin Laxåssa 1994 (Katja Hyry).
- Kuva 3. Vienan vapaussoturien ja pakolaisten muistomerkki Suomussalmella (Leif Eklöf).
- Kuva 4. Maikkulan pakolaiskoulun muistokiven siunaus (Pohjois-Viena-seura).
- Kuva 5. Juhlaväkeä Maikkulan pakolaishuoltolan muistokiven luona (Pohjois-Viena-seura).
- Kuva 6. Kemin ortodoksisen kirkon matkamiehen ristin siunaaminen (Pohjois-Viena-seura).
- Kuva 7. Karjalasta paenneiden muistomerkki ja matkamiehen ristin Kemin ortodoksisen kirkon pihamaalla, vieressä Martti Takalo (Katja Hyry).
- Kuva 8. Laitakarissa kesällä 1989. Retki kuului Tulisahapäivien ohjelmaan (Katja Hyry).
- Kuva 9. Laitakarin muistomerkki (Hannu Rekilä).
- Kuva 10. Laitakarin pienoismalli (Katja Hyry).
- Kuva 11. Vanhan Veitsiluodon virtuaalimallin suunnittelua. Kuvassa Oiva Kiviharju, Paavo Aheinen, Martti Nevalainen, Pauli Timonen, Tapani Pantsar, Tuomo Miettunen ja Simo Kannelsuo (Taisto Saari).
- Kuva 12. Aleksi Suistion maalaus: Laitakari sataman puolelta 1935 (maalattu 1984, Katja Hyry).
- Kuva 13. Aleksi Suistion maalaus: Itsenäisyyspäivä Laitakarissa 1935 (maalattu 1989, Katja Hyry).
- Kuva 14. Aleksi Suistion maalaus: Saha palaa 1939 (maalattu 1993, Katja Hyry).
- Kuva 15. Aleksi Suistion maalaus: Piispa Herman vieraillee Laitakarissa 1951 (maalattu 1993, Katja Hyry).
- Kuva 16. Aleksi Suistio 2009, taustalla maalauksia (Katja Hyry).
- Kuva 17. Marina Takalon patsas Kuusamossa (Olavi Takalo).
- Kuva 18. Marina Takalon reliefi (Katja Hyry).
- Kuva 19. Marina Takalon katu (Katja Hyry).
- Kuva 20. Iki-Turso-ryhmän esitys Marina Takalosta (Sirkka Kajanne).
- Kuva 21. Sankarivainajien muistomerkki Joensuussa (Joensuun taidemuseo).
- Kuva 22. Kemin sotalapsipatsas, vieressä Seem Hyry (s. 2003), taustalla Laitakarin saari (Katja Hyry).
- Kuva 23. Haaparannan sotalapsipatsas (Veli Hämäläinen).
- Kuva 24. Elmer Sillanpää, puolisonsa ja kuva kotitalosta Vienassa (Katja Hyry).
- Kuva 25. Iro ja Mari Remsun muistomerkin paljastaminen ja siunaaminen (Karjalan Sivistysseura).
- Kuva 26. Iro ja Mari Remsun muistomerkki (Karjalan Sivistysseura).
- Kuva 27. Matkamiehen risti Kiestingissä (Pohjois-Viena-seura).
- Kuva 28. Matkamiehenristin siunaus Kiestingissä (Pohjois-Viena-seura).
- Kuva 29. Pohjois-Viena-seuran näyttelyjuliste (Pohjois-Viena-seura).
- Kuva 30. Nukke yllään pohjois-vienalainen kosto. Pohjois-Viena-seuran näyttelymateriaalia (Pohjois-Viena-seura).

- Kuva 31. Olga Salmi (Katja Hyry).
- Kuva 32. Stepanie Kemova kesällä 1997 (Katja Hyry).
- Kuva 33. Rajaviranomaisten paperi, jossa luettelo rajan ylittäneistä pakolaisista. Dokumentti on tietävästi ainoa, jossa Olga Salmi esiintyy perheensä yhteydessä (Katja Hyry).
- Kuva 34. Olga Salmen vanhemmat (Salmien perhearkisto).
- Kuva 35. Olga Salmen veli Onuhrie, joka syntyi 1922, kolme viikkoa pakomatkan jälkeen (Salmien perhearkisto).
- Kuva 36. Olga ja Toivo Salmi sekä pojat Ahti ja Tapio (Salmien perhearkisto).
- Kuva 37. Olga Salmi veljensä haudalla Vienassa (Salmien perhearkisto).
- Kuva 38. Olga ja Toivo Salmi (Katja Hyry).
- Kuva 39. Olga Salmen kirjoitusantologian julkistamistilaisuus Kemissä (Katja Hyry).
- Kuva 40. Olga Salmi ja rinkiläisiä Kemin museon portailla vuonna 1986 (Ringin arkisto).
- Kuva 41. Olga Salmi esittää runojaan savupirtissä (Ringin arkisto).
- Kuva 42. Stepanie ja puolisonsa Teppo Kemov (Katja Hyry).
- Kuva 43. Poika Kolja ja Stepanie Kemova (Katja Hyry).
- Kuva 44. Marina ja Olli Takalon perhekuva. Rajan taakse jääneen Stepanie-tyttären kuva on liimattu mukaan myöhemmin (Katja Hyry).
- Kuva 45. Stepanie, hänen kaksi lastaan, veli Olavi Takalo ja sisko Helli Pennanen ja muita sukulaisia Marina Takalon haudalla Kemissä (Katja Hyry).
- Kuva 46. Olavi Takalo ja Stepanie Kemova ja muut sukulaiset kohtaavat Kiestingissä (Katja Hyry).
- Kuva 47. Stepanie ja lehmä (Katja Hyry).
- Kuva 48. Olga Salmen hauta, vieressä Vilma Hyry (s. 1998, Katja Hyry).
- Kuva 49. Marina Takalon hautajaiset 1970 (Katja Hyry).

Liitteet: taideteot

Mikä/aihe	1. Vienan vapaussoturien ja pakolaisten muistomerkki.
Tekijä	Arkkitehti Anita Tuhkanen.
Taustalla	Vapaussodan perinneliitto, Vapaussodan Kainuun perinneyhdistys. Aloitteen teki entinen vapaussoturi Erkki Yrjänä.
Missä	Suomussalmella Raatteen Portilla (24 km Suomussalmelta), paikka kaikille avoin ja julkinen.
Milloin	12.7.1998.
Miten	Paljastusjuhlan aloitti Kainuun sotilassoittokunta, avaussanat piti majuri Toivo Pitkänen. Juhlapuheen piti professori Mauno Jokipii, joka tarkasteli heimosotien taustaa ja historiaa. Muistomerkkin paljastivat Mauno Jokipii ja Erkki Yrjänä. Sotilassoittokunta soitti Sibeliuksen Jääkärimarssin, muistomerkille laskettiin seppeleet, Maila Manner lausui Risto Kormilaisen kirjoittaman juhlarunon ja puheenvuoron käytti Karjalan Sivistysseuran puheenjohtaja Pentti Keynäs. Suomussalmen kunnan puolesta patsaan otti vastaan kunnanjohtaja Timo A. Säkkinen.
Taustoitus	Kiveen kiinnitettyssä muistolaatassa on teksti: Vienan vapaussoturien muistolle. Kunnia vapaaehtoisille, jotka vakaumuksensa nojalla seurasivat uljaasti vapauden lippua. Raatteen tie oli Vienan heimosoturien ja pakolaisten valtavyälyä. Vapaussodan Perinneliitto ja Vapaussodan Kainuun Perinneyhdistys.”
Teon luonne	Taideteko, jonka tehtävänä on muistaa ja muistuttaa.

Mikä/aihe	2. Maikkulan pakolaiskeskuksen muistokivi ja matkamiehen risti.
Tekijä	Muistokiven suunnittelu: Anja Suvanto.
Taustalla	Pohjois-Viena-seura ja Karjalan Sivistysseura.
Missä	Oulun Maikkulan (entisen pakolaishuoltolan ja pakolaiskoulun) päärakennuksen kivijalan läheisyydessä, kaikille avoimella ja julkisella paikalla.
Milloin	7.9.1997
Miten	Muistomerkit paljastettiin kaksipäiväisessä praasniekassa, jossa oli toistasataa vierasta. Apulaisprofessori Jouko Vahtola esitelmöi aiheesta ”Pakolaisina Vienasta Pohjois-Suomeen”. Tilaisuudessa esitettiin kuvaelma ”Pakolaisia tuloo”. Metropoliitta Ambrosius ja Isä Raimo Kiiskinen siunasivat muistomerkkin ja pyhittivät Matkamiehen ristin sekä toimittivat liturgian Maikkulan kirkossa.
Taustoitus	Kivessä on teksti: Maikkula on toiminut Itä-Karjalan pakolaisten huoltolana v. 1923-1927, kansakouluna v. 1923-1940, lastenkotina v. 1952-1957, vanhainkotina v. 1940-1970. Oi miun kualelomat ouvot olosijaset alla orheiijen ilmasien. Muistokiven pystyttivät v. 1997 Pohjois-Viena-seura, Karjalan Sivistysseura, Oulun ortodoksinen seurakunta.
Teon luonne	Taideteko, jonka tehtävänä on muistaa, muistuttaa ja pyhittää. Matkamiehenristi edustaa perinteistä kansantaidetta.

Mikä/aihe	3. Näytelmä: Sahankarilaiset.
Tekijä	Kirjoittaja: Anneli Pukema, ohjaaja Matti Miikkulainen
Taustalla	Kemin teatteri
Missä	Kemin Pirtissä (Kemin teatterin tiloissa), avoimessa ja julkisessa tilassa.
Milloin	Ensi-ilta 12.2.1977

Miten	Näytelmä oli Kemin teatterin ohjelmistossa vuonna 1977. Esitykset myytiin loppuun nopeasti maaliskuun lopulle asti.
Taustoitus	Käsiohjelman mukaan näytelmä ei pyri objektiiviseen tai puolueettomaan kuvaukseen, vaan kertoo työläisperheen kokemuksista ja ajatusmaailmasta. Tapahtumia katsotaan ”kirkaanpunaisen luokkataistelun” näkökulmasta. Tapahtumat on sijoitettu Laitakariin vuosina 1929-1939. Käsikirjoittaja perehtyi ajanjakson historialliseen taustaan ja tapahtumiin. ”Poliittisella taivaalla liehuivat sinimustat ja punaiset liput, joista jälkimmäisten oli väistyttävä maan alle. Äärimmäisyyksien kamppailussa ei keinoja kaihdeta. Eniten joutuvat kärsimään häviäjät.” (Pohjolan Sanomat 22.2.1977).
Teon luonne	Taideteko, jonka tehtävänä on kertoa Laitakarin sahasaaren historia työläisten näkökulmasta.

Mikä/aihe	4. Muistomerkki (muistokivi ja matkamiehen risti) niille Vienan karjalaisille, jotka pakenivat Kemin seuduille.
Tekijä	Suunnittelija Matti Porkka, valmistaja Tiina Kamula. Matkamiehen ristin teki Kauko Poutiainen.
Taustalla	Kustannuksista ja pystytyksestä vastasi Karjalan Sivistysseuran Kemin alaosasto.
Missä	Kemin ortodoksisen kirkon pihalla, kaikille avoimella ja julkisella paikalla, joka kuitenkin on lähinnä ortodoksisen väestön käytössä.
Milloin	4.10.1997
Miten	Juhlapuheen piti Kemin alaosaston puheenjohtaja Pauli Timonen. Karjalan Sivistysseura luovutti muistomerkin hallinnan ja hoidon Oulun ortodoksiselle seurakunnalle.
Taustoitus	Muistokivessä on seurakunnan papin Kuisma Suopelan runo: ”Vienan vesien valitus, laulu lännen laineiden, matkamiehen mielessä, kaipuu iänikuinen.”
Teon luonne	Taideteko, jonka tehtävänä on muistaa, muistuttaa ja pyhittää. Matkamiehenristi edustaa perinteistä kansantaidetta.

Mikä/aihe	5. Muistomerkki Laitakarin sahasaarella työnsä tehneiden kunniaksi.
Tekijä	Karjalan Sivistysseuran Kemin alaosasto ja Kemin perinnekerho.
Taustalla	Karjalan Sivistysseuran Kemin alaosaston ja Kemin perinnekerhon toimesta, yksityisten lahjoittajien ja talkootyön turvin. Suuri osa Kemin alaosaston ja perinnekerhon jäsenistöstä asui Laitakarissa sen toimiaikana (1862-1939).
Missä	Laitakarin saarella sahahoitajan entisen asunnon raunioiden porraspielessä. Paikka on Kemin kaupungin omistuksessa ja kaikille avoin, mutta ei erityisesti hoidettu. Saari on sellaisessa kunnossa, johon se sahan lopetettua toimintansa jäi. Se on metsittyä ja siellä on tiiliraunioita rakennusten jäljiltä.
Milloin	9.9.1998
Miten	Paljastuspuheen piti Martti Takalo. Tilaisuudessa oli läsnä parikymmentä entistä laitakarilaista, Kemin kaupunginvaltuuston puheenjohtaja sekä patsaan pystytyksestä vastanneita kaupungin virkamiehiä. Patsaan otti vastaan kaupungin puolesta Ritva Aheineen.
Taustoitus	Muistomerkissä on teksti: ”Tällä Sahasaarella työtä tehneiden muistolle ”.
Teon luonne	Taideteko, jonka tehtävänä on muistaa ja muistuttaa.

Mikä/aihe	6. Laitakarin pienoismalli.
Tekijä	Rakentajia oli noin kymmenen, sekä luterilaisia että ortodokseja. Ryhmä kokoontui perinnekerhona ONL:n keskusjärjestön alaisuudessa Kemlin ortodoksisessa kirkossa.
Taustalla	Laitakarilaiset alkoivat kokoontua yhteen joulujuhlien merkeissä vuoden 1970 jälkeen. Sahan hajottamisesta oli silloin kulunut yli 15 vuotta. Useimmat olivat muuttaneet saarelta pois viimeistään 1950-luvulla. Idea syntyi joulujuhlien näytelmän pohjalta. Pienoismallihankkeen aktiivi Aleks Suistio (s. 1925) sai ajatuksen pienoismallin rakentamisesta.
Missä	Kemin Kulttuurikeskuksen kirjasto, josta pienoismalli siirrettiin 11.1.2000 yhtiön Karihaaran konttorin museonäyttelytilaan. Museo on julkinen, kaikille avoin tila.
Milloin	Projekti aloitettiin 1985. Pienoismalli valmistui 5,5 vuoden rakentamisen jälkeen vuonna 1990.
Miten	Pienoismalli luovutettiin Kemlin kaupungille.
Taustoitus	Karjalan Heimo (1990, N:o 3-4, 47) kertoo pienoismallin valmistumisesta näin: <i>" Pienoismallin merkitystä korostaa se tosiasia, ettei Laitakarin saarella ole enää juuri muuta kuin raunioita ja rakennuksen pohjia kertomassa menneestä kukoistuksesta".</i>
Teon luonne	Taideteko, joka kuuluu ITE-taiteen tai nykykansantaiteen kenttään. Teon tehtävänä on muistaa, muistuttaa ja havainnollistaa. Teko haluaa antaa tarkan kuvan Laitakarin sahasaaresta ja näin kertoa sen historiasta visuaalisesti ja konkreettisesti, tavoilla jotka eivät olisi mahdollisia esimerkiksi kirjallisen ilmaisun keinoin. Tapa oli myös sen tekijöille luonteava; he ovat tehneet elämäntyönsä käsin.

Mikä/aihe	7. Virtuaalinen Veitsiluoto.
Tekijä	Toteuttaja: Jari Rinne (Prosoyon Oy). Tukena entiset veitsiluotolaiset.
Taustalla	Stora Enso tilasi Prosoyon Oy:ltä aluevisualisointimallin Veitsiluodon tehtaan turvallisuus- ja opastuskäyttöön. Siitä lähdettiin kehittämään aikajanaa juhlaikäyttöä varten kehittämällä historiamalli, joka kertoo tehtaan kasvutarinan.
Missä	Yhtiön tiloissa. Valmiissa mallissa Veitsiluotoon voi tutustua tietokonepelien tapaan eri vuosikymmenillä. Vuodet ovat 1922, 1935, 1955, 1965, 1977 ja 1995. Teko on luonteeltaan paikallinen, ja se on avoin yleisölle vain yhtiön aloitteesta.
Milloin	3.9.2005
Miten	Vielä keskeneräinen malli esiteltiin yleisölle Veitsiluodon Paperimaakarit 50 vuotta -juhlassa. Juhlassa mm. Sirkka Vuolle tuli katsomaan omaa synnyinkotiaan virtuaalimallista.
Taustoitus	Mallia käytetään esiteltäessä tehdasta vieraille sekä juhlissa tehtaan historiaa muistellessa.
Teon luonne	Taideteko, jonka tehtävänä on muistaa ja havainnollistaa. Teon taustalla on myös yhtiön tavoite kuvata kasvutarinaansa, kertoa tarina. Teko on tehty uutta tekniikkaa hyödyntäen mutta tavoitteena on pienoismallin tapaan havainnollistaa konkreettisesti ja visuaalisesti historian tapahtumia keinoilla, jotka ovat tehokkaampia kuin pelkkä sana.

Mikä/aihe	8. Yhdeksän maalausta Laitakarin sahasaaresta: kuvaavat saaren tapahtumia 1930-1950-luvuilla.
Tekijä	Alexi Suistio

Taustalla	Motiivi taulujen maalaamiselle nousi Suistion tarpeesta tallentaa historiaa ja yhteisiä kokemuksia.
Missä	Aleksi Suistion koti. Paikka on yksityinen, mutta työt ovat hyvin pakolaisten yhteisön tiedossa.
Milloin	1980-1990-luvuilla.
Miten	Yhtä lukuun ottamatta tauluja ei ole esitelty näyttelyissä, mutta Karjalan pakolaisten yhteisö Kemissä on hyvin tietoinen niistä ja niihin liittyvistä tapahtumista.
Taustoituis	Tauluissa on vuosiluku, joka kuvaa tapahtuman ajankohdan ja maalauksen ajankohdan.
Teon luonne	Taidetekoja, joiden keskeisenä tehtävänä on muistaa. Taulujen tavoitteena on tallentaa tapahtumat ja historia, sellaisina kuin ne tapahtuivat. Kuvataide oli Suistiolle luonteva valinta ja antoi mahdollisuuden ilmaista visuaalinen kokonaisuus kaikkine yksityiskohtineen.

Mikä/aihe	9. Runonlaulajapatsas Marina Takalosta.
Tekijä	Nina Sailo oli valmistanut Marina Takalosta reliefin, joka sijoitettiin muistomerkkiin.
Taustalla	Karjalan Sivistysseuran ja Kuusamon kunnan toimesta.
Missä	Kuusamon keskustassa, Kuusamon kansanopiston lähellä. Paikka on julkinen ja kaikille avoin.
Milloin	1990
Miten	Paljastuspuheen piti Karjalan Sivistysseuran puheenjohtaja Jorma Puustinen. Patsaan otti Kuusamon kunnan puolesta vastaan kulttuuritoimikunnan puheenjohtaja Elli Leskelä. Juhlapuheen piti Pertti Virtaranta. Maaherra Ahti Pekkala toi Oulun lääninhallituksen tervehdyksen. Karjalan Rahvahan Liiton puheenjohtaja Pekka Zaikov toi tervehdyksen Petroskoista.
Taustoituis	Patsaassa Marinasta kerrotaan syntymä- ja kuolinaika, nimen edessä lukee runonlaulaja.
Teon luonne	Taideteko, jonka tehtävänä on muistaa ja muistuttaa.

Mikä/aihe	10. Marina Takalon reliefi.
Tekijä	Sanna Koivisto
Taustalla	Kemin ja Tornion äidinkielenopettajat puheenjohtajansa Leena Rauhalan johdolla. Keräys tehtiin Kantelettaren juhluvuonna.
Missä	Kemin kaupunginkirjaston aula. Paikka on julkinen ja kaikille avoin.
Milloin	24.11.1991
Miten	Reliefin paljastusjuhlassa Kemin kulttuurikeskuksessa. Juhlissa puhuivat Leena Rauhala (tervehdyssanat), Sanna Koivisto, kaupunginjohtaja Juhani Leino, suvun edustaja Tapani Takalo ja Juha Pentikäinen (juhlapuhe). Lisäksi Varejoki-ryhmä esitti Takalolle omistetun, Mirjami Kälkäjän kirjoittaman ja Antero Kinnusen säveltämän alkulaulun. Kantele- ja lausuntaryhmä esitti musiikkia Marina Takalon teksteihin. Lopuksi laulettiin Karjalaisten laulu.
Taustoituis	Myöhemmin katu nimettiin äidinkielenopettajien aloitteesta uudelleen Marina Takalon kaduksi.
Teon luonne	Taideteko, jonka tehtävänä on muistaa ja muistuttaa.

Mikä/aihe	11. Monitaiteellinen musiikkiesitys Marina Takalosta ”Meren kaislan kaunehuini”.
Tekijä	Sibelius-Akatemian kansanmusiikkiosasto, professori Heikki Laitisen ohjaama Iki-Turso-ryhmä.
Taustalla	Kemin kotiseutupäivien seminaarityöryhmän jäsenen Leena Rauhalan ehdotus.
Missä	Valtakunnallisilla kotiseutupäivillä Kemissä. Tilaisuus oli yleisölle avoin.
Milloin	1.8.2002.
Miten	Esityksessä olivat esillä Takalon perinteen eri lajit ja omaelämäkerrallinen runous runon, musiikin ja draaman keinoin. Esityksen loppuksi Juha Pentikäinen käytti puheenvuoron.
Taustoitus	Esitys oli samalla huomionosoitus niille vienalaisille, jotka muuttivat Kemin seuduille 1920-luvulla työtä ja asuinpaikkaa etsimään.
Teon luonne	Taideteko, jonka tehtävänä on muistaa Kemin seudun vienalaisia ja samalla runonlaulaja Marina Takalaa sekä hänen kauttaan runonlaulajien antia suomalaiselle kulttuurille. Ilmaisukeinoina runo, musiikki ja draama.

Mikä/aihe	12. Raja- ja laatokankarjalaisten sekä itäkarjalaisten sankarivainajien muistomerkki. Teoksen keskuksena on korpisoturin hahmo, jota kiertävät aaltoharjaiset kivitaulut, joissa on kaikkiaan 2667 sankarivainajan nimet.
Tekijä	Salmilaisyyntyinen taiteilija Herman Joutsen.
Taustalla	Karjalan Sivistysseura osallistui hankkeeseen sekä taloudellisesti että keräämällä kaatuneiden heimopakolaisten nimiä. Lisäksi mukana oli yhdeksän pitäjääseuraa.
Missä	Joensuussa julkisella, kaikille avoimella paikalla.
Milloin	Itsenäisyyspäivänä 1990.
Miten	Paljastusjuhlassa seppeleen laskivat mm. ne yhdeksän pitäjääseuraa, jotka olivat hankkeessa mukana.
Taustoitus	Patsaassa on teksti: ”Puolesta heimon ja maan 1939-1945”. Lisäksi muistomerkissä on mainittu pitäjät ja niiden alueilta kuolleet sankarivainajat.
Teon luonne	Taideteko, jonka tehtävänä on muistaa sankarivainajia ja kunnioittaa heidän muistoaan.

Mikä/aihe	13. Sotalapsipatsas ”Pieni ikuisuus” kuvaa myös monien Karjalan pakolaisten perheiden historiaa. Patsaan takana näkyy meri ja meressä lähimpänä Laitakarin saari, jossa oli merkittävä pakolaisyhteisö. Patsaan tarkoituksena on muistuttaa lasten kärsimyksistä kaikissa sodissa.
Tekijä	Taiteilija Sanna Koivisto.
Taustalla	Hankkeen toteutti Kemin sotalasten yhdistys.
Missä	Kemin Meripuistossa, avoimella ja julkisella paikalla
Milloin	3.8.1996.
Miten	Patsas paljastettiin Kemis Seudun Sotalapset ry:n järjestämässä valtakunnallisessa juhlassa, joka oli samalla yhdistyksen viisivuotisjuhla. Patsas luovutettiin Kemin kaupungille. Se on ensimmäinen sodassa kärsineille lapsille pystytetty muistomerkki Suomessa.
Taustoitus	Patsaassa on teksti: ”Tämän sotalapsipatsaan pystyttivät Kemin seudun sotalapset muistoksi sotiemme 1939-1944 sotalapsille ja muistutukseksi lasten hädästä ja kärsimyksistä sotaa käyvässä maailmassa. 1996”

Teon luonne	Taideteko, jonka tarkoituksena on muistaa sotalapsia ja muistuttaa sodissa kärsivistä lapsista.
--------------------	---

Mikä/aihe	14. Sotalapsipatsas ”Ero”.
Tekijä	Taiteilija Anna Jäämeri-Ruusuvuori.
Taustalla	Ruotsin ja Suomen sotalapsiyhdistykset.
Missä	Haaparannan Tullipuistossa, avoimella ja julkisella paikalla.
Milloin	26.4.2005
Miten	Patsaan paljasti Ruotsin kuningas Kaarle XVI Kustaa. Läninä oli myös presidentti Tarja Halonen. Tilaisuuteen osallistui 500 entistä sotalasta.
Taustoitus	Patsaassa kerrotaan sotalasten historiasta.
Teon luonne	Taideteko, jonka tehtävänä on muistaa ja muistuttaa.

Mikä/aihe	15. Runonlaulajapatsas runonlaulaja Iro Remsulle ja hänen serkulleen Muarie Remsulle.
Tekijä	Nina Sailo lahjoitti korkokuvan Remsun serkuksista Ruotsin suomalaiselle ortodoksiselle seurakunnalle vuonna 1959. Se kiinnitettiin 1973 valmistuneeseen muistomerkkiin.
Taustalla	Karjalan Sivistysseura, Ruotsin suomalainen ortodoksinen seurakunta ja omaiset.
Missä	Iro Remsun hauta, Boråsin hautausmaa, Ruotsi. Paikka on julkinen ja kaikille avoin.
Milloin	10.6.1973
Miten	Muistokiven paljastamisen yhteydessä rovasti Juhkam toimitti muistopalveluksen ja Karjalan Sivistysseuran puheenjohtaja Boris Karpela piti puheen.
Taustoitus	Karjalaiset runonlaulajat Remsu Iro (1879-1971) Maria (1893-1979).
Teon luonne	Taideteko, jonka tehtävänä on muistaa ja muistuttaa.

Mikä/aihe	16. Vienankarjalainen kulttuuri –näyttelytoiminta.
Tekijä	Pohjois-Viena-seura ja Kerttu Lammassaari yhteistyökumppaneineen.
Taustalla	Pohjois-Viena-seura ja muut toimijat.
Missä	Pohjois-Pohjanmaan museossa Oulussa, erilaisissa tiloissa Pudasjärvellä, Taivalkoskella, Kuivajärvellä, lissä. Näyttelyt ovat olleet julkisissa tiloissa ja kaikille avoimia.
Milloin	Vuodesta 2007.
Miten	Näyttelyssä on esitelty vienankarjalaista kulttuuria ja vienankarjalaisia pukuja hiukan vaihtelevin kokoonpanoin. Esineitä ja valokuvia on lainattu yksityishenkilöiltä, ortodoksiselta seurakunnalta, Pohjois-Pohjanmaan museo kokoelmista ja Karjalan Sivistysseuralta. Pukunäyttelystä on vastannut Kerttu Lammassaari.
Taustoitus	Näyttelyesitteessä kerrotaan, että ”Näyttely Vienankarjalainen kulttuuri esittelee nimensä mukaisesti Vienan Karjalan alueen historiaa ja kulttuuria.”
Teon luonne	Taideteko, jonka tavoitteena on koota ja kertoa historiaa. Näyttelyn kokoonpano vaihtelee. Jokaisessa näyttelyssä tekijät kokoavat esille uudenlaisen visuaalisen kokonaisuuden, jolla ottavat kantaa historian tapahtumiin. Esillä olevat artefaktit ovat erilaisia: esimerkiksi puvut edustavat perinteistä kansantaidetta.

Viitteet:

- 1 Naukkarinen 2009, 180.
- 2 Molemmilla aloilla tutkitaan kulttuurin monivivahteista kenttää. Artefaktit ovat eräänlaisia jälkiä, joita voi myös nimittää kulttuurin kieleksi. Anttila 2006, 24, 211.
- 3 Tutkijalle tämä tarkoittaa eläytymisen ja etäytymisen vuoropuhelua, matkaa lähelle ja taas kauemmas. Gothóni 1997, 142-143.
- 4 Kurki (2004, 68) viittaa hankalilla henkilöillä yksilöihin, jotka eivät edusta suoraan tutkimuksen objektia (kansaa) mutta eivät myöskään tiedon subjektia (tutkijaa), vaan asettuvat näiden välimaastoon. Myös Kurki 2002, 15-16.
- 5 Tenhunen (2006, 377) kuvaa itkuvirren toista elämää Suomessa: Karjalan siirtolaiset olivat kuulleet itkuja kotonaan Karjalassa. Suomessa ne eivät enää olleet osa yhteisöllistä kulttuuria, mutta tietoisien opettelun jälkeen ne antoivat uudessakin ympäristössä mahdollisuuden purkaa tunteita ja ilmentää identiteettiä.
- 6 Levi-Strauss 1966, 11.
- 7 Esim. E. Timonen 2004b, 56-57. Anttila 2006, 153.
- 8 Itä-Karjalalla viitataan historialliseen Venäjän Karjalaan eli Aunuksen, Vienan ja Äänisen alueisiin. Raivo 2005, 184.
- 9 Tämän tutkimuksen ”Karjala” viittaa haastateltujeni kotiseutuun, sellaisena kuin he sen muistavat. Vrt. Tenhunen 2006, 201.
- 10 K. Pentikäinen 1991a.
- 11 Esimerkkejä vuoden 1989 tapahtumista: Virossa oli juuri koettu Laulava vallankumous (1988). Elokuussa 1989 muodostettiin ns. Baltian ketju Vilnasta Tallinnaan; noin kaksi miljoonaa ihmistä muodosti katkeamattoman ketjun, joka halusi muistuttaa Molotovin-Ribbentropin sopimuksen epäoikeudenmukaisuudesta sen vuosipäivänä. Unkari avasi rajan DDR:stä pakeneville saksalaisille. Berliinin muuri murtui marraskuussa. Vaclav Havel valittiin Tšekkoslovakin presidentiksi. Romanian Nikolai Ceausescu syrjäytettiin ja teloitettiin. Mitä Missä Milloin 1989.
- 12 Hyry 1997. Artikkelin aiheena oli Ruotsiin tehty arkistomatka. Etsin Tukholman arkistoista tietoja niistä Karjalan pakolaisista, jotka siirtyivät toisen rajan yli vuonna 1948.
- 13 Tämän muuttuvan kentän kohtaamista vuonna 1991 kuvaa myös Irma-Riitta Järvinen livvinkielistä legendaperinnettä koskevassa väitöskirjassaan (2004, 172).
- 14 Tämän huomaa erityisesti työpaikallani koulussa, jossa 1990-luvun alussa syntyneille oppilaille on hyvin vaikea selittää, millaisessa maailmassa elimme 1980-luvun alussa.
- 15 Muistopatsaita, oppikirjoja, karttoja ym. Kalela 2001, 17.
- 16 Kalela 2001, 18.
- 17 Hyry 1994.
- 18 Hyry 1994 sekä artikkelit K. Pentikäinen 1991b ja Hyry 1995, 2005, 2006.
- 19 Tenhunen 2006,10.
- 20 Suurin osa tutkimuksen aineistosta on haastatteluun koottua, mutta mukana on myös esimerkiksi kirjoituksia.
- 21 Rakenteellisena esikuvana on ollut Olli Löytyn väitöskirja (2006). Kun tutkimuksessa käytetään useita rinnakkaisia menetelmiä, puhutaan triangulaatiosta. Tutkittavaa ilmiötä lähestytään monelta suunnalta. Anttila 2005, 469. Myös Saarinen 2003, 44.

- 22 Martikainen 2009, 2.
- 23 Ekholm 2001, 162-163; Tiilikainen 2003, 21.
- 24 Tiilikainen 2003, 21. Esimerkkeinä tutkimuksista: Forsander 2002, Jasinskaja-Lahti, Liebkind ja Vesala 2002, Lepola 2000, Liebkind 2000, M. Pentikäinen 2005.
- 25 Martikainen 2009, 2. Esimerkkeinä tutkimuksista: Alitolppa-Niitamo 2004, Hautaniemi 2004, Tiilikainen 2003 tai Jasinskaja-Lahti ym. 2004.
- 26 Ahlberg 1990; Tiilikainen 2003.
- 27 Leitzinger 2008, 11.
- 28 Esim. Aarnio 1938, Hämynen 1993, Kero 1983, Laine 1982, Nygård 1978. Mm. heimosotien vaiheita ovat uusissa tutkimuksissa valottaneet Jussi Niinistö (2005) ja Mirko Harjula (2007).
- 29 Esim. J. Pentikäinen 1971, Tarkka (2005) ja Virtaranta (esim. 1995). Karjalan Sivistysseura on sekä tukenut että julkaissut pakolaisiin liittyvää tutkimusta.
- 30 Tarkemmin luvuissa 1.3.2.-1.3.4.
- 31 Tarkemmin luvuissa 1.3.5.-1.3.7.
- 32 Haastattelut tein pro graduani varten Kemissä kesällä 1989 (22 ensimmäisen ja toisen polven Karjalan pakolaista) sekä lisensiaatintyötäni varten vuosina 1989-1993 (haastateltavina olivat vuosina 1910 ja 1912 Vienassa syntyneet naiset).
- 33 Tarkemmin luvuissa 1.3.7.
- 34 Näitä haastatteluja olen täydentänyt vuosina 2009 ja 2010.
- 35 Pirkko Siltala (1993, 12) kuvaa elämäkerrallisen tilan käsittävän naisen elämänkulun, elämänpiirit ja elämäntilanteen, niissä syntyneet sisäiset ja ulkoiset ristiriidat sekä selviytymis- ja ratkaisupyrkimykset. Siltalan tutkimuksessa naiskirjailijoiden luovuudesta tämä tila avautuu kirjailijoiden haastatteludokumenttien ja kirjailijoiden itsensä kirjoittamien dokumenttien kautta.
- 36 Muuta aineistoa ovat esimerkiksi Olga Salmen kirjoittajapiiri Ringin toimintaa koskevat asiapaperit.
- 37 Jetsu 2001, 67.
- 38 Makkonen 2010, 114. Myös Anttila 2006, 344-347; Lappalainen 2007, 9, 13 ja Tedlock 2000, 470.
- 39 Tedlock 2000, 455.
- 40 Tedlock 2000, 459-460.
- 41 Tedlock 2000, 471.
- 42 Näin myös Laura Jetsu kuvaa omaa kenttäänsä rajantakaisessa Karjalassa. Jetsu 2001, 59.
- 43 Laura Huttunen tutki tähän tapaan Suomessa asuvia bosnialaisia (2006, 56, 60, 77). Marja Tiilikaisen kenttänä olivat lähiöiden somalikodit. Hänenkin tutkimuskohteensa laajeni käsittämään maahanmuuttajien elämässä tärkeiden paikkojen välisen transnationaalien tilan (2003, 93-94).
- 44 Soikkanen 2006, 84.
- 45 Kostiainen 2006, 31-32.
- 46 Sulkunen 1991, 82-83 ja 1999.
- 47 S. Timonen 1990b, 189; 2004, 161.
- 48 S. Timonen 2004, 36.
- 49 Roberts 2002, 176.
- 50 Roberts 2002, 151.
- 51 Roberts 2002, 176.

- 52 J. Pentikäinen 1982, 31-32.
- 53 Soikkanen 2006, 82.
- 54 Uino 2006, 182.
- 55 Kostiainen 2006, 28.
- 56 ”Sanaa ’autoetnografia’ on alettu käyttää tarkoittamaan tutkimisen ja kirjoittamisen tapaa, jossa yhteiskunnallisia ilmiöitä lähestytään tutkijan henkilökohtaisen elämän kautta” (Latvala, Peltonen ja Saresma 2004, 25-26). Tutkimussuuntausta on esitelty laajassa laadullisen tutkimuksen oppaassa (Bochner & Ellis 2000).
- 57 Chang 2008, 44. Autoetnografista otetta on sovellettu myös taiteentutkimukseen (Anttila 2006, 347; Mäkelä 2003).
- 58 Chang 2008, 49.
- 59 Tätä suhdetta on purettu kulttuuritutkimuksen kentässä vaihtelevin tavoin. Taiteen tutkijoille se on ollut luontevampaa: ”Taiteen kanssa seurustellessaan kohtaa itsensä, näkee missä olen, missä en ole ja erityisesti, miksi tein tietyn kysymyksen. Se ei ole aina kovin miellyttävää. ... Hermeneuttinen tutkimus taiteen ja taiteilijan kanssa sisältää myös pelon, joka kohdistuu toisen ihmisen kohtaamiseen. Epäonnistuminen on niin lähellä.” (Päivi Granö 2003, 135-136).
- 60 Esim. Latvala 2004, 263. Myös Latvala ym. 2004, 33-34.
- 61 Chang 2008, 140.
- 62 Osallisuuden käsitettä ovat käyttäneet tutkimuksissaan esim. Liisa Ikonen (2006, 102-103) ja Kirsi Saarikangas (2007, 119).
- 63 Huttu-Hiltunen 2008, 85. Ks. myös Mäkelä 2003, 25-26.
- 64 Behar 1996, 13.
- 65 Behar 1996, 14.
- 66 Leskelä-Kärki 2004, 317, 322, 324.
- 67 Hallamaa ym. 2006, 398.
- 68 Plummer 2007, 403. Myös Syrjälä, Estola, Uitto ja Kaunisto 2006, 194.
- 69 Mazzarella 1997, 31-32.
- 70 Esim. Makkonen 2010, 49-50; Tiilikainen 2003, 109. Myös Kuula 2006, 124-137.
- 71 Tiilikainen 2003, 112.
- 72 Jetsu 2001, 79-80.
- 73 Syrjälä ym. 2006, 185, 196.
- 74 Syrjälä ym. 2006, 196.
- 75 Syrjälä ym. 2006, 194.
- 76 Toivo Salmen kiitoskirjeestä tekijälle 5.12.1994.
- 77 Luvussa kolme.
- 78 Penttilän sahayhteisöä tutkinut Kaisu Kortelainen (2008, 111) viittaa siihen, että kirjoitettua historiaa paljon merkityksellisempiä entisille sahayhteisön asukkaille olivat kirjoihin kootut valokuvat.
- 79 Chang 2008, 68.
- 80 Haavio-Mannila 1997, 44.
- 81 ”Mikään ei takaa sitä, etteikö tutkija voisi tulkinnoillaan aiheuttaa tutkittavilleen epämiellyttäviä tuntemuksia ja tulla ehkä vaikuttaneeksi näiden elämään tavalla, jota ei ollut tarkoittanut” (Latvala ym. 2004, 37). Myös Latvala 2004, 275.
- 82 Ruth Behar kirjoittaa tutkimuksensa *Translated women* (1993) jälkeisistä vaiheista

- avoimesti (artikkelissa 1995). Hän kuvaa myös hartaasti odottamaansa hetkeä, jolloin vei valmiin tutkimuksensa tutkimuskohteelleen, joka ei kuitenkaan ottanut sitä vastaan.
- 83 ”Eivätkö ne sijainnit, joihin maailmassa joudumme (synnymme, ajaudumme, pääsemme) väistämättä tartu meidän ääneemme?” (S. Timonen 2004, 400).
- 84 Rauste-von Wright ym. 2003, 22-23.
- 85 Rauste-von Wright ym. 2003, 31, 60, 170.
- 86 Tenhunen (2006, 178-179) tarkastelee itkuvirsien oppimista rajakarjalaisissa kylissä.
- 87 Pulliainen ja Haapala 2003, 106-107.
- 88 Tenhunen 2006, 181-182.
- 89 Juuri tätä oppimisprosessia Anna-Liisa Tenhunen tarkastelee itkuvirsien kannalta (2003, 279-280).
- 90 Siikala 1984, 220-221.
- 91 Siikala 1984, 221.
- 92 Siikala 1984, 225.
- 93 Siikala 1984, 229.
- 94 Helsti 2006, 180.
- 95 Karppinen 2005, 161.
- 96 Mervi Autti käyttää väitöskirjassaan taideteko-käsitettä omista taiteellisista osuuksistaan tutkimuksessa. Nämä taideteot olivat valokuvanäyttely ja dokumenttielokuva. Hän kuvaa taidetekoa taiteelliseksi aktiviteetiksi tai tuotokseksi. Autti 2010, 34.
- 97 Vansina 1984, 121, 123, 129. Jan Vansina on tutkinut paitsi afrikkalaista suullista perinnettä, myös afrikkalaisen taiteen historiaa.
- 98 Kupiainen 1990, 33. Folkloristiikassa esteettisiä kysymyksenasetteluja on kuitenkin vieroksuttu mm. oppihistoriallisista syistä. Lisäksi perinteen keruun ja arkistoinnin käytännöt eivät ole suosineet elävän elämän kokonaisvaltaista tallentamista, joka olisi mahdollistanut paremmin kontekstuaalisen ja esteettisen näkökulman huomioivan tulkinnan. Lehtipuro 2008, 242. Hyvä esimerkki kokonaisvaltaisesta lähestymisestä yhteisön kulttuuria kohtaan löytyy Henrie Glassien artikkelista ”Luovia ratkaisuja märkyyteen ja kuivuuteen” (2002), jossa hän tarkastelee veden ja estetiikan suhdetta kahdessa erilaisessa kulttuurissa.
- 99 Kontekstia painottavat taiteen määritelmät ovat harvinaisia (Naukarinen 2003, 20). Niiden mukaan sosiaalinen, historiallinen ja poliittinen yhteys ovat keskeisiä sekä taiteen tekemisessä että sen vastaanottamisessa. Teoriat painottavat taiteen kulttuurisidonnaisuutta. Vaikka taiteilija kuvaa henkilökohtaisia kokemuksiaan ja niille antamiaan merkityksiä, hän tekee sen oman kulttuurinsa puitteissa. Kulttuuri on läsnä, vaikka sitä ei tiedostettaisi (Räsänen 2008, 30).
- 100 Paitsi kontekstin, myös taideinstituution (tai laajemmin taidemaailman) käsitteet ovat kuitenkin antropologisessa taiteentutkimuksessa käyttökelpoisia. Taideinstituutio ja sen laajempi ympäristö taidemaailma ovat kontekstin osa-alueita. Kupiainen 1993, 6.
- 101 Kauppinen 2007, 12.
- 102 Kantokorpi 2005, 10.
- 103 Sotamaa 2009, 187.
- 104 Granö 2001, 256.
- 105 Töyssy, Vartiainen ja Viitanen 1999, 11, 14.
- 106 Tuanin mukaan paitsi visuaaliset taideteokset myös runot, musiikki, elokuvat, valokuvat

- tai romaanit voivat olla tällaisia paikkoja (2006, 20-21, 24, 28).
- 107 Tämäkin prosessi on tietysti valinnan tulosta ja tässä mielessä todellisuuden muokkaamista.
- 108 Sederholm 2005, 31.
- 109 Matti Kuusi korostaa Suomen kirjallisuus –sarjan ensimmäisessä osassa, että varhainen runous ei yleensä ollut esittäjilleen ja kuulijoilleen ”kaunokirjallisuutta”, vaan eri käyttöyhteyksiin kuulunutta tarkoituksrunoutta. Kuusi 1963, 18. Satu Apo luonnehtii suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja esittelevässä tietokirjassa suullisen runouden sanataiteeksi . Apo 1989, 21.
- 110 Konttinen ja Laajoki 2000, 178.
- 111 Haveri 2010, 58.
- 112 Johanna Ruohosen mukaan julkinen taide viittaa kapeammassa merkityksessään virallisen tuottajatahon julkisiin tiloihin teettämiin teoksiin. Laveamman, sijoituspaikkaa painottavan määritelmän mukaan kaikki avoimessa tilassa tapahtuva, saavutettavissa oleva taide on julkista. Ruohonen 2010, 75.
- 113 Esim. Kalevalaseuran vuosikirja Tutkijat kentällä (2003) sisältää lukuisia artikkeleita, joissa kerrotaan muistoja kenttätöistä.
- 114 Fingerroos ja Peltonen 2006, 7-9. Muistia tutkitaan monilla tieteenaloilla, erilaisista lähtökohdista. Anne Heimo kuvaa väitöskirjassaan muistia vaeltavaksi käsitteeksi, jolle voidaan antaa lukuisia eri määritelmiä. Samalla käsite on muuttunut epämääräiseksi (2010, 37).
- 115 Fingerroos ja Haanpää 2006, 27, 33; Makkonen 2010, 17.
- 116 Kalela 2006, 83; Portelli 2006, 55.
- 117 Fingerroos ja Haanpää 2006, 38-40. Makkonen 2010, 13.
- 118 Makkonen 2010, 13.
- 119 Etnografinen tutkimus on prosessi, jonka alussa tutkija kohtaa tutkittavansa kentällä ja tuottaa yhdessä näiden kanssa aineistoa, josta muodostaa tutkimuskysymystensä ohjaamana tutkimusaineistonsa. Makkonen 2010, 15.
- 120 Kalela 2000, 37-38. Ukkonen käyttää käsitettä *oma historia* yhteisöllisestä menneisyyden tulkinnasta, joka muodostuu niistä asioista ja tapahtumista, jotka ihmiset tai yhteisöt määrittävät muistamisen tai kertomisen arvoisiksi tai selitystä kaipaaviksi (2000, 42).
- 121 Kalela 2000, 39, 41.
- 122 Kalela 2000, 49.
- 123 Mukailleen Kalelan artikkelin (2001, 17-20) pohjalta.
- 124 Esimerkiksi Alho 1977; Alho 1980; Heikkinen 1989; Kalela 1983; Knuutila 1984. Myös Peltonen 1996, 31-32 ja Ukkonen 2000, 36.
- 125 Esim. Heikkinen 1989.
- 126 Haapala 1989, 18-19.
- 127 Haapala 1989, 20.
- 128 Olli Alho jakaa väitöskirjassaan Amerikan orjien uskonnosta käyttämänsä lähteet mustiin ja valkoisiin lähteisiin. Jako viittaa erilaiseen historiakäsitykseen ja erilaiseen kokemukseen. Valkoiseen enemmistöön kuuluva jäsentää mustan orjan historiaa edellytyksistään käsin; kokijan näkökulma on hänelle suljettu. Alho 1980, 13-17. Ks. myös Peltonen 1990, 327-328.
- 129 Heikkinen 1989, 120. Kalelan mukaan historiantutkijan tehtävä ei ole kertomusten tuottaminen (2009, 294-313).

- 130 Ks. J. Pentikäinen 1982, 22.
- 131 Ukkonen 2000, 239. Myös Ulla-Maija Peltonen kuvailee työväen muistelukerronnan muotoutumista käsittelevän väitöskirjansa tehtäväksi ”valaista työväen pyrkimystä rakentaa omaa historiaa eleyistä tapahtumista ja kerrotusta perinteestä”. Tämän tutkimuksen aineistona ovat arkistoihin kootut aineistot. (1996, 22).
- 132 Esim. Koresaar 2007. Teoksessa *Biographies and the Division of Europe* (Breckner, Kalekin-Fishman ja Mieth 2000) monet tutkijat valottavat muutosten vuosisataa Itä-Euroopassa elämäntarinoiden valossa. Tutkimuskohteena ovat yksityiset ja yhteiset traumat ja muutokset, rajat yhteisöjen sisällä ja välissä elämäntarinoiden ja historian valossa (2000, 7).
- 133 Kiinnostus Inkeriin sai kansanliikkeen mittasuhteet (Vettenniemi 2004, 209).
- 134 Lähdesmäki 2007, 481.
- 135 Latvala 2005, 236-237.
- 136 Titon 1980, 278; ks. Siikala 1984, 142-143.
- 137 Marina Takalo -tutkimusta voi kutsua kirjoitetuksi elämänhistoriaksi, jonka tutkija on laatinut Takalon omien kertomusten pohjalta. Se on erotettava puhutusta tai kirjoitetusta elämäntarinasta. J. Pentikäinen 1982, 22-23.
- 138 Titon 1980, 276, 278, 290. Kirjassa Siikala 1984, 142-143.
- 139 Tarkastelen lähemmin aikaisempaa tutkimusta sekä näitä käsitteitä luvussa 3.1.
- 140 Ristiriitaisia, sisällissotaan liittyviä muistin paikkoja ovat tarkastelleet Outi Fingerroos (2004) ja Ulla-Maija Peltonen (2003).
- 141 Tuuli Lähdesmäki erottelee monumentin ja muistomerkin toisistaan Arthur C. Danton pohjalta. Muistomerkit ritualisoivat muistoa, pyrkivät tekemään sovinnon ja hoitamaan haavoja. Monumentit juhlistavat muistettavaa ja korostavat uutta alkua. Niiden avulla tehdään sankarit, saavutukset, voitot ja valloitukset ikuisesti läsnä oleviksi, osaksi elämää. Lähdesmäki 2007, 15. Lähdesmäki viittaa Dantoon (1985, 152-153).
- 142 Raivo 1999, 82-83. Myös Fingerroos 2004, 378-390. Monumenttien sijoittaminen noudattaa edelleen käytäntöjä, jotka vakiintuivat Euroopassa jo 1800-luvulla osaksi normaalia kaupunkitilan jäsentelyä. Suurmiehet sijoitettiin monumentaaliveistoksina keskeisille paikoille, kulttuuripersoonat rintakuvina tai vähäisempinä patsaina puistoihin tai ydinkeskustan ulkopuolelle. Lähdesmäki 2007, 441-442. Myös Ruuhonen 2010, 81-82.
- 143 Raivo 1999, 85.
- 144 Ruuhonen 2010, 82. Ossi Naukkarisen mukaan paikka on kulttuurisesti määritelty sijainti tilassa (2003, 76).
- 145 Lindgren 2000, 11; Lähdesmäki 2007, 16.
- 146 Esim. Smeds 1987, 99-101.
- 147 Lähdesmäki 2007, 418, 463, 469.
- 148 Raivo 2007, 273-274.
- 149 Näistä konflikteista suomalaisessa kontekstissa kirjoittaa Fingerroos (2004).
- 150 Paju 2006, 104-106.
- 151 Esim. Heiskanen ym. 2008, 131.
- 152 Vilkuna 2007, 179.
- 153 Vilkuna 2007, 180.
- 154 Rhodes 2004, 208,214. Suomessa Lappia käsittelevä taide on tullut sivuutetuksi yleisestä taidehistoriasta. Taiteilijoiden tuotannolla on katsottu olevan lähinnä paikallista tai

- kansatieteellistä arvoa. Näin on käynyt myös Lapin kirjailijoiden tuotannolle. Hautala-Hirvioja 1999, 171.
- 155 Turpeinen 2005, 45, 50, 55.
- 156 Raivo 2007, 272-274. Ks. myös Fingerroos 2004, 377.
- 157 Taiteen erilaisia merkityksiä yksilön kannalta, hänen elämäänsä eheyttävänä tekijänä on tutkinut Maaria Linko (1998, 52-53, 60,68).
- 158 Käsitteen historiaa kirjoittaa osuvasti auki Minna Haveri (2008) artikkelissaan Nykykansantaiteen ITE-estetiikka (76-93). Ensimmäinen ITE-taiteeseen liittyvä julkaisu Itse tehty elämä ITE ilmestyi 2000. Vuodesta 2002 on ilmestynyt ITE-vuosikirja, joka on vuosittain keskittynyt erilaiseen teemaan. Haveri 2010, 10.
- 159 Haveri 2010, 12.
- 160 Sepänmaa 2008, 27.
- 161 Sederholm 2004, 229-231.
- 162 Knuuttila 2006, 285.
- 163 Knuuttila 2006, 285-287.
- 164 Knuuttila 2004, 9.
- 165 Knuuttila 2004, 8.
- 166 Knuuttila 2006, 287.
- 167 Haveri 2005, 189, 200.
- 168 Pekka Vartiainen tarkastelee ilmiötä maanpakolaisuudessa eläneen kirjailija Alfred Döblinin kautta (1991, 89, 99).
- 169 Myös erilaisia pienoismalleja on tarkastelu ITE-taiteena (esim. Itse tehty elämä –teos (Granö ym. 2000). Tätä näkemystä on myös kritisoitu, koska monet perinteiset naisten taiteen alueet (kuten tekstiilitaide) on jätetty määritelmän ulkopuolelle. Sederholm 2004, 235.
- 170 Jürgenson 2004, 11.
- 171 Hatakka 2008, 332.
- 172 Hatakka 2008, 333. Hatakan mukaan selvimpiä liittymäkohtia ITE-taiteeseen löytyy niistä kirjoittajista, jotka julkaisevat useita teoksia omalla kustannuksellaan (2008, 333-334). Näissä ilmaisuissa kertojat myös saavat sanoa mitä haluavat ja miten haluavat (2008, 342).
- 173 Käsitteen kehittäjä Jean Dubuffet yritti löytää taidemuodon, joka olisi kulttuuristen intressien ulkopuolella. Yleensä käsitteellä viitataan taiteelliseen toimintaan, joka on valtavirran ulkopuolella tai sitä vastaan. Sen ulkopuolelle on kuitenkin jätetty aloittelevat ammattitaiteilijat, harrastelijat ja talonpoikaistaiteilijat. Rhodes 2004, 7, 12-13.
- 174 Maclagan 2009, 7.
- 175 Haveri 2010, 28.
- 176 Haveri 2010, 50.
- 177 Rhodes 2004, 16.
- 178 Haveri 2010, 261.
- 179 Haveri 2010, 248.
- 180 Rhodes 2004, 226-228. Kupiainen huomauttaa, että viime kädessä kaikki taide on etnistä taidetta eli kulttuurisesti sitoutunutta (1994, 176).
- 181 Haverin (2010, 28, 85-86) pohjalta.
- 182 Grahni 2009, 107-108, 110. Muistin paikkoja on tutkinut myös Pierre Nora, joka erottaa muistin paikat muistin miljööstä. Noran mukaan muistin miljöö on alkuperäinen

- ympäristö, muistin paikalla on muistomerkki, joka pysyy elävänä niin kauan kuin siihen liittyy muistamisen rituaaleja (Nora 1996, 6-7). Myös Peltonen 2003.
- 183 Grahn 2009, 111.
- 184 Lähdesmäki 2007, 469.
- 185 Tähän viittaa Kaija Heikkinen tutkimuksessaan käsityön merkityksestä (1997, 69).
- 186 Varto 2007, 63.
- 187 En miellä tässä yhteydessä perinnetuotteen muokkaamista tai julkaisemista sinänsä historian teoksi (tähän tapaan perinnetuotteita ovat käsitelleet esim. Martti Haavio 1949, 1957 tai Eija Timonen 1984, 2003, 2004a). Historian teko siitä tulee, kun se on esittäjänsä/muokkaajansa kannanotto oman, koetun historian vaiheisiin. Esittäjä siis kuvaa perinnetuotteen keinoin omaa, koettua historiaa. Tässä hän käyttää apuna tuntemaansa perinnettä. Toisaalta julkaistujen perinnetuotteiden avulla esitetään aina jonkunlainen kuva menneisyydestä. Julkaistavaksi päätyvän perinnetuotteen matkan moninaisia vaiheita ja siihen vaikuttavia tekijöitä on tutkinut Eija Timonen (2004b, 2005) oman käsikirjoittajan roolinsa näkökulmasta.
- 188 Kysymysten rakentamiseen vaikuttivat Petja Aarnipuun (2009, 263), Eija Timosen (2004b, 56) ja Janne Seppäsen (2005, 142) tutkimukset.
- 189 Tuomen ja Sarajärven mukaan *sisällönerittelyllä* tarkoitetaan sellaista analyysia, jossa kuvataan kvantitatiivisesti kohteen sisältöä. *Sisällönanalyysissä* puolestaan pyritään kuvaamaan sisältöä sanallisesti. Sisällönanalyysillä pyritään järjestämään aineisto tiiviiseen ja selkeään muotoon kadottamatta sen sisältämä informaatiota. (Tuomi ja Sarajärvi 2009, 106, 108).
- 190 Tämän tutkimuksen puitteissa en ole pyrkinyt analysoimaan systemaattisesti taideteosten saamaa vastaanottoa. Joidenkin taideteosten kohdalla raotan hiukan myös sitä. Aineistona olen käyttänyt lehtiä sekä suomalaisia muistomerkkejä tai henkilömonumentteja esitteleviä teoksia. Tuija Hautala-Hirvioja tutki Lappi-aiheisten teosten saamaa vastaanottoa ja merkitystä päivälehtikritiikkiin ja Suomen taidehistorian yleisteosten kautta (1999, 168-169). Käyttämäni yleisteokset ovat Suomalaiset sotamuistomerkit (Tuomisto 1998) sekä Tuuli Lähdesmäen väitöskirja (2007), jonka liitteessä on esitelty vuosina 1989-2000 Suomessa pystytetyt henkilömonumentit ja –muistomerkit.
- 191 Tiilikainen 2003, 128, 282.
- 192 Myerhoff 1992, 240.
- 193 Ahonen 1998, 22. Etnisillä ryhmillä on omia symboleita, joiden avulla he vahvistavat yhteenkuuluvuuden tunnetta. Näihin symboleihin yhteisö haluaa samastua ja niitä se vaalii ja jäljittelee monilla tavoilla. Tarasti (1990, 203-204) kutsuu symboleita kansallisiksi tai etnisiksi ikoneiksi.
- 194 Ahonen 1998, 24.
- 195 Aiheesta ilmestyneitä kiinnostavia tutkimuksia on esitelty mm. teoksessa Hofer & Niedermüller 1988. Ks. erit. Carpenter 1988.
- 196 Miettinen 2004, 426.
- 197 Perinteenlajista enemmän ks. Hyyry 1994.
- 198 SKSÄ 20.1997
- 199 SKSÄ 20.1997
- 200 Reinert 2001, 257. Myös Erkki Vettenniemi pohtii traumaattisista kokemuksista kirjoittamisen vaikeutta tutkimuksessaan suomalaisten leirivankien muistelmista: ”Vankia

- voi todella ymmärtää vain toinen vanki; sanat peittävät yhtä paljon kuin paljastavat” (2004, 18). Myös Gränö 2000, 36 ja 195: ”On mahdollista, että taiteilija tutkii ja tulkitsee taiteessaan juuri niitä hetkiä, joita ei ole jäsenneilty kertomuksiksi”.
- 201 Aiheesta on kirjoittanut Pirkko Siltala tutkiessaan naiskirjailijoiden luovuutta (1993, 9, 108-109, 136).
- 202 Leskelä-Kärki 2006, 30.
- 203 Leskelä-Kärki 2006, 622-623.
- 204 Leskelä-Kärki 2006, 588, 608-610. Myös runoilija, Karjalan evakko Eila Kivikk’aho kirjoitti runoja silloin, kun ei osannut tai voinut jäsentää ymmärrettävällä tavalla menetyksiään. Runous tarjosi tilan elää ja muodostaa identiteettiään. Kainulainen 2007, 79.
- 205 Leskelä-Kärki 2006, 472-473.
- 206 S. Timonen 2004, 392, 401-402.
- 207 Tenhunen 2006, 214, 217.
- 208 Kenttätöystä ja haastatteluista tarkemmin ks. K. Pentikäinen 1991a, 9-14, 24-26.
- 209 Hyry 1994, 136-137.
- 210 Hyry 1994, 137.
- 211 Läninä oli aina sekä sukulaisia että Marina Takaloa tutkinut Juha Pentikäinen. Yhteisestä kenttätöystä ks. Hyry 2005.
- 212 Tässä haastattelussa Juha oli läninä. Hän oli Kemissä yhtenä puhujana Tulisahapäivillä ja halusi samassa yhteydessä käydä Takaloilla.
- 213 Tässä viittaan keskusteluun, jota sisarukset Olavi Takalo ja Stepanie Kemova näissä tilanteissa kävivät.
- 214 Esim. haastattelussa 27.1.1992 (SK 9/1).
- 215 Olga Salmen kirjoittamiseen liittyen.
- 216 Omien haastattelujen lisäksi käytössäni on ollut muiden tekemiä haastatteluja.
- 217 Luvussa 3.
- 218 Karjala-aiheista kirjallisuutta on ilmestynyt paljon Suomessa ja jossain määrin myös Venäjän Karjalassa. Kirjallisuutta ovat tutkineet mm. Jalava (Neuvosto-Karjalan ajalta, 1990) ja Sihvo (1973, 2003).
- 219 Virtanen 1987, 179. Myös Kilpeläinen 2000, 42-47.
- 220 Heikkinen 1984, 157; Heikkinen 1989, 18.
- 221 Fingerroos ja Loipponen 2007, 9.
- 222 Ks. Stepanov 1995, 251.
- 223 Heikkinen 1984, 69; Heikkinen 1989, 37-38.
- 224 Heikkinen 1989, 34-35; Jalava 1990, 17. Ks. myös Sihvo 1973, 303-304. Uusittu ja täydennetty painos Sihvon väitöskirjasta on ilmestynyt 2003.
- 225 Hämynen 1993, 17.
- 226 Hämynen 1993, 17.
- 227 Stepanov 1995, 251.
- 228 Vrt. Afrikka-tutkimus. Vansina 1994,I-II, 242. Myös Löytty 2006, 73.
- 229 Lähtökohtana ovat vuonna 1989 tekemäni 22 Kemissä asuva ensimmäisen ja toisen polven pakolaisen haastattelua (K. Pentikäinen 1991a). Olga Salmen ja Stepanie Kemovan laaja haastatteluaineisto täydentää sekä pakolaisten että rajan taakse jääneiden vaiheita (tarkemmin Hyry 1994). Lisäksi mukana on Ruotsiin 1940-luvun lopulla jatkaneiden pakolaisten keskuudessa tehtyjä haastatteluja (vuonna 1995).

- 230 Myös haastateltavillani oli omakohtaisia muistoja runonkerääjistä Vienassa. ”Yksi ruotsi tuli ja kerjäs vanhoilta akoilta starinoita.” Ukko kirjoitti kaikki ylös. Kertoja kuvasi kertomisperinteen muuttumista Suomeen paon jälkeen: ”Nyt on kaikki totta, silloin aina keksittiin.” SKSÄ 267:1.1999.
- 231 Suomalaisista kirjailijoista lienee tunnetuin Ilmari Kianto, jonka tuotannossa on useita Vienaa käsitteleviä kirjoja (esim. Vienan virroilta, Karjalan kankahilta 1915 ja Suomi suureksi, Viena vapaaksi 1918). Kianto kirjoitti myös Vienalle kansallislaulun. Vienalaissyntyisistä kirjailijoista tunnetuin on Onttoni Miihkali, joka käsittelee teoksissaan paitsi Vienaa ja vienalaisten vaiheita, myös pakolaisuutta Suomeen (esim. Uusi isänmaa 1935 ja Kahden puolen rajaa 1937).
- 232 Sihvo 1973, 202, 303-304. Asenne tulee hyvin esille matkakertomuksessa vuodelta 1879, jossa A.V. Ervasti kertoo Jyskjärven kylän piiritansseista: *”Mikä teki tämän tanssin meikäläiselle vähän oudoksi ja vastenmieliseksi, oli se, että sitä suoritettaessa tanssijat, etenkin tytöt, lauloivat jotakuta venäläistä laulunrenkutusta, jonka sanoja luultavasti tuskin yksikään ymmärsi ja joka päättyi pitkäveteiseen säveleen, vähän niinkuin kasakkain laulu meillä. Ilman sanottavaa kaipausta näimme mekin sentähden 'kisojen' vähän ajan takaa loppuvan.”* Ervasti 1918, 61.
- 233 Sihvo 1973, 101.
- 234 Karjalan Sivistysseuran äänenkannattajia ovat olleet aikajärjestyksessä **Karjalan pakinoita**, **Karjalaisten Sanomat**, **Toukomies**, **Viena-Aunus** ja **Karjalan Heimo**.
- 235 Seuran historiahankkeista ks. Vuoristo 1996, 86-90.
- 236 Lehtien levikistä ks. Nygård 1978, 253.
- 237 Esim. Aarnio 1938, Hämynen 1993, Kero 1983, Laine 1982, Nygård 1978. Heimოსотien vaiheita ovat uusissa tutkimuksissa valottaneet Jussi Niinistö (2005) ja Mirko Harjula (2007).
- 238 Esim. Pertti Virtaranta (1995).
- 239 Teoksen aloittavassa runossa hän antaa lukijalle lukuohjeen ja sanoo enemmän kuin varsinaisessa tekstissä: *”Näin koimme me pimeän talven/ ja syksyn tuulispäät/ ja kevään hullut myrskyt/ ja suven leppeät säät./ Ja aika aikaa ajo/ siivillä tuulien./ Vaan me, me runoilijat/ tavoitimme sen./ Ja ajatustemme teitä/ kuvat ratsastivat./ Vaan sydämiämme valisti/ Jumalan valkeat./ Ja katso me laulut teimme:/ ne meistä osa on./ Ne on murheen ja riemun lapset/ ja yön ja auringon.”* Sitaatti on runosta Unohdetut runoilijat.
- 240 Pohdinta runon tekijästä jatkui vuonna 1949 Virittäjässä julkaistussa artikkelissa ”Kansanrunojen esittäjät ja sepittäjät”. Kansanrunon ja taiderunon yhteiset tekijät alkoivat hahmottua: ”Kumpikin on taideruno. Kummallakin on runoilijansa.” Haavio 1949, 11, 13.
- 241 Myös J. Pentikäinen 1978.
- 242 Tarkka 2005, 354-362.
- 243 Perinteen muuttumista kuvaa myös Anna-Liisa Tenhusen tutkimus itkuvirsien merkityksistä (2006); kohteena on itkuvirren kolme elämää ensin 1800-1900-luvun taitteessa Raja-Karjalassa, sitten karjalaisen siirtoväen elämässä ja viimeiseksi uutena, kurssella opetettavana taitona.
- 244 Huttu-Hiltunen 2008, 41.
- 245 S. Timonen 2004, 161, 400.
- 246 Myös Sallinen-Gimpl (1994) sekä Raninen-Siiskonen (1999).
- 247 Suomalaisista tutkimuksista ks. Jokipii (1995), Kero (1983), Laine (1982), Nevalainen (1994) ja Vihavainen (1986).

- 248 Suomalaisista tutkimuksista ks. Lahtinen 1991 ja Laitila 1991.
- 249 Ks. Ellis 1986, Pospelovsky 1988, Walters 1988.
- 250 Esim. Konkka 1985, Lavonen 1990, 1991, 1995.
- 251 Esim. edellä jo mainitut Jetsu (2001) ja Järvinen (2004).
- 252 SKSÄ 21: 30 - 21: 81. 1997.
- 253 J. Pentikäinen 1971, 48, 50.
- 254 Suurin väestökeskittymä alueella oli Aunuksen kuvernementissa sijaitseva Petroskoi.
- 255 Harjula 2007, 19. Tutkimus koskee vuosia 1914-1922.
- 256 Olga Salmi ja Stepanie Kemova.
- 257 Tämä näkyi jo kylien väestörakenteessa. Lappalais-, suomalais-, karjalais- ja venäläispohjaiset kylät ovat sijainneet lähekkäin. Oulankaa on pidetty Vienan yhtenäisen karjalaisasutuksen pohjoisrajana. J. Pentikäinen 1971, 48.
- 258 Kuusamon historiassa todetaankin suojeluskunnan ja punakaartin yhteenottojen ajoilta, että kuusamolainen ei ollut tottunut taistelemaan "itäistä vainolaista" vastaan, vaan päinvastoin elämään hänen kanssaan sovussa silloinkin kun muualla valtakunnassa taisteltiin. Ase kädessä rajalle meno oli vastoin kuusamolaisia perinteitä. *Ervasti & Vasari* 1978, 667.
- 259 Kortesalmi 1975, 151.
- 260 Uhtuan taloluvuksi on 1800-luvun loppupuolella mainittu 160-170 taloa ja asukasluvuksi 800 asukasta. Vuokkiniemen kirkonkylä oli läntisen Vienan vanha keskus, jossa on 1900-luvulla ollut kirkonkirjojen mukaan 109 asumusta. Naakka-Korhonen 1988, 56-60.
- 261 Kemin kihlakunnan asukasluku oli vuoden 1897 väestönlaskun mukaan 35.392 ja vuonna 1907 42.242 henkeä. *Homén* 1918, 226.
- 262 J. Pentikäinen 1971, 51.
- 263 Ks. Pöllä 1991, 177.
- 264 Vuoristo 1983, 131.
- 265 Cistov ym. 1976, 63.
- 266 Naakka-Korhonen 1988, 68-69
- 267 Inha 1911, 424; Naakka-Korhonen 1988, 265.
- 268 Esim. SK 9/5; SK 9/62-63; SK 9/67-70; SK 15/26-27. Stepanie Kemovan parantamistaidot ovat pysyneet elävinä vielä sairaalankin aikakaudella. Hänen mukaansa sairaalan taudit parantaa lääkäri. Muihin, esimerkiksi kiroihin tai tartunnaisiin, lääkäri ei pysty.
- 269 Kemin kihlakunnan tärkeimmät laukkulaисpitäjät olivat Oulanka, Kiestinki, Pistojärvi, Paanajärvi, Uhtua, Vuokkiniemi, Kontokki ja Jyskyjärvi. Alueiden kauppaperinteet olivat vuosisatojen ikäisiä, vaikkakin kaupantekotavat ovat vaihdelleet. Naakka-Korhonen 1988, 63, 76-77.
- 270 Harjula 2007, 21; Jokipii 1995, 313.
- 271 SK 11/7.
- 272 Jokipii 1995, 313-314.
- 273 Maanviljelys ei päässyt muodostumaan keskeiseksi elinkeinoksi alueella, jossa kylien viljelyskelpoinen maa jaettiin miespuolisten asukkaiden mukaan talojen kesken. 10, 15 tai 20 vuoden kuluttua jako suoritettiin uudelleen saman periaatteen mukaan muuttuneiden olosuhteiden pohjalta. Jos miespuolisia perheenjäseniä oli tässä välissä kuollut, menetettiin maasta vastaava osuus. Tämä ei kannustanut viljelemään, koska ei ollut varmuutta jatkuvuudesta. Jokipii 1995, 312-313.
- 274 Harjula 2007, 21-22.

- 275 Oulangan alueella poroja oli yksi asukasta kohti. Homén 1918, 233.
- 276 SK 9/2; OS 2/1:2. Esimerkiksi sotien jälkeen Stepaniella saattoi olla yksi lehmä ja viisi lammasta talven yli. Ne autoivat ruokapulassa pahimman yli. SK 7/63.
- 277 SK 10/12-13. Parantamisperinteen lisäksi on säilynyt elävänä myös muuta, omassa käyttöyhteydessään tarpeellista perinnettä. Esimerkiksi silloin, kun kotieläimiä viedään laitumelle, saatetaan edelleen sanoa "*Pyhä Nastassie, piä huoli!*" (lampaiden suojeleja) tms. SK 10/35. Kotieläimet liittyvät myös pakokertomuksiin olennaisesti: ne talutettiin mukana Suomeen niin pitkälle kuin pystyttiin. SK 14/14.
- 278 Stepanie Kemovan mukaan Taavossakin oli poromiehiä Suomesta. SK 1/45.
- 279 SK 6/44.
- 280 Vienanlahden kauppapaikkoihin ajettiin usein tyhjinä ja takaisin tuotiin mm. jauhoja, ryynejä, rinkelöitä, teetä ja tupakkaa, joskus myös merikalaa. Pororaito koostui n. 22-25 vetoporosta. Liikkeellä oli usein 2-5 raitoa, joista kukin saattoi kuljettaa kelkoissa 3000-4000 kiloa tavaraa. Kortessalmi 1975, 404, 435-442.
- 281 Homén 1918, 269.
- 282 Harjula 2007, 21.
- 283 Ervasti & Vasari 1978, 702-704.
- 284 Kotiteollisuudella tarkoitetaan pääasiassa käsityönä tapahtuvaa myyntituotteiden valmistamista kotona. Kotiteollisuuden merkitykseen vaikutti se, että miespuolinen väestö oli suurimman osan vuotta kauppamatkoilla, tukkisavotoissa ja uittotöissä tai kalastusmatkoilla. Maakunnassa vallitsevan varallisuuden tai varattomuuden turvin ei olisi kyetty elättämään erikoisammattimiehiä. Toisaalta tunkeutuivat venäläiset tehdastuotteet alueelle kulkukauppiaiden hankkiessa myytävää Suomeen. Homén 1918, 324-325; Naakka-Korhonen 1988, 70-71.
- 285 Lehtinen 2008, 38-41.
- 286 Baranova 2008, 28-35. Aunuksessa 1941-1944 liikkunut Tyyne-Kerttu Virkki keräsi naisten käsitöitä museotarkoitusta varten. Suomalaisten kiinnostus valloitetun Itä-Karjalan kulttuuria kohtaan oli suuri. Virkin mukaan kaikki tekstiilit olivat todella vanhoja, neuvostoaikaa edeltäviä, "*tsuarinaikuisia*". Virkin mukaan naisten käsityötaito oli tuolloin katoamassa. Aunuksessa kerätyistä aineistoista muodostui Virkin perustaman käsityömuuseon perusta; ne ovat edelleen esillä Helsingissä Karjalatalolla. Lausala 2000, 25; Peltonen 2000, 107-108. Käsityöt näyttävät vertautuvan muihin kulttuuriaarteisiin, kuten kansanrunouteen. Myös Virkin työn pohjalta koottua kokoelmaa voi pitää taidetekona.
- 287 S. Timonen 1990a, 111-112. Sama kulttuuripiirien jakautuminen näkyy myös muussa perinteessä. Itäinen ja läntinen kirkko omaksuivat erilaisen suhtautumistavan suhteessa esikristilliseen uskontoon ja moniin syvään juurtuneisiin kulttuuripiirteisiin. Virallinen suhtautuminen ei toisaalta aina ulottunut syrjäiseen Karjalaan saakka.
- 288 Koukkunen 1979, 132-133.
- 289 Laitila 2007, 120.
- 290 Koukkunen 1979, 138.
- 291 OS 3/1:26; OS 8/1:14.
- 292 Koukkunen 1979, 138-140.
- 293 Ellis 1986, 14.
- 294 Ellis 1986, 17.
- 295 Hämynen 1994, 21-22.

- 296 Olga Salmen mukaan ortodoksinen usko pysyi suljettuna Karjalassa. Kaikki oli venäjänkielellä; uskonnosta käsitti sen, mikä ulottui käytäntöön, kuten paastot. Esim. OS 3/1-2. Papit olivat saaneet koulutuksen Aunuksen ja Arkangelin pappisseminaareissa. On arvioitu, ettei karjalaisalueiden pappien henkinen ja opillinen taso olisi ollut kovin korkea. Syrjäseutujen tapaan Itä-Karjalaa on todennäköisesti käytetty rikkomuksia tehneiden pappien karkotuspaikkana. Myöhemmät tutkijat ovat kuitenkin arvioineet, että usein toistettu käsitys pappien puutteista johtuisi luterilaisen esivallan näkökulmasta. Setälä 1970, 21. Björn 1991, 393. Jalovitsinan mukaan (2006, 214, 220) Vienan seurakunnat eivät olleet suosittuja pappien näkökulmasta pitkien kulkuyhteyksien takia.
- 297 Vanhauskoisuuden syntyä 1651 pidetään merkittävimpanä hajaannuksena Venäjän kirkon historiassa. Vanhauskoisuuden historia alkaa varsinaisesti vuodesta 1667, jolloin pidettiin Moskovassa kirkolliskokous, jonka tavoitteena oli eliminoida kaikki kreikkalaisen käytännön vastaiset piirteet jumalanpalvelusmenoista. Ne, jotka vastustivat muutosta ja pitivät venäläistä kirkkoa pyhempänä ja puhtaampana kuin kreikkalaista, irtautuivat kirkosta. Keskeisiksi vanhauskoisuuden tunnusmerkeiksi nousivat vanha ristinmerkin tekotapa ja kirkolliskokouksen kiroukseen julistama pappi Avvakum. Kirkon jakautuminen muutti myös kirkon poliittista asemaa ja vaikutti kirkon ja valtion suhteeseen. Patriarkka Nikonin uudistusten jälkeen kirkko tukeutui entistä voimakkaammin valtioon ja myös tarvitsi sen tukea. Laitila 1991, 200; Pipes 1977, 234-235.
- 298 Ervasti 1918, 56-57.
- 299 Ilmari Calamnius teoksessa Kansi 1989, 36; Inha 1911, 97-98.
- 300 Ks. Kuujo 1973, 23.
- 301 K. Pentikäinen 1991a, 36-38.
- 302 Myöhemmin vanhauskoisten keskuuteen syntyi useita erilaisia ryhmittymiä, joista toiset sitoutuivat jyrkempään, toiset maltillisempaan linjaan. Vanhauskoisuutta voikin luonnehtia yhdistelmäksi erilaisia ryhmittymiä, joiden keskellä ilmeni jännitteitä ja konflikteja. Shikalov 2005b, 179. Vanhauskoisten useat ryhmittymät on jaettu kahteen pääryhmään: papillisiin ja papittomiin. Ryhmien tausta on hajaannuksen alkuvaiheessa, jolloin vanhauskoiset hyväksyivät vain ennen Nikonin uudistuksia vihityt papit. Kun heitä ei enää ollut, jakautui liike kahteen ryhmään, papillisiin ja papittomiin. Papilliset päätyivät hyväksymään viralliseen kirkkoon kuuluneita tai siitä luopuneita pappeja. Radikaalimpi papiton linja ratkaisi ongelman joko välttämällä sakramenteja tai antamalla maallikoiden toimittaa ne. Myös näiden ryhmittymien sisällä on useita pienempiä ryhmiä. Laitila 1991, 200; J. Pentikäinen 1971, 129; Pipes 1977, 236-237.
- 303 Ks. Laitila 1991, 200-201.
- 304 Ks. J. Pentikäinen 1971, 133.
- 305 Vuoristo 1983, 174. Myös Shikalov 2005b, 178-179.
- 306 Solovetskin luostari kukistettiin vuonna 1676. Piirittäjät pääsivät luostariin, surmasivat monia puolustajia ja karkottivat munkkeja. Luostarin kukistaminen ei kuitenkaan tuonut selvyyttä uskonnolliseen ristiriitaan. Uusia erakkoloita rakennettiin syvemmälle erämaihin ja pohjoiseen Tuoppajärven saareen rakennettiin uusi luostari. Nunnasto perustettiin läheiseen Skiittaan. Luostarit säilyivät virkavallalta salassa vuoteen 1770. Ne tuhottiin Venäjän hallituksen toimesta 1800-luvun puolivälissä. Monet luostarin jäsenistä jatkoivat tämän jälkeenkin erakkoelämää Kiestingin ja Oulangan erämaissa. Ervasti 1918, 176-177; J. Pentikäinen 1971, 130-131; Surakka 1938, 67.

- 307 J. Pentikäinen 1971, 129.
- 308 Shikalovin mukaan ryhmät olivat laajemminkin Venäjällä tunnettuja vanhauskoisuuden haaroja, joille vain oli annettu kotoperäiset nimitykset (2005b, 180).
- 309 J. Pentikäinen 1971, 128, 134, 138.
- 310 J. Pentikäinen 1971, 136.
- 311 Stepanie mainitsee saarelaiset suurimmiksi jumalanmolijoiksi. Saarelaiset olivat vanhoja akkoja, usein leskiä, jotka eivät eläneet miesten kanssa. He mm. kokoontuivat yhteen Äijänpäivänä viettämään pääsiäisyötä molien. Vain miehettömät tulivat mukaan. Usein kokoonnuttiin Stepanie Kemovan ämmön luona, joka myös johti molintaa. Jos tuhkasvieroon kuuluva halusi tulla mukaan, saarelaiset pesivät hänet ennen Äijänpäivää, eikä hän saanut olla kolmeen viikkoon miehen kanssa. Myös Stepanie kertoo menneensä molimaan Äijänpäivän yönä saarelaiten joukkoon ämmön luona. Hänet toimitettiin epäpuhtaana pois. SK 1/26; SK 5/56; SK 9/5. Stepanien mukaan saarelaiset erotti päähineestä; he olivat kassankantajia. Hän paikallistaa saarelaisiksi molempien ämmöjensä (isoäiti) lisäksi myös muita sukulaisiaan: Muarie-, Nastassie- ja Palaka-tädit. Muuten sukulaiset olivat pääasiassa mierolaisia, paitsi Jelessei-tiätässä akat tuhkasia. Saarelaisnaiset mm. kastoivat lapsia. SK 1/32, 35; SK 7/26; SK 10/25.
- 312 Tämä tarkoitti sitä, että jokainen viero söi omasta astiasta. Astiat myös tiskattiin erikseen. Jos söi toisen vieron edustajan kupista tai samasta astiasta hänen kanssaan, menetti uskonnollisen statuksensa. J. Pentikäinen 1971, 140-141. Stepanien tietojen mukaan starovieroon eli vanhauskoisvieroihin (saarelaisiin tai tuhkasiin) kuuluvia ei juuri lähtenyt kapinan jälkeen Suomeen. He jäivät kotiin. Saarelaisnainen Muarie Issakof on hänen mielestään ainoa, joka lähti. SK1/35, SK5/56, SK12/4.
- 313 SK1/35, SK5/56, SK12/4.
- 314 SK 7/42.
- 315 SK 1/25-27.
- 316 Siihen myös käännyttiin ortodoksisuudesta. Tilastojen mukaan vanhauskoisuus oli Kemin kihlakunnassa erityisesti vanhojen naisten uskonto. Voimakkaimmin vanhauskoisuutta ilmeni kihlakunnan rannikkoalueilla ja kaakkois- ja pohjoisosissa. Shikalov 2005b, 185-187.
- 317 Naakka-Korhonen 1988, 164.
- 318 Viljanen 1967, 4.
- 319 Viljanen 1967, 18-19. Liike levisi Pohjois-Suomen alueella 1860-luvulla alkulähtökohdistaan kahtena kiilana, joista toinen suuntautui Tornionjokilaaksoa myöten etelään kohti Simoa ja Oulua, ja toinen Kittilästä itään kohti Kuusamo. Murtorinne 1992, 183-185.
- 320 Murtorinne 1992, 185; Viljanen 1967, 18.
- 321 Inha 1911, 267; Ervasti 1918, 189-191; Viljanen 1967, 9. *Siionin lähetyslehti* 1922: N:o 10, 150-152.
- 322 Viljanen 1967, 9-10. Vuokkiniemen lestadiolaisuudesta on kirjoittanut Svetlana Jalovitsina (2006).
- 323 Ervasti 1918, 189.
- 324 *Kristillinen Kuukauslehti* 1881, 3-8.
- 325 Ervasti 1918, 189-191.
- 326 Inha 1911, 267. Vainoista tarkemmin Ervasti 1918, 189-191 ja *Siionin lähetyslehti* 1922, N:o 6, 81-82 sekä *Siionin lähetyslehti* 1922, N:o 10, 150-152.

- 327 Ks. Viljanen 1967, 7. Myös Shikalov 2005a, 111.
- 328 Shikalov 2005a, 110.
- 329 Tästä kansanuskon määritelmästä tarkemmin ks. Hyry, Pentikäinen ja Pentikäinen 1995, 11.
- 330 Hyry 1994, 164-165.
- 331 K. Pentikäinen 1991a, 105; 1991b, 62.
- 332 Kaija Heikkinen on tutkinut ortodoksisuutta rajakarjalaisten etnisen itsetajunnan kannalta (1989, 88).
- 333 SKSÄ 267:1.1991.
- 334 SKSÄ 267:1.1991.
- 335 Zetterberg 1986, 341. Jokipii 1995, 314.
- 336 On arvioitu, että kansalaissodassa olisi sotilaallisten toimien, nälän ja epidemioiden seurauksena menehtynyt kahdeksan miljoonaa ihmistä. Willetts 1976, 281.
- 337 Zetterberg 1986, 341-347.
- 338 Zetterberg 1986, 347.
- 339 Keep 1976, 197.
- 340 Zetterberg 1986, 295-296, 347.
- 341 Keep 1976, 200.
- 342 Nygård 1978, 39-40.
- 343 Nygård 1978, 42-44.
- 344 Zetterberg 1986, 348-351.
- 345 Zetterberg 1986, 351-353. Myös Willetts 1976, 281.
- 346 Zetterberg 1986, 354.
- 347 Siellä oli läpi vuoden jäistä vapaa satama. Yksiraiteinen Muurmannin rata valmistui vuonna 1916. Sen pituus oli yli 1.300 km, josta Itä-Karjalan alueella oli vähän yli 800 kilometriä. Aarnio 1938, 89-91.
- 348 Aarnio 1938, 91.
- 349 Jokipii 1995, 281.
- 350 Nevalainen 1994, 357.
- 351 Aarnio 1938, 92; Nygård 1978, 51.
- 352 Nevalainen 1994, 358.
- 353 Aarnio 1938, 93-95.
- 354 Nevalainen 1994, 358.
- 355 Nevalainen 1994, 358.
- 356 Nevalainen 1994, 366. Myös Niinistö 2005, 239.
- 357 Nevalainen 1994, 368. Myös Jokipii 1995, 294.
- 358 Aarnio 1938, 96-100; Ervasti ja Vasari 1978, 671-673; Jokipii 1995, 295; Nevalainen 1994, 366-368; Nygård 1978, 87-92.
- 359 SK 6/40.
- 360 Esim. SK 10/20.
- 361 SK 10/20.
- 362 Suomalaisen Kirjallisuuden seuran kokoelmassa (5589-5593) tai Katja Hyryn kokoelmassa (Muisteluksia juuriltani, Olga Salmi).
- 363 Näin aloitti kertomuksensa kapinavaiheesta yksi haastatelluista. SKSÄ 126-127.1991.
- 364 SKSÄ 127-128.1991.

- 365 Nygård 1980, 77, 85. Näistä vaiheista myös Nevalainen 2006, 61.
- 366 Harjula 2007, 258.
- 367 Liebkind 1994, 32-33.
- 368 Nygård 1980, 79.
- 369 Grahn 2009, 111.
- 370 Liiton tavoitteena on ”koota yhteen ne kansalaiset ja järjestöt, jotka haluavat vaalia itsenäisyystaistelujemme muistoa”. Liittoon kuuluu 33 eri puolilla maata toimivaa perinneyhdistystä sekä neljä säätiötä. Liitto mm. vaalii muistomerkkejä, levittää perinnesesineistöä ja kirjallisuutta, järjestää kesäpäiviä, julkaisee Vapaussoturi-lehteä sekä järjestää historiaseminaareja. Vapaussoturi-lehti vaalii arvoinaan ”itsenäistä Suomea, sotiemme muistoa sekä suojeluskunta- ja lottaperinnettä”. www.perinneliitto.fi.
- 371 Alueesta tarkemmin esim. Museoviraston ylläpitämällä sivustolla www.muinaispolut.fi.
- 372 *Helsingin Sanomat* 12.3.2000; 3.2.2009.
- 373 *Karjalan Heimo* 1998, N:o 7-8, 104.
- 374 *Kaleva* 29.11.2009.
- 375 Kiven toisella puolella on teksti: "Viaan lähettiin vapaussodan johdosta Suomesta sivustasuojaksi Malmin-Kuisman vapaaehtoisretkikunta 21.3.-2.10.1918. Siinä palveli noin 500 osanottajaa, joukossa 15 jääkäriä. Vienalaiset osallistuivat taisteluihin unelmanaan oma valtio. Vienalaisten oma itsenäisyystaistelu käytiin 28.10.1921-20.02.1922. Vienankarjalan väliaikaisen hallituksen suunnilleen 3 000 sotilaasta oli noin 500 suomalaista vapaaehtoista, joukossa 27 jääkäriä. Ylivoiman kukistettua yrityksen noin 11 000 vienalaista lähti pakolaiseksi Suomeen. Valtaosa heistä palasi, mutta Suomen valtio hoiti noin 4 000 pakolaista talvisotaan asti".
- 376 Nygård 1980, 88-89.
- 377 Nygård 1980, 91.
- 378 Nygård 1980, 93.
- 379 *Karjalan Heimo* 1988, N:o 3-4, 48.
- 380 OS 2/1:10.
- 381 OS 2/1:13-14.
- 382 Nygård 1980, 93, 96-100.
- 383 Viinikainen 1991, 2.
- 384 Nygård 1980, 111-112.
- 385 Viinikainen 1991, 2.
- 386 Sitaatti on Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Pakolaisuus-aineistosta. SKS.KRA Pakolaisuus 2.404-417.1995-1996.
- 387 Kunnat eivät aina ottaneet pakolaislapsia mielellään kouluhinsa, koska nämä eivät maksaneet veroa kunnalle. Myös harva asutus erityisesti Pohjois-Suomessa edesauttoi pakolaiskoulujen syntymistä. Nygård 1980, 103-106; Rytkölä 1988, 73.
- 388 Suonio 1988, 34.
- 389 Koulujen sijainnista ks. Suonio 1988, 60, 66.
- 390 Maikkulan vaiheista on kirjoittanut mm. Seija Jalagin (1987) ja Pekka Nevalainen (2006, 191-206).
- 391 Alkuvaiheessa pakolaiskouluja kävi 70-80% kaikista koulua käyneistä pakolaislapsista. Nygård 1980, 106-108.
- 392 Pakolaiskoulut myös juurruttivat pakolaislapsia osaltaan ortodoksisuuteen. Olga

- Salmen mukaan ensimmäinen kosketus ortodoksiseen uskuntoon syntyi juuri Maikkulan pakolaiskoulussa. Venäjänkielinen uskonnollinen elämä ei ollut auennut karjalaistytölle kotimaassa. (Olga Salmi: Kirkkotie).
- 393 J. M-nen: Pakolaiskoti, Maikkulan pakolaishuoltola ja koulu. *Karjalan huomen* 1930, N:o 5, 23-24.
- 394 Suonio 1988, 39, 82-83, 96. Nevalainen 2006, 202-203.
- 395 Nevalainen 2006, 201-202.
- 396 Viinikainen 1991, 2; myös OS 8/2:58.
- 397 OS 9/1:24.
- 398 Olga Salmi: Pakolaislapsen koulutie.
- 399 Nygård 1980, 108-110; Rytkölä 1988, 73. Sakari Vuoriston laskelmien mukaan kansanopistoissa olisi opiskellut vuosina 1921-1927 lähes 800 Karjalan pakolaista (*Karjalan Heimo* 1989, N:o 3-4, 36). Näistä oppilaitoksista enemmän ks. Nevalainen 2006, 207-231.
- 400 Tähän viittaa myös tutkimuksen alussa oleva sitaatti (sivulla 5). Ristejä on pystytetty paitsi Suomeen, myös Venaan. Suomessa ristejä on ainakin Maikkulassa, Kemissä, Keminmaalla, Tervolassa ja Ivalossa. Vienassa ainakin Vuokkiniemen Ristinielessä, Uhtualla, Repolassa, Kiestingissä, Pistojoella, Pistojärvellä ja Pääjärvellä. Homanen 19.8.2010; Porkka 20.8.2010; Poutiainen 17.8.2010; Suvanto 15.8.2010.
- 401 Metsämajoihin pysädyttiin lepäämään pitkien matkojen aikana.
- 402 Solntsevin matkakertomus on julkaistu Aamunkoitossa 1907/3 ja Heikki Rytkölän teoksessa (1988, 33). Ks. myös Virtaranta 1978, 116-117.
- 403 Tarkka 1990, 354; Virtaranta 1978, 160.
- 404 Virtaranta 1958, 735.
- 405 Matkamiehen karsikko on tunnettu mm. Keski-Suomessa, Savossa, Karjalassa ja Hämeessä. Se on ollut merkkipuu, joka on tehty ensikertalaiselle matkustajalle. Karsikkoja on tehty myös ruumiinkuljetusreiteille, erilaisille vasta-alkajille, saalispaikoille, morsiamille ja erilaisten juhlien kunniaksi. Pentikäinen 1990, 57-61.
- 406 Martti Takalon haastattelu 16.6.2009.
- 407 Anja Suvannon puhelinhaastattelu 15.8.2010.
- 408 Matti Porkka 20.8.2010. Maikkulassa litanjaa vietetään Oulu-päivän yhteydessä vietettävässä praasniekassa. Anja Suvanto 15.8.2010.
- 409 Jalagin 1987, 2, 7. Oulun kaupungin tekninen keskus 11.3.2004 esittelee Maikkulan kasarmialueen historiaa Maikkulan kaupunginosan asemakaavamuutoksen osallistumis- ja arviointisuunnitelmassa (AM1838). Vuonna 1939 asukkaina oli 218 karjalaista ja 30 inkeriläistä ja vuonna 1956 37 karjalaista ja 12 inkeriläistä. Pekka Harju: Kertomus Maikkulan pakolaisvanhainkodin toiminnasta 8.12.1939-5.9.1970.
- 410 *Karjalan Heimo* 1997, N:o 9-10, 158; Tuomisto 1998, 157. ”Karjalan Sivistysseuran tarkoituksena on itä- ja rajakarjalaisen kulttuurin vaaliminen ja sivistystyön tukeminen. Seura pyrkii ylläpitämään karjalaista perinnettä ja heimohenkeä sekä lujittamaan karjalaista itsetuntoa.” Seuran perustivat Suomeen asettuneet entiset vienalaiset laukkukauppiat 1906. Seura harjoittaa julkaistoimintaa, tukee taloudellisesti karjalan kieltä, kulttuuria ja historiaa käsitteleviä tutkimuksia ja kulttuuritapahtumia Suomessa ja Karjalan tasavallassa. www.karjalansivistysseura.fi . Seura on toiminut aktiivisesti pakolaisten auttajana, kulttuurin vaalijana, historiatietoisuuden vahvistajana ja Karjalaan liittyvän kirjallisuuden julkaisijana. Seura julkaisee omaa lehteä, ylläpitää kirjastoa, vaalii kyykkä-harrastusta ja toimii

- yhdyssiteenä myös Ruotsiin muuttaneiden ja rajantakaisessa Karjalassa asuvien kesken. Seuran yhteydessä toimii lukuisia suku- ja pitäjäseuroja. (Vuoristo 1996). Pohjois-Viena-seura on yksi Karjalan Sivistysseuran alaosastoista.
- 411 Näytelmä esitettiin myös Karjalan Sivistysseuran 100-vuotisjuhlassa Tampereella 6.8.2006. Petroskoin televisio kuvasi näytelmän. Pohjois-Viena-seuran jäsenkirje 21.9.2006.
- 412 *Karjalan Heimo* 1997, N:o 9-10, 158.
- 413 Esim. Oulun päivien ohjelmassa 3.-5.9.2010. <http://www.ouka.fi/oulunpaivat/index.html>
- 414 Anja Suvanto 15.8.2010.
- 415 Kirjoituksesta Kirkkotie.
- 416 Pekka Harju: Kertomus Maikkulan pakolaisvanhainkodin toiminnasta 8.12.1939-5.9.1970 (s. 13).
- 417 Nygård 1980, 112; Rytkölä 1988, 65. Ensimmäistä piiriä hoiti johtava pappi Mikael Fiilin lukkarin avustuksella. Tämä piiri kattoi Nurmeksen ja Kyminlinnan seudut. Toisesta piiristä, lähinnä Kuhmoniemen seudusta, vastasi entinen Kiimasjärven kirkkoherra Mihail Isajeff. Kolmannesta, Kajaanin ja Suomussalmen alueesta, vastasi Jyskyjärven entinen pappi Aleksei Petuhoff. Neljännessä, eli Kuusamon seudusta, vastasi Pistojärven entinen kirkkoherra Simeon Musovskij. Vuodesta 1924 yhdistettiin toinen ja kolmas piiri Mihail Isajeffin vastuulle. Tällöin myös aloitti toimintansa Oulun ympäristössä matkapappi Vladimir Tolstohnov. Rytkölä 1988, 67.
- 418 Rytkölä 1988, 68. Suomen kreikkalaiskatolisen kirkollishallituksen taholta tehtiin 19.8.1932 valtioneuvostolle esitys, jossa toivottiin mm. pakolaisten liittämistä asuinpaikkakuntiansa seurakuntiin. Esitys ei kuitenkaan johtanut mihinkään. Rytkölä 1988, 70.
- 419 Rovasti Mikael Fiilin mukaan Karjalan pakolaisia oli Suomessa huhtikuussa 1929 noin 6000 henkeä. Heistä oli vuonna 1929 rekisteröity runsaat 4000 henkeä. (Kirkollishallituksen arkisto Fc 4 II (499)). Tarkemmista sijoituspaikoista ks. taulukkoa luvussa Pakolaisten asettuminen Suomeen.
- 420 Kirjailija Onttoni Miikhali kuvailee pakolaisten uskonnollista juurettomuutta näin: "Itäkarjalaisten suhteet kirkkoihin olivat varsin problemaattiset. Minun vanhempani esimerkiksi, kuten monet muut pohjoisvienalaiset, kuuluivat starovierojen kiellettyyn ja pannaan julistettuun lahkoon ja vihasivat tsaarin kirkkoa, johon he virallisesti kuuluivat. Vienalainen starovierolaisuus oli kuitenkin sidottu karjalaiseen kylään, sen tapoihin ja traditioon. Kun tämä vankka pohja oli poissa, kuoli myös lahko. Pakolaiset olivat vailla uskontoa. Starovierolaisuus ja venäläinen ortodoksisuus kuuluivat menneisyyteen, luterilaisuus, uuden kotimaan uskonto, oli vielä outo." (22650 SKS, sitaatti kirjasta Rytkölä 1988, 70.
- 421 Kirkkoherra Mikael Fiilin mainitsi puheessaan Joensuun sisälähetysjuhlassa 6. joulukuuta 1922: "Kuten tiedämme, useasti pakolaisten henkisistä tarpeista huolehtivat suomalaisen luterilaisen kirkkokunnan jäsenet ja vielä enemmän kaikenlaiset Suomessa olevat lahkot." **Aamunkoitto** 5.1.1923, N:o 1, 5.
- 422 Karjalan pakolaisten kirkollisten asiain hoitajan arkisto, OMA.
- 423 Mm. luterilaisen kirkon pappi Armas Hormio kirjoitti **Vapaassa Karjalassa** 30.3.1922 ("Matkalta pakolaisseuduille. III. Pakolaisten henkinen nälkä."): "*Karjalan kansan sangen korkea siveellisyys ei lähimainkaan ole oikeauskoisen kirkon ansio, vaan pikemmin se on ilmaus erämaitten keskellä säilyneestä kansansielusta... Suomen kristikansalla on suuri*

velvollisuus täytettävänä Itä-Karjalan pakolaisia kohtaan. Heidän pakomatkinsa kaikkine kärsimyksineen on heille kurittajana Kristuksen tykö. Mutta perille he eivät pääse omin voimin. He tarvitsevat tukenansa vanhemman veljen auttavaa kättä."

- 424 Karjalan pakolaisten kirkollisten asiain hoitajan arkisto, OMA.
- 425 Karjalan pakolaisten kirkollisten asiain hoitajan arkisto, OMA.
- 426 Naakka-Korhonen ja Keynäs 1988, 54.
- 427 Piispa Hermanin puhe Kymenlinnan huoltolan pakolaisille 27.1.1924. Samassa yhteydessä mainitaan, että "Yleensä pakolaisiin teki syvän vaikutuksen piispan käynti leirillä ja kuului hartaita toivomuksia, että käynnit papiston puolelta uudistuisivat mahdollisimman usein". *Aamunkoitto* 5.2.1924, N:o 3, 17-19.
- 428 OS 2/1:24; OS 3/1:25.
- 429 Olga Salmi: Kirkkotie. Kirjoitus julkaistiin kokoomateoksessa, jonka aiheena oli lapsuuden koulutie.
- 430 Ks. esim. *Toukomies* 1925, N:o 6-7, 89.
- 431 SKSÄ127-128.1991.
- 432 *Toukomies* 1925, N:o 6-7, 89.
- 433 *Toukomies* 1926, N:o 1-2, 19.
- 434 Mikael Fiilin huomauttaa kirjeessään, että yli 4000 henkeä on rekisteröity arkistoihin, mutta hänen käsityksensä mukaan n. 2000 henkeä on edelleen rekisteröimättä. Kuopion Kirkollishallituksen arkisto Fc 4II (499). Mikael Fiilinin kirje Suomen kreikkalais-katoliselle kirkollishallitukselle 21.4.1929.
- 435 Ks. esim. *Toukomies* 1927, N:o 8-9, 123. Lehden mukaan Suomessa on tällöin ollut 17.000 pakolaista, joista 5.000 karjalaisia. Toivo Nygårdin mukaan Suomessa oli Valtion pakolaisavustuskeskuksen arkistotietojen pohjalta 5.000 itä-karjalaista vuonna 1926. Hän huomauttaa kuitenkin, että tiedot pakolaismääristä vaihtelivat antajan mukaan. Nygård 1980, 72.
- 436 Nygård 1980, 117.
- 437 Nevalainen 2006, 72; Nygård 1980, 117.
- 438 SKSÄ 127.1991.
- 439 Nygård 1980, 118. Nygård viittaa Valtionarkiston aineistoihin (VPAKA, I, Ha1, Aineistoa vuosikertomuksiin, Oulun piirin Pakolaishuollon asioimiston toimintakertomukset 1930 ja 1935). Pakolaiset merkittiin ensimmäisen kerran Kemin henkikirjoihin vasta 1930. Satokangas 2004, 345.
- 440 Hedman 1969, 9; Hedman 1976, 833, 844; Kemppinen 1987, 228-229.
"Kansalaisyhteiskunnan piirteet olivat selvät, mutta se oli jakautunut kahtia" (Satokangas 2004, 380).
- 441 Satokangas 2004, 382-383.
- 442 Hedman 1969, 485, 501, 504-505, 510; Hedman 1976, 498, 533-536.
- 443 Vuonna 1920 saarella oli 178 asukasta, mikä tarkoitti 8,6 % Kemin kaupungin asukkaista. Hedman 1976, 489.
- 444 Hedman 1969, 372, 402-403.
- 445 Hedman 1969, 403-404.
- 446 K. Pentikäinen 1991a, 95-96.
- 447 OS 3/1:1-2.
- 448 OS 3/1:8.

- 449 *Karjalan heimo* 1999, N:o 1-2, 30.
- 450 Anneli Pukema: Sahankarilaiset, näytelmä.
- 451 Esim.vuosina 1930 ja 1933 syntyneet kertojat (SKSÄ 244: 1 - 244: 1. 2000).
- 452 *Pohjolan Sanomat* 22.2.1977.
- 453 *Pohjolan Sanomat* 22.2.1977.
- 454 *Lapin Kansa* 22.2.1977.
- 455 SKSÄ 244: 1 - 244: 1. 2000.
- 456 *Pohjolan Sanomat* 16.2.1977, 22.2.1977.
- 457 *Pohjolan Sanomat* 5.10.1997. Mikael Fiilin huomauttaa kirjeessään, että yli 4000 henkeä on rekisteröity arkistoihin, mutta hänen käsityksensä mukaan n. 2000 henkeä on edelleen rekisteröimättä. Kuopion Kirkollishallituksen arkisto Fc 4II (499). Mikael Fiilinin kirje Suomen kreikkalais-katoliselle kirkollishallitukselle 21.4.1929.
- Ks. esim. **Toukomies** 1927, N:o 8-9, 123. Lehden mukaan Suomessa on tällöin ollut 17.000 pakolaista, joista 5.000 karjalaisia. Toivo Nygårdin mukaan Suomessa oli Valtion pakolaisavustuskeskuksen arkistotietojen pohjalta 5.000 itä-karjalaista vuonna 1926. Hän huomauttaa kuitenkin, että tiedot pakolaismääristä vaihtelivat antajan mukaan. Nygård 1980, 72.
- Tuomisto 1998, 157.
- Pohjolan Sanomat 5.10.1997.
- Pohjolan Sanomat 5.10.1997.
- Pohjolan Sanomat 5.10.1997. ”Isäni ei olisi uskaltanut sanoa sitä”, totesi Pauli Timonen puheestaan 13.5.2009.
- Pohjolan Sanomat 5.10.1997. Karjalan Sivistysseuran Kemin
- 458 Poutiainen teki ristin myös Keminmaan hautausmaalle, Tervolan Varejoelle ja Kiestinkiin. Poutiainen 17.8.2010; Martti Takalo 16.6.2009.
- 459 SKSÄ 131-132.1991.
- 460 SKSÄ 127-128.1991.
- 461 *Pohjolan Sanomat* 5.10.1997.
- 462 *Pohjolan Sanomat* 5.10.1997.
- 463 Karjalan Sivistysseura aloitti Karjala-kerhojen perustamisen 1920-luvulla kannustaakseen pakolaisia omaehtoiseen, vapaaseen valistustyöhön ja omien perinteiden vaalimiseen. Kemissä on toiminut useita Karjala-kerhoja Karihaarassa (1927-1944), Laitakarissa (1927-1944) ja Veitsiluodossa (1924-1944). Veitsiluodon Karjala-kerho on vanhin Karjala-kerho. Se oli pakolaisille ”voimakas yhdysside menneeseen, se helpotti hieman kotiseudun kaihon kestämisessä ja monella tavalla auttoi näitä siirtolaisia mukautumaan uuteen ympäristöön ja uuteen kotiseutuun”. Kerho toimi aktiivisesti Karjalan pakolaisten olojen parantamiseksi. Se huolehti karjalaisperinteen säilymisestä, järjesti jäseniltoja, piti pientä kirjastoa ja tuki jäsentensä opiskelu- ja urheiluharrastuksia. Kemin Karjala-kerhot ja KSS järjestivät Kemissä itäkarjalaisten heimojuhlat vuosina 1931, 1938 ja 1940. Kerhojen toiminta tyrehtyi sotien jälkeen. Karjalan Sivistysseuran Kemin alaosasto perustettiin Kemissä 1960 KSS:n heimojuhlan ja vuosikokouksen yhteydessä. Se oli ensimmäinen ja pitkään ainoa KSS:n alaosasto. Alaosasto aloitti yhteistoiminnan Kemin karjalaiset r.y:n kanssa 1966. Toiminta lopetettiin vuonna 1974. Alaosasto aktivoitui uudelleen vuonna 1989 ja käynnisti toiminnan muutaman vuosikymmenen kestäneen taukotilan jälkeen. *Karjalan Heimo* 1988, N:o 11-12, 194-195; 1990, N:o 11-12, 188. Lares 1997, 87; Vuoristo 1996, 164-171, 173-175.

- 464 *Pohjolan Sanomat* 5.10.1997. Karjalan Sivistysseuran Kemin alaosaston toimintakertomus 1997.
- 465 Martti Takalo 18.8.2010.
- 466 8.7.1989: Tulisahapäivä – Karjalaiset pohjoisen puunjalostajina ja karjalaiset Kemissä.
- 467 Hanke esiteltiin myös Kemin kaupungille: Kaupunginhallitus osoitti 2.7.1990 § 807 varamäärärahaan tekniselle toimelle määrärahan Kemin Laitakarin tsasounan maapohjan raivaukseen. Saarelle ei kuitenkaan Kemin rakennusvalvonnan mukaan haettu eikä myönnetty rakennuslupaa (Tuula Torvikosken sähköpostiviesti 13.5.2009).
- 468 *Pohjolan Sanomat* 10.9.1998.
- 469 *Pohjolan Sanomat* 10.9.1998; KSS:n Kemin alaosaston toimintakertomus 1998.
- 470 SKSÄ 120-122.1991, SKSÄ136.1991.
- 471 SKSÄ 120-122.1991 (Aleksi Suistio).
- 472 Kemin perinnekkerho perustettiin ONL:n eli Ortodoksisten Nuorten Liiton alaisuuteen. Vuonna 1943 perustettu ONL tukee ortodoksista kirkollista lapsi- ja nuorisotyötä: ”ONL pyrkii kasvattamaan Suomen ortodoksisessa nuorisossa ortodoksista henkeä sekä rakkautta omaa kirkkoa kohtaan. Se haluaa kohottaa ortodoksisen kansanosan omanarvontuntoa ja sivistystasoa sekä innostaa ja johtaa nuoria oman uskonnon kaikkia tärkeimpiä aloja koskevaan opiskeluun opintokerhoissa ja muilla sopivilla tavoilla.” 1960-luvulla sen alaisuudessa oli yli 150 toimivaa kerhoa. Harrastekerhot nousivat ortodoksisuuteen liittyvien opintokerhojen rinnalle 1960-luvun lopussa ja 1970-luvun alussa. Kerhosääntöön kuuluu alkurukous, laulu ja loppuveisu. Kemin perinnekkerhossa on kokoontunut 10-12 entistä laitakarilaista, joista melkein kaikki ovat karjalaisia. Hynninen 1983, 82; Koukkunen 1982, 160; Lehtivaara 1987, 19; www.onl.fi; Aleksi Suistion haastattelu 15.6.1989.
- 473 Aleksi Suistion haastattelu (SKSÄ 120-122.1991).
- 474 SKSÄ 120-122.1991; SKSÄ 136.1991; SKSÄ 133.1991.
- 475 Martti Takalon haastattelu. *Karjalan Heimo* 1997, N:o 1-2, 12.
- 476 *Karjalan Heimo* 1990, N:o 3-4, 47; *Yhtiössä tapahtuu* –lehti 1.1.2000. Tsasouna-hanke kariutui, kuten edellä kerrottiin.
- 477 *Yhtiössä tapahtuu* -lehti 1.1.2000.
- 478 *Staffin pohjoinen* 2005, N:o 7, kertoo entisten veitsiluotolaisten aloittaneen vanhan saaren talojen asukkaiden luetteloinnista.
- 479 SKSÄ 134-135.1991.
- 480 SKSÄ 123-124.1991.
- 481 Lares 1997, 21.
- 482 *Veitsiluodon viesti* 1952, N:o 2.
- 483 Lares 1996, 100-102.
- 484 Vuosina 1923, 1920 ja 1938 syntyneet entiset veitsiluotolaiset haastatteluissa kesällä 1989. Lares 1996, 97-98.
- 485 *Staffin Pohjoinen* 2005, N:o 7.
- 486 Jari Rinne puhelinhaastattelussa 22.1.2009.
- 487 *Staffin Pohjoinen* 2005, N:o 6, 16.
- 488 Jari Rinne puhelinhaastattelussa 22.1.2009.
- 489 Taisto Saari 31.8.2010.
- 490 Eija Timonen on tutkinut kansanperinteen matkaa erilaisiksi artefakteiksi. Hän tutki

- artefakteina mm. multimedia-esityksiä. Timonen 2004, 137-141.
- 491 Suistion haastattelut 1989 (SKSÄ 120-122.1991) ja 16.6.2009.
- 492 Haastattelu 16.6.2009.
- 493 Martti Takalo 13.5.2009.
- 494 Haastattelu 16.6.2009.
- 495 Aleks Suistion haastattelu 16.6.2009.
- 496 Aleks Suistion haastattelu 16.6.2009.
- 497 Purmonen 1986; *Aamunkoitto* 1924, N:o 3.
- 498 Pakolaisjärjestöjen tiedotustoiminnasta huolehtineet lehdet on esitelty *Karjalan heimossa* (1988, N:o 11-12, 194-195).
- 499 Karjala-kerhojen toiminnasta ks. esim. *Karjalan Heimo* 1988, N:o 3-4, jossa kerrotaan Kuusamon Karjala-kerhon toiminnasta.
- 500 Karjalan Sivistysseuran, alun perin Wienan Karjalaisten Liiton (per. 1906), tavoitteena oli toimia karjalaisen sivistyksen, karjalan kielen ja kulttuurin hyväksi. Seura joutui muuttamaan toimintansa suuntaa ratkaisevasti rajojen sulkeuduttua vuonna 1922. Tällöin toimintaohjelmassa painotettiin kolmea aluetta:
- 1) Suomeen siirtyneiden pakolaisten avustaminen, jatkokoulutus sekä soveltuvan kerhotoiminnan järjestäminen.
 - 2) Runonlaulajien perinnön vaaliminen.
 - 3) Karjalan historiatietojen kirjaaminen.
 - 4) Tiedonvälityksen parantaminen. Sivistysseuran historian kolmas lehti, *Toukomies*, perustettiin v. 1925.
- Pamilo 1990, 3-8.
- 501 Lehtinen 1956, 54.
- 502 Lehtinen 1956, 54. Ks. esim. *Karjalan Huomen* 1931, N:o 5-6. *Toukomies* 1925, N:o 6-7.
- 503 *Toukomies* 1925, N:o 6-7, 72.
- 504 *Karjalan Heimo* 1988, N:o 11-12, 194.
- 505 Laitakarin Karjala-kerhon kymmenvuotistaivalta muisteltiin *Viena-Aunus* -lehdessä vuonna 1937 (N:o 12, 10).
- 506 Lehtinen 1956, 54-55; Nygård 1978, 118-119.
- 507 Tästä vaiheesta ja pakolaisten ja siirtoväen vuorovaikutuksesta esim. *Karjalan Heimo* 1988, N:o 3-4, 52.
- 508 K. Pentikäinen 1991a, 67-70.
- 509 Nygård 1978, 212.
- 510 K. Pentikäinen 1991a, 67-70. Kesäjuhlia järjestettiin vuosittain eri puolilla Suomea 1920-1943. Vuoden 1944 juhlia suunniteltiin Joensuuun, mutta ne peruuntuivat. *Karjalan Heimo* 1988, N:o 11-12, 194.
- 511 Lähdesmäki 2007, 494. Listalle pääsi mukaan Kuusamoon pystytetty muistopatsas Takalolle. Hautamuistomerkit, julkisten rakennusten sisätiloissa tai yksityishenkilöiden mailla olevat teokset jäivät listan ulkopuolelle (2007, 601). Valitettavasti tutkimuksessa ei paneuduta tarkemmin muistamisen kohteeksi nousseiden naisten taustoihin. Lyhyen tarkastelun perusteella mukana näyttää olevan hyvin erilaisten alojen edustajia, kuten Siiri Rantanen, Aurora Karamzin ja Helene Schjerfbeck.
- 512 Suomen muistomerkit Osa IV Pohjanmaa 1996, 37-38.
- 513 www.kirjastovirma.net/muistomerkit/.

- 514 Kaikista runonlaulajista ei tullut kollektiivisen perinteen edustajia, kuten Marina Takalosta tai vaikkapa Matjoi Plattosesta. Tenhunen 2006, 183.
- 515 Kuusamossa aloitteen muistomerkin pystyttämistä teki kirjailija Reino Rinne Myös Pertti Virtaranta oli aktiivinen hankkeessa. Hän piti Takalosta esitelmän Kuusamon heimojuhlilla vuonna 1988. ”Varmaan juuri tämä esitys viritti kuusamolaisissa ajatuksen muistopatsaan saamisesta Marinalle” (*Karjalan Heimo* 1990, N:o 7-8, 136). Virtaranta otti asian puheeksi kansanopiston rehtorin Jouni Alavuotungin sekä myöhemmin kuusamolaisen kirjailijan ja sanomalehtimiehen, Koillissanomat-lehden perustajan Reino Rinteen kanssa. Jälkimmäinen pyysi Jouni Alavuotunkia ottamaan yhteyttä Kuusamon kuntaan. Kunnanjohtaja Erkki Juntunen suhtautui hankkeeseen myönteisesti ja lupasi paikaksi kansanopiston edessä, Kitkantien varrella sijaitsevan puistikon. Kuusamon kunta ja Karjalan Sivistysseura vastasivat kustannuksista. (Jouni Alavuotunki kirjoittajalle 7.4.2009). Virtarannan mukaan ensimmäinen aloite tuli kuitenkin Karjalan Sivistysseuralta (*Karjalan Heimo* 1990, N:o 7-8, 138). Muistomerkki oli Karjalan Sivistysseuran järjestyksessä 11. runonlaulajapatsas (*Karjalan Heimo* 1989, N:o 11-12, 203).
- 516 Iivo Härkönen nosti runonlaulajamuistomerkkien pystyttämisen käytännössä kultiksi ja toimi aktiivisesti ja kiihkeästi niiden puolesta. Aikaisemmat runonlaulajapatsaat ovat Raja-Karjalassa. Timonen 1983, 143.
- 517 Vuoristo 1996, 90-91.
- 518 Kivelä 1985, 10.
- 519 Karjalan Sivistysseuran arkisto, Kansallisarkisto.
- 520 Jouni Alavuotunki kirjoittajalle 7.4.2009. Valokuvat tilaisuudesta (tekijän hallussa). *Karjalan Heimo* 1990, N:o 7-8, 136-138. Muistomerkin läheisyyteen on suunniteltu tsasounaa. Isä Timo Mäkirinta esitteli vuosia vireillä olleen hankkeen tsasounan rakentamiseksi Kuusamoon heimojuhlilla vuonna 1988: ”Kuusamo ja koko seurakunnan itäiset osat ovat vailla minkäänlaista ortodoksista kokoontumispaikkaa, ilman paikkaa, joka julistaisi ja sanoisi: Tämä on tärkeää. Tälläkin paikalla on ollut ihmisiä, jotka ovat ortodoksista uskoa edustaneet ja tällä paikalla heillä vieläkin on kotinsa.” Jouni Alavuotunki kirjoittajalle 7.4.2009; *Karjalan Heimo* 1988, N:o 5-6, 84.
- 521 Jouni Alavuotunki kirjoittajalle 7.4.2009. Ks. myös *Karjalan Heimo* 1990, N:o 3-4, 62.
- 522 KirjastoVirma ylläpitää sivustoa. KirjastoVirma tallentaa Pohjois-Pohjanmaan kulttuuriperinnettä ja historiaa tietoverkkoon hyödynnettäväksi elämys- ja matkailualalla ja tuotesuunnittelussa.
- 523 *Pohjolan Sanomat* 25.11.1991.
- 524 *Kaltio* 1992, N:o 3, 92-93. Juhlissa puhuivat Leena Rauhala (tervehdyssanat), Sanna Koivisto, kaupunginjohtaja Juhani Leino, suvun edustaja Tapani Takalo ja Juha Pentikäinen (juhlapuhe). Lisäksi Varejoki-ryhmä esitti Takalolle omistetun, Mirjami Kälkäjän kirjoittaman ja Antero Kinnusen säveltämän alkulaulun. Kantele- ja lausuntaryhmä esitti musiikkia Marina Takalon teksteihin. Lopuksi laulettiin Karjalaisten laulu.
- 525 Pentikäinen 1971, 92-93.
- 526 Taiteilija Sanna Koiviston sähköposti tekijälle 19.8.2010.
- 527 Äidinkielenopettaja Leena Rauhala sai ”kansanrunoherätyksen” professori Matti Kuusen luennoilla Helsingissä. Rauhala kiinnostui Marina Takalosta 1960-luvulla, jolloin tämä vieraili Helsingissä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kutsumana. Kemissä asuessaan

- Rauhala tutustui Juha Pentikäisen teokseen Marina Takalon uskonto (1971). Kantelettaren juhluvonna 1990 Rauhala toimi Kemin ja Tornion seudun äidinkielen opettajien puheenjohtajana. Opettajien yhteisö ryhtyi puuhaamaan Kemissä asuneelle Takalolle reliefiä Kemin kulttuurikeskukseen. Hän kuvailee prosessia näin: ”Voi liioittelematta sanoa, että keräys oli koko kaupungin asia”. Leena Rauhalan vastaus sähköpostitse esittämiini kysymyksiin (05/09).
- 528 *Karjalan Heimo* 1990, N:o 11-12, 189. Hanketta tukivat paikalliset lahjoittajat (Kemin kaupunki, Työkeskus Toivola, Pohjolan Sanomat, Eka-yhtymä) sekä Kordelinin säätiö, SKS ja Opetusministeriö (*Kirkkolaiva* 25.7.2002, Leena Rauhalan haastattelu 5/2009).
- 529 *Kaltio* 1992, N:o 3, 92-93.
- 530 Sanna Koiviston sähköposti tekijälle 30.12.2010.
- 531 Leena Rauhalan vastaus sähköpostitse esittämiini kysymyksiin (05/09).
- 532 Kemi-Tornion kotiseutupäivien ”Rajaton kotiseutu” (2002) seminaarityöryhmän jäsenenä Leena Rauhala soitti Heikki Laitiselle, ja kysyi häntä ryhmineen tuottamaan päiville Marina-esityksen. Valtakunnalliset kotiseutupäivät ovat kotiseututyön vuotuinen päätapahtuma. www.suomenkotiseutuliiitto.fi. Leena Rauhalan vastaus sähköpostitse esittämiini kysymyksiin (05/09).
- 533 Leena Rauhalan haastattelu toukokuussa 2009.
- 534 *Kirkkolaiva* 25.7.2002; *Lounais-Lappi* 25.7.2002. Myös Tenhunen 2006, 289.
- 535 Nevalainen 2006, 74.
- 536 Neuvostoliiton antama armahdus lupasi palaajille ilmaisen matkan, omaisuuden takaisin ja turvallisen kohtelun (lukuun ottamatta kansannousun johtajia). Palaaminen tapahtui lähetystölle jätettyjen hakemusten perusteella. Palaajien oli anottava Neuvostoliiton kansalaisuutta. Nevalainen 2006, 74-75.
- 537 Nevalainen 2006, 75-76.
- 538 Nevalainen 2006, 76. Myös Hyry (2006).
- 539 Vihavainen 1986, 377-381. Myös Nevalainen 2002, 267. Neuvostoliitossa oli vielä 1920-luvun alussa noin 25 miljoonaa maatilaa. Uudessa järjestelmässä näistä muodostettiin noin 250.000 kolhoosia. Kero 1983, 137.
- 540 Jokipii 1995, 319.
- 541 Kero 1983, 137.
- 542 SK 1/11.
- 543 Nikolai Kemov (s. 1912) Kiestingissä 18.7.1991 (SK 6/75).
- 544 Kero 1983, 14-15.
- 545 SK 10/5, SK 11/32.
- 546 Usein lähtijöiden kuva Neuvosto-Karjalan oloista oli ruusuinen ja ihanteellinen, eikä todellisuus vastannut kuvitelmia. Kero 1983, 14-15, 38, 58. Myös Jalava 1990, 30.
- 547 Stepanie Kemovan mukaan maassa nähtiin Stalinin aikana nälkää ja vilua. Kommunisteilla oli omat ruokalajat ja kaupat. Työmiesten ruokalassa syötiin ”heposen lihaa”, kommunisteilla oli liha- ja kalapaistit. SK 7/40.
- 548 Vihavainen 1986, 382.
- 549 Vihavainen 1986, 383.
- 550 Jalava 1990, 29-31; Jokipii 1995, 315-317; Kero 1983, 158-159; Virtaranta 1995, 347.
- 551 Kero 1983, 159, 165, 168.
- 552 Kero 1983, 168-169. Nikolai Kemovin mukaan Amerikasta ja Kanadasta tulleita oli paljon.

- Yhtään ei jäänyt eikä tullut takaisin vangitsemisten jälkeen. Heidät vietiin Siperiaan leirille tai ammuttiin Kannallahessa, Petroskoissa tai muualla "kansan vihollisina". SK 6/77. Ks. myös Stepanov 1995, 267 ja Hyytiä 1999, 15.
- 553 Nikolai Kemov (s. 1912) SK 6/76. Myös Oulangan kolhoosin entinen johtaja Eemil Huttunen vangittiin vuonna 1937. SK 12/15.
- 554 Vihavainen 1986, 387-389.
- 555 Takala 1991 (Historiallinen aikakauskirja I).
- 556 Kero 1983, 186-187. Myös Jokipii 1995, 322. Suomalaisien vaiheista lisäksi Nevalainen 2002, 294.
- 557 Stepanov 1995, 267.
- 558 "Miehet vietiin, perheet jäi." SK 2/158; SK 12/15. Myös Nikolai Kemov (SK 6/77).
- 559 Lahtinen 1991, 69-71; Walters 1988, 69.
- 560 Pospelovsky 1988, 47-48; Walters 1988, 69-71.
- 561 Lahtinen 1991, 74-75.
- 562 Walters 1988, 75.
- 563 Laitila 1991, 104.
- 564 SK 1/105; SK 15/75.
- 565 SK 2/157; SK 6/53.
- 566 SK 7/43; SK 9/3; SK 12/35.
- 567 SK 12/35. Myös SKSÄ 21:30 – 21:81.1997.
- 568 SK 10/14. Rajantakaisessa Karjalassa häiriitti väistyi huomattavasti nopeammin (1930-luvun alussa) kuin kuolinriitit, jotka ovat paikoin eläviä edelleen. Konkka 1985, 185-186. Kuolinperinteiden säilyminen lähes ennallaan suurissakin ulkoisissa muutoksissa on havaittu myös Suomen siirtokarjalaisten kohdalla. Sallinen-Gimpl 1994, 270-271.
- 569 SK 9/45. Muutosten myötä alkuperäkulttuuri siirtyi julkiselta alueelta intiimille tai yksityiselle elämäalueelle, "kulttuurin varjopaikkoihin". Ks. Sallinen-Gimpl 1994, 311.
- 570 Laitila 1991, 76; Walters 1988, 76-77.
- 571 Pernu 1988, 4.
- 572 Pernu 1988, 4-5, 7.
- 573 K. Pentikäinen 1991a, 72-73.
- 574 SKSÄ 116.1991.
- 575 SKSÄ127-128.1991.
- 576 Kallioniemi 1992, 11; Syrjä 1991, 9-10, 24-25; Tuomisto 1988, 237-238.
- 577 Syrjä 1991, 10. Syntyvaiheista tarkemmin ks. Syrjä 1991, 47-51.
- 578 Manninen 1988, 544-550.
- 579 Pietola 1987, 235.
- 580 **Karjalan heimo** 1990, N:o 5-6, 105.
- 581 Soanlahti, Sortavala, Viena-Aunus, Harlu, Suistamo, Suojärvi, Salmi, Impilahti, Ruskeala, Korpiselkä, Pälkjärvi.
- 582 **Karjalan Heimo** 1988, N:o 5-6, 87; 1989, N:o 11-12, 190-191; 1991, N:o 1-2, 29; Vuoristo 1996, 100.
- 583 **Helsingin Sanomat** 10.12.1990.
- 584 Suomen muistomerkit Osa X Pohjois-Karjala (2000), 27.
- 585 Ruotsin lisäksi heitä lähetettiin myös Norjaan ja Tanskaan.
- 586 Tarkiainen 1993, 372-375.

- 587 Tarkiainen 1993, 382.
- 588 Erityisesti luovutetun Karjalan alueelta. Yhdistyksellä ei ole tilastoja jäsenten suomalaisista kotipaikoista. Suullinen tiedonanto, Ruostin sotalapsiyhdistyksen karjalaissyntyinen jäsen Marjaana Hansson tekijälle (2005).
- 589 Riksförbundet Finska Krigsbarn, kotisivut.
- 590 Kaven 1996, 9.
- 591 Karjalan pakolaisilla tarkoitetaan no. 1920-luvulla Suomeen paenneita itä-karjalaisia.
- 592 Paikallisyhdistyksiä varten perustettiin Suomen sotalapsiyhdistysten keskusliitto 1997 yhdysiteeksi ja edustajaksi yhteistyöhön viranomaisten ja yhteisöjen kanssa. Pentti Kaven 2010: väitöskirjan käsikirjoitus. Myös www.sotalapset.fi.
- 593 Sanna Koiviston sähköposti tekijälle 19.8.2010.
- 594 *Helsingin Sanomat* 14.4.1996.
- 595 <http://www.mtv3.fi/uutiset/arkisto/9608/960803/9608030102.html>, <http://yle.fi/vintti/yle.fi/vierivatkivet/index2.php/aiheet/327/index.html> .
- 596 *Helsingin Sanomat* 14.4.1996, *Iisalmen Sanomat* 8.6.1996, *Kaleva* 12.8.1996, *Lapin Kansa* 4.8.1996, *Pohjolan Sanomat* 4.8.1996.
- 597 *Lapin Kansa* 4.8.1996.
- 598 *Pohjolan Sanomat* 4.8.1996.
- 599 *Kaleva* 12.8.1996.
- 600 Torniainen 4.5.2005.
- 601 *Helsingin Sanomat* 22.1.2005.
- 602 Pentti Kaven 2010: Väitöskirjan käsikirjoitus. Tukholman muistolaatasta myös *Helsingin Sanomat* 20.9.1999.
- 603 Nora 1996.
- 604 Kirjassa Kansi 1989, 471.
- 605 Jokipii 1995, 325.
- 606 Laine 1982, 97-100.
- 607 SKSÄ 21: 30 - 21: 81. 1997.
- 608 Laine 1982, 102, 104-106; Nevalainen 1993, 294.
- 609 Laine 1982, 102.
- 610 Kulomaa 1989, 30.
- 611 Laine 1982, 102-103.
- 612 Laine 1982, 159-163.
- 613 Kulomaa 1989, 221.
- 614 Kulomaa 1989, 29.
- 615 SK 10/1.
- 616 SK 12/20.
- 617 Nikolai Kemov SK 6/73.
- 618 SK 1/15; SK 2/158; 12/36-37.
- 619 Laine 1982, 353-335, 357-360.
- 620 Pernu 1988, 150-151. Inkerin ja Karjalan pakolaiset olivat vain pieni osa Ruotsiin suuntaavien matkalaisten virrassa. Ruotsiin lähtivät ennen kaikkea ne, joiden todellisena uhkana oli pakkoluovutus. Esimerkiksi Heimopataljoona 3:n riveissä palvelleiden pakomatkoista pakkoluovutuksen alla kertoo vaiherikkaasti Syrjä (1991, 142-148).
- 621 SKSÄ 20:83-21:29.1997.

- 622 Miettinen 2004, 26. Inkeriläisten vaiheita kuvataan perusteellisesti tuoreessa Toivo Flinkin tutkimuksessa Kotiin karkotettavaksi (2010).
- 623 **Karjalan heimon** pääkirjoituksessa 24.3.1949 toteaa päätoimittaja Wasili Keynäs näin: "*Sekä lehdistöstä että yksityiseltä taholta saamiemme tietojen mukaan on levottomuus, jopa eräänlainen paniikkimieli vallannut erityisesti Suomessa olevat itäkarjalaiset. Suuri joukko heitä on siirtynyt Ruotsiin. Syyksi mainitaan pelko turvallisuudesta täällä Suomessa. ... Miltä taholta ja mistä syystä levitettäne sellaisia huhuja, että eräitä huomattavia Suomessa olevia itäkarjalaisia on muka vangittu ja viety Venäjälle tai että toisia olisi paennut maasta, ei ole tiedossamme. Vangitsemisista emme ole kuulleet, eivätkä paot niiden henkilöiden kohdalta, joista huhuja on levitetty, pidä paikkaansa.*" **Karjalan heimo** 23.3.1948: N:o 3.
- 624 SKSÄ 124-125.1991
- 625 SKSÄ 244.2000.
- 626 SKSÄ 120-122.1991.
- 627 SKSÄ 123-124.1991.
- 628 SKSÄ 118-119.1991.
- 629 SKSÄ 123-124.1991.
- 630 SKSÄ 133.1991.
- 631 SKSÄ 120-122.1991.
- 632 SKSÄ 129-130.1991.
- 633 Nämä vaiheet on dokumentoitu myös Tukholman Kuninkaallisen arkiston Utlänningskommissionin arkistoon.
- 634 Kansalaisuushakemuksia säilytetään Riksarkivetin Utlänningskommissionin arkistossa (SUK Kontrollbyrå A 1:38).
- 635 SKSÄ 20.1997.
- 636 Äiti kuoli syöpään asuttuaan vuoden Ruotsissa, isä 96-vuotiaana lentsuun.
- 637 Vrt. Miettinen 2004, 69.
- 638 Murretutkimuksen näkökulmista heitä on haastatellut erityisesti Pertti Virtaranta.
- 639 **Karjalan heimo** 1953, N:o 10, 106; **Karjalan heimo** 1954, N:o 11-12, 143.
- 640 SKSÄ 22.1997
- 641 Sitaatti on kerhon puheenjohtajan Elmer Sillanpään kirjoituksesta, joka julkaistiin **Karjalan heimossa** kerhon 50-vuotismerkkipäivän kunniaksi. **Karjalan Heimo** 1998, N:o 7-8, 105. Myös Vuoristo 1996, 77-79.
- 642 Ruotsissa asuva Karjalan pakolainen Elmer Sillanpää puhelinhaastattelussa helmikuussa 1992.
- 643 Kaikkiaan haastateltuja oli kuusi, neljä naista ja kaksi miestä. He asuivat Hoforsissa, Laxåssa ja Boråsissa. Kertajat löytyivät toisaalta **Karjalan heimo** -lehden tilaajaluettelon ja toisaalta paikallisen ortodoksiseurakunnan papin antamien neuvojen avulla. Heidän löytämisensä ei ollut aivan helppoa. Ajoimme kaikkiaan 1000 kilometriä kenttätyömatkan aikana. Matkan viimeistä kertojaa etsin kolmesta eri vanhainkodista, ennen kuin onnistuimme kohtaamaan. Kymmenen vuoden aikana kertojista kolme on kuollut.
- 644 SKSÄ 20: 1 - 20: 55. 1997.
- 645 Runonlaulaja Mari Remsun tytär Sandra Maksinen kertoi omaa elämänhistoriaansa puhelinhaastattelussa helmikuussa 1992. Hän syntyi Vuokkiniemellä, tuli Suomeen 1922, kiersi Suomessa äitinsä kanssa töiden perässä 20 vuotta ja ylitti Ruotsin rajan 1948. Hän totesi, että "kovaa on ollut, leipä on ollut lujassa", mutta "kaikista rakkain koti on

- Vuokkiniemellä".
- 646 **Karjalan heimo** 1954: N:o 11-12, 143.
- 647 **Karjalan Heimo** 1958: N:o 3-4, s. 34-35. Myös Korkiasaari & Tarkiainen 2000, 425-427.
- 648 Esimerkiksi **Ingria**-lehden numerossa 3/1989 sivuilla 14-16 pohtii Inkeri Peterson inkeriläisen identiteettiään: "*Jag var ingermanländare utan att någonsin ha varit i Ingermanland. Det var genom mina föräldrars berättelser och genom mina ingermanländska vänner som jag blivit ingermanländare. Och detta var ett arv, som jag inte kunde frigöra mig ifrån, trots att jag under studietiden höll på att försvenskas.*" Inkeriläisten pakolaisten vaiheita Ruotsissa sivutaan tuoreessa tutkimuksessa (Flink 2010, 271).
- 649 Vrt. Vuorinen 2003, 91.
- 650 Marina Takalo ja Mari Remsu asuivat vuonna 1929 seinänaapureina Suomessa Haukiputaan Martinniemessä. Tuolloin kumpikaan ei ollut tietoinen toisen runonlaulajan taidoista. Pentikäinen 1971, 103. Tämä identiteetti löytyi myöhemmin.
- 651 Tapasin Mari Remsun tyttären Sandra Maksisen (1911-1998) lyhyesti kenttätyömatkallani Ruotsissa vuonna 1995. Löysin hänet matkan päätteeksi vanhainkodista Boråsissa. Hän kertoi elämästään ja oli halukas haastateltavaksi, jos tulee parempaan kuntoon. Uutta tilaisuutta ei kuitenkaan tullut. Kirsi Elo on haastatellut häntä Mari Remsua koskevaan tutkimukseen (1988).
- 652 Virtaranta 1971, 132-133, 151.
- 653 **Karjalan Heimo** 1959, N:o 11-12, 131. Kivelä 1985, 94, 103.
- 654 Juhkam 1968, 59.
- 655 Ruotsin suomalainen ortodoksinen seurakunta perustettiin 12.1.1958. **Karjalan heimo** 1988, N:o 7-8, 119-121.
- 656 **Ruotsin Suomalaisen Ortodoksisen Seurakunnan Viesti** 1978, N:o 1, s. 66.
- 657 Pertti Virtaranta haastatteli molempia 1951-1955 useita kertoja. Monien muiden runonlaulajien tapaan myös Remsun serkkuset olivat lukutaidottomia. **Karjalan Heimo** 1988, N:o 11-12.
- 658 Mari Remsu esitti karjalaisia itkuvirsiä mm. heimojuhliissa ja Kalevala-juhliissa. Heimojuhlat järjestettiin yhteistyössä Ruotsin suomalaisen ortodoksisen seurakunnan ja paikallisen karjalaisjärjestön Kalevan Kansan Kerhon kanssa (Juhkam 1968, 66, 85). Mari Remsun äänelläitkua kuvattiin näin: ”Siitä kuvastui tuhatvuotinen heimomme kulttuuri, joka syntyi kotikunnahilla ja vaeltaa nyt siirtolaisuudessa ”mieron tiellä” (**Karjalan heimo** 1958, n:o 7-8, 77). Iro Remsu esiintyi Kalevala-juhliissa vienankarjalaisten muinaisrunojen taitajana (Juhkam 1968, 85).
- 659 Pamilo 1990, 9-10.
- 660 Lehtinen 1956, 71-73.
- 661 Esimerkiksi Oulangan kylän asukkaat siirrettiin voimalaitoksen alta Kiestinkiin ja Uhtualle. J. Pentikäinen 1971, 48.
- 662 Nevalainen 1993, 295-296.
- 663 Varis 1993, 11. Myös Jokipii 1995, 328-329. Esim. Uhtuan seudun Kalevalan piirin noin 60:stä karjalaiskylästä vain neljässä oli ympärivuotisia asukkaita 1990-luvun alussa. Virtaranta 1995, 339.
- 664 Virtaranta 1995, 339.
- 665 Varis 1993, 27.
- 666 Nevalainen 1993, 296.

- 667 Varis 1993, 12-13.
- 668 Vuoden 2002 jälkeen väestönlaskentaa ei ole tehty. Karjalan tasavallassa asuu myös valkovenäläisiä (5,3%), ukrainalaisia (2,7%) ja vepsiä (0,7%). http://www.gov.karelia.ru/index_f.html
- 669 SK 14/8.
- 670 Sitaatti Pekka Nevalaisen (2002, 267).
- 671 Nevalainen 2002, 267-269. Nevalaisen mukaan neuvostoviranomaiset pidättivät pelkästään vuonna 1932 Suomen rajalla runsaat 7200 ylittäjää (2002, 269). Kaikkiaan 1930-luvulla lähteneitä oli enintään 15.000 (2002, 270).
- 672 SKSÄ 267: 1 - 267: 1. 1999.
- 673 K. Pentikäinen 1991a, 123.
- 674 Tarkka 1990, 341-342.
- 675 Sandra Stepanovan sähköpostiviesti tekijälle 27.4.2000.
- 676 Huttu-Hiltunen 2008, 78-79.
- 677 Kirjoitus lähetettiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Pakolaisuus-kilpakeruuseen. SKS.KRA Pakolaisuus 2:418-420.1995-1996.
- 678 SKSÄ 20:83-21:29.1997. Aiheesta kirjoittaa myös Miettinen 2004, 71.
- 679 Mm. Tarja Raninen-Siiskonen on tutkinut Karjalan siirtoväen matkoja menetetyille kotiseuduille (1999, 253-281).
- 680 Lehto & Timonen 1992, 88, 103-104. Tekstissä viitataan Rajavartiolaitoksen 23.10.1992 luovuttamaan laskelmaan, jota säilytetään Kansanrunousarkistossa.
- 681 Vienan tilannetta ja historian hyödyntämistä ja työstämistä tänään kuvaa kiinnostavalla tavalla Jyrki Pöysä. Tavoitteena oli kartoittaa niitä tapoja, joilla historia oli läsnä kylälaisten ajatuksissa, puheissa, asuinympäristössä ja kuinka ulkopuolisten matkustajien, avustajien ja tutkijoiden tulkinnat vaikuttivat näihin historiamielikuviin (2007, 26).
- 682 *Karjalan Heimo* 1990, N:o 7-8, 112-116.
- 683 Pekka Huttu-Hiltusen tutkimuksessa 1980-luvun lopulla alkanut perestroika merkitsi länsi-vienalaisille haastatelluille lähinnä kielteisiä asioita. Suomalaisille se merkitsi kuitenkin mahdollisuutta matkustaa ja kokea Viena henkilökohtaisesti. 2008, 84-85.
- 684 *Karjalan Heimo* 1990, N:o 1-2, 12. Myös Vuoristo 1996, 143.
- 685 Nieminen 1998, 290.
- 686 *Karjalan Heimo* 1989, N:o 11-12, 202.
- 687 Sekä Aunuksen eli livvin karjalaksi että varsinais-murteella eli vienaksi.
- 688 Karjalan Kulttuuriseuran ensimmäinen puheenjohtaja Pekka Zaikov kertoi toiminnasta *Karjalan Heimossa* (1990, N:o 3-4, 51).
- 689 Nieminen 2004, 168.
- 690 *Uhtuan sanomat* 2000, N:o 3, 2; *Pirta* 2000, N:o 2, 30.
- 691 Seura on KSS:n alaosasto ja sen läheisiä yhteistyökumppaneita ovat KSS:n Kemian osasto ja Kuusamo-Viena-seura.
- 692 Pohjois-Viena-seuran jäsenkirjeet 4.2.1997, 14.11.2002, 12.3.2007.
- 693 Seurassa on 200 jäsentä. Seuran tarkoituksena on tukea vienankarjalan kielen ja kulttuurin säilymistä Suomessa ja Karjalan Tasavallassa sekä toimia pohjoisimman Vienan Karjalan sukujen yhdyssiteenä ja toimittaa Karjalaan humanitaarista apua. Seura on mm. järjestänyt vienalaisille lapsille ja nuorille opiskelumahdollisuuksia Suomessa. Pohjois-Viena-seuran esittely (pj. Kerttu Nurmela ja sihteeri Anja Suvanto).

- 694 Näyttelyn esittelytekstit: http://www.ouka.fi/ppm/tilapaisnayttely/vanhat_nayttelyt/Viena.htm.
- 695 Turpeinen on kiinnittänyt huomiota museoiden näyttelyihin visuaalisina kokonaisuuksina, joiden taustalla on harkittu, joskaan ei aina tiedostettu näkemys todellisuudesta. Turpeinen 2005, 45, 50, 55.
- 696 Näyttelyn esittelytekstit: http://www.ouka.fi/ppm/tilapaisnayttely/vanhat_nayttelyt/Viena.htm.
- 697 Klaudia Plattosen muotokuva paljastettiin Kiuruveden kaupungintalolla 1985. Plattosesta tehtiin myös muistomerkki, joka paljastettiin Kiuruveden ortodoksisella hautausmaalla 1991. Tenhunen 2006, 227, 232-233.
- 698 Suistamolaiset pystyttivät 1951 Kiuruvedelle patsaan runonlaulaja Timo Lipitsälle. Tenhunen 2006, 219; KSS:n pystyttämistä lukuisista runonlaulajapatsaista ja niiden vaiheista ks. Vuoristo 1996, 90-98.
- 699 Kemistä löytyy myös 1966 pystytetty Karjalaan jääneiden vainajien muistomerkki. Vuoristo 1996, 174. Heimosotureita on muistettu patsain Joensuun lisäksi ainakin Helsingin Hietaniemessä. Tuomisto 1998, 237-238.
- 700 Näitä on julkaistu erityisesti *Karjalan Heimo* -lehdissä. Lisäksi erilaiset Karjalaan liittyvät aineistokeruut ovat koonneet tätä aineistoa.
- 701 Tenhunen 2006.
- 702 Entiset vuokkiniemeläiset istuttivat Suomesta tuodun heimopihlajan Vuokkiniemen koulun viereen. Juhlapuheessa Heikki Kyyrönen toivoi, että puu symboloisi sitä, että molemmilla puolilla rajaa asuu samaan heimoon kuuluvia ihmisiä. *Karjalan Heimo* 1990, N:o 7-8, 113.
- 703 Vienan runokylissä näitä historian tekoja on runsaasti. Markku Nieminen esittelee niitä Vienan runokylien kulttuurioppaassa (2004).
- 704 *Karjalan Heimo* 2010, N:o 9-10, 140. Samalla avattiin Tunkuan kylätalo ja kylämuseo.
- 705 Muistelmia löytyy sekä Karjalan Sivistysseuran että Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoista.
- 706 Monet toisen polven pakolaiset kertoivat, etteivät vanhemmat halunneet puhua. SKSÄ 136.1991; SKSÄ 244:1.2000.
- 707 Pakolaisuuden vaikeita kokemuksia on käsitelty mm. vienalainen kirjailija Onttoni Miihkali teoksessaan *Uusi Isänmaa* (1935).
- 708 Suolinna & Sinikara 1986, 169-170.
- 709 Runonlaulajien elämäkertatietoja on koottu ja esitetty jo aikaisemmin. Laulajien pieniselämäkertoja esitettiin mm. Suomen Kansan Vanhojen Runojen Viena-osassa. Runonlaulaja Larin Parasken elämäkerta ilmestyi 1911 (Uotinen 1911).
- 710 Esim. J. Pentikäinen 1971, 1978; Virtanen 1982; Siikala 1984. Myös Kaivola-Bregenhøj 1988.
- 711 Virtanen 1982, 176. Elämänhistoriallista haastattelua onkin käytetty mm. juuri siirtolaisten ja pakolaisten identiteettiä kartoittavissa tutkimuksissa. Esim. Catani 1981, Eros & Kovacs 1988, Huseby-Darvas 1988.
- 712 Gothóni 1990, 65-66; ks. myös Gothóni 1994, 246-247.
- 713 Vanhusten elämänhistoriallista kerrontaa on myös tutkittu esim. gerontologian piirissä (Saarenheimo 1997).
- 714 Erik H. Eriksonin mukaan vanhuuteen kuuluvan psykososiaalisen kehityksen kriisin

- ääripääät ovat minän eheys ja epätoivo. Kriisin onnistunut ratkaiseminen merkitsee oman elämän hyväksymistä ainoana oikeana vaihtoehtona, ja myös merkityksellisten ihmisten hyväksymistä siihen kuuluneina. Kysymys on tavallaan oman elämän merkityksen ja tarkoituksen löytämisestä tai sen vastakohtana epätoivosta, ettei mitään voi enää muuttaa. Erikson käyttää minän eheytyemisestä nimitystä integraatio. Erikson 1959, 98-99; ks. myös Lefrancois 1990, 671.
- 715 Malassu, Ruth ja Saarenheimo 1989, 219.
- 716 Malassu ym. 1989, 220-221.
- 717 Lefrancois 1990, 671.
- 718 Vrt. Anna-Leena Siikalan kansankertojia koskevassa tutkimuksessaan käyttämää käsitettä "perinneorientaatio": "Kertojan yleinen perinneorientaatio muodostuu niistä intresseistä, joita hänellä on erilaisia perinneaiheita kohtaan. Perinneorientaatio muotoutuu yksilön elämän aikana samoin kuin muutkin perustavanlaatuiset asennoitumiset; näiden tavoin se saattaa muuttua yksilön elämäntilanteen muuttuessa." (Siikala 1984, 225).
- 719 Rosenthal 1989, 190.
- 720 Rosenthal 1989, 191. Saman on todennut myös Martine Burgos (1988, 24): "All these stories that we tell each other help us to live, to overcome the passing discontinuities of life which constantly threaten our identity..."
- 721 Rosenthal 1991, 34-36, 40.
- 722 Rosenthal 1991, 40.
- 723 Esim. Kohli 1981, 65; Sinikara & Suolinna 1986, 169.
- 724 Titon 1980, 278; ks. Siikala 1984, 142-143.
- 725 Marina Takalo -tutkimusta voi kutsua kirjoitetuksi elämänhistoriaksi, jonka tutkija on laatinut Takalon omien kertomusten pohjalta. Se on erotettava puhutusta tai kirjoitetusta elämäntarinasta. J. Pentikäinen 1982, 22-23.
- 726 Oring 1988, 205-206.
- 727 Oring 1988, 196.
- 728 Ks. Babcock 1988, 298-300. Pueblointiaani Helen Corderoa tutkinut Barbara Babcock päätyi kenttätönsä jälkeen korostamaan voimakkaasti elämänhistorian syntyprosessia: "Whatever the text that is ultimately produced and labelled a life history, it is not a THING but a RELATIONSHIP. It is a thing only in the sense that it is an artifact of the ethnographic encounter." (1988, 297-298).
- 729 Suolinna & Sinikara 1986, 169-170.
- 730 J. Pentikäinen 1971 ja 1978; ks. myös J. Pentikäinen 1982, 19-20.
- 731 Siikala 1984.
- 732 Suojanen 1978, 42.
- 733 Öberg 1991, 301-303.
- 734 Esim. Gothöni 1987, 50: "*Tässä tutkimuksessa käytetty elämäkertamateriaali koostuu potilaiden kertomista elämäntarinoista. Elämäntarinaansa kertoessaan ihmiset kuvaavat, miten he kokevat elämänsä ja ympäristönsä. Tällöin tulevat esille myös heidän arvonsa ja maailmankuvansa. Potilaiden keskustelussa välittämän elämäntarinan ei voida tulkita vastaavan faktista historiaa, vaan on muistettava, että aineisto on persoonallista, subjektiivista ja selektiivistä.*" Ks. myös Suolinna & Sinikara 1986, 169.
- 735 Ks. Siikala 1984, 142-143.
- 736 Titon 1980, 276, 278, 290. Kirjassa Siikala 1984, 142-143.

- 737 "Sairastuneen elämäkertomus", josta olen käyttänyt myös nimitystä sairaskertomus, paljastui yleisimmäksi lajiksi SKS:n reumaperinnekilpailussa. Sairaskertomus on kertomus sairaudesta oman elämän kontekstissa. Se on kertomus siitä, miten sairaus on muuttanut elämää, miten sen kanssa on opittu elämään, mitä on olla sairas (ks. K. Pentikäinen 1992, esipuhe).
- 738 Stahl 1989, 13.
- 739 Stahl 1989, 13.
- 740 Stahl 1989, 15, 19.
- 741 Ks. J. Pentikäinen 1978, 246-264.
- 742 Myerhoff 1992.
- 743 Haastattelin Olгаа viisi kertaa vuosina 1989-1992. Lisäksi käytössäni oli Tauno Salmen tekemä haastattelu (1984) sekä radiohaastattelu (1991, haastattelijana oli Kyösti Vaara). Stepanien tapasin viisi kertaa vuosina 1989-1993. Lisäksi käytössäni oli Stepanie Kemovan oma nauhoitus, jossa oli lauluja ja sananlaskuja sekä Nina Lavosen ja Sandra Stepanovan haastattelu (1990). Hyry 1994, 133, 138.
- 744 *Karjalan heimo* 1973, N:o 7-8, 112.
- 745 Perusteena totesin, että ”usein julkisuuteen päätyneissä teksteissä on pelkistetty kokemusta ja myös korjattu kieltä mm. Olgan kirjoittamista ohjanneen opettajan ehdotusten mukaan”(Hyry 1994, 134). Juuri näin taideteokset usein syntyvät. Tutkimuskohteenani Olga on kuitenkin ollut kertoja, vaikkakin kirjoittava kertoja (vrt. Apo 1980).
- 746 Olen lukenut Olgan tekstejä suullisen ja kirjallisen välimaastosta. En ole kuitenkaan pitänyt niitä esityksinä kansanperinteestä tai etnografisina kuvauksina (vrt. Kurki 2002, 221), vaan olen etsinyt niistä kokemusta koetuista vaiheista.
- 747 Esim. Kurki 2002.
- 748 Muutamia aiheeseen liittyviä ongelmia pohtii kiinnostavasti Seppo Knuuttila (2008, 120-121) miettiessään, miksi haastatteluissa löytyneet sivakkalaiset perinneaiheet näkyvät niin erilaisina elämästään kirjoittaneen sivakkalaisen Lempi Häkkisen muistelmissa.
- 749 Hyry 1994, 141.
- 750 Lapin radio sekä *Pohjolan Sanomat* haastattelivat häntä 5.2.1993 ja 6.2.1993.
- 751 SK 2/14.
- 752 SK 1/66.
- 753 Huttu-Hiltunen 2008, 325.
- 754 Leea Virtanen käyttää käsitettä kuvaamaan poikaryhmien omia lauluja esim. kulkuri-, juomari-, tappelu-, vankila- ym. aiheista (1988, 174-176).
- 755 Virtanen 1982.
- 756 Virtanen 1982, 173-174.
- 757 Labov & Waletzky 1967; Labovin ja Waletzky teorian soveltamisesta kirjalliseen omaelämäkerta-aineistoon on kirjoittanut Vilkkonen (1990). Ks. myös Siikala (1984, 34-37).
- 758 Labov & Waletzky 1967.
- 759 Siikala 1984, 33, 93-94. Ks. myös Kaivola-Bregenhøj 1988, 280-281.
- 760 Siikala 1984, 222.
- 761 OS 8/1:9.
- 762 Kenttäpäiväkirja 16.1.1990.
- 763 Kirjoitus "Kuvakirjani renkaita".

- 764 Vaiheen ilmituleminen ensimmäisessä haastattelussa 12.-13.10.1989 oli yllätys Marina Takalaoa tutkineelle Juha Pentikäiselle. Tapahtumien tämänkaltaisesta kulusta ei ole mitään mainintaa myöskään Takalaoa koskevassa tutkimuksessa. J. Pentikäinen 1971, 86-87, 95, 110.
- 765 SKSÄ 129-130.1991.
- 766 SK 10/5.
- 767 Muarie-tädistään Stepanie sanoo: "Siinä on täti, jota ei voi kyynelittä mainita." SK 10/3. Hilippä-tiätä oli aktiivinen ja liikkuva, eikä häntä näkynyt kotona kovin paljon. Hän oli myös Leninin partisaani, "oikein punainen partisaani". Hän oli Suomen sodassa tiedustelijana. SK 1/1988, 90.
- 768 Viittaan tässä sekä pro graduni (1991) että lisensiaatintyöni (1994) aineistoon.
- 769 OS 2/1:9-10.
- 770 OS 2/1:12-14.
- 771 OS 2/1:12-14.
- 772 J. Pentikäinen 1971, 102.
- 773 TKU 66/38:2.
- 774 SK 1/129.
- 775 Ennen tapaamista Stepanie oli kertonut monessa kirjeessä, että hänellä on sellaista kerrottavaa, mitä omat lapsetkaan eivät tiedä. Hän odotti tilaisuutta kertoa. SKSÄ 129-130.1991.
- 776 SK 5/57.
- 777 SK 6/43.
- 778 SK 6/45.
- 779 SK 5/58.
- 780 Suullisen ja kirjallisen rajan monivaiheisesta ylittämisestä on havainnollinen kuvaus Eija Timosen väitöskirjassa (2004b, 172). Myös E. Timonen 2005, 148.
- 781 Ks. Paasi 2002, 161-162.
- 782 Tauno Salmen haastattelusta OS 2/1:12-14.
- 783 Olga Salmi: Ensimmäinen kirje joka ei saapunut perille.
- 784 Tauno Salmen haastattelusta OS 2/1:14. Katkelma on suoraa jatkoa edelliselle katkelmalle (Eroon joutuminen vanhemmista). Haastattelijan kommentit ja tarkentavat kysymykset on karsittu pois (haastattelija lähinnä tukee kerrontaa, tarjoaa sanoja kun kertoja empii, välillä kysyy ja toteaa).
- 785 OS 2/1:15.
- 786 OS 5/1.
- 787 OS 2/1:17.
- 788 OS 2/1:16.
- 789 OS 2/1:18-19.
- 790 OS 2/1:20.
- 791 Olga Salmi: Opintielle.
- 792 OS 4/1:35.
- 793 OS 4/1:3.
- 794 OS 4/1:35.
- 795 OS 6/1:20.
- 796 Kertomus poikkeaa kerrotusta jossain määrin, OS on esimerkiksi muuttanut nimet.
- 797 OS 2/1:28.

- 798 OS 3/1:8.
- 799 OS 3/1:12.
- 800 OS 3/1:11.
- 801 OS 3/1:9.
- 802 OS 2/1:31.
- 803 OS 3/2:36; OS 4/2:36.
- 804 OS 3/2:37.
- 805 OS 3/1:15.
- 806 Olga Salmi: Kemi.
- 807 OS 3/2:37.
- 808 OS 8/2:46.
- 809 OS 5/27-29.
- 810 OS 5/7.
- 811 OS 5/35.
- 812 OS 3/1:28.
- 813 OS 3/1:29.
- 814 OS 3/1:29-30.
- 815 OS 3/1:25-26.
- 816 OS 3/1:31.
- 817 OS 4/2:51.
- 818 OS 8/1:37.
- 819 OS 4/2:54.
- 820 OS 8/1:35.
- 821 OS 4/2:32, OS 5/1.
- 822 OS 5/1.
- 823 OS 5/2, 5/5.
- 824 OS 4/1:29.
- 825 OS 4/1:29.
- 826 Raakel Pitkäsen muistiinpanot Ringin toiminnasta.
- 827 Toini Marjamaa (15.3.2003): Kirjoittajaryhmä Rinki 30 vuotta.
- 828 Esim. kirjailijat Pekka Sairanen, Olavi Jama, Anneli Pukema, Oiva Arvola, Anna-Liisa ja Veikko Haakana, Aku-Kimmo Ripatti, Niilo Rauhala, Saara Kesävuori ja Sirkka Laine sekä kriitikko Markku Laitinen (NVL). Toini Marjamaa (28.2.1998): Kirjoittajaryhmä Rinki ry 25 vuotta.
- 829 Raakel Pitkäsen muistiinpanot.
- 830 Veräjällä II (1980), Railoja (1982), Lähellä ja kaukana (1984), Hetkessä kulkija (1986), Tuhat tietä... (1988), Vaulan kukkia (1989), Ylityksiä (1990), Vaulan kukkia II (1991), Portailla (1992).
- 831 *Pohjolan Sanomat* 25.11.1991.
- 832 OS 5/16.
- 833 OS 5/4.
- 834 OS 6/1:25.
- 835 Myös muita Olga Salmen lauluja on esitetty yhteisissä tilaisuuksissa. Sahasaaren valssi kuvaa Laitakarin sahasaarta, sitä on esitetty Laitakariin liittyvissä juhlissa. Takamailla –laulu voitti kemiläisten laulelmien kilpailun.

- 836 Suomessa ei voinut luajitella, mutta itkuvirsiä saattoi kirjoittaa. OS 8/1:5-6.
- 837 Viittaan tässä niihin elämänvaiheisiin, joita lisensiaatintyössäni kartoitin. Tässä esillä olevien tekstien lisäksi Olga Salmella oli paljon erilaisiin ilmiöihin kantaa ottavia, mm. yhteiskunnallisia tekstejä, joita voisi myös luonnehtia elämänvaiheisiin liittyviksi.
- 838 **Karjalan Heimo** 1973, N:o 7-8, 112.
- 839 Entinen Punalippu. Karjalan ASNT:n kirjallilijaliiton kaunokirjallinen ja yhteiskuntapoliittinen kuukausijulkaisu. Petroskoi, Karjala-kustantamo.
- 840 Järjestäjänä Karjalaisten Vanhusten tuki r.y.
- 841 Vrt. Vartiainen 1991, 99.
- 842 SK 14/18.
- 843 SK 6:45.
- 844 SK 1/97-98.
- 845 SK 6/46.
- 846 SK 6/51.
- 847 Talvet menivät tukkitöissä, kevät uitoissa, kesät heinänummella ja muissa kolhoosin töissä. SK 6/39.
- 848 SK 10/5.
- 849 SK 10/5.
- 850 SK 6/59.
- 851 SK 14/22.
- 852 SK 11/32.
- 853 SK 9/2.
- 854 SK 9/2.
- 855 SK 12/36.
- 856 SK 12/37.
- 857 SK 12/37.
- 858 Sk 12/37.
- 859 SK 9/2.
- 860 SK 9/2. Haastattelutilanteen aluksi Stepanie kysyi, miksi häntä oikein haastatellaan. Vastasin, että siksi että hänen elämäkertansa saadaan kirjoitettua. Stepanie sanoi, että on hyvä, että lapset ja lapsenlapset saavat tietää. Sitten hän sanoi, että hänellä on kertomatta vielä se, kun he palasivat evakosta. Katkelma alkaa tästä.
- 861 SK 15/43-44.
- 862 SK 15/45.
- 863 SK 15/46.
- 864 SK 15/46.
- 865 SK 15/46.
- 866 SK 6/58.
- 867 SK 11/14.
- 868 SK 14/19.
- 869 SK 1/77.
- 870 J. Pentikäinen 1971, 95.
- 871 Ks. J. Pentikäinen 1971, 339–340.
- 872 SK 1/77. Tämä oli ensimmäinen kuulemani versio.
- 873 SK 16/2.

- 874 SK 16/1.
- 875 *Pohjolan Sanomat* 9.2.1992.
- 876 SK 6/19-20.
- 877 SK 15/52.
- 878 SK 1/32, 35-36.
- 879 SK 1/100.
- 880 J. Pentikäinen 1971, 339-342. Marina Takalo havainnollisti tätä käsitystään mielisadullaan, johon Juha Pentikäisen mukaan tiivistyi tämä fatalistin mikrokosmos, joka muodostui erityisesti elämän ankeina aikoina suuntaa antavaksi viitekehykseksi. Marina Takalon ja Stepanie Kemovan ajattelu on tässä kohdassa hämmästyttävän samankaltaista. Sadusta Marina Takalo totesi: "Sitä minä olen usein kertonut ja ottanut siitä sadusta itselleni elämänoppia, kun syntymätilalla enkelit määrittivät sen elämäkerran. Nyt itku tulee, kun sanon, että milloin tulee sellainen paha paikka ja ahdas läpimeno, niin minä olen aina ajatellut, että Jumala on syntymätilalla tämän elämänlangan näin (määrännyt). Että minun ei pitäisi hermostua, vaan kaikki avosylin vastaan ottaa." (S. 342)
- 881 SK 1/101.
- 882 SK 1/104-105.
- 883 SK 6/43.
- 884 Jumalankirjoilla hän viitanee vanhauskoisten pyhiin kirjoihin. Kirjoja on monenlaisia, kuten käsikirjoitettuja ja kuvitettuja pyhimyslegendoja. Jotkut pakolaiset toivat kirjoja mukanaan Suomeen. Martti Takalo on lahjoittanut sukunsa hallussa olleet kirjat Kuopion Kirkollismuseolle. Nämä kirjat olivat slaavinkielisiä vanhauskoisten jumalanpalvelukseen liittyviä kirjoja 1600-luvulta. *Paimen Sanomat* 2009, N:o 1 (160), 9.
- 885 SK 7/57.
- 886 SK 10/37.
- 887 SK 11/31-32.
- 888 SK 6/65.
- 889 SK 16/6.
- 890 Laulussa "Anni tyttö, ainut tyttö" on vankina "venäläisen venehessä, karjalaisen karpastossa". Tyttö pyytää vuoron perään muamoan, tuattoan, veikkoan, ukkoan ja ämmöään lunastamaan itsensä. Kukaan ei suostu luopumaan mistään omastaan lunastaakseen tytön (lehmästä, laivasta, miekasta...). Vasta ämmö suostuu luopumaan parhaasta lehmästään ja Anni pääsee vapaaksi. Laulu on kokonaisuudessaan luvussa 3.10.
- 891 SK 4/33. Laulu tunnetaan Kiestingin alueella hyvin, sen ovat laulaneet useat laulajat. Stepanien versio kuitenkin poikkeaa yleensä lauletusta. Lavonen 1990, 54-55. SK 4/34.
- 892 SK 11/39.
- 893 SK 9/71.
- 894 SK 6/50.
- 895 SK 7/52.
- 896 SK 7/52.
- 897 J. Pentikäinen 1971, 155.
- 898 SK 9/16.
- 899 SK 9/65. Vrt. J. Pentikäinen 1971, 156.
- 900 SK 9/16.
- 901 SK 10/14. Vrt. Konkka 1985, 185-186: "Niin kauan kuin vanhempi polvi säilytti johtavan

ja määrävän aseman hääriitissä ja uskoi jokaisen seremonian välttämättömyyteen, jäi riitti pääpiirteissään muuttumattomaksi. Mutta kun uusi maailmankatsomus valtasi räjähdysmäisesti nuoren polven ajatusmaailman, ei perinteisestä hääriitistä jäänyt juuri mitään jäljelle. (...) Näin on selitettävissä se, miksi Karjalassa vuosisatoja muuttumattomana säilynyt vanha hääriitti yhtäkkiä unohdettiin 1930-luvun alussa."

902 SK 6/55-56.

903 SK 10/14.

904 Suullinen tiedonanto, Olavi Takalo 1993.

905 *"Suhde kuolemaan ei kokenut sellaista mullistusta kuin suhde avioliittoon, ja usko haudantakaiseen elämään oli vanhemman sukupolven keskuudessa vielä sitkeä. kuolinriitti itkuineen jäi edelleen vanhempien naisten huoleksi ja se on säilynyt nykypäivään asti."*
Konkka 1985, 186.

906 Jetsu 2001, 261.

907 SK 10/37.

908 SK 11/26.

909 SK 7/55, 9/85.

910 SK 9/69-70, 9/72-73.

911 SK 10/33, SK 14/6.

912 SK 14/5.

913 SK 9/49.

914 SK 10/14, SK 11/15.

915 SK 14/2.

916 SK 9/13.

917 SK 7/54, SK 9/59, SK 11/50.

918 SK 7/60, SK 9/60.

919 SK 7/44-45.

920 SK 7/46.

921 SK 9/75.

922 SK 9/17.

923 SK 9/75.

924 SK 9/76.

925 SK 9/67.

926 SK 9/75.

927 SK 10/44.

928 SK 10/13.

929 SK 7/48, SK 10/12.

930 SK 7/49, SK 9/58.

931 SK 9/61, 63; SK 11/43.

932 **Helsingin Sanomat** 18.4.1993.

933 SK 6/66.

934 SK 6/67.

935 OS 4/1:22.

936 Russakoita häädettiin jättämällä mökki kylmäksi ja muuttamalla siksi aikaa toiseen taloon.

937 OS 4/1:17, OS 3/1:17. Myös Olga Salmen kirjoitus "Marina Takalo".

- 938 OS 4/1:13-14,41; OS 3/1:16; OS 3/2:38.
- 939 OS 4/1:3; OS 5/29.
- 940 OS: ”Marina Takalo”.
- 941 OS: ”Marina Takalon muisteliaisruno”.
- 942 ***Pohjolan Sanomat*** 25.11.1991.
- 943 Roos 1987, 54.
- 944 Roos 1987, 58.
- 945 Esim. OS 3/2:36, OS 4/1:36, kirjoitus ”Vammaisen puheenvuoro”. SK 10/5, SK 12/15, SK 14/12.
- 946 Lotte Tarkan mukaan tärkein syy runokulttuurin murroksen taustalla oli historiallinen prosessi. Ratkaisevia tekijöitä olivat lopulta vallankumouksen myötä alkaneet aseelliset konfliktit ja niitä seuranneet väestön siirrot ja väestörakenteen muutokset. Vanha runokulttuuri oli sidoksissa yhteisön elämään ja rakenteeseen; ilman niitä se ei voinut säilyä. Tarkka 2006, 205.
- 947 Kurki 2002, 16. Kaivola-Bregenhøj 2009, 46-51.
- 948 Kurki 2002, 16-20. Tuulikki Kurki tarkastelee ilmiötä ansiokkaasti väitöskirjassaan ja osoittaa, että näitäkin kertojia on mahdollista tarkastella, ei vain kollektiivin edustajina ja perinteentaitajina vaan myös luovina, näkemyksellisinä yksilöinä, joilla on antaa monia uusia näkökulmia perinteisten aineistojen rinnalle (2002, 235-236).
- 949 Olga sijoittuu välimaastoon. Vrt. Heikki Meriläinen (Kurki 2002, 14-15).
- 950 Bucys 1990, 210-211.
- 951 Virtanen 1987, 169.
- 952 Huttu-Hiltusen mukaan keskeinen motiivi runolaulun oppimiselle ja välittämislle on alkuperäisen, maailmankatsomuksellisen funktion kadottua omakohtainen, voimakas kokemus suvun ja sukulaisten perinteen jatkumisesta. Juuri se antaa perustan ja mielekkyyden oppimiselle. 2008, 59.
- 953 Tämä laulu on runoasuinen vainolaistarina, jossa kaksi sisarta ryöstetään Venäjälle. He onnistuvat viestimään kehtolaulujen avulla pakoaikeistaan ja pääsevät lopulta karkaamaan.
- 954 Tällainen oli esimerkiksi muistelija-aiheinen Marina Takalosta: ”Meni Marina tuonpuoleisiin”. Salmi 1991, 10-11.
- 955 Tenhunen 2006, 214-218.
- 956 ***Karjalan Heimo*** 1973, N:o 7-8, 112.
- 957 Vihkosessa on kahdeksan laulua, joista kolme on Olga Salmen sanoittamia. Kirjan aloittaa Ahti Salmen oma kotiseutua kuvaava laulu Vieraalla maalla. Tässäkin laulussa ikävöidään kotia ja viedään laulun keinoin terveiset sisaruksille, vanhemmille ja kotiseudulle.
- 958 Asplund 1994, 529-533.
- 959 Monissa muissa laulusta tunnetuissa versioissa lunastaja on sulhanen (Asplund 1994, esim. 545).
- 960 Rhodes 2004, 7, 12-13; Maclagan 2009, 7.
- 961 Hatakka 2008, 332
- 962 Haveri 2005, 189, 200.
- 963 Tutkija, tekstidokumenttien lukija, on ”omine historioineen, kulttuurisine taustoineen ja ennakko-oletuksineen osa syntyvää tulkintaa” (Kurki 2002, 47). Välillä on hyvä kääntää

- katse tutkitusta tutkijaan ja hänen taustallaan näkyviin vaikuttajiin (ks. Kurki 2002, 27).
- 964 Leskelä-Kärki 2004, 325.
- 965 Ks. Mäkelä 2004, 222.
- 966 Leskelä-Kärki 2004, 309.
- 967 Kalela 2001, 15. Myös Leskelä-Kärki 2004, 316.
- 968 Aiheesta kirjoittaa esim. Pimiä 2007, 101: ”Toista maailmansotaa edeltävää kansallista tieteenharjoitusta tarkasteltaessa ei liene epäselvää, että sen omimmiksi kokemat tehtävät ovat aina tavalla tai toisella kytkeytyneet kansallisen minäkuvan luomisprosessiin sekä yhtenäisen kansallisvaltion pönkittämiseen liittyviin toimiin. Eron tekeminen venäläisyydestä on ollut yksi kestävimmistä suomensukuisten kansojen tutkimusta eteenpäin vineistä pohjavirroista.”
- 969 Knuutila 1993, 49.
- 970 Viitataan tässä isänpuoleiseen sukuuni.
- 971 ”Vilho Pentikäinen oli yleisesikunnan luutnantti, joka paljastui Suomen historian suurimmaksi vakoilijaksi. Hänen onnistui paeta pidättäjiään Neuvostoliittoon. Pentikäinen palveli puna-armeijan upseerina toisen maailmansodan aikana ja toimi sittemmin Neuvostoliiton sotilastiedustelun palveluksessa ulkomailla.” Kansallisbiografia (Vilho Pentikäinen).
- 972 Kansallisbiografia (Vilho Pentikäinen), Kääriäinen ym. 1950, 273.
- 973 Tästä kahtiajaosta kirjoittaa osuvasti Marko Tikka (2008, 212-213).
- 974 Kenttä ja koti ovat olleet lähellä toisiaan (Ranta-Tyrkkö 2005, 236).
- 975 Kannattajamääriltään suurimmat järjestöt 1800-luvun lopun Suomessa olivat Kansanvalistusseura, raittiusliike, nuorisoseura ja työväenliike (Alapuro ja Stenius 1987, 50).
- 976 **HS** 12.10.1933.
- 977 Kansanvalistusseuraa pidetään 1800-luvun fennomanian aatteellisena ja organisatorisena keskuksena (Liikanen 1987, 126, 132).
- 978 Juuri näiden liikkeiden kautta kansaa sidottiin kansalliseen projektiin, suomalaisuusliikkeeseen (Kurki 2002, 61, 66).
- 979 Mm. Alapuro ym. 1987.
- 980 Kaino Liakalle herätysliike oli tuttu jo kotoa Tornionjokilaaksosta.
- 981 Herätysliikkeet edistivät talonpoikien aseman nousua, mutta vastustivat kansallisten aatteiden ja liikkeiden sekä maallisen kirjallisuuden leviämistä ja suuntautuivat sitä modernisaatiota vastaan, jota samoihin aikoihin virinnyt yhdistystoiminta levitti. Toisaalta ne olivat protestiliikkeitä, jotka korostivat yksilön uskonnollisuutta. Niiden painotukset ja vaikutus vaihtelivat kuitenkin merkittävästi maan eri osissa (Kurki 2002, 66-67, Liikanen 1995, 105-107).
- 982 JP 19.4.2002.
- 983 Näin suhtautuivat itään myös Neuvostoliitosta palanneet perheet: ”Elämää itärajan takana voitiin muistella perhe- ja tuttavapiirissä, mutta ei aina sielläkään.” (Nevalainen 2002, 303-305). ”Elämä ”Ryssälässä” oli kaikkea muuta kuin suositus ja etu”, oli tarkoituksenmukaista olla hiljaa (Nevalainen 2002, 326).
- 984 Sähköpostissa 2.4.2009.
- 985 Nuoria suomalaisia haastatellessa on havaittu, ettei neljännessä polvessa enää jakauduta punaisiin ja valkoisiin (Ahonen 1998, 67; myös Latvala 2005, 192-193). Saman olen

- havainnut myös oppilaistani Helsingin Luonnontiedelukiossa. Kysyttäessä yleensä 1-3 oppilasta 30 oppilaan luokassa edes tietää, millä puolella omat iso- tai isoisovanhemmat olivat vuoden 1918 sodassa.
- 986 Sähköpostissa 6.4.2009.
- 987 Myös vaikeneminen on kertomista ja vaikuttaa suvun historiakäsitykseen voimakkaasti. Hilman ja Toivon tarina on tästä osuva esimerkki (Latvala 2005, 189). Kaalimaahan punaisena ammutusta isoisä-Toivosta ei saanut perheessä puhua eikä kirjoittaa. Toivon poika omaksui valkoisen aatteen ja kuului IKL:ään. Vasta Toivon lapsenlapsi alkoi isänsä kuoltua kirjoittaa isoisänsä vaiheista, jotka olivat olleet perheen kartalla ”valkoinen alue, ei kenenkään maata”. Talvi- ja jatkosodan vaietuista aiheista ks. Latvala 2005, 203.
- 988 Marinan poikaa Olavi Takaloo ja tytärtä Stepanieta on haastateltu eniten.
- 989 ”Suvun muistitieto voi pitää yllä samoja valta-asetelmia kuin virallinenkin historia riippuen siitä, kuka kertoo ja mikä on hänen asemansa”, muistuttaa Pauliina Latvala (2005, 180).
- 990 Tätä muistamisen ja unohtamisen prosessia on pohtinut mm. Peltonen (2003, 13).
- 991 **SK** julkaisi laajan jutun aiheesta 6.8.2004.
- 992 Kirjoittajan päiväkirjasta 3.4.2009.
- 993 Tästä kokemuksesta kirjoittaa omia kenttätöitään arvioidessaan Satu Ranta-Tyrkkö: ”Tulkinta tilanteesta ja kokemuksesta on aikaan ja paikkaan sidottua. On mahdollista tulkita ja muistaa eri aikoina eri tavalla.”(2005, 244).
- 994 Tätä tiedon tuottamisen prosessia pohtii Tuulikki Kurki 2002, 32-33.
- 995 Heikkinen 2005, 275.
- 996 Tätä problematiikkaa pohtii ansiokkaasti mm. Kaija Heikkinen (2005, 266-267).
- 997 Monet näistä merkityksistä löytyvät myös Minna Haverin tutkimuksesta, jossa tarkastellaan millä tavoin nykykansantaide rikastaa tekijöidensä arkea (2010, 263).